

ΜΑΝΩΛΗ ΠΑΠΑΔΟΛΑΜΠΑΚΗ

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

- «*Ἡ Πόλι, ἡ πάλι τῶν τάξεων καὶ ἡ Πολεοδομία*», 1976
—«*Οἱ Δικτάτορες τῶν Πόλεων: Πολεοκράτορες καὶ Τεχνακρά-
τες*», 1976

**ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΔΟΜΗ
ΚΑΙ ΜΙΑ
ΑΥΤΟΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ**

*Διαλεκτική τοῦ ξεπεράσματος τῶν ἀντιθέσεων τοῦ χώρου
σὴν προοπτική τοῦ σοσιαλιστικοῦ μετασχηματισμοῦ*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Θ. ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

Ἐπιμέλεια ἔκδοσης: Χριστίνα Γιατζόγλου
Ἐπιμέλεια ἔξωφύλλου: Λεωνίδα Χρηστάκης

Χρόνος καὶ τόπος ἔκδοσης: 1977, Ἀθήνα
Στοιχειοθεσία - ἐκτύπωση: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΕΟΝΤΑΚΙΑΝΑΚΟΣ
(Δουκ. Πλακεντίας 31, Χαλάνδρι, τηλ. 6812457)

Ἐκδόσεις Θ. ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ
Ζωοδ. Πηγῆς 3, Ἀθήνα, τηλ. 3605234

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΙΝ ΤΟΝ ΠΡΟΛΟΓΟ	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	19
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	25
1. Η ΘΕΩΡΙΑ ΜΙΑΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ: ΤΟ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟ ΞΕΠΕΡΑΣΜΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΝ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΚΕΡΜΑΤΙΣΜΕΝΟΥ ΧΩΡΟΥ	41
1. Α. Τό παραγωγικό σύστημα τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, ἡ πολεοδομία καὶ ὁ κατακερματισμένος χώρος	42
1. Β. Πρὸς τὴ δημιουργία ἀκατακερμάτιστου χώρου κοινοτικῆς ζωῆς: ἡ ἀρχὴ τοῦ διαλεκτικοῦ ξεπεράσματος τῶν ἀντιθέσεων	47
1. Γ. Πρόταση γιὰ ἔρευνα καὶ στοιχεῖα μερικῆς πραγματοποίησής της	55
2. ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΗΣ ΔΟΜΗΣ, ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ	89
2. Α. Πραγματοποιήσεις καὶ κριτικές διαπιστώσεις στὸν ἐφαρμοσμένο σοσιαλισμὸ	90
2. Β. Ριζικὴ κριτικὴ καὶ ἱστορικὲς ἀναγκαιότητες: ἀφηρημένη τυπικὴ λογικὴ καὶ συγκεκριμένη διαλεκτικὴ	117
3. ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΧΩΡΩΝ ΓΙΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΖΩΗ ΜΕ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΥΤΟΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ	134
3. Α. Ὁ κοινοτικὸς χώρος στὴν παράδοση	135
3. Β. Ἐνα σύγχρονο παράδειγμα ἰδιωμένο σὰν προοπτικὴ: ἡ ἡμιαυτοκατασκευὴ στὴν πρόταση τοῦ Chr. Alexander γιὰ τὸν πειραματικὸ οἰκισμὸ τοῦ Περού	155

3. Γ. *Άλλα σχετικά παραδείγματα αυτοκατασκευαστικής πρακτικής	185
4. ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΛΑΪΚΗ ΚΑΙ ΑΝΩΝΥΜΗ «ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ». ΜΙΑ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ ΟΥΤΟΠΙΑ ΤΟΥ ΔΥΝΑΤΟΥ;	196
4. Α. *Έννοιες και πραγματικότητες της ιδιοποίησης, των αναγκών, της άλλοτρίωσης και των χρήσεων στην παραγωγή και τη χρήση του χώρου	197
4. Β. *Η υπάρχουσα κατάσταση και οι προσδιορισμοί της: η σημερινή λαϊκή «αρχιτεκτονική»	200
4. Γ. *Η επίζητούμενη κατάσταση: η μελλοντική σύγχρονη λαϊκή αρχιτεκτονική, σε συνάρτηση με την απελευθέρωση της λαϊκής κουλτούρας, την κοινωνικοποίηση της τεχνικής και την αυτοδιαχείριση από τη λαϊκή αυτοοργάνωση	212
5. ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΟΜΕΝΗ ΣΤΗΝ «ΑΥΘΟΡΜΗΤΗ» ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ: ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΠΡΩΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	220
ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΣΧΕΔΙΟ ΜΙΑΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ	245

*Στή λύση της ομάδας του Chr. Alexander
για τον οικισμό στη Λίμα του Περού.*

ΠΡΙΝ ΤΟΝ ΠΡΟΛΟΓΟ

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΠΟΥ ΝΙΩΘΟΥΝ ΚΑΙ ΠΙΣΤΕΥΟΥΝ ΟΤΙ Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ, ΕΙΝΑΙ ΓΙΑ ΤΟ ΛΑΟ ΑΠΟΤΥΧΙΑ, ΔΗΜΙΟΥΡΓΩΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΜΙΑ «ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΚΡΙΣΗ» ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟ ΡΟΛΟ ΤΟΥΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

Α. ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Αυτή όμως η ιδεολογική κρίση δέ μας οδηγεί σε μία αρνητική επισημονική επιλογή απέναντι στο θεικό κοινωνικό ρόλο που μπορεί να έχει μία «αρχιτεκτονική» και μία «πολεοδομία» μέσα σε διαφορετικές κοινωνικο - πολιτικές διαδικασίες που είναι δυνατά να υπάρξουν από τώρα, ακόμα και μέσα στο ίδιο το κυρίαρχο σύστημα παραγωγής και χρήσης του χώρου και, ταυτόχρονα, ενάντια στη λογική και στις πρακτικές του...

Δέν αναζητούμε δηλαδή μία διαφορετική αρχιτεκτονική «λύση», μία «καλή» αρχιτεκτονική που, τάχα, θά δώσει τις λύσεις που δέ δίνει η «κακή» αρχιτεκτονική (τεχνοκρατική θέση), αλλά αναζητούμε νέες (ποιοτικά) διαδικασίες και μηχανισμούς παραγωγής και χρήσης του χώρου, μέσα στις «δύο» και από τις δύο προσδιορίζεται και απορρέει ένας νέος ρόλος της «αρχιτεκτονικής» και της «πολεοδομίας», καθώς και του αρχιτέκτονα και του πολεοδόμου: αυτός ο νέος ρόλος μπορεί να μην είναι ή γνωστή μέχρι σήμερα αρχιτεκτονική και πολεοδομία (χειραγωγική), αλλά κάτι ποιοτικά διαφορετικό, ακόμα και μέχρι του σημείου άρνησης βασικών χαρακτηριστικών τους (π.χ.,

του καθοριστικού ρόλου τους στη διαμόρφωση του χώρου). Μέσα από τέτοιους νέους μηχανισμούς και νέες διαδικασίες (πού όπως αποδεικνύω σ' αυτό το βιβλίο είναι δυνατές εδώ και τώρα), μπορεί να δημιουργηθούν νέα στοιχεία (ή ομάδες στοιχείων) του χώρου με μία νέα ποιότητα, οδηγώντας σ' ένα πρώτο βήμα εμφάνισης μίας νέας ποιότητας στη δομή του χώρου. Η συνολική βέβαια αλλαγή αυτής της ποιότητας θα προέρθει από μία συνολική κοινωνική αλλαγή πού δέν την έχουμε δοσμένη. Στοιχεία όμως αυτής της αλλαγής είναι δυνατά από τώρα, εδώ και τώρα, τόσο στο κοινωνικο-πολιτικό επίπεδο, όσο και στον ίδιο το χώρο. Τη διερεύνηση αυτών των νέων ποιοτικών στοιχείων και διαδικασιών της πρακτικής του χώρου, περιγράφω σ' αυτό το βιβλίο. Το έδαφος μίας τέτοιας διερεύνησης είναι σχεδόν παρθένο (στον τομέα των εφαρμογών, ενώ οι σχετικές θεωρίες μόλις υπάρχουν). Για το λόγο αυτό, η διερεύνηση πού γίνεται εδώ και ατέλειες έχει και ανολοκλήρωτη είναι. Όμως στόχος της ήτανε να δώσει ένα όσο το δυνατό μεγαλύτερο σύνολο ιδεών για το αντικείμενό της, χρήσιμο στα χέρια των ερευνητών πού κατευθύνουν τις έρευνές τους μέσα σ' ένα παρόμοιο προβληματισμό, δημιουργώντας έτσι και ίσως τις προϋποθέσεις για μία συλλογική έρευνα προς αυτή την κατεύθυνση.

Θέλω, τέλος, να διευκρινίσω ότι τα παραδείγματα πού δίνονται δέ σημαίνει ότι είναι τέλεια και καθοριστικά της αντίληψης της νέας θεωρίας, της πρακτικής και της νέας δομής του χώρου πού αναζητούμε· είναι όμως, απωσδήποτε, χαρακτηριστικά και δείχνουν ένα δρόμο.

B. ΜΙΑ ΑΝΤΙΘΕΣΗ

Η «ἀρχιτεκτονική» και η «πολεοδομία», σάν θεωρητικοπρακτικά εργαλεία του σημερινού κυρίαρχου συστήματος παραγωγής του χώρου, έχουν επιτύχει: με βάση τους στόχους του συστήματος του κατακόρυφου - ιεραρχικού κοινωνικού καταμερισμού της εργα-

σίας, παράγεται ένας κατακερματισμένος χώρος, ο οποίος χρησιμοποιείται (από τους «χρηστές») εξίσου κατακερματισμένα, επειδή μέσα σ' αυτό το χώρο, επιπλέον, απομονώνονται και ελέγχονται οι κοινωνικές (ατομικές και συλλογικές) δραστηριότητες της κατακερματισμένης καθημερινής ζωής (σέ τόπο και χρόνο). Ο ίδιος ο χώρος είναι όχι ανθρωπομετρικός (σέ κλίμακα και οργάνωση). Η επιτυχία του συστήματος συνίσταται λοιπόν στην καταστροφή της κοινωνικής ζωής των ανθρώπων· εκτός απ' τα πρωταρχικά μέσα πού την πραγματοποίησαν (τό οικονομικό σύστημα), υποδομηθήθηκε και από την καταστροφή των ίδιων των ανθρώπινων κοινοτήτων (γειτονιών, πόλεων χωριών, κλπ.).

Έχουμε φτάσει πιά, όχι σέ κοινωνικές οργανώσεις ανθρώπων στις πόλεις, αλλά σέ αντιπαράθεση πληθυσμών πού μόνοι οργανικοί δεσμοί τους είναι οι δραστηριότητες πού τείνουν στην ικανοποίηση των στόχων του συστήματος (εμπροσφυματικές αξίες, κατανάλωση / παραγωγή, κλπ.).

Γ. ΜΙΑ ΘΕΣΗ

Με μία αντίστροφη και αντίθετη όμως λογική, καταλήγουμε εύκολα στο συμπέρασμα ότι, για τους ίδιους λόγους, αν η «ἀρχιτεκτονική» και η «πολεοδομία» έχουν επιτύχει με βάση τους στόχους του συστήματος, έχουν ταυτόχρονα και διαλεκτικά αποτύχει με βάση τους πραγματικούς στόχους, δηλαδή τις ανάγκες, της κοινωνικής πλειοψηφίας, οι οποίες (ανάγκες) συνοψίζονται σ' ένα και μόνο αίτημα: την ανάγκη επανασύστασης της καταστραμμένης σήμερα, κοινωνικής ζωής. Ένας συντελεστής αυτής της επανασύστασης είναι βέβαια ο χώρος των κοινοτήτων, ο οποίος, αν έχει δομή πού να ευνοεί (όπως ένα καλούπι) την κοινωνική ζωή, διευκολύνει την επανασύσταση αυτή.

Χωρίς να πιστεύω ότι η εξασφάλιση του πρώτου συντελεστή (της δομής του χώρου) αρκεί για να δημιουργήσει από μόνη της

καί τό δεύτερο συντελεστή (τή ζωή τῆς κοινοτικῆς ὀργάνωσης) αὐτῆς τῆς ἐπανασύστασης — ὅπως πιστεύουν οἱ τεχνοκράτες — πιστεύω ὡστόσο, δι ἀντίστροφα, ἂν ὑπάρχει ὁ δεύτερος καί δέν ὑπάρχει ὁ πρῶτος, ἡ ἐπανασύσταση θά δυσκολευεῖ.

Γιά τή διευκόλυνση λοιπόν αὐτῆς τῆς ἐπανασύστασης, πρέπει νά ὑπάρχουν μελέτες (σέ θεωρίες καί σχέδια) οἱ ὁποῖες νά παρέχουν μιὰ σειρά ἀπό ὀργανωτικές καί κατασκευαστικές δομές τοῦ χώρου τῆς κοινοτικῆς ζωῆς.

Βέβαια, ἡ μελέτη χώρων συνολικῶν, εἶναι ἀδύνατη, τή στιγμή πού ξέροντε δι εἶναι λάθος νά τή φανταστοῦμε καί νά τήν περιγράψουμε ἀπό τώρα μέ συνολικό τρόπο: Θά πέφταμε στό ἴδιο λάθος τῶν «δραματιστῶν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς» ἢ/καί τῶν «οὐτοπιστῶν», οἱ ὁποῖοι, εἴτε μέ μιὰ χειραγωγική ἀρχιτεκτονική, οἱ πρῶτοι, ἢ μέ μιὰ ἄ-τοπη (ἴσως ἐδῶ καί τώρα = οὐ-τοπική) ὄραση, οἱ δεύτεροι, ἀπέτυχαν κοινωνικά. (Οἱ οὐτοπιστές, τουλάχιστο, μᾶς προσφέρουν τό ἀλάτι τῆς ἐλπίδας καί τοῦ ὄραματος γιά τό μέλλον, ἐνῶ οἱ «Maitres» τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καταπιέζουν ἐκθιάζοντας τήν κοινωνική ζωή μέσα στίς πόλεις πού δραματίζονται, σχεδιάζουν καί πραγματοποιοῦν...). Τό νέο χῶρο στό σύνολό του, θά τόν παράξει ἡ «νέα κοινωνική ζωή» πού δέν τήν ἔχουμε δοσμένη (καί εἶναι ἀντιεπισημονικό νά τή φανταστοῦμε).

“Ομως:

Ἀπό τώρα καί ἐδῶ καί τώρα, εἶναι δυνατό, νά προβλέψουμε, νά μελετήσουμε καί νά σχεδιάσουμε, ὄχι συνολικούς χώρους βέβαια, (π.χ. μιὰ ὀλόκληρη πόλη), ἀλλά στοιχεῖα (ἢ ομάδες στοιχείων) τοῦ χώρου, γιά τά ὁποῖα εἴμαστε σέ θέση νά γνωρίζουμε μέ σιγουριά καί ἐπισημονική ἐγκυρότητα δι καί σιῶ παρελθόν ἦταν, καί τώρα εἶναι καί σιῶ μέλλον θά εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν ἐξασφάλιση αὐτῆς τῆς κοινοτικῆς ζωῆς: Πρόκειται δηλαδή γιά κάποιες «σταθερές» τῆς κοινωνικῆς, λειτουργικῆς (χρηστικῆς) καί ὑλικῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου πού ἐξασφαλίζουν (καί ἐπιβάλλονται ἀπό) τήν κοινοτική ζωή τῶν ἀνθρώπων, τουλάχιστο σ' ἓνα **minimum** ἐπίπεδο.

Δ. ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ

Ἡ μελέτη αὐτῶν τῶν σταθερῶν πρέπει νά ἔχει γιά στόχο μιὰ ἔρευνα ἡ ὁποία, γιά νά εἶναι ἀποτελεσματική, πρέπει νά εἶναι συλλογική. Πιστεύω ἐπίσης δι αὐτή ἡ ἔρευνα πρέπει νά ἀφορᾷ καί τά εκπαιδευτικά προγράμματα τῶν ἀρχιτεκτόνων ἂν βέβαια πιστεύουμε δι, μέσα σ' αὐτά, ὁ στόχος μας δέν πρέπει νά εἶναι ἡ ἀναπαραγωγή τῆς γνώσης, τῆς ἰδεολογίας καί τῶν ἐπαγγελματιῶν πού χρειάζεται ἡ κοινωνική μειοψηφία (δηλ. τό «οὐσημα»), ἀλλά ἡ κοινωνική πλειοψηφία πού ζεῖ τή γνωστή ἄθλια ζωή (τῆς μοναξιάς καί τῆς ἀποξένωσης) στίς ἄθλιες πόλεις πού, ἐμεῖς οἱ ἀρχιτέκτονες κι οἱ πολεοδόμοι σχεδιάζουμε.

Ἡ μελέτη καί ἡ πραγματοποίηση λύσεων ἀντίθετων, «ἐναλλακτικῶν» ἢ «κατά παρέκβαση» στή λογική τοῦ οὐσηματος ἐδῶ καί τώρα, εἶναι δυνατή: μέσα ἀπό τίς ἀντιφάσεις - ἀδυναμίες τοῦ ἴδιου τοῦ οὐσηματος, μπορούμε (καί πρέπει) νά ἀλλάξουμε ἀπό τώρα δι, μπορούμε, παραβιάζοντας — ἐκθιάζοντας τή λογική τοῦ οὐσηματος καί ἐκμεταλλεῦόμενοι ταυτόχρονα ὅ,τι μᾶς προσφέρει ἐξαιτίας τῶν ἀδυναμιῶν του.

Ε. ΜΙΑ ΑΝΗΣΥΧΙΑ

Συζητώντας μέ συναδέλφους τήν παραπάνω «πρόταση γιά ἔρευνα», βρέθηκα ἀντιμέτωπος σέ μιὰ σειρά παρατηρήσεων, ἐρωτήσεων καί σημείων κριτικῆς πού μοῦ ἔκαναν καί πού, μέ λίγα λόγια, μπορούν νά συνοψιστοῦν σέ τούτη ἐδῶ τήν ἀνησυχία: «Μήπως αὐτή ἡ διάθεση γιά τήν ἐπανασύσταση κοινοτικῶν κοινωνικῶν ὀργανώσεων σέ κοινοτικά ὀργανωμένους χώρους κοιτάζει πίσω πρὸς τό παρελθόν, ἀγνοώντας τίς σύγχρονες πραγματικότητες πού μᾶς ἐπιβάλλονται μέ τρόπους πού ἔχουν σχεδόν νομοτελειακή καθοριστικότητα; Μήπως ὅλη αὐτή ἡ διάθεση διερεύνησης τροφοδοτεῖται ἀπό μιὰ οὐτοπική, ροσιαλγική διάθεση

επιτροφής σέ ξεπερασμένες σήμερα χωρο - κοινωνικές μορφές ζωής;». Τό ερώτημα είναι έγκυρο καί ή απάντηση σ' αυτό είναι καί εύκολη καί δύσκολη καί δίνεται λεπτομερειακά μέσα από τά απόλυτα πραγματιστικά καί σύγχρονα παραδείγματα πού παρουσιάζω στή συνέχεια αυτού του βιβλίου.

Όμως, γιά τήν ώρα, ως προκαταλάβω τόν αναγνώστη μέ τούτη εδώ τή γενική απάντηση - πλαίσιο τής προβληματικής μου: Δέν παρουσιάζω μιá ξερυνα πού έχει γίνει, αλλά μιá ξερυνα πού πρέπει νά γίνει (παρασιάζω όμως στοιχεία μόνο επιμέρους πραγματοποιημένων ξερυνών). Τόσο οί προτάσεις γιά τούς στόχους τής ξερυνας, όσο καί τά παραδείγματα πού παραθέτω γιά νά απεικονίσω καί νά κάνω έτοι κατανοητές αυτές τίς προτάσεις, έχουνε θεωρητικά κενά καί αντιφάσεις, τίς όποιες θέβαια όχι μόνο τίς γνώριζα από τά πριν, αλλά καί τίς παρουσιάζω οκόπιμα σ' όλη τους τήν έκταση, ώστε νά διευκολυνθεί ο αναγνώστης νά αποκτήσει μιá όσο τό δυνατόν περισσότερη αντικειμενική αντίληψη τής «πρότασης γιά ξερυνα». Ο προβληματισμός τών συναδέλφων πού μου έθεσαν ερωτήματα σάν τά παραπάνω είναι καί δικός μου προβληματισμός. Είναι όμως φυσικό ότι οί απαντήσεις δέ μπορούν νά δοθούν πριν τελειώσουν κάποιες στοιχειώδεις πρώτες φάσεις τής ξερυνας. Καί, όποσδήποτε, ή απάντησή μου αναφορικά μέ τό κατά πόσο ή ξερυνα αυτή «παρελθονολογεί» δέ μπορεί παρά νά διαινωθεί μέ τούτο τό ερώτημα: Είναι παρελθονολογία ή προσπάθεια περίσωσης βασικών στοιχειωδών ανθρωπολογικο - βιολογικών καί κοινωνικών λειτουργιών στό χώρο πού εξασφαλίζουν στήν ανθρωπινή ομάδα μιá στοιχειώδη ανθρωπινή ζωή, πού σήμερα τείνει νά εκλείψει στίς μεγαλουπόλεις; Η απάντησή μου δίνεται καί μ' ένα τελευταίο προκαταρκτικό (πού θά κατευθύνει τόν προβληματισμό σ' δλόκληρο τό βιβλίό μου) ερώτημα: Στό έξώφυλλο του βιβλίου παρουσιάζεται μιá πλατεία μιās κοινότητας τής Αναγέννησης όπου πραγματικά οί άνθρωποι επικοινωνούν μέ πολλαπλό, πολυσήμαντο καί έντονο κοινωνικά τρόπο. Στίς φωτογραφίες πού παραθέτω (στό τέλος του ύποκεφάλαιου 3 Α) από πλατείες τής Στοκχόλμης καί τής Κοπεγχάγης, αναγνωρίζουμε παρόμοιες λειτουργίες: οί άνθρωποι παίζουν σ' ένα μέρος τής πλατείας, σέ κάποιο άλλο

παίζεται θέατρο (στόν υπαίθριο χώρο της θέβαια), άλλοι συζητούν μέ αφορμή μιá έκθεση ζωγραφικής, άλλοι τραγουδάνε, κλπ. κλπ.

Αυτές οί λειτουργίες πού συμβαίνουν τό 1974 είναι αντιπραγματικές ή ενάντια στήν «πρόοδο», είναι παρελθονολογικές, μόνο καί μόνο επειδή είναι «όμοιες» μέ τίς λειτουργίες τής αναγεννησιακής πλατείας; Μήπως αυτή ακριβώς ή «όμοιότητα» αποδεικνύει τήν ύπαρξη τών «σιανερών» στίς ανθρωπινες ανάγκες πού καί τότε καί τώρα καί στό μέλλον πρέπει νά επιδιώκουμε νά περισώσουμε καί νά αναπτύσουμε ενάντια στήν καταστροφή τών κοινοτικών δεσμών πού θέλει νά πραγματοποιεί ο σύγχρονος καπιταλισμός; Αυτό είναι τό δικό μου ερώτημα πού ταυτόχρονα άποτελεί καί μιá πρώτη απάντησή μου σέ ερωτήματα σάν κι αυτά πού μου έθεσαν όρισμένοι συναδέλφοί μου. Βέβαια μπορεί νά μου απαντήσει εύκολα κάποιος ότι αυτή ή «έξαιρηση» στήν πλατεία τής Στοκχόλμης συμβαίνει επειδή ακριβώς ο καπιταλισμός τή χρησιμοποιεί έκπονοτικά καί έμπορευματικά (καταναλωτική χρήση τής ανθρωπίνης επικοινωνίας στήν πλατεία) σέ μιá χώρα όπου οί άνθρωποι αυτοκτονούν από μοναξιά. Συμφωνώντας μ' αυτή τή διαπίστωση, έχω όμως νά προσθέσω ότι αυτού του είδους ή λειτουργία τής πλατείας τής Στοκχόλμης σημαίνει κι ένα άλλο πράγμα: ή ύπαρξη της είναι προϊόν μιās αντίφασης του συστήματος πού οί άνθρωποι εκμεταλλεύτηκαν καί πού εμείς ζητάμε νά πολλαπλασιάσουμε καί νά γενικεύσουμε, σ' δλόκληρη τήν πόλη, σέ κάθε πλατεία, σέ κάθε δρόμο της, γενικεύοντας τήν κοινωνική επαφή, ενάντια στίς αυτοκτονίες από μοναξιά...

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1. Τό βιβλίο αυτό είναι ένα καταφατικό συμπλήρωμα, και μία οργανική συνέχεια του προηγούμενου βιβλίου μου* στο οποίο περιγράφηκαν βασικές πλευρές της άρνησής μας στο κυρίαρχο και καθιερωμένο σύστημα παραγωγής και χρήσης του χώρου και όπου μία πρώτη «θετική» απάντηση δινόταν με τη μορφή των «αγώνων στην πόλη», αγώνων που διεξάγει ο λαός, ο «περιθωριακός» λαός των γειτονιών της μιξέριας, των παραγκουπόλεων και των λαϊκών συνοικιών που βρίσκονται «έκτός των τειχών» της «επίσημης» πόλης.

Μία άλλη εναλλακτική απάντηση της «πόλης - εξέγερση» στην καταπίεση της «πόλης - στρατώνας» παρουσιάστηκε επίσης σ' αυτό τό πρώτο μου βιβλίο: οι δυνατότητες λαϊκής αυτοδιαχείρισης από μορφές λαϊκής αυτοοργάνωσης (που μπορεί να έχει — και συχνά επιβάλλεται — και θεσμικές μορφές, όπως π.χ. η τοπική αυτοδιοίκηση όταν λειτουργεί πραγματικά) εκεί όπου τό επιτρέπουν οι εσωτερικές (δομικές) αντιφάσεις του κυρίαρχου κοινωνικο-οικονομικού συστήματος που πρέπει και μπορούμε να εκμεταλλευόμαστε. Ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της κοινωνίας δέν αρχίζει ξαφνικά μετά την κατάληψη της εξουσίας από τό λαό: αρχίζει έδω και τώρα, στο σημερινό κοινωνικό σύστημα του καπιταλισμού με τό στήσιμο των προκαταρκτικών δομών αυτής της λαϊκής δύναμης, βασικές μορφές της οποίας μποροῦν να γεννηθούν από τώρα μέσα από πολιτικές και συνδικαλιστικές οργανώσεις και τούς αγώνες του μαζικού κινήματος, μέσα δηλαδή από την πάλη που διεξάγεται μέσα και ενάντια στο σύστημα.

Μία περίπτωση εφαρμογής αυτής της γέννησης της λαϊκής δύναμης στή βάση της μπορεί να είναι οι προσπάθειες για αυτοδιαχείριση (σέ παραγωγή και χρήση) των χώρων της πόλης, των

* Μανώλη Παπαδολαμπάκη, Οι δικτάτορες των πόλεων: Πολεοκράτορες και τεχνοκράτορες, Έκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1976.

κοινοτήτων και τών χωριών, από τόν ίδιο τό λαό*. Αυτό είναι ένα από τά βασικά αντικείμενα αυτού έδω του βιβλίου. Τό άλλο (πού αναπτύσσεται αναλυτικότερα στην παράγραφο '3' της εισαγωγής είναι ή ποιότητα του νέου χώρου πού ζητάμε).

2. Προβλήματα σάν κι αυτά πού αναφέρθηκαν πριν, αφορούν άμεσα βέβαια τούς ίδιους κατοίκους τών πόλεων τών κοινοτήτων και τών χωριών, τόν ίδιο τό λαό δηλαδή και όχι μόνο τούς «ειδικούς» πού παράγουν (ή «δημιουργούν») τούς χώρους ζωής αυτού του λαού. 'Η συνηθισμένη όμως διαδικασία είναι ότι αυτά τά προβλήματα, επειδή δέχονται λύσεις πού αναγκαστικά ζητάνε εξειδικευμένες γνώσεις, άρμοδιότητες και ικανότητες, περνάνε πρώτα από τούς «ειδικούς» και παρουσιάζονται έτσι σάν νά αφορούν άμεσα πρώτα τούς ειδικούς και μετά τό λαό.

Σ' αυτό τό βιβλίο προτείνεται ακριβώς ή αντιστροφή αυτής της διαδικασίας με επιχειρήματα πού αναπτύσσονται στην άμέσως επόμενη εισαγωγή.

Γιά μιά τέτοια όμως αντιστροφή χρειάζεται πρώτα απ' όλα νά σπάσει ή στεγανότητα της «ειδικής» γλώσσας τών «ειδικών», νά κοινωνικοποιηθούν οι ειδικές γνώσεις μαζί με τίς αντίστοιχές τους άρμοδιότητες και ικανότητες (π.χ. του αρχιτέκτονα, του πολεοδόμου, του κοινωνιολόγου, κλπ.).

Μέ τό προηγούμενο βιβλίο μου έγινε μιά προσπάθεια νά ξεκινήσει ή αποκατάσταση μιās κοινής γλώσσας (ανάμεσα στό λαό και στους ειδικούς). Αυτό τό βιβλίο παρουσιάζει περισσότερες δυσκολίες εξαιτίας της μεγαλύτερης εξειδίκευσής του. 'Η προσπάθεια όμως παρέμεινε ή ίδια και τό τελικό αποτέλεσμα της κρινόμενο σάν ξεκίνημα, δέ μέ αφήνει ανικανοποίητο. 'Υπάρχουνε όμως αρκετές στιγμές σ' αυτό τό βιβλίο πού ορισμένα κομμάτια του απευθύνονται στους έρευνητές. "Όπως είναι σήμερα διαμορφωμένη

* Τέτοια παραδείγματα βρίσκουμε άν μελετήσουμε πρακτικές όπως: Σύγχρονες μορφές πραγματικής τοπικής αυτοδιοίκησης σέ δήμους πού κυβερνοούνται από τήν 'Αριστερά (π.χ. ή περίπτωση της Μπολόνιας, της Φλωρεντίας κ.ά. όπου τό Ι.Κ.Κ. έχει τήν πλειοψηφία και τή διοίκησή τους), περιπτώσεις μιās δευτερης-παράλληλης λαϊκής εξουσίας σέ ιδιόμορφες κοινότητες, όπως στά «καμπαμέντος» της Λατινικής 'Αμερικής, κλπ.

όχι μόνο ή τεχνική πανεπιστημιακή παιδεία, αλλά έν γενεί ή παιδεία του λαού στό σύνολό της, καλά ή κακά, τέτοιοι διαχωρισμοί υπάρχουν. 'Απευθυνόμενος λοιπόν και στους έρευνητές, εξειδίκευσα ορισμένες στιγμές τή γλώσσα μου, τουλάχιστον όσο αφορά τό έννοιολογικό περιεχόμενο μιās απαραίτητης ορολογίας, διατηρώντας όμως τήν προσπάθεια νά «καλύψω» αυτή τήν εξειδικευμένη ανάπτυξη με περιφραστική έκ τών ύστερων περιγραφή ώστε νά είναι δυνατή ή κοινωνικοποίησή της.

3. Τό «σχέδιο» γιά μιά άλλη πρακτική, καθώς και μιά άλλη ποιότητα* του χώρου (άρα της ίδιας της καθημερινής ζωής) υπάρχει στις γενικές του γραμμές: μελετητές, έρευνητές, φιλόσοφοι και ειδικοί (αρχιτέκτονες, πολεοδόμοι, κοινωνιολόγοι, κλπ.) έχουνε ήδη κάμει τόσο τήν κριτική του κυρίαρχου συστήματος παραγωγής (πού στηρίζεται στόν κατακόρυφο ιεραρχικό κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας) και τών συμπτωμάτων του (τόν κατακερματισμένο χώρο πού διασπά και απομονώνει τίς κοινωνικές λειτουργίες), όσο και τήν προδιαγραφή, τή σκιαγράφιση τών γενικών αιτημάτων της νέας πρακτικής και της νέας ποιότητας του χώρου πού ζητάμε νά αντικαταστήσει τή σημερινή κυρίαρχη. 'Ανάμεσα σ' αυτούς τούς μελετητές διακρίνεται ό Η. Tonka, ό R. Goodman, ό M. Castels, ό A. Kopp, ό Benevolo, ό Chr. Alexander, ό H. Laborit, κ.ά. "Όμως ό κατεξοχή θεωρητικός αυτού

* 'Η αιτούμενη και αναζητούμενη «άλλη ποιότητα» χώρου γίνεται ίσως νοσητή σ' ορισμένους σάν «μιά άλλη αρχιτεκτονική και πολεοδομία» πού θ' αντικαταστήσει τίς «κακές»... λύσεις της ισχύουσας πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής! Αδτή ή θεώρηση — άς διευκρινιστεί από τώρα, μιά γιά πάντα — είναι αποτέλεσμα της γνωστής τεχνοκρατικής ιδεολογίας πού θεωρεί τήν πόλη σάν αντικείμενο χειραγώγησης από μέρος της θεσμοποιημένης αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας. 'Εμείς, ωστόσο, μακριά απ' αυτή τήν αντίληψη αναζητάμε μιά νέα κοινωνική πρακτική πού μόνο αυτή, μπορεί νά παράξει ένα νέο χώρο, θεωρώντας τό ρόλο του σχεδιασμού επικουρικό και τήν ισχύουσα «αρχιτεκτονική» πού είναι θεσμοποιημένη και θεσμολογική, όριστικά χρεοκοπημένη και κοινωνικά άχρηστη. "Αποδίνουμε τή σπουδαιότητα πού άρμόζει στό σχεδιασμό, απογυμνώνοντας τον ταυτόχρονα από κάθε ιδεολογική επένδυση (όπως είναι, π.χ. οι «θεωρίες της πολεοδομίας»).

τοῦ νέου «σχεδίου» είναι κατά τή γνώμη μου ὁ H. Lefebvre. "Τ-
 στερα ἀπό ἕνα . . . χείμαρρο βιβλίων ὅπου θεμέλιωσε γερὰ τήν
 ἄρνηση καί τή χρεοκοπία (χρεοκοπία ὡς πρὸς τὰ λαϊκά συμφέ-
 ροντα, ἐπιτυχία ὡς πρὸς τοὺς στόχους τοῦ καπιταλισμοῦ πού «ἔλο-
 κληρώνεται» πιά, σάν ἱστορική κατηγορία) τοῦ κυρίαρχου συ-
 στήματος παραγωγῆς τοῦ χώρου, κατέληξε στήν πρώτη συνθετι-
 κή ἐργασία - μνημείο: τήν «Παραγωγή τοῦ Χώρου» ὅπου γιά
 πρώτη φορά διαγράφει καί σκιαγραφεῖ μέ θετικό (καταφατικό,
 συνθετικό) τρόπο τὰ αἰτήματα τῆς νέας πρακτικῆς καί τῆς νέας
 ποιότητας τοῦ νέου χώρου πού ζητᾶμε, παρουσιάζοντας ἔτσι, 100
 χρόνια περίπου ἀπὸ τή δημοσίευση τοῦ Κεφαλαίου τοῦ Μάρξ, ἕνα
 προσχέδιο μιᾶς πολιτικῆς οικονομίας τοῦ χώρου στήν προοπτική
 μιᾶς «συλλογικῆς διαχειρίσεως» του ὅπως λέει ὁ ἴδιος, καλύπτοντας
 τελικά τὸ ἀναπόφευκτο κενό πού εἶχαν οἱ ἀναλύσεις τοῦ Μάρξ:
 στήν ἐποχὴ του ὁ Χῶρος δέν εἶχε τὸ «δυναμικό» ρόλο πού ἔχει σή-
 μερα, σάν μέσο, δηλαδή, παραγωγῆς καί ἀναπαραγωγῆς τῶν κοι-
 νωνικῶν σχέσεων καί ὄχι μόνο τῶν οικονομικῶν σχέσεων παραγω-
 γῆς· τότε ὁ Χῶρος ἦταν τὸ «κέλυφος» καί ὁ φορέας τῆς παραγωγῆς
 ἀγαθῶν (στό Χῶρο), ἐνῶ σήμερα — ὅπως ἀποδεικνύει ὁ Lefebvre
 — ἡ ἴδια ἡ παραγωγή εἶναι παραγωγή Χώρου, ὁπότε αὐτὸ πού λεί-
 πει ἀπὸ τήν πολιτικὴν οικονομία τῶν ἀγαθῶν στό Χῶρο εἶναι ἡ πολι-
 τικὴ οικονομία τοῦ ἴδιου τοῦ Χώρου (σάν μέσου, ἀλλὰ καί σάν ἀν-
 τικειμένον τῆς παραγωγῆς: π.χ. Χῶρος γιά κατανάλωση, Χῶρος
 διακοπῶν, ἡ φύση - ἐμπόρευμα, κλπ.).

Ὅμως αὐτὸ τὸ σχέδιο τοῦ H. Lefebvre, σταματᾷ ἐκεῖ πού ἔπρε-
 πε (ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ Lefebvre πού εἶναι φιλόσοφος) νὰ σταματή-
 σει. Μὲ τὸ βιβλίον αὐτὸ γίνεται μιὰ μετρημένη (αὐτοπεριορισμέ-
 νη, ὀριοθετημένη καί ὄχι . . . «φιλόδοξη» μέ ἀπαιτήσεις ἐξειδι-
 κεύσεων) προσπάθεια συγκεκριμενοποίησης τοῦ σχεδίου αὐτοῦ
 σὲ τομεῖς ἐφαρμογῶν, ὅπως: οἱ ὀργανωτικὲς «σταθερές» τοῦ ἀ-
 κατακερμάτιστου κοινοτικοῦ Χώρου, σχεδιαστικὲς προσεγγίσεις
 του, πολιτικο - κοινωνικὲς πρακτικὲς (ὅπως ἡ αὐτοδιαχείριση), κα-
 τασκευαστικὲς μέθοδοι (ὅπως ἡ αὐτοκατασκευή), κλπ. Τεῖνει, αὐ-
 τή ἡ προσπάθεια, πρὸς μιὰ πραγματωμένη (σχεδιαστικὴ) κοινω-
 νιολογικὴ «σύνθεση» τοῦ νέου Χώρου.

4. Παράλληλα μέ τή βοήθεια πού προσφέρεται στήν ἀπελευθέρω-
 ση τῆς κοινωνικῆς αὐτονομίας τῶν διαδικασιῶν τῆς χρήσης καί
 τῆς παραγωγῆς τοῦ Χώρου ἀπὸ τή λαϊκὴ αὐτοδιαχείρισή του, ἀπα-
 ραίτητο στοιχεῖο τῆς (ὄχι πρωτεύον, ἀλλὰ ὀπωσδήποτε ὑποβοη-
 θητικό καί ἀναγκαῖο) εἶναι καί ἡ δομὴ τοῦ Χώρου: "ἕνας Χῶρος
 μέ δομὴ πού εἰς νοεῖ τίς κοινοτικὲς λειτουργίες εἶναι προφανῶς προ-
 τιμότερος (χρησιμότερος κοινωνικά) ἀπὸ ἕνα Χῶρο πού δέν τίς
 εἰς νοεῖ. Τὸ διπλό αὐτὸ αἶτημα ἐκφράζεται μέ δύο χαρακτηριστικὲς
 φράσεις στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου: (1) αὐτοδιαχείριση καί (2) κοινο-
 τικὴ δομὴ τοῦ Χώρου. Γιά τήν πρώτη ἀναφέραμε τίς προκαταρ-
 κτικὲς τῆς ἔννοιες, στόχους καί χρήσεις. Ἡ δευτέρα τώρα: Κοι-
 νοτικὴ δομὴ τοῦ Χώρου σημαίνει ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἀνθρώπινη κοι-
 νότητα πού πράγματι ζεῖ μέ κοινοτικὸ τρόπο* σὲ Χῶρο τοῦ ὁποῖου
 ἡ δομὴ εἶναι ἀντίστοιχη πρὸς τή φυσιογνωμία καί τὸν τρόπο ζωῆς
 τῆς κοινότητος: πραγματικὴ κοινότητα (ὁμάδα ἀνθρώπων μέ οὐ-
 σιαστικούς δεσμούς διαμέσου μιᾶς κοινῆς ζωῆς καί ὄχι ἕνας ἀπλὸς
 πληθυσμὸς ἀνθρώπων πού ἀντιπαρατίθενται στίς σύγχρονες πό-
 λεις) καί πραγματικὰ κοινοτικὸς Χῶρος (μέ τέτοια δομὴ πού νὰ
 λειτουργεῖ σάν ὑποβοηθητικό καλοῦσι τῶν κοινοτικῶν λειτουρ-
 γιῶν). Βέβαια, ἀντίθετα πρὸς τήν τεχνοκρατικὴ ἀντίληψη πού
 θεωρεῖ ὅτι μιὰ ὀρισμένη δομὴ Χώρου (π.χ. μιὰ ὀρχιτεκτονικὴ λύ-
 ση) ἀρκεῖ ἀπὸ μόνη τῆς γιά νὰ ἐξασφαλίσει μιὰ κοινωνικὴ λει-
 τουργία (π.χ. τὸν κοινοτικὸν τρόπο ζωῆς), ἐμεῖς ὑποστηρίζουμε
 ὅτι: (α) ἕνας κοινοτικὸς Χῶρος, ἀκόμα κι ὅταν ὑπάρχει δέν ἀρκεῖ

* Χρησιμοποιοῦμε τή λέξη «κοινοτικός» σὲ ἀντιδιαστολή μέ τήν ἔννοια
 τοῦ «κοινωνικός»: Συνήθως μέ τὸ «κοινωνικός» ὑπονοοῦν τὸ «κοινοτικός» ἢ
 αὐτὸ πού θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ κοινωνικό. Λένε π.χ. ὀρισμένοι, ὅτι «ἡ ζωὴ
 στίς μεγαλοπόλεις δέν εἶναι κοινωνικὴ» ἐπειδὴ ἀπομονώνει τοὺς ἀνθρώ-
 πους πού δέν ἔχουν «κοινωνικὴ ἐπαφή» κλπ. Αὐτὴ ἡ ὀρολογία εἶναι λαθε-
 μένη: ὁ τρόπος ζωῆς στίς σημερινὲς πόλεις καί στό δικὸ μας κοινωνικό
 σύστημα, εἶναι ὁ κυρίαρχος σήμερα καί ἐδῶ κοινωνικός τρόπος ζωῆς: ὁ-
 πάρχεις κοινωνικά ὅπως ὀρίζει τὸ σύστημα (χωρὶς ἐπαφή, κλπ.). Ὑπάρ-
 χει κοινωνικὴ ἐπαφή, ἀλλὰ ὅπως ὀρίζει τὸ σύστημα. Εἶναι λάθος νὰ λέμε
 ὅτι δέν ὑπάρχει κοινωνικὴ ζωὴ ἐπειδὴ δέν εἶναι αὐτὴ πού θὰ θέλαμε ἢ
 ἀντίστροφα, μέ τὸ «κοινωνικός» νὰ ὑπονοοῦμε αὐτὸ πού θὰ θέλαμε. Αὐτὸ ὁ-
 μως πού σίγουρα δέν ὑπάρχει σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τήν κοινωνικὴν ζωὴ, εἶναι
 ἡ κοινοτικότης καί αὐτὴ ζητᾶμε.

για να δημιουργήσει μία κοινοτική ζωή όταν αυτή ή ίδια δεν προϋπάρχει, (6) όταν η κοινοτική ζωή προϋπάρχει τότε: β1) η κοινοτική δομή του χώρου ενοεί, ενθαρρύνει και κάνει ουσιαστικότερη, αποτελεσματικότερη και πλουσιότερη την κοινοτική ζωή β2) η κοινοτική ζωή παράγει μέχρι ενός σημείου κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσή της (σύμφωνα με τις ανάγκες της) τη δομή του χώρου της. Μέχρι ενός σημείου είπα, γιατί, από ένα σημείο και πέρα, η συμπλήρωση αυτής της παραγωγής έχει ανάγκη της βοήθειας των ειδικών (άρα και του σχεδιασμού και της τεχνικής), δεδομένου του κοινωνικο-οικονομικού μας συστήματος του καταμερισμού της εργασίας. γ) Όταν υπάρχει η κοινοτική ζωή και δεν υπάρχει όμως η κοινοτική δομή του χώρου της, τότε η κοινοτική ζωή μπορεί και χρησιμοποιεί έστω και λειψά τον ακατάλληλο χώρο. Αυτό όμως επιβεβαιώνει την ορθότητα της προηγούμενης παρατήρησης για το θετικό κοινωνικό ρόλο του σχεδιασμού. Λίγο πολύ, με τα παραπάνω, εννοούμε κι εμείς μαζί με τους σοβιετικούς κονστрукτιβιστές της δεκαετίας του 1920, το «σοσιαλιστικό χώρο» σαν «κοινωνικό πυκνωτή»: καλούπι της νέας ζωής (και από τη νέα ζωή), που δε θα τον καταχτήσουμε βέβαια αυτόματα, αλλά με διαδοχικές «διορθωτικές» προσεγγίσεις κοινωνικών και τεχνολογικών μετασχηματισμών.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. **Λαϊκή αυτοοργάνωση και αυτοδιαχείριση στην πόλη** σημαίνει ότι υπάρχουν, ή ζητάμε να υπάρξουν, μορφές κοινωνικής δράσης από κατάλληλες κοινωνικές ομάδες στην αρχή (μέχρι να φτάσουμε στην κλίμακα δόκληρου του λαού) που αποφασίζουν και μπορούν να πάρουν στα χέρια τους τη μοίρα της καθημερινής τους ζωής μέσα στην πόλη τους, τη μοίρα της ίδιας της πόλης τους που άλλοι τή φτιάξαν για τους πολλούς.

Τά χωριά, οι κοινότητες, οι οικισμοί κι οι πόλεις μας παράγονται σήμερα από την άρχουσα τάξη για τον ύπολοιπο λαό που χρησιμοποιεί αυτούς τους χώρους της καθημερινής του ζωής όχι με βάση τις πραγματικές του ανάγκες, αλλά με βάση τις ανάγκες που του επιβάλλει το κυρίαρχο παραγωγικό σύστημα.

Μία τέτοια ξαναγκαστική παραγωγή και χρήση του χώρου συνεπάγεται έναν ξαναγκασμένο τρόπο ζωής για το λαό, που ούτε αποφασίζει, ούτε και συμμετέχει στο πώς θα ζήσει και πού θα ζήσει. Πέρα από το ποιο είναι αυτό το κοινωνικό σύστημα που παράγει τις πόλεις μας, παραμένει το ίδιο το πρόβλημα: μέχρι σήμερα, και στα δυο μεγάλα κοινωνικά συστήματα, οι πόλεις παράγονται από τους «ειδικούς» που, με τη σειρά τους υπάγονται και λειτουργούν μέσα στο ευρύτερο κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό πλέγμα που κατευθύνει το περιεχόμενο, τον τρόπο και το αποτέλεσμα της δουλειάς τους.

Στό βιβλίο αυτό προσπαθώ να διερευνήσω και να καταδείξω την ανάγκη και τη δυνατότητα μιας άλλης διαδικασίας παραγωγής και χρήσης του χώρου που θα αντιστρατεύεται την κατευθυνόμενη και χειραγωγική διαδικασία που μέχρι σήμερα έχει επιβληθεί σαν κανόνας. Μιλώ για λαϊκή αυτοοργάνωση στην πόλη και καλύπτω με τον όρο το ίδιο όχι μόνο κάθε πόλη, αλλά και κάθε κλίμακα ανθρώπινο οικισμό ή τμήμα πόλης. Έπειδή όμως δεν πιστεύω στις μεμονωμένες λύσεις, οι αρχικές πειραματικές, απομονωμένες και επιμέρους απόπειρες ή πειράματα λαϊκής αυτοοργάνωσης με αυ-

τοδιαχείριση και αυτοκατασκευές που παρουσιάζω σ' αυτό το βιβλίο, αντιμετωπίζονται μέσα στη μακρινή και άγνωστη για την ώρα προοπτική της γενίκευσής τους σ' ολόκληρη την πόλη: σαν ένα νέο φαινόμενο παραγωγής του χώρου που, σέ τελική φάση, ζητάμε να αντικαταστήσει το παλιό. Μιά τέτοια αντικατάσταση δεν είναι δυνατό να υπάρξει, και μάλιστα σέ ολοκληρωμένη και γενικευμένη μορφή, αν δεν έχουν πρώτα αλλάξει οι σχέσεις κι ο τρόπος παραγωγής, τό ίδιο δηλαδή τό κοινωνικό σύστημα.

Όμως, ως διευκρινίσω από τώρα, ότι αν σήμερα είναι αδύνατη ή ύπαρξη του νέου αυτού τρόπου παραγωγής του χώρου σ' ολόκληρη την πόλη, είναι ωστόσο δυνατή ή επιμέρους πραγματοποίησή του: ορισμένων στοιχείων του σέ ορισμένους τόπους. Μιά τέτοια δυνατότητα μάς παρέχεται βασικά από τό γεγονός της υπαρξης των εσωτερικών (δομικών) αντιφάσεων του συστήματος που όπως είπα και πριν μπορούμε και πρέπει να τις εκμεταλλευόμαστε. Αυτή τή δυνατότητα αναλύω ειδικότερα στό τελευταίο κεφάλαιο αυτού του βιβλίου.

2. Η υπόθεση λαϊκής αυτοδιαχείρισης του χώρου από τόν αυτοοργανωμένο λαό (σέ επιμέρους ειδικές ομάδες) μέ βάση αφενός τις πραγματικές του ανάγκες και αφετέρου τήν προοπτική βαθμιαίων μεταλλαγών στις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής και χρήσης του χώρου (μεταβατικά στάδια) συνεπάγεται τήν ύπαρξη ενδιάμεσων φάσεων που, από τήν κατευθυνόμενη προς τήν αυτοδιαχειριστική «αρχιτεκτονική» και «πολεοδομία», θά χαρακτηρίζεται από νέους ποιοτικούς μετασχηματισμούς της δομής του χώρου που θά απορρέουν από μετασχηματισμούς των διαδικασιών παραγωγής και χρήσης του: Θά υπάρξουνε νέα στοιχεία και νέες σχέσεις ανάμεσα στα στοιχεία της οργάνωσης του χώρου.

Οι πραγματικές ανάγκες του ανθρώπου, οι πρωτογενείς δηλαδή ανάγκες του, που βασικά έχουνε ανθρωπολογικό - βιολογική καταγωγή, δεν είναι άπωσδήποτε μόνο αυτές που υπαγορεύουνε σήμερα τήν οργάνωση του χώρου της καθημερινής ζωής και δραστηριοτήτων της: Οι αντιθέσεις ανάμεσα στό χώρο δουλειάς και στό χώρο κατοικίας, ανάμεσα στό χώρο κατοικίας και στό χώρο διασκέδασης, ανάμεσα στην πόλη και στην ύπαιθρο κλπ., απορρέουν

από τό κυρίαρχο σήμερα σύστημα παραγωγής που στηρίζεται στό λειτουργικό και κοινωνικό καταμερισμό, σέ χώρο και σέ χρόνο, της εργασίας, μέ άμεση συνέπειά του τόν κατακερματισμένο χώρο σέ ζώνες κατοικίας, εργασίας, υπηρεσιών, διασκέδασης κλπ., που απομονώνουνε κοινωνικά τούς ανθρώπους, αφού έχουνε μία κατακερματισμένη ατομική και κοινωνική ζωή.

Μέ βάση τά παραπάνω, είναι προφανές ότι μόνο ή προοπτική του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας μπορεί να γίνει προϋπόθεση εμφάνισης και σταδιακής (και μερικής στην αρχή) πραγματοποίησης στοιχείων του χώρου που ή σχέση τους θά ξεπερνά τις αντιθέσεις που δημιουργήσε μεταξύ τους τό καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής, όπως π.χ. τό διαλεκτικό ξεπέραςμα ανάμεσα στό ιδιωτικό και τό δημόσιο, ανάμεσα στό μέσα και στό έξω, ανάμεσα δηλαδή στην αλλη και τό δρόμο, ανάμεσα στό σπίτι και τή γειτονιά κλπ. Ένός τέτοιου είδους ξεπέραςμα μέσα σέ μία τέτοια προοπτική δέ μπορεί να είναι παρά διαλεκτικό, που, όπως μάς διδάσκει ο μαρξισμός, οι αντιθέσεις δεν καταργούνται (ή δεν ψευδοσυντίθενται), αλλά μετασχηματίζονται, αναγόμενες σέ μία νέα πραγματικότητα. 'Απ' αυτό τό ξεπέραςμα προκύπτει ένας νέος πραγματικά κοινοτικός χώρος: δεν καταργείται ούτε τό ιδιωτικό, ούτε τό δημόσιο, αλλά επανοργανώνονται σέ μία νέα ποιοτική σχέση (αντιθετική πάντα) που όμως, αυτή τή φορά, δέ δυσκολεύει, αλλά υποβοηθά τήν κοινωνική επαφή, τήν κοινοτική ζωή. Θά δούμε σχετικά παραδείγματα στό σχετικό κεφάλαιο.

Μιά βασική θέση αυτού του βιβλίου είναι ή επόμενη: Τά αντιανθρώπινα στοιχεία και λειτουργίες του σημερινού χώρου των πόλεων και της ζωής σ' αυτές, όπως π.χ. ή όχι ανθρωπομετρική, αλλά... αυτοκινητομετρική κλίμακα των πόλεων, ή αντικοινοτική οργάνωση του χώρου, κ.ά., είναι αποτέλεσμα όχι μόνο του καπιταλιστικού κοινωνικού συστήματος, αλλά γενικότερα (ισχύοντας και για τις χώρες του σοσιαλισμού ενμέρει) του κατακόρυφου κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. "Αν και όπου οι άνθρωποι δεν είναι υποχρεωμένοι να ζουν μόνο και μόνο για να παράγουν, ο αντιανθρωπομετρικός χώρος δεν είναι καθόλου μά καθόλου ένα σίγουρο αποτέλεσμα. Θυμηθείτε τή λαϊκή αρχιτεκτονική...

3. Σέ απόλυτη συνάρτηση μέ τίς προηγούμενες παρατηρήσεις γιά τήν παραγωγή, τή χρήση καί τήν ποιότητα (δομική, λειτουργική, χρηστική) τοῦ χώρου πού εὐνοεῖ μιά ἀληθινά κοινοτική ζωή (ἀφ' οὗ προέρχεται καί γεννιέται ἀπ' αὐτή κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσή της) βρῖσκεται καί τό πρόβλημα τοῦ σχεδιασμοῦ αὐτοῦ τοῦ νέου χώρου.

Αὐτό τό πρόβλημα διαιρεῖται σέ δύο ἄλλα προβλήματα: α) Τό πρόβλημα πού δημιουργεῖ ἡ ἀντίφαση πού πηγάζει ἀπό τήν ἀντιπαράθεση «σχεδιασμός = θεσμοποιημένη χειραγωγική πρακτική τοῦ χώρου / συλλογική διαχείριση τοῦ χώρου = ὄχι χειραγωγική πρακτική τοῦ χώρου». β) Τό πρόβλημα τῆς ἀναμφισβήτητης ἀνάγκης σχεδιασμοῦ, ἔστω καί σέ ἐλάχιστες ποσότητες καί μέσα σέ δριυθητημένες (ἐπιστημονικά, ἰδεολογικά, πρακτικά - πολιτικά) διαδικασίες. Αὐτό τό πρόβλημα μέ τά δύο σκέλη, ἀντιμετωπίζεται διεξοδικά στό διάφορα κεφάλαια τοῦ βιβλίου καί στή μορφή τελικῶν συμπερασμάτων - προτάσεων, στό τέλος τοῦ βιβλίου. Γιά τήν ὥρα σ' αὐτή τήν εἰσαγωγή χρειάζεται νά γίνουν τοῦτες οἱ προκαταρκτικές παρατηρήσεις πού ἀφοροῦνε τόν τρόπο σκέψης, τήν ἰδεολογική τοποθέτηση, τήν ἐπιστημονική ἐπιλογή καί τήν πολιτική δεοντολογία πού καθορίζουν τήν πρότασή μου ἀπέναντι στό σχεδιασμό:

3α) Ἡ συνθετική ἀνάλυση (ἡ ἀνάλυση δηλαδή πού γίνεται ὄχι σάν αὐτοσκοπός, ἀλλά ἀπαρχῆς μέ τρόπο πού νά ὀδηγεῖ στή διάτύπωση γενικῶν συνθετικῶν ἀρχῶν καί μεγεθῶν τοῦ κοινοτικοῦ χώρου) εἶναι ἀπαραίτητη σάν βοήθημα τῆ στιγμῆ πού ἡ ἴδια ἡ λαϊκή ζωή δέν εἶναι ἐλεύθερη νά παράγει ἀνθρωπομετρικά τό δικό της χώρο. Χρειάζεται λοιπόν βοήθεια ἀπό κάποιους εἰδικούς μέ τήν προϋπόθεση ὅτι οἱ εἰδικοί αὐτοί ἔχουν ἀφομοιώσει καί κατανοήσει τά ποιοτικά αἰτήματα τῆς κοινοτικῆς ζωῆς.

3β) Ἐχοντας ἀνατρέψει θεωρητικά τόν τρόπο παραγωγῆς καί χρήσης τοῦ χώρου ἀπό τό σύστημα τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί ἔχοντας καταδείξει τήν ἀντικοινωνική - ἀντικοινοτική ποιότητα (σέ δομή καί λειτουργία) τοῦ χώρου αὐτοῦ, δέν εἶναι δυνατό νά περιοριστοῦμε στήν προοπτική τοῦ ὅτι ἡ κοινωνική ἀλλαγὴ θά παράξει τάχα νομοτελειακά τό δικό της κοινοτικά σωστό

χώρο. Δεχόμαστε μέν ὅτι βέβαια ἐμεῖς δέ μπορούμε νά προβλέψουμε ἀπό τώρα τί θά εἶναι αὐτός ὁ χώρος στίς λεπτομερείες του, ὅμως σίγουρα μπορούμε νά προβλέψουμε: α) τί δέν πρέπει νά εἶναι καί β) ποιὰ εἶναι τά σταθερά ἐκεῖνα χαρακτηριστικά του, οἱ «σταθερές» τῆς ποιότητάς του, πού καί σήμερα, καί παλιά (στήν ἀρχιτεκτονική τῆς παράδοσης) καί στό μέλλον, ἀποδείχονται ἀπαραίτητες γιά τήν ἐξασφάλιση μιᾶς ἀληθινά κοινοτικῆς (ἀνθρωπομετρικά) ὀργάνωσης καί δομῆς τοῦ χώρου. Καί οἱ δύο αὐτές προβλέψεις ἀποτελοῦνε (καί πρέπει νά ἀποτελοῦνε) ἀντικείμενο ἔρευνας, μελέτης καί σχεδιασμοῦ πού γίνονται ἀπό τώρα: ἂν προϋπάρχουν, τότε θά ὑποβοηθήσουν ἀφάνταστα τήν ἐπερχόμενη γενική κοινωνική μεταβολή. Μιά ἀπόδειξη αὐτοῦ τοῦ ἰσχυρισμοῦ ἀνακαλύπτουμε ἂν ἀνατρέξουμε στό παράδειγμα τῶν σοβιετικῶν κοστρουκτιβιστῶν στό πρῶτα χρόνια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ Ὀκτώβρη: Συγκλονισμένοι ἀπό τήν κοσμογονική ἀλλαγὴ στή χώρα τους, οἱ ἀρχιτέκτονες, οἱ πολεοδόμοι καί οἱ καλλιτέχνες τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, διαπνεόταν ἀπό μιά διάθεση ριζικῆς ἀλλαγῆς, τόσο στόν τρόπο τῆς δουλειᾶς τους (π.χ. ἡ τέχνη νά ἀπορρέει ἀπό τό λαό καί νά «κατεβαίνει στό πεζοδρόμιο», στους δρόμους, τίς πλατεῖες, τούς τόπους δουλειᾶς, στό λαό), ὅσο καί στό περιεχόμενό της (σέ ποιότητα καί κοινωνική «σημαντική»). Ὁ λόγος πού πετύχαν ἐνμέρει στήν ἀρχή καί ἀποτύχαν τελικά, δέν ἦταν μόνο ἡ ἐπέλαση τοῦ γραφειοκρατικοῦ μηχανισμοῦ μέ τίς παραδοσιακές ἀντιλήψεις γιά τήν ἀρχιτεκτονική καί τήν τέχνη. Ἐνα βασικό αἶτιο αὐτῆς τῆς μερικῆς ἀποτυχίας ἦταν καί τό ὅτι, οἱ πρωτοπόροι αὐτοί δούλεψαν σ' ἕνα σημαντικό βαθμό μέ βάση τίς παραδοσιακές ἀντιλήψεις,* ἀναλύσεις καί συνθέσεις (σχεδιασμό) πού προφανῶς στηριζόταν στό παλιό κοινωνικό σύστημα ἢ σέ ξενόφερτα μοντέλα ἀπό τή Δύση καί δέ λάβαινε ὑπόψη του τά ποιοτικά αἰτήματα τῆς νέας σοσιαλιστικῆς ζωῆς πού, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, θά ἔπρεπε νά ἐξασφαλίζει (ἂν ὄχι μιά κοινοδιακότητα) μιά κοινο-

* Παραδοσιακές ἀντιλήψεις πού χαρακτηρίζανε περισσότερο τούς «πολεοδομιστές» καί ὄχι τόσο τούς «ἀ-πολεοδομιστές»: Στήν ἀλληγογραφία π.χ. τοῦ Guinzberg μέ τόν LeCorbusier, φανερῶνεται καί ριζοσπαστικότητα στή σκέψη τοῦ πρώτου, ὅσο ἀπὸ τόν κοινωνικό ρόλο καί τούς νέους στόχους τῆς σοσιαλιστικῆς πολεοδομίας (Απ. Κορρ: Πόλη καί ἐπανάσταση).

τικότητα και συλλογικότητα, τόσο όσο αφορά τις διαδικασίες παραγωγής του χώρου, όσο και τη χρήση, αλλά και τη δομική και λειτουργική του ποιότητα. Ήλπιε δηλαδή σε μεγάλο βαθμό ή γνώση των «σταθερών» αυτής της κοινοτικής ζωής καθώς και ή προσεργασία της διερεύνησής τους. Ήλπιε πρώτα πρώτα ή μετάφραση κι ή εφαρμογή του μαρξισμού στην προβληματική της οργάνωσης του χώρου. Ο ίδιος δ Μάρξ ελάχιστα και περιστασιακά είχε αναφερθεί στο πρόβλημα της πόλης. Ήλειπαν οι μελέτες, οι μετρήσεις και τά κατασταλαγμένα απ' αυτές μεγέθη και σχέσεις (λειτουργικές, δομικές και χρηστικές) των χώρων (ή βασικών στοιχείων του) που εξασφαλίζουν την ανθρωπομετρική οργάνωση και δομή του καθώς και την κοινοτική του λειτουργικότητα (πού δέν απομονώνει κοινωνικά τους ανθρώπους όπως γίνεται σήμερα). Ήρθε μετά ή εποχή της παραδοσιακής αντίληψης και εμπόδιζε την πιθανή εμφάνιση προς τά έξω τέτοιων μελετών (αν υπήρχαν).

Νά, λοιπόν, γιατί χρειάζεται από τώρα ή έρευνα κι ο σχεδιασμός αυτών των «σταθερών». Βέβαια σ' αυτό τον πρόλογο γίνεται ελάχιστα κατανοητή αυτή ή πρόταση, σ'τά άμέσως όμως δύο επόμενα κεφάλαια περιγράφεται αναλυτικά. Για την ώρα ήθελα νά επισημάνω την ανάγκη και ή χρησιμότητα από τώρα μιάς τέτοιας έρευνας και γι' αυτό τό λόγο την προτείνω μέ συγκεκριμένο και αναλυτικό τρόπο σ'τό κατάλληλο κεφάλαιο. Αυτή ή έρευνα δέν είναι δυνατό παρά νά είναι συλλογική. Ο καθένας βέβαια μπορεί νά πραγματοποιεί στοιχεία της μόνος του. Συνολικά όμως είναι αδύνατη αν δέ γίνει συλλογικά. Για τό λόγο αυτό ακριβώς προσπαθώ νά την περάσω σ'τό πανεπιστήμιο όπου εργάζομαι, σέ σπουδαστές και συναδέλφους, επειδή πιστεύω, ότι μπροστά σ'ή χρεοκοπία της σημερινής αρχιτεκτονικής (χρεοκοπία σέ σχέση μέ τά κριτήρια της ελεύθερης λαϊκής ζωής, έπιτυχία όμως του συστήματος), άλλη εναλλακτική «λύση» σ'τόν τομέα της έρευνας δέν υπάρχει. Σ' αυτό τον τομέα πού περιγράφω βρίσκω ότι αξίζει τον κόπο ν' ασχοληθούν όσοι, τουλάχιστο, νιώθουν, ότι τους αφορά ή ιδεολογική και πρακτική κρίση αυτού πού λέγεται αρχιτεκτονική.

Σ' αυτό τό βιβλίο όμως δέν παρουσιάζονται αποτελέσματα της έρευνας αυτής (αφού μόλις τώρα έχει αρχίσει), αλλά ή πρόταση της (ή έρευνα της έρευνας) και, μόνο ένδεικτικά και περιστασιακά δρισμένα στοιχεία της ίδιας της έρευνας (όπου προσωπικά την έχω προχωρήσει, ή μέ παραδείγματα άλλων μελετητών πού έκριναν ότι έντάσσονται σ' αυτή την έρευνα).

Συνοψίζοντας αυτή ή δεύτερη παρατήρηση μπορώ νά ισχυριστώ (και θά καταδείξω σέ άλλο κεφάλαιο) από τώρα ότι: ο σχεδιασμός (και ή σχετική προκαταρκτική ανάλυση) είναι απαραίτητος.*

3γ) Για τό περιεχόμενο του σχεδιασμού και ή σχετική του προκαταρκτική ανάλυση, συλλογή και έπεξεργασία των πληροφοριών και των γνώσεων πού θά παραχθούν απ' αυτή την έπεξεργασία, μπορούμε νά πούμε από τώρα τούτα τά γενικά: Η κοινωνιολογική ανάλυση του αιτούμενου νέου χώρου (πού κατά ένα σημαντικό μέρος της τροφοδοτείται από την κριτική του υπάρχοντος χώρου όπως τον ζούμε, όπως μ'ας επιβάλλουν νά τον ζούμε καθημερινά) δέν άρκει κατά ή γνώμη μου. Χρειαζόμαστε μιά εφαρμοσμένη κοινωνιολογία του χώρου, πράγμα πού σημαίνει ένα σχεδιασμό των κοινωνιολογικών πορισμάτων: κοινωνιολογία του δρόμου, της αϋλής, της πλατείας, της κατοικίας κλπ. ναι, αλλά και αντίστροφα, σχεδιασμό της κοινωνιολογικής επανεκτίμησης της λειτουργίας της δομής (των σχέσεων) αυτών των στοιχείων πού συνθέτουν τον κοινοτικό χώρο. Τόσο ή κοινωνιολογική ανάλυση, όσο και ο σχεδιασμός της δέν είναι δυνατό νά ξεπεράσουν τά όρια της διε-

* Είναι φανερό ότι: μέ τον ίδιο τρόπο πού τό πρώτο μου βιβλίο (Οι δικτάτορες των πόλεων) χρειαζότανε ένα καταφατικό συμπλήρωμα, πράγμα πού έγινε μ' αυτό εδώ τό βιβλίο, χρειάζεται συμπλήρωμα και τό βιβλίο τούτο: Σέ μιά άλλη έκδοση νά περιγραφούν ειδικά, λεπτομερειακά και σχολαστικά, αφενός μέν υπάρχουσες μελέτες για ή συλλογική αδοδιαχείριση του χώρου (πού εδώ περιγράφονται ένδεικτικά μόνο και περιορισμένα) και αφετέρου συγκεκριμένα αποτελέσματα της έρευνας πού άρχισε, παρουσιάζοντας τις «σταθερές» (μεγέθη, μετρήσεις, ποιοτικές σχέσεις κλπ.), των γενικών χαρακτηριστικών του νέου κοινοτικού χώρου πού αναζητούμε.

ρεύνησης τῶν «σταθερῶν». Ὅμως ἄς γίνει τουλάχιστον ἡ διερεύνηση αὐτή ὡς πρὸς αὐτό τό συγκεκριμένο ἀντικείμενο (τὶς «σταθερές»).

3δ) Πρέπει λοιπὸν νὰ μελετήσουμε μεγέθη (μετρήσεις ἀνθρωπομετρικῶν «σταθερῶν» πού ἐξασφαλίζουνε κοινοτική ζωὴ καὶ χῶρο), ποιότητες (σχέσεις ἀνάμεσα σέ στοιχεῖα τοῦ χῶρου καὶ ἀντίστοιχες λειτουργίες) καὶ «δυναμίες» (μεταβολές στοιχείων καὶ λειτουργιῶν στό χρόνο). Αὐτό εἶναι καὶ τό κεντρικό καὶ οὐσιαστικό ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας πού προτείνεται καὶ πού ἤδη ἄρχισε.

Γιὰ τὴ μελέτη αὐτή ἔχουμε τέσσερις βασικές πηγές γνώσης: α) τά διδάγματα τῆς παράδοσης (λαϊκή, ἀνώνυμη παραδοσιακὴ ἀρχιτεκτονική), β) τά διδάγματα τῆς σύγχρονης σχεδιασμένης ἀρχιτεκτονικῆς καὶ πολεοδομίας σέ περιπτώσεις ὅπου ἀνακαλύπτουμε θετικά ποιοτικά στοιχεῖα κοινοτικῶν χῶρων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πῶς, γιὰ ποιούς καὶ πῶς οὐσιαστικά καὶ πραγματικά λειτουργοῦν (χρησιμοποιεῖται πραγματικά) αὐτοὶ οἱ χῶροι (π.χ. ἡ «ἀρχιτεκτονική τῶν διακοπῶν», μᾶς δίνει χρήσιμα παραδείγματα νέων ποιοτικῶν διαστάσεων τοῦ χῶρου). Μᾶς ἐνδιαφέρουν σάν διδάγματα σέ ἐπίπεδο ὕλικο - λειτουργικῆς ὁργάνωσης τοῦ χῶρου. Τό γεγονός ὅτι παράχθηκε (αὐτός ὁ χῶρος) ἀπὸ τό κεφάλαιο καὶ μέ κερδοσκοπικές διαδικασίες καὶ στόχους, δέν ἀφαιρεῖ τίποτα ἀπὸ τὰ διδάγματα πού μπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρει στό ἐπίπεδο τῆς ὕλικο - λειτουργικῆς του ὁργάνωσης. Πρόκειται, ἀπλούστατα γιὰ μιὰ ἀντίφαση πού ἀναλύουμε σέ ἄλλο κεφάλαιο. γ) Τὶς γνώσεις πού θὰ μᾶς δώσει ἡ μελέτη τῶν «ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου» γιὰ τὰ σταθερά ἀνθρωπομετρικά μεγέθη κοινοτικῆς ζωῆς μέ βάση τὶς βιολογικο - ἀνθρωπολογικές «σταθερές» τοῦ ἀνθρώπου. δ) Τὰ κριτήρια πού ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν αἰτούμενη ποιότητα ζωῆς (κοινοτικῆς σέ προοπτικὴ σοσιαλιστικῆς ὁλοκληρωσῆς τῆς), ὅπως τὰ συνάγουμε ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ μαρξισμού (π.χ. τό ξεπέρασμα τῆς ἀντίθεσης πόλη - ὕπαιθρος). Περισσότερο ἐξειδικευμένοι τομεῖς ἔρευνας ἐντάσσονται στοὺς τέσσερις παραπάνω βασικούς (π.χ. ἡ νέα κατασκευαστικὴ πρακτικὴ — ὅπως οἱ αὐτοκατασκευές — ἐντάσσονται στὸν τομέα β). Εἶναι, π.χ., φανερό ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ ἀναζητούμενα μεγέθη, κύριο ρόλο ἔχει τό ζήτημα τῆς κλίμακας: Νὰ ἀναζητή-

σουμε τὴν ἀνθρωπομετρικὴ ἐκείνη κλίμακα, τόσο τοῦ μεγέθους τοῦ πληθυσμοῦ, ὅσο καὶ τοῦ χῶρου μιᾶς κοινότητας πέρα ἀπὸ τό ὁποῖο καταστρέφονται οἱ ἐπικοινωνιακές λειτουργίες τῶν ἀνθρώπων καὶ κατὰ συνέπεια ἡ κοινοτικὴ ζωὴ. Ἡ ἀναζήτηση αὐτῆς τῆς κλίμακας εἶναι προφανῶς λίγο πολὺ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικά μιᾶς ἀνθρώπινης κοινότητας (ἐθνολογικά, ιστορικά, κοινωνικά κλπ.), ἀλλὰ ὅποσδήποτε ἐντάσσεται στή σημερινὴ ἱστορικὴ φάση τῶν ἀναπτυσσόμενων παραγωγικῶν δυνάμεων. Λειτουργεῖ, δηλαδή, σάν «σταθερά» (στηρίζεται στὰ βιολογικο - ἀνθρωπολογικά μέτρα) καὶ στοχεύει ὄχι κάποια ἰδεατὴ παρελθοντολογικὴ λύση, ἀλλὰ τωρινές δυνατότητες (τέτοιες δυνατότητες περιγράφονται στὰ κατάλληλα κεφάλαια).

3ε) Συνοψίζοντας ὅλες τὶς παραπάνω παρατηρήσεις γιὰ τό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου καὶ εἰδικότερα γιὰ τὴ συνέχιση τῆς ἔρευνας πού προτείνεται μπορῶ νὰ πῶ ὅτι, πέρα ἀπὸ τὶς διαδικασίες πού πρέπει ν' ἀλλάξουν (σέ παραγωγή καὶ χρῆση χῶρου), χρειαζόμαστε καὶ τὰ ἀποτελέσματα ἐρευνῶν ἀναφορικά μέ τὴν ποιότητα τοῦ νέου χῶρου πού θὰ παραχθεῖ μέν κατὰ ἓνα μέρος του ἀπὸ τὴ νέα κοινωνικὴ πρακτικὴ του (τὴ συλλογικὴ αὐτοδιαχείριση), ἀλλὰ καὶ κατὰ ἓνα ἄλλο ἀπὸ τὸν ἐκ τῶν προτέρων σχεδιασμό τῶν «σταθερῶν» τῆς κοινοτικῆς ζωῆς. Ἄν θέλει κανεὶς νὰ συνοψίσει ὁλόκληρο τό πρόβλημα τῆς σημερινῆς «κρίσης» τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πολεοδομίας, μπορεῖ νὰ πει ὅτι, ὁ σημερινὸς χῶρος τῶν πόλεων ὑπαγορεύει λειτουργίες πού ἀπομονώνουνε κοινωνικά τοὺς ἀνθρώπους (ἢ: τοὺς κάνουν νὰ ἐπικοινωνοῦν μόνο ὅπως θέλει τό σύστημα) καὶ ἐπομένως ἐμεῖς ἀναζητοῦμε ἀντιφάσεις τοῦ συστήματος, καθὼς καὶ δικές μας λύσεις πού νὰ ἐπαναστήσουνε αὐτὴ τὴν ἐπικοινωνία.

4. Ἡ ἔρευνα γιὰ τὴ νέα πρακτικὴ (καὶ τὴν ἀντίστοιχη θεωρητικὴ δουλειά) πού προτείνω, δέν ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸ μέλημα αὐτῆς ἐδῶ τῆς ἐργασίας. Καταπιόστηκα περισσότερο, ὄχι μέ τὴν ἴδια τὴν ἔρευνα τῆς νέας πρακτικῆς, μὰ μέ τὴν ἔρευνα τῆς ἔρευνας, μέ τὴ διερεύνηση δηλαδή τῶν τομέων ἐκείνων τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξης πού θὰ ὁδηγήσουν στή νέα κοινωνικὴ πρακτικὴ τοῦ χῶρου.

Ἄπλως, σέ ὀρισμένα σημεῖα τῆς μελέτης ἔδωσα στοιχεῖα ἔρευνας: τόσο ἀπό διάφορα παραδείγματα πού μελέτησα, ὅσο καί ἀπό προηγούμενες δικές μου ἐργασίες. Ὁ αὐτοπεριορισμός αὐτός εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς θέσης πού πρόβαλα πρῖν: Μιά νέα γνώση μπορεῖ νά προκύψει μὲν κατὰ ἓνα μέρος της ἀπό ἄλλες προεπεξεργασμένες καί ἀφομοιωμένες γνώσεις (ἢ «γνώση μέσα ἀπ' τὴ γνώση»), ὅμως κατὰ τὸ μεγαλύτερο καί οὐσιαστικό μέρος της, θά βγεῖ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πράξη: τόσο στὴν πράξη τῆς ἴδιας τῆς ἔρευνας τὴ στιγμὴ πού πραγματοποιεῖται, ὅσο καί στὸ ἴδιο τὸ ξεκίνημα καί στὴν ἀνάπτυξη τῆς νέας πρακτικῆς πού ζητᾶμε. Ἡ νέα γνώση θά προκύψει τελικὰ ἀπὸ τὴ συμβολή μας, σ' αὐτὴ τὴ νέα πρακτικὴ καί τὴν ἐπεξεργασία τῶν κατάλληλων θεωρητικῶν ἐργαλείων της πού θά τὴν ἐλέγξουν, θά τὴν ὀργανώσουν καί θά τὴν κατευθύνουν (ἐνῶ ταυτόχρονα καί τὰ ἴδια τὰ θεωρητικὰ ἐργαλεῖα θά αὐτοδιορθώνονται μέσα ἀπὸ τίς νέες γνώσεις πού θά ἀποκοτῶμε ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς νέας πρακτικῆς). Γιὰ μιὰ τέτοια προσπάθεια ὅμως χρειάζεται συλλογικὴ δουλειά.

Τέλος, μὲ τίς ἀναπτύξεις πού ἀκολουθοῦν, θέλησα νά περιγράψω μηχανισμούς κι ὄχι φαινομενολογικὲς σχέσεις γιὰ νά βοηθήσω τὴ συνειδητοποίηση καί τὴ δημιουργία μιᾶς ὀρισμένης «δράσης», χωρὶς, ὡστόσο, νά πιστεύω σέ... «συνταγές».

Ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς ἐργασίας εἶναι λοιπὸν ἡ περιγραφή αὐτῶν τῶν μηχανισμῶν μὲ σκοπὸ τελικὸ μιὰ πρόταση ἔρευνας πρὸς τίς κατευθύνσεις μιᾶς αὐτογενοῦς λαϊκῆς «ἀρχιτεκτονικῆς».*

Ἐδῶ ἐξειδικεύω τὴν ἔρευνα αὐτὴ καί τὴν προχωρῶ σέ διατύ-

* Τὴ λέξη ἀρχιτεκτονικὴ σκόπημα τὴ γράφω σέ εἰσαγωγικά: δταν τὴ χρησιμοποιῶ μὲ τὸ νόημα τῆς αὐτογενοῦς (ἀπὸ τὸ λαὸ) παραγωγῆς τοῦ χώρου εἶναι φανερὸ ὅτι χάνει πιά τὸ γνωστὸ νόημα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρόθεσης. Μιὰ αὐτογενῆς λαϊκὴ «ἀρχιτεκτονικὴ» δέν εἶναι ἀρχιτεκτονικὴ: Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, σάν πρακτικὴ, σάν θεωρία καί σάν ἰδεολογία εἶναι κάτι τὸ θεομοποιημένο, τὸ ἰδρυματικὸ, τὸ κατευθυνόμενον (ἀπὸ τοὺς «εἰδικούς», τοὺς ἀρχιτέκτονες καί τοὺς ἐργοδότες τους: τὸ οἰκονομικο-πολιτικὸ πλέγμα ἰδιοκτησιῶν, ἐξουσιῶν καί συμφερόντων). Ἡ αὐτοδιαχειριστικὴ λοιπὸν παραγωγὴ τοῦ χώρου δέ μπορεῖ νά εἶναι ἢ «ἀρχιτεκτονικὴ», ὅπως τουλάχιστο τὴν ἔχουμε συνηθίσει. Ὡστόσο χρησιμοποιῶ αὐτὴ τὴ λέξη σέ εἰσαγωγικά γιὰ νά συνεννοηθοῦμε μιὰ καί δέν ἔχουμε ἀκόμα συνηθίσει τὸν ὄρο «παραγωγὴ τοῦ χώρου».

πῶση ἀρχῶν: Διερεύνηση δυνατοτήτων αὐτογενοῦς παραγωγῆς τοῦ περιβάλλοντος (καθὼς καί πραγματικὰ ἐλεύθερων χρήσεων τοῦ χώρου) ἀπὸ αὐτοοργανωμένες κοινωνικὲς ομάδες μὲ αὐτοδιαχειριστικὲς λειτουργίες. Τὸ σύστημα αὐτοοργάνωσης περιγράφεται ἐδῶ στίς κοινωνικὲς καί ἰλικο-τεχνικὲς μεταφράσεις του, μὲ βασικὴ δομὴ του τὴ λαϊκὴ αὐτοοργάνωση καί βασικὴ του λειτουργία τὴν αὐτοδιαχείριση. Στὸ στάδιο τῆς κατασκευῆς, ἢ μετάφραση αὐτῆς τῆς λειτουργίας εἶναι ἡ αὐτοκατασκευὴ. Σέ ἐπίπεδο ὀργάνωσης χώρου γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς κοινοτικῆς-συλλογικῆς καί πραγματικὰ κοινωνικῆς χρήσης του, ἢ μετάφραση αὐτὴ εἶναι ὁ ἀκατακερμάτιστος χώρος.

Παράλληλα, ἡ μελέτη αὐτὴ προτείνεται καί σάν περιοχὴ ἔρευνας, τόσο μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐκπαίδευσης τῶν ἀρχιτεκτόνων, ὅσο καί ἔξω/ῆ παράλληλα μ' αὐτὴν.

5. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Παρόλο πού στὴ συνέχεια θά ἀναπτύξω ἀποδεικτικὰ καί ἐπαγωγικά τίς θέσεις πού προτάσσω ἀμέσως πῶ κατω, θεωρῶ χρήσιμο νά δώσω ἀπὸ τώρα μιὰ γενικὴ περιληπτικὴ εἰκόνα τοῦ βιβλίου ὥστε νά βοηθηθεῖ ἡ ἀνάγνωσή του καί νά δοθεῖ ταυτόχρονα κι ἔνας σκελετός του, πού ἔχει τούτη τὴν εἰδικὴ χρησιμότητα: ἐπειδὴ πολλὰ κείμενα γράφτηκαν σάν αὐτοτελεῖς μελέτες ἢ ἄρθρα, θά μπορέσει, ἂν θέλει, ὁ ἀναγνώστης νά τὰ διαβάσει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ συνέχεια τοῦ βιβλίου, ἔχοντας ὅμως παράλληλα τὴ δυνατότητα νά τὰ συσχετίσει μὲ τὸ σύνολό του καί νά τὰ ἀντιληφθεῖ σάν στοιχεῖα μιᾶς ἐνιαίας θεώρησης, ὀπτικῆς καί ἀνάλυσης.

5Α. Ἡ ἰσχύουσα πρακτικὴ τοῦ χώρου καί τὸ εἶδος τοῦ χώρου πού παράγει*

—α. Ὅσοτερα ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη στιγμὴ τῆς ἐξέλιξης τῆς παραγωγῆς — καί ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ φάση της τοῦ βιομηχανικοῦ καπιτα-

* Οἱ δύο ἐπόμενες παράγραφοι εἶναι πρωτοδημοσιευμένες σ' ἓνα προηγούμενο βιβλίό μου: «Ἡ πόλη, ἡ πάλη τῶν τάξεων καί ἡ πολιορκία», ἐκδ. Καστανιώτη, 1976.

λισμού και μετά — ή παραγωγή και ή χρήση του χώρου, κατευθύνθηκαν αποκλειστικά από τα οργανωμένα συμφέροντα με βάση τους στόχους και τα μέσα του παραγωγικού τους συστήματος και θεσμοποιήθηκαν στη μορφή της «σύγχρονης αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας», όπου ο αρχιτέκτονας κι ο πολεοδόμος περιορίστηκαν στο ρόλο των έκφραστών και πραγματοποιητών των στόχων του συστήματος, όποτε ή δουλειά τους — παρά την ψευδαίσθησή τους για «ελεύθερη δημιουργία» — περιορίστηκε κι αυτή στο να είναι ένα μέσο της πολιτικής της άρχουσας τάξης για την επιβίωσή της, μέσα στο χώρο (στίς πόλεις της) και μέσω του χώρου (της παραγωγής των πόλεων).

Ο βασικός τρόπος αυτού του είδους παραγωγής στηρίζεται στη βασική σχέση της: την ιδιοκτησία των υλικών μέσων της (από τους πολεοκράτες) και των μη υλικών μέσων της (γνώσεις, τεχνική, ικανότητες και αρμοδιότητες) από τους τεχνοκράτες και τους γραφειοκράτες. Το προϊόν της (οι πόλεις κι ή ζωή σ' αυτές) είναι αναγκαστικά μονότροπα καθορισμένο. Μονότροπη είναι και ή «κατανάλωσή» του (ή χρήση του χώρου: ή καθημερινή ζωή στίς πόλεις).

Η τέτοιου είδους παραγωγή και χρήση του χώρου έχει σαν αποτέλεσμα τον εκβιασμό της καθημερινής ζωής μέσα στα καλούπια (χώρου και λειτουργιών) που, αναγκαστικά, της επιβάλλονται με διάφορα μέσα καταπίεσης (από την αστυνομική βία μέχρι την αλλοτρίωση). Έτσι οι πόλεις σήμερα, δέν είναι τίποτε άλλο παρά ο πολιτικός χώρος της εξουσίας των οργανωμένων συμφερόντων (της άρχουσας τάξης).

—β. Αν ο πρωταρχικός φορέας αυτού του είδους πρακτικής του χώρου είναι τα οργανωμένα συμφέροντα και οι ειδικοί (οι τεχνοκράτες), ο άλλος απαραίτητος και βασικός φορέας της παραγωγής αλλά και της χρήσης κι ύστερα της αναπαραγωγής του χώρου και των σχέσεων παραγωγής του, είναι ο ίδιος ο χειραγωγούμενος λαός. Η κατευθυνόμενη λειτουργία του για τους παραπάνω σκοπούς, εξασφαλίζεται όχι μόνο από την εκμετάλλευση της εργασίας του, αλλά και από την πλαστοποίηση της ζωής του με διάφορα μέσα και τρόπους που, γενικά, μπορούμε να πούμε ότι συνοψίζονται στη λειτουργία της αλλοτρίωσής του: δημιουργία πλα-

στών αναγκών και επιθυμιών, κατασκευή συνειδήσεων και χειραγωγησης της συμπεριφοράς από τις νόρμες στην εργασία και στην κοινωνική ζωή, αλλά και από τις νόρμες που επιβάλλει ο ίδιος ο χώρος, που κατασκευάστηκε έτσι κι όχι αλλιώς: για να επιβάλλει ενός ορισμένου είδους ζωή, ώστε να εξυπηρετηθούν με τον αποτελεσματικότερο τρόπο οι παραγωγικοί και κοινωνικοί στόχοι της άρχουσας τάξης. Πρόκειται για τό χώρο της βίας και τή βία του χώρου που εξυπηρετούνται τόσο από τά στοιχεία και τήν ίδια τήν οργάνωση του χώρου όσο και από τήν τεχνική της παραγωγής του: Η τεχνική αυτή στηρίζεται στην «αναλυτική» σκέψη που κατακεραματίζει τήν αναλυόμενη επιθυμητή πραγματικότητα (τόν υπό σχεδιασμό χώρο, μιά νέα πόλη π.χ.) για να τήν προβάλει ύστερα στο χαρτί του σχεδίου, «συνθέτοντας» τά κατακεραματισμένα. . . Προφανώς δέν πρόκειται για σύνθεση, αλλά για μιά συνάθροιση των διασπασμένων. Οι λειτουργικές και οργανικές σχέσεις τους εξυπηρετούν μόνο τους στόχους του ισχύοντος παραγωγικού συστήματος και της αντίστοιχης κοινωνικής ζωής που υπαγορεύει.

Η τεχνική του κατακεραματισμού των στοιχείων και των λειτουργιών της οικονομικής και κοινωνικής ζωής μεταφράζεται στον κατακεραματισμένο χώρο, όπου στους ειδικούς χώρους έντοπίζονται (και απομονώνονται έτσι μεταξύ τους κοινωνικά) και ελέγχονται οι παραγωγικές και κοινωνικές δραστηριότητες.

Έτσι αποκαλύπτεται ότι ή σχέση ανάμεσα στον πολιτικό χώρο της εξουσίας της άρχουσας τάξης (χώρος της βίας) και στον κατακεραματισμένο χώρο (βία του χώρου διαμέσου του έντοπισμού, της απομόνωσης και του ελέγχου των δραστηριοτήτων), είναι αμφίδρομη, αμοιβαία.

Συνοπτικά, οι παραπάνω διαπιστώσεις μās λένε ότι ο λαός σήμερα, παρόλο που αποτελεί ένα βασικό συντελεστή της παραγωγής του πολιτικού χώρου της εξουσίας και συνεργεί έτσι στην ίδια του την καταπίεση, δέν ελέγχει ούτε τήν παραγωγή, άλλ' ούτε και τή χρήση του χώρου του: τό είδος των πόλεων που παράγονται σήμερα και τή ζωή σ' αυτές.

Έναντια σ' αυτή τήν ολοκληρωτική έλλειψη ελέγχου, με τό βιβλίο αυτό, προτείνω μιά έρευνα για μιά δυνατότητα νέας πρακτι-

κῆς τοῦ χώρου πού θά στηρίζεται στό λαϊκό ἔλεγχο καί τή λαϊκή συμμετοχή,* κατά τά πρώτα μεταβατικά στάδια, γιά νά καταλήξει στήν ὀλοκληρωτική αὐτοδιαχείριση τοῦ χώρου ἀπό τίς αὐτοοργανωμένες κοινωνικές ομάδες. Μέσα σ' αὐτή τήν προοπτική, χρειάζεται νά γίνει μία ἀναθεώρηση καί ἐπανατοποθέτηση τόσο τοῦ ρόλου τοῦ ἀρχιτέκτονα (σάν ἐπαγγελματία καί σάν ἐρευνητή), ὡς καί τῆς ἐκπαίδευσής του. Τά ζητήματα αὐτά ἐξετάζονται σέ εἰδικά κεφάλαια.

5B. Ἡ δυνατότητα μιᾶς ἄλλης πρακτικῆς τοῦ χώρου γιά ἓνα νέο εἶδος χώρου

Ἐπειδή, ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, εἶναι μάταιη ἡ κάθε προσπάθεια ἀλλαγῆς τῆς πρακτικῆς τοῦ πρωταρχικοῦ φορέα παραγωγῆς τοῦ χώρου (τῶν οργανωμένων συμφερόντων καί τῶν τεχνοκρατῶν), ἡ προσπάθεια ἀλλαγῆς χρειάζεται νά συγκεντρωθεῖ στόν ἄλλο φορέα: τό λαό πού, στό κάτω κάτω, πρέπει κάποτε νά πάρει στήν ἀρχή νά θέλει κι ὕστερα νά συνεργεῖ στήν ἴδια του τήν καταπίεση. Δέν εἶναι βέβαια μόνο ἡ ἀπο-αλλοτρίωσή του πού θά μπορέσει νά ἐξουδετερώσει ἓνα ὀλόκληρο σύστημα παραγωγῆς πού εἶναι ἡ βασική πηγή τῆς ἰσχύουσας πρακτικῆς τοῦ χώρου, ἀλλά καί τῆς ἴδιας τῆς ἀλλοτρίωσης! Ὡστόσο, ἐπειδή εἶναι γεγονός πώς χωρὶς τή «συμμετοχή» τοῦ λαοῦ θάταν ἀδύνατη ἡ ἰσχύουσα πρακτική τοῦ χώρου, εἶναι φανερό πώς ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη σπουδαιότητα καί χρησιμότητα ἡ πραγματοποίηση μιᾶς νέας πρακτικῆς τοῦ χώρου πού στήν ἀρχή θά στηριχθεῖ στίς δυνατότητες πού δίνονται ἀπό τίς ἐσωτερικές ἀντιφάσεις καί ἀδυναμίες τοῦ ἴδιου τοῦ συστήματος:

* Τῆ «συμμετοχή» δέν τήν ἐννοῶ ὅπως συνήθως γίνεται: σάν συμμετοχή τῶν κατοίκων σέ πρωτοβουλίες τοῦ ἀρχιτέκτονα πού συζητᾷ καί «συμβουλεύεται» τοὺς κατοίκους γιά νά διαπιστώσει τίς ἀλλοτριωμένες καί προκατασκευασμένες (ἀπό τό σύστημα) ἀνάγκες. Μία τέτοια συμμετοχή τῶν κατοίκων εἶναι συμμετοχή στήν ἴδια τους τήν καταπίεση. Ὅχι λοιπόν συμμετοχή σέ ἐπίπεδο διαπίστωσης (ἀπό τόν ἀρχιτέκτονα) ἀναγκῶν (πλαστών) τῶν κατοίκων. Συμμετοχή κάθε κατοίκου στά «κοινά», πάνω σέ μία οικονομικο-κοινωνική βάση αὐτοδιαχειριστικῆς λαϊκῆς αὐτοοργάνωσης, ὅποτε πιά αὐτός πού συμμετέχει δέν εἶναι ὁ κάτοικος, ἀλλά ὁ ἀρχιτέκτονας στοὺς αὐτοδιαχειριζόμενους τό χώρο κατοίκους.

τος: μέσα στά πλαίσια τοῦ συστήματος θ' ἀρχίσει ἡ ἀντικατάσταση τῶν στοιχείων του.

Γιά τήν ἀντικατάσταση αὐτή χρειαζόμαστε: 1) κατάλληλες μορφές κοινωνικῆς ὀργάνωσης, 2) κατάλληλη κοινωνική πρακτική τοῦ χώρου καί 3) κατάλληλους τρόπους καί μέσα πραγματοποίησής της. Καί οἱ τρεῖς αὐτοὶ παράγοντες, προσδιορίζονται ἀρχικά (σέ εἶδος καί λειτουργίες) ἀπό τίς ἀντιθέσεις μίς στοὺς στόχους τοῦ ἰσχύοντος παραγωγικοῦ συστήματος καί συμπληρωματικά, ἀπό τοὺς στόχους τῆς ἐπαναδιοποίησης ἀπό τό λαό τῆς ζωῆς του. Ἔτσι:

—α. Ἡ καταλληλότερη μορφή κοινωνικῆς ὀργάνωσης γιά ἐλεγχόμενη ἀπό τό λαό ζωή, μέσω αὐτῆς, γιά ἐλεγχόμενη πρακτική τοῦ χώρου, εἶναι ἡ κοινωνική αὐτοοργάνωση σέ κλίμακα τέτοια πού νά μή διασπῶνται οἱ ἐπικοινωνιακοὶ δεσμοὶ τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἡ μορφή αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης προϋποθέτει διάσπαση τῶν «μακρο-πληθυσμῶν» σέ κοινότητες: Ἀποκέντρωση, μέ ἀνταλλαγές ὁμοῦ ἀνάμεσα στίς κοινότητες.

—β. Ἡ ἀποτελεσματικότερη πρακτική τοῦ χώρου ἐνάντια στήν κατευθυνόμενη καί θεσμοποιημένη πρακτική τῆς ἀρχουσας τάξης, εἶναι ἡ αὐτοδιαχειριστική πρακτική ἀπό τίς αὐτοοργανωμένες κοινότητες: Αὐτόνομος τρόπος ζωῆς καί χρήση τοῦ χώρου καὶ αὐτόνομη παραγωγή του. Προφανῶς, μία τέτοια αὐτονομία τῆς ζωῆς θά συνδεθεῖ στενά (καί θά πηγᾷ) μέ τήν ἀπελευθερωμένη ἔκφραση τῆς λαϊκῆς κουλτούρας καί μέσα σέ δυνατότητες πού παρέχουν τά πλαίσια (ὅταν καί ὅπου ὑπάρχουν) τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης.

—γ. Οἱ δύο παραπάνω νέες καταστάσεις ἔχουν ἀνάγκη ἀπό μία νέα τεχνική σέ μεθόδους καί μέσα, πού θά τοὺς εἶναι κατάλληλη καί χαρακτηριστική. Ἡ αὐτοδιαχειριστική πρακτική τοῦ χώρου συνεπάγεται αὐτόματα ἓνα αὐτογενές, λαϊκό, τεχνητὸ περιβάλλον, πού δέ μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ παρά μόνο μέ αὐτοκατασκευές (σὴν τελικὴ φάση). Μέχρι τήν τελικὴ φάση, ὁ σχεδιασμός θά περάσει ἀναγκαστικά ἀπό στάδια ἡμικατευθυνόμενης ἀρχιτεκτονικῆς.

Τρία εἶναι ἐπομένως τά κύρια χαρακτηριστικά τῆς νέας κοινωνικῆς πιά πρακτικῆς τοῦ χώρου:

—Κοινωνική αυτοοργάνωση (π.χ.: πραγματική τοπική αυτοδιοίκηση).

—Αυτοδιαχειριστικές λειτουργίες χρήσης και παραγωγής του χώρου.

—Αυτοκατασκευές για μία τελική σύγχρονη ανώνυμη λαϊκή αρχιτεκτονική.

Τό είδος του χώρου που θα προκύψει απ' αυτή τή νέα κοινωνική πρακτική χρήσης και παραγωγής του δέ μπορεί να είναι άλλο από τον ακατακερμάτιστο χώρο που ευνουεί την κοινωνική επικοινωνία (στοιχεία ταυτοχρονισμού, συντοπιών, ομοιογένειας και διαφοροποιήσεων στον ίδιο χώρο).

Οί παραπάνω διαπιστώσεις (για τήν ισχύουσα πρακτική) και θέσεις (για τήν επιζητούμενη νέα πρακτική) μπορούνε να συνοψιστούνε σε τούτη έδω τήν πρόταση που αποτελεί τή βασική και κεντρική θέση του βιβλίου μου:

Έναντια στην κατευθυνόμενη και θεομοποιημένη (από τήν αρχουσα τάξη) αρχιτεκτονική και πολεοδομία που παράγουν τό χώρο της καταπίεσης (τόν κατακερματισμένο χώρο της θίας), εκβιάζοντας τή λαϊκή ζωή σε μορφές ξένες προς τίς πραγματικές ανάγκες της, ή αποειλεσματοικότερη λύση είναι ή λαϊκή αυτοοργάνωση για μία συλλογική και αυτοδιαχειριστική πρακτική (χρήση και παραγωγή) του χώρου, που πραγματοποιείται από τήν εφαρμογή των αυτοκατασκευών και τήν παραγωγή ακατακερμάτιστου χώρου με συντοπικές και ταυτόχρονες χρήσεις του από τή λαϊκή κοινωνική ζωή και κουλτούρα και που μπορεί να οδηγήσει τελικά σε μία σύγχρονη ανώνυμη λαϊκή αρχιτεκτονική. Μία τέτοια πρακτική χρειάζεται ανάλογη θεωρία και σχεδιασμό.

1

Η ΘΕΩΡΙΑ ΜΙΑΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ:

ΤΟ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟ ΞΕΠΕΡΑΣΜΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΝ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΚΕΡΜΑΤΙΣΜΕΝΟΥ ΧΩΡΟΥ

Στό Δάσκαλο που μέ τή διδαχή και τά έργα του μάς έδειξε τό δρόμο γι' αυτή τήν πρόταση για έρευνα: σιόν Η. Lefebvre.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μέχρι να φτάσουμε (όταν κι αν φτάσουμε βέβαια) στην εποχή που θα ξαναγίνει δυνατή μία σύγχρονη λαϊκή ανώνυμη και αυτοκατασκευαστική αρχιτεκτονική, θα περάσουμε αναγκαστικά από μεταβατικά στάδια. Τά μεταβατικά αυτά στάδια μπορούν να έχουν δύο μορφές: 'Από (ανάγκη) (αυτοκατασκευές που πραγματοποιούνται είτε από μιζέρια, όπως οι παραγκονόποις) ή από τό γεγονός κοινωνικής αυτοοργάνωσης (όπως ή παραδοσιακή λαϊκή αρχιτεκτονική μας), είτε, τέλος, από διάθεση διερεύνησης και, αν γίνεται, πραγματοποίησης πειραματικών λύσεων, μέ βάση υποθέσεις όπως ή κατάργηση του κατακερματισμού του χώρου (πράγμα που είναι αποτέλεσμα τής κατάργησης του κατακόρυφου κοινωνικού καταμερισμού τής εργασίας) και, επομένως, δημιουργίας χώρων που να ευνουούν τίς ένοποιημένες (σε χώρο και σε χρόνο) κοινωνικές και εργασιακές σχέσεις και δραστηριότητες. Μ' άλλα λόγια πρόκειται για μία υπόθεση κοινωνικής μεταβολής που μόνο αυτή μπορεί να εξασφαλίσει τή χρήση των νέων χώρων.

Στό σημείο αυτό θέλω να υποστηρίξω ξεκάθαρα τήν έπόμενη

θέση: Δέν ἀρκεῖ νά διαπιστώνουμε ὅτι φταίει τό κοινωνικό σύστημα καί ὅτι ἂν ὑπάρξει κάποιο ἄλλο θά λυθοῦν ἀπό μόνα τους τά προβλήματα τοῦ χώρου. Χρειάζεται παράλληλα μ' αὐτή τή σωστή διαπίστωση νά ἔχουμε ἐπίγνωση τοῦ ὅτι ἡ κάθε κοινωνική μεταβολή γιά νά εἶναι ἀποτελεσματική θά πρέπει νά δημιουργήσει αὐτόματα καί τά ἴδια της τεχνικά ἐργαλεῖα, μεθόδους καί γνώσεις πού θά τήν ὀλοκληρώσουν. Ἐπίσης ὅτι: κι ἂν ἀκόμα δέν ἔχει πραγματοποιηθεῖ ἡ μεταβολή αὐτή, ἡ πιθανολογική διερεύνηση καί ἐφαρμογή τῶν τεχνικῶν λύσεων (πού κατ' ὑπόθεση πιστεύουμε ὅτι θά τήν ἐξυπηρετοῦσαν), θά ἐπιδράσει καί θά βοηθήσει τόν ἐρχομό της, ὀλοκληρώνοντας τά μεταβατικά στάδια τῆς διαδικασίας μετασχηματισμῶν (κοινωνικο-τεχνικῶν).

Μέ αὐτό τό σκεπτικό, βγάζω δύο συμπεράσματα:

α) Ὅτι μᾶς εἶναι χρήσιμα σάν διδάγματα τά ὅσα μέχρι στιγμῆς ἔχουν γίνει ἀπό πλευρᾶς αὐτοοργανωμένων κοινωνικῶν ομάδων καί β) τό ὅτι εἶναι χρήσιμη (σάν ἀπαραίτητη) ἡ ἀπό τώρα μελέτη τέτοιων λύσεων πού θά χρησιμεύουν γιά τά μεταβατικά στάδια, ἀλλά καί γιά τή μελλοντική νέα κοινωνική ὀργάνωση. Σάν θεωρητικοί καί σάν πολιτικά ὄντα ἔχουμε ὑποχρέωση νά παλεύουμε τήν ἀλλαγὴ αὐτή. Ἀλλά καί σάν «εἰδικοί» ἔχουμε ἐξίσου τήν ὑποχρέωση νά μελετᾶμε τήν ἐξέλιξη τῆς τεχνικῆς πρὸς μιὰ τέτοια κατεύθυνση. Ἐτσι μόνο θά μπορέσουμε νά περάσουμε ἀπό τή στεῖρα ἀρνητικῆς κριτικῆς σέ συγκεκριμένες προτάσεις. Γιά τούς λόγους αὐτούς, μιᾶς καί ἡ κριτικὴ ἤδη ἔγινε σ' αὐτό τό βιβλίον, προχωρῶ τώρα στή διερεύνηση τέτοιων λύσεων μέ τή μορφή προτάσεων γιά μελέτες τῶν ὁποίων θά προσπαθῶ νά δείξω τά γενικά χαρακτηριστικά.

1.Α. ΤΟ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ, Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΚΑΙ Ο ΚΑΤΑΚΕΡΜΑΤΙΣΜΕΝΟΣ ΧΩΡΟΣ

Ἡ Πολεοδομία εἶναι ἓνα ἀπό τά μέσα παραγωγῆς τοῦ δικοῦ μας (καπιταλιστικοῦ) συστήματος παραγωγῆς καί ἐπομένως λειτουρ-

γεῖ μέ τούς ἴδιους νόμους καί λειτουργίες, μέ βάση τήν ἴδια νομοτέλεια τοῦ παραγωγικοῦ συστήματος:

Ὁ βασικός νόμος λειτουργίας τοῦ δικοῦ μας παραγωγικοῦ συστήματος εἶναι ὁ κοινωνικός, κατακόρυφος (ιεραρχικός) καταμερισμός τῆς ἐργασίας. Δέν κατακρίνουμε τόν καταμερισμό (ἐξειδίκευση) τῆς ἐργασίας γενικά, ἀλλά τόν κοινωνικό καταμερισμό: Ὁ καταμερισμός καί ἡ ἐξειδίκευση στήν παραγωγή, ἀποδείχτηκαν ἱστορικά ἀναγκαῖα. Αὐτό πού κατακρίνουμε εἶναι ἡ διάσταση ἀνάμεσα στή χειρωνακτική καί στήν πνευματική ἐργασία, ἡ διάσταση ἀνάμεσα στήν ἐργασία τοῦ ἀντρα καί τῆς γυναίκας, ἡ διάσταση ἀνάμεσα στήν ἐργασία καί τή δημιουργία, ἡ διάσταση ἀνάμεσα στό παιχνίδι καί στήν ἐργασία-δημιουργία, ἡ διάσταση ἀνάμεσα στήν ἐργασία καί στήν ἐκπαίδευση, ἡ διάσταση ἀνάμεσα στήν ἐκπαίδευση καί στή δημιουργία, ἡ διάσταση ἀνάμεσα στή δημιουργία (πού γίνεται «ἰδρυματικά» μέ τό ὄνομα «τέχνη») καί στό παιχνίδι (πού γίνεται κι αὐτό ἰδρυματικά: τό παιχνίδι-παιχνίδι εἶναι γιά τά παιδιά καί τό... παιχνίδι-διασκέδαση-ἀναψυχή εἶναι γιά τούς μεγάλους...).

Ἡ πολεοδομία δέν κάνει ἄλλο τίποτα ἀπό τό νά χρησιμοποιεῖ τό χωρὸν, διαμορφώνοντάς τον ἔτσι πού νά ἐξασφαλίζει — διαμέσου του — τούς ὕλικούς, καί λειτουργικούς φορεῖς τῶν προηγούμενων διαχωρισμῶν: εἶναι ἡ πολεοδομία τοῦ «Zoning», ἡ πολεοδομία τοῦ κατακερματισμένου χώρου γιά κατακερματισμένες ἀνθρώπινες δραστηριότητες. Εἶναι μιὰ πολεοδομία πού βοηθᾷ τήν Ἐξουσία (οἰκονομικο-πολιτική) νά ἐντοπίζει καί νά ἐλέγχει τίς ἀνθρώπινες δραστηριότητες στό χωρὸν. Γιά νά κατορθώσει (ἡ ἐξουσία) αὐτό τόν ἔλεγχο, πρέπει νά ἀπομονώσει, νά διασπάσει καί νά βάλλει μέ τάξη (χωρὸν-τάξια) τά διασπασμένα: «Ζώνη κατοικίας», «ἐμπορικό κέντρο», «βιομηχανική ζώνη», «περιοχὴ ὑπηρεσιῶν» («διοικητικό κέντρο»), περιοχὴ «ἀναψυχῆς», περιοχὴ σχολείων, κλπ. Μιὰ πολεοδομία γιά κατοίκους πού τούς περιορίζει σέ μονάδες (ἀνθρώπινες) τῆς παραγωγῆς καί τίποτε πέρα ἀπ' αὐτό. Ἀκόμα κι ἡ «διασκέδαση» (τυποποιημένη καί ἰδρυματική: σινεμά, ζαχαροπλαστεῖο, βόλτα κλπ.) γίνεται μέ ὄρους καί μέ λογικὴ τῆς παραγωγῆς: ὁ «ἐλεύθερος» χρόνος καθορίζεται καί χρησιμοποιεῖται μέ τέτοιο τρόπο πού νά χρησιμεύει ὄχι στήν πραγματικὴ δια-

σκέδαση (έπικοινωνία, παιχνίδι, δημιουργία, αυτοσχεδιασμός και όχι... «δημοτική έορτή», κλάμπ, κλπ.) αλλά στην επανάκτηση τής δύναμης των εργαζόμενων για να ξαναπάνε — άποδοτικά και πάλι — στη δουλειά τήν άλλη μέρα! Τό «έλεύθερο» άπόγευμα κι οί διακοπές, σ' αυτό χρησιμεύουν. 'Η πολεοδομία λοιπόν του «Zoning», ή πολεοδομία πού μās μαθαίνουν, είναι μιά πολεοδομία έξορθολογισμού (στό χώρο και διαμέσου του χώρου) τής παραγωγής του συστήματος πού είναι χρήσιμη, βέβαια, για τό σύστημα, καταστροφική όμως για τή ζωή μας: Τό «κατοικείν» (ή κοινοτική ζωή) έχει μειωθεί σέ στέγαση στίς πόλεις - ύπνωτήρια, χωρίς να ζούν τή γειτονιά τους οί άνθρωποι, ή εργασία έχει καταντήσει άγγαραία, άφου δέν έχει τίποτα άπό τή δημιουργία και τό παιχνίδι, ή εκπαίδευση έχει κι αυτή καταντήσει άγγαραία ή «άναγκαίος όρος έπιτυχίας στη ζωή», ή «διασκέδαση» έχει διαστραφεί σ' άντιεπικοινωνία.

Κι όμως: σέ άντίθεση μέ τά «καθιερωμένα», μπορούμε να κάνουμε πολλά άλλα διαφορετικά. Και στην πράξη άργότερα και τώρα στίς σπουδές. Σέ συνάρτηση πάντα μέ τά προβλήματα των πόλεων και τής ζωής μας σ' αυτές. Όρισμένοι δέ θά τά όνομάσουν όμως «Πολεοδομία» γιατί δέ θά μοιάζουν «μέ τά καθιερωμένα». Κι όμως, θά είναι πολεοδομία κι αυτά, κι άς μήν τά όνομάζουν έτσι οί έπίσημοι τής πολεοδομίας. Σάν έπιστήμονες πρέπει να παλαίψουμε για να περάσει καθολικά ή συνείδηση ότι, ναι, είναι πολεοδομία και τούτα έδω τά ξεχασμένα:

Οί μελέτες κι οί διερευνήσεις για χώρους κοινοτικής ζωής πού δέ θά είναι μόνο κατοικία, αλλά τά πάντα: κατοικία, μάθηση, εργασία, δημιουργία, παιχνίδι (ξεπερνώντας, δηλαδή, τούς διαχωρισμούς πού γεννά και επιβάλλει τό κυρίαρχο παραγωγικό σύστημα).

Οί έρευνες και ή πειραματική δουλειά για τό σχεδιασμό στοιχείων τέτοιων χώρων.

Οί παρατηρήσεις κι οί μελέτες τέτοιων χώρων πού ήδη υπάρχουν (άπό τήν παράδοση ή σύγχρονοι, σχεδιασμένοι).

Οί μελέτες για τίς δυνατότητες πρακτικής εφαρμογής τέτοιων πειραματικών λύσεων σέ τόπους όπου αυτό γίνεται δυνατό.

Πολεοδομία είναι επίσης: Οί άγώνες στην πόλη για τό δι-

καίωμα στη γή, στη στέγη και στον τρόπο ζωής. Τά «παράνομα», τά «αυθαίρετα», οί παραγκουπόλεις.

Πολεοδομία είναι επίσης: ή κάθε άγώνας, ή κάθε μελέτη, ή κάθε θεωρητική και πρακτική δουλειά πού άφορά τίς πραγματικές λαϊκές, άνάγκες και προβλήματα πού συνήθως τά άγνοεί ή έπίσημη πολεοδομία ή τά «κλύνει» μέ τόν τρόπο πού ξέρει και πού περιγράψαμε.

Πολεοδομία είναι επίσης: 'Η έλεύθερη (άθεσμοποίητη και άντι-ιδρυματική) χρησιμοποίηση τής πόλης: των δρόμων, των πλατειών, των πάρκων, των δημόσιων χώρων, των κτιρίων κλπ. Μέ τρόπο πού ξεφεύγει άπό τούς κανόνες του παιχνιδιού και τήν τυποποίηση τής καθημερινής ζωής. Πολεοδομία είναι τά τραγούδια και τά παιχνίδια στους δρόμους. Πολεοδομία είναι τά συνθήματα στους τοίχους (ή φωνή τής πόλης). Πολεοδομία είναι οί διαδηλώσεις. Πολεοδομία είναι ή αυτοσχέδια, αυθόρμητη και άνεξέλεγκτη (άπό τήν Έξουσία) λαϊκή γιορτή: πανηγύρι ή διαδήλωση.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι: 'Ο καταμερισμός τής εργασίας, συνεπάγεται, αυτόματα, καταμερισμό του χρόνου των δραστηριοτήτων και του καθημερινού ρυθμού ζωής, πράγματα πού εκφράζονται και έξυπηρετούνται άπό τόν αντίστοιχο κατακερματισμό του χώρου, σέ ξεχωριστούς χώρους εργασίας, ύπνου (πόλεις - ύπνωτήρια), διασκέδασης, εκπαίδευσης, διακοπών κλπ. Πρόκειται δηλαδή για ένα συνολικό κατακερματισμό τής ίδιας τής ζωής. 'Ο κοινωνικός καταμερισμός τής εργασίας, καθώς τροφοδοτεί και τροφοδοτείται άπό τούς στόχους τής ιεραρχικά δομημένης κοινωνίας, εκφράζεται στό χώρο μέσω ειδικών διαχωρισμών και διαίρέσεων: γειτονίες για πλούσιους και άλλες για φτωχούς, γειτονίες για άνώτατους υπαλλήλους, γειτονίες για στρατιωτικούς κλπ. 'Ο βιομηχανικός καπιταλισμός κατάφερε να δημιουργήσει μιά κοινωνία σέ «ψίχουλα» για να μπορεί να τήν έλέγχει χειραγωγώντας την. Τό πρώτο και γενικότερο άποτέλεσμα αυτής τής προσπάθειας ήτανε ή διαίρεση του χώρου στην πόλη και στην ύπαιθρο. Οί πόλεις άπομονώθηκαν άπό τήν ύπαιθρο πού τήν ύπόταξαν για τήν τροφοδοσία τους. Οί διάφοροι κατακερματισμοί τής «έποδομής» συνεπάγονται αντίστοιχους κατακερματισμούς στα «έποι-

κοδομήματα»: κατακερματισμός της σκέψης, της ιδεολογίας, της φιλοσοφίας, της επιστημονικής γνώσης και ακόμα της πολιτικής σκέψης και της πρακτικής της:

Υπάρχει π.χ. μιά γνώση του φιλόσοφου για τον κόσμο, μιά άλλη γνώση του βιολόγου και μιά άλλη του μηχανικού. Άλλά και τό ίδιο φαινόμενο νά ξεετάζουν, πάλι παρατηρούμε τον ίδιο κατακερματισμό της γνώσης. Ή μέθοδος του στρουκτουραλισμού πού διαλύει τό φαινόμενο σέ επίπεδα δομών, ιεραρχικά έξαρτημένων, δέν καταφέρει τελικά νά τό «άνασυνθέσει». Ξτσι τό φαινόμενο έχει «μιά βιολογική πραγματικότητα», μιά «φιλοσοφική έρμηνεία», μιά άλλη «ήψη» ξεεταζόμενο ως πρός τους μηχανισμούς τών λειτουργιών του. Ή «άνασύνθεση» αυτή δέ γίνεται κατορθωτή γιατί από τήν αρχή μέχρι τό τέλος, ή στρουκτουραλιστική μέθοδος δέν ξεετάζει τίς σχέσεις και τίς άλληλοεπιδράσεις άνάμεσα στά επίπεδα αυτά. Αυτό συμβαίνει γιατί της λείπει μιά ένιαία σφαιρική δράση του συνόλου. Κλασικό σύμπτωμα αυτής της κατακερματισμένης «δράσης» είναι ή γνωστή άποψη ότι «αυτό είναι ζήτημα πολιτικής και δέν έχει σχέση μέ τή δουλειά μου σάν μηχανικού!» Μ' αυτό τό χτυπητό άπλό παράδειγμα, φαντάζομαι νά γίνεται φανερό ότι ο κατακερματισμός τών ανθρώπινων δραστηριοτήτων όποιασδήποτε μορφής, μπορεί νά ήτανε αρχικά προϊόν μιās αναγκαιότητας, άλλ' ότι από ένα σημείο και μετά είναι προϊόν σκοπιμότητας πού γενικεύτηκε και πήρε μιά ορισμένη ιδεολογική έκφραση και πολιτική: τήν «παραγωγίστικη» πολιτική και τήν ιδεολογία της, τήν ιδεολογία του οικονομισμού πού θέτει σάν καθολικό και μοναδικό στόχο και λόγο ύπαρξης της κοινωνίας τήν παραγωγή και τή μεγιστοποίησή της. Για ν' αποδώσουν λοιπόν οι ξεεραζόμενοι τό μέγιστο σ' αυτή τήν παραγωγή, ήτανε αναγκαίο — για τό παραγωγικό σύστημα — νά είναι άπερίσπαστοι και κυρίως στή σκέψη τους: νά δουλεύουν χωρίς νά κρινουν. Ξτσι τυποποιήθηκε ή εργασία, τόσο σέ μορφές και είδη όσο και στίς εργασιακές σχέσεις της. Μέ τήν τυποποίηση, δέν έχεις νά σκεφτείς καθώς είναι προγραμματισμένο τό τί θά κάνεις. Δέν υπάρχει πιά πρόβλημα δημιουργικότητας από μιά ελεύθερη φαντασία ανθρώπων μέ κριτική σκέψη. Ξτσι έγινε γεγονός, τό ότι σήμερα, όσο πύο ειδικευμένος είσαι στή δουλειά σου κι όσο περισσότερες ειδικές γνώ-

σεις έχεις τόσο πύο ήλίθιος γίνεσαι: είσαι πιά στήν άπόλυτη διάθεση του συστήματος πού σ' ξεφτιαξε έτσι για νά σέ χρησιμοποιήσει, χωρίς καμιά από μέρος σου αντίσταση, για τους σκοπούς του. Ή αύξηση της τυποποίησης της εργασίας μέσω του κατακερματισμού και της ξεεδίκευσής της, έχει σχέση άντιστρόφως ανάλογη μέ τήν ανάπτυξη της ελεύθερης σκέψης και της συνείδησης, της κριτικής ικανότητας του ανθρώπου και της δημιουργικής του φαντασίας. Οι άληθινές ανθρώπινες αξίες πού πηγάζουνε από τίς διαφοροποιήσεις τών ανθρώπων και τών κοινωνικών ομάδων μεταξύ τους ξεεφανίζονται μέσα σ' αυτές τίς κοινωνίες τών ισοπεδωμένων μαζών τών «ξεεαστικοποιημένων προβάτων».

1.Β. ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΑΚΑΤΑΚΕΡΜΑΤΙΣΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ: Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΥ ΞΕΠΕΡΑΣΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΝ

Για τή δημιουργία άκατακερματιστου χώρου ξεγιναν κατά καιρούς διάφορες προσπάθειες, πού άλλες άποδείχτηκαν ρεφορμιστικές ή άπλουστάτα τεχνοκρατικές και άντιδραστικές (καθώς τό μόνο πού κατάφεραν ήταν νά ξεορθολογίσουν άποτελεσματικότερα τό σύστημα ξεεασφαλίζοντας τήν επιβίωσή του) και ελάχιστες μόνο περιείχαν τά σπέρματα μιās άληθινής άλλαγής. Και τούτο, γιατί δέν έγινε προσπάθεια άναίρεσης τών διαδικασιών παραγωγής του κατακερματισμού του χώρου, μά προσπάθεια δημιουργίας άκατακερματιστου χώρου χωρίς νά έχουν ξεεασφαλιστεί ώστόσο οι διαδικασίες παραγωγής του.

Άφήνοντας κατά μέρος τήν πρώτη κατηγορία «λύσεων» σάν τετριμμένη και γνωστή, ως δούμε για λίγο τά γενικά χαρακτηριστικά τών προσπαθειών πού προσδιορίζονται από τή διάθεση πραγματικών άλλαγών, αλλά πού τελικά άποδείχτηκαν ρεφορμιστικές (τέτοιου είδους προσπάθειες δέ διαφέρουν τελικά άπ' τίς πρώτες). Πρόκειται για μιά ορισμένη μορφή ιδεολογίας της Άριστερās (της δογματικής και πυραδοσιακής) πού εκφράζεται μέ τίς γνωστές προ-

θέσεις «διαλεκτικής σύνθεσης τῶν ἀντιθέσεων». . . Ποιό εἶναι τό βασικό χαρακτηριστικό τέτοιων προσπαθειῶν; Εἶναι, ὅτι γίνεται μιὰ «σύνθεση» τῶν ἀντιθέσεων χωρίς νά θιγοῦν (νά μετασχηματιστοῦν) οἱ δομές τῶν ἀντιθέτων: Ἔτσι, τελικά, δέν προκύπτει οὐσιαστικά μιὰ σύνθεση, μά μιὰ ἀντιπαραθεσιακή συνύπαρξη τῶν ἀντιθέτων. Τελικά, ἐν ὀνόματι, τάχα, κάποιου «διαλεκτικοῦ ἰλισμοῦ» οἱ προσπάθειες αὐτές δέν εἶναι οὐσιαστικά τίποτε ἄλλο ἀπό τή γνωστή ἰδεαλιστική μέθοδο τῆς «σύνθεσης» τῶν ἀντιθέτων μέσα στό χειγελιανό σχῆμα «θέση - ἀντίθεση - σύνθεση». Ὅπως καί σέ ἄλλο κεφάλαιο ἐξηγῶ, ἡ ἰλιστική διαλεκτική στηρίζεται στήν ὑπέρβαση τῶν ἀντιθέσεων μέσω τοῦ μετασχηματισμοῦ τους (ἐπαναστατικοῦ = καταστροφή δομῶν), χωρίς νά καταργηθοῦν οἱ ἀντιθέσεις, μά μέ στόχο νά ξεπεραστοῦν (διατηρούμενες καί μετασχηματισμένες), ἀναγόμενες σέ μιὰ νέα πραγματικότητα.

Εἶναι ὁ Η. Lefebvre στό βιβλίο του «Ἡ παραγωγή τοῦ χώρου», πού ἀναπτύσσει (ὄχι ὅμως συστηματικά καί διεξοδικά, μά γενικά, μέ μορφή ἀρχῶν), τήν ἰδέα τοῦ διαλεκτικοῦ ξεπεράσματος τοῦ διαστήματος ἀνάμεσα σέ δυαδικές ἀντιθέσεις, ὥστε νά δημιουργηθεῖ ὁ δρόμος γιά τήν παραγωγή τοῦ νέου χώρου πού ἀντιστοιχεῖ σέ μιὰ «ἄλλη» κοινωνική ζωή, μέσα ἀπό ἕνα νέο τρόπο παραγωγῆς. Ὁ δρόμος αὐτός περνᾷ ἀναγκαστικά ἀπό μεταβατικά στάδια. Εἶναι ὁ ἴδιος, μεταβατικό στάδιο!

Μέ βάση αὐτή τήν ἀνάλυση τοῦ Lefebvre, κάνω ἐδῶ μιὰ ἐλεύθερη ἐφαρμογή αὐτῆς τῆς ἀρχῆς. Τά συμπεράσματα πού θά βγάλουμε θά πρέπει νά εἶναι καθολικά (σ' ὅλα τά ἐπίπεδα θεωρίας καί πράξης). Ἔτσι, ὅπως εὔχεται ὁ Lefebvre, ἔχουμε μεγάλες πιθανότητες νά δημιουργηθεῖ ἕνας νέος ἐνοποιητικός κώδικας — μιὰ κοινή γλώσσα — τοῦ χώρου πού θά ξεπερνᾷ τό γνωστό κατακερματισμό τῆς γνώσης καί τῆς γλώσσας ἀπό τίς εἰδικές γνώσεις καί γλώσσες. Θά πρόκειται γιά μιὰ γλώσσα πού θά ξαναένωνε σέ μιὰ ἐνότητα τά ἀποσυσχετισθέντα (ἀπό τίς ἐπιστῆμες καί τίς τεχνικές) στοιχεῖα, πού θά συνάθροιζε τούς διασκορπισμένους ὄρους πού δημιούργησαν οἱ διάφορες θεωρίες καί πρακτικές τοῦ χώρου καθώς καί οἱ ἰδεολογίες πού τίς δικαιολογοῦν. Ἐνας τέτοιος κώδικας θά πρέπει νά χαρακτηρίζεται μιὰ γλώσσα πού νά εἶναι κοινή ἀνάμεσα:

—Στήν πρακτική καί στή θεωρία.

—Στούς κατοίκους καί στούς ἀρχιτέκτονες.

—Στή βιωμένη ἐμπειρία καί στή θεωρητική σύλληψη.

Ἡ χρήση μιᾶς τέτοιας γλώσσας εἶναι ἀκίνδυνη μέ τόν ὄρο νά μήν θεωρήσουμε τήν ἴδια γιά πρακτική, νά μήν ξεχωρίσουμε ἀπό τήν πρακτική καί τίς μεταβολές της τήν ἔρευνα γιά μιὰ τέτοια γλώσσα. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ νέα αὐτή γλώσσα θά προκίψει ὄχι μόνο ἀπό τή μελέτη (τή θεωρητική δουλειά, ἐννοῶ) μά κι ἀπό τήν ἴδια τήν πρακτική, παράλληλα καί ταυτόχρονα.

Ἡ ἐφαρμογή μιᾶς τέτοιας γλώσσας θά τείνει νά ξεπεράσει τίς ἀντιθέσεις (καλύπτοντας τήν ἀπόστασή τους) ἀνάμεσα:

—Στήν ἐπιστήμη καί τήν οὐτοπία.

—Στήν πραγματικότητα καί τό ἰδεατό.

—Στή σύλληψη καί τή βιωμένη ἐμπειρία.

Αὐτή λοιπόν ἡ γλώσσα θά βοηθήσει στήν κατανόηση τοῦ ξεπεράσματος τῶν ἀντιθέσεων, διερευνώντας τή διαλεκτική σχέση ἀνάμεσα:

—Στό δυνατό καί τό ἀδύνατο.

—Στό ἀντικειμενικό καί τό ὑποκειμενικό.

Μποροῦμε τώρα νά δοῦμε ποιό εἶναι τό ξεπέραςμα (διαλεκτικό) τῶν δυαδικῶν ἀντιθέσεων σέ διάφορα ἐπίπεδα κι ἀνάμεσα σ' αὐτά, τά ἐπίπεδα τοῦ χώρου, τῆς λειτουργίας, καθώς καί τῶν χρήσεων. Ἐπίσης χρήσιμο θά ἦταν νά γίνει μιὰ πρώτη προσπάθεια μετάφρασης τοῦ τί σημαίνει (ὅπου σημαίνει βέβαια) τό ξεπέραςμα ἀντιθέσεων σέ ἐπίπεδα διαφορετικά τοῦ χώρου, στή γλώσσα τοῦ χώρου.

A	B
ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΣΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ
Θεωρία - πράξη Σύλληψη - εμπειρία Φανταστικό - πραγματικό 'Αδύνατο - δυνατό Ούτοπία - επισιτήμη 'Υποκειμενικό - αντικειμενικό κλπ.	Παραγωγή - δημιουργία Προϊόν - έργο 'Εργασία - μὴ εργασία 'Αναπαραγόμενο - μοναδικό Τυποποιημένο - πρωτότυπο 'Επαναλαμβανόμενο - διαφορετικό 'Εργασία - φύση 'Εργασία - γιορτή κλπ.

Γ	Δ
ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ	ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ
Χώροι στάσης - χώροι περπάτηματος και συναντήσεων (πλατεία - δρόμος) Σύμπτωση - διαφοροποίηση Κατοικία - εργασία Κατοικία - διασκέδαση Κατοικία - εκπαίδευση 'Εργασία - εκπαίδευση 'Εργασία - διασκέδαση 'Εργασία - μὴ εργασία κλπ.	Μίκρο - Μάκρο 'Αρχιτεκτονική - πολεοδομία Πόλη - ύπαιθρος Σπίτι - γειτονιά Γειτονιά - πόλη Μέσα - έξω 'Ιδιωτικό - δημόσιο Χώροι κατοικίας - χώροι εργασίας κλπ.

Ε	Ζ
ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ	ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΣΕ ΔΟΜΕΣ
Διαχρονικό - συγχρονικό και ταυτόχρονο Διαρκές - εφήμερο Χωρικό - καθημερινό κλπ.	Οικογένεια - κοινότητα 'Ατομικό - συλλογικό κλπ.

Αυτή ήταν μία πρώτη λίστα γενικών αντιθέσεων που μᾶς παρέχει ταυτόχρονα κι ένα πρώτο ρεπερτόριο οργανωτικών αρχών για να μπορέσουμε να μελετήσουμε και να σχεδιάσουμε χώρους που θά ένοποιούσαν τά διαφορετικά, διατηρώντας τις διαφορές μετασχηματισμένες.

Παράδειγμα: Θά ήταν πολύ ενδιαφέρον να δοῦμε ποιά είναι η μετάφραση ορισμένων από τις παραπάνω αντιθέσεις στη γλώσσα του χώρου. Ένδεικτικά: Τό ξεπέραςμα τῆς δυαδικῆς αντίθεσης ιδιωτικό - δημόσιο (πού θά προκύψει από τό μετασχηματισμό του περιεχομένου της: οικογένεια - κοινότητα) θάπρεπε να μεταφραστεί στό χώρο σάν ξεπέραςμα τῆς αντίθεσης «κατοικία - γειτονιά», από τό μετασχηματισμό τῶν χρήσεων τους και, αυτό τό ξεπέραςμα θά πρέπει τελικά να μεταφραστεί και σε μετασχηματισμό τῶν ἀντίστοιχων χώρων (εἴτε τῶν χρήσεων τῶν ὑπαρχόντων μέ ἢ χωρίς τροποποιήσεις τους, εἴτε μέ τή δημιουργία καινούργιων, κατάλληλων γι' αὐτές τίς νέες χρήσεις χώρων). Σ' αὐτό τό σημείο χρειάζεται να τονιστεῖ ὅτι στήν περίπτωση πού — ὅπως συνήθως — οἱ νέοι αὐτοὶ χώροι δέν προκύπτουν αὐτόματα ἢ ἐμπειρικά (ἀπό κάποια — ἔστω — ἀφομοιωμένη κοινωνική πρακτική),

ὁ ρόλος τοῦ σχεδιασμοῦ εἶναι σημαντικώτατος: Πρέπει δηλαδή, τελικά, ἡ σειρά αὐτῆ τῶν μεταφράσεων νά πάρει τήν τελική της μετάφραση σέ σχεδιασμό.

Παράδειγμα: Μποροῦμε π.χ. νά σχεδιάσουμε χώρους, ὅπου ὁ δημόσιος χώρος δημιουργεῖται ἀπό τά δημόσια στοιχεῖα τῶν ἰδιωτικῶν χώρων, ὅπως οἱ εἴσοδοι, οἱ ἀνοιχτές αὐλές, τά σκαλιά τῶν εἰσόδων, οἱ ἐνδιάμεσοι ἡμιπαιθροὶ χώροι ἀνάμεσα στό μέσα καί στό ἔξω τῶν οἰκιῶν, κλπ. Ἔτσι πού, ἡ ἰδιωτικότητα νά ἔχει στοιχεῖα δημοσιότητας καί ἡ δημοσιότητα νά γίνεται ἀπό ἰδιωτικότητες.

Μποροῦμε νά τελειώσουμε λοιπόν τό κεφάλαιο αὐτό, διατυπώνοντας τίς γενικές ὀργανωτικές ἀρχές γιά τή μελέτη πού προτείνουμε, μέ βάση τίς ἀναπτυχθεῖσες ἔννοιες. Οἱ ὀργανωτικές αὐτές ἀρχές θά στηριχτοῦν σέ μιά ὁμάδα ὑποθέσεων*: κοινωνικο-οικονομικῶν καί πολιτικῶν μετασχηματισμῶν. Ἀπό τίς ὑποθέσεις αὐτές, δίνω γενικά μόνο, τίς βασικότερες.

Α. Κοινωνικο-οικονομικές καί πολιτικές ὑποθέσεις

α₁) Βαθμιαία κατάργηση τοῦ κατακόρυφου κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ἀπό τό βαθμιαῖο μετασχηματισμό (σοσιαλιστικό) τῶν σχέσεων τῆς παραγωγῆς (συνέπεια: ὁ μὴ κατακερματισμένος χώρος, χρόνος καί δραστηριότητες).

α₂) Λαϊκή αὐτοοργάνωση μέ αὐτοδιαχειριστικές λειτουργίες (συλλογική καί αὐτόνομη — ἀπό τό λαό — διαχείριση στή χρήση καί τήν παραγωγή τοῦ χώρου). Προϋπόθεση αὐτῶν, ἡ ἐπαναίδιοποίηση τῆς ζωῆς καί τοῦ χώρου ἀπό τό λαό.

α₃) Ξεπέραςμα τῶν δυαδικῶν ἀντιθέσεων, μέσω τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν στοιχείων τους, πού θά τίς φέρει σέ μιά νέα πραγματικότητα χωρίς νά τίς καταργήσει.

* Βέβαια, καθιερώ ἀπό τίς ἐπόμενες ἀρχές μπορεῖ καί χρειάζεται ν' ἀποτελέσει ἀντικείμενο ξεχωριστῆς μελέτης. Οἱ διατυπωνόμενες ἐδῶ ἀρχές δέν εἶναι πλὴν οἱ τίτλοι αὐτῶν τῶν μελετῶν, πού, ὅπως ἄραγε θά δημιουργήσουν ἐρωτήματα σ' ἔναντι μὴ εἰδικό.

Β. Ὑποθέσεις διαδικασιῶν καί μεθοδολογίας

β₁) Ὑπαρξη μεταβατικῶν σταδίων (ἡμικατευθυνόμενη παραγωγή τοῦ χώρου) ὅπου οἱ «εἰδικοί» (οἱ ἀρχιτέκτονες π.χ.) παίζουν ἀρχικά σημαντικό ρόλο, μέχρις ὅτου βαθμιαῖα μειωθεῖ ὁ ρόλος αὐτός ὅσο θά ἀφομοιώνεται — σάν συλλογική ἐμπειρία — ἡ παραγωγή τοῦ τεχνητοῦ περιβάλλοντος ἀπό τοὺς κατοίκους (ἡ «νέα κοινωνική πρακτική τοῦ χώρου»).

β₂) Χρησιμοποίηση τῶν διδασμάτων ἀπὸ ὑπάρχουσες αὐτοδιαχειριστικές διαδικασίες (κατανόηση, ἀφομοίωση καί χρήση ὑπάρχουσῶν μορφῶν τεχνικῆς καί γνώσεων)*.

β₃) Ἀνάγκη ἐπιμόρφωσης νέων μορφῶν (ἐργαλείων καί μεθόδων) τεχνικῆς πού θά γεννηθοῦν ἀπὸ τό μετασχηματισμό τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς πραγματικότητας καί πού θά τῆς εἶναι ἰδιόμορφες, κατάλληλες καί ἀποκλειστικές. (Κάνοντας ὑποθέσεις).

Γ. Ὑποθέσεις-στόχοι καί χαρακτηριστικά τοῦ νέου ἐπιζητούμενου χώρου ὑπὸ τή μορφή τῶν ἀρχῶν ὀργάνωσής του

γ₁) Συνύπαρξη πολλαπλῶν διαφορετικῶν κοινωνικο-παραγωγικῶν δραστηριοτήτων στὸν ἴδιο χώρο (ἰδέα τῆς ἀρχαίας ἀθηναϊκῆς ἀγορᾶς): Πολυσήμαντοι χώροι μέ πολυ-λειτουργικότητα (πολυ-χρησία).

γ₂) Ὁργάνωση τοῦ χώρου ἀπὸ τά ἀντίθετά του συνθετικά στοιχεία μέσω τοῦ μετασχηματισμοῦ τους, ξεπερνώντας τίς ἀντιθέσεις τους καί φέρνοντάς τις σέ μιά νέα πραγματικότητα.

γ₃) Συνέπεια τῶν δύο προηγούμενων, εἶναι ἀφενός ἡ παραγωγή ἀκατακερμάτιστου χώρου καί ἡ ἐνοποιητικὴ (σέ δραστηριότητες) χρήση του, διατηρουμένου ἀκεραίου τοῦ πλοῦτου τῶν διαφορῶν του (τῆς ποικιλίας τῶν ἀντιθέσεων του).

* Ἀπὸ τῆ λαϊκῆ ἀρχιτεκτονικῆ τῆς παράδοσης π.χ., ἀπὸ τίς αὐτοσχέδιες κατασκευές λόγω μιζέριας (αὐθαίρετα, παραγκουπόλεις) ἢ ἀπὸ πειραματικές προσπάθειες ἡμικατευθυνόμενης ἀρχιτεκτονικῆς (ἡ λύση Alexander γιά τὸν οἰκισμὸ στό Περό).

γ.) Συνέπεια του προηγούμενου είναι η οργάνωση λειτουργιών και χώρων όχι με τη μορφή αντιπαρατιθέμενων στοιχείων με ιεραρχική (και άρα οργανωμένη σε συνδεμένα μόν, αλλά διαχωρισμένα μεταξύ τους, επίπεδα) οργάνωση σε «δένδρο»*, μάλιστα με τη μορφή υπερεπίθεσης χώρων και λειτουργιών (χρήσεων) σε «ημιπλέγμα»: οργανική σύνθεση, σε ημιπλέγμα εξαρτήσεων.

γ.) Δημιουργία χώρων που μπορούν να μεταβάλλονται, όντας δομικά εύκαμπτοι, για να μπορούν έτσι να ικανοποιούν τη μεταβολή αναγκών και επιθυμιών, τόσο ομαδικών, όσο και ατομικών (μελέτη μιας «μεταβλητής» αρχιτεκτονικής με τις αντίστοιχες και κατάλληλες γι' αυτήν τεχνικές επινοήσεις).

γ.) Η ευρύτερη οργάνωση του χώρου (σε κλίμακα κοινότητας και πόλης) πρέπει να γίνει ψάχνοντας την κατάλληλη εκείνη κλίμακα, πέρα από την οποία καταστρέφεται ή επικοινωνία (για προσωπικές και ομαδικές σχέσεις). Για χώρους μεγάλης κλίμακας (δπως οι μεγάλες πόλεις) ή προτεινόμενη είναι η λύση του αποκεντρωτικού συγκεντρωτισμού με ανταλλακτικές σχέσεις των αποκεντρωμένων: Η πόλη «διασπάζεται» σε κοινωνικο-παραγωγικές και πολιτιστικές υποενότητες με αυτόνομη ζωή και με μέγεθος (κλίμακα) τέτοια που να εξασφαλίζεται η άριστη επικοινωνία ενώ παράλληλα εξασφαλίζονται οι ανταλλακτικές λειτουργίες (παραγωγικές, κοινωνικές, πολιτιστικές) ανάμεσα στις υποενότητες αυτές, δημιουργώντας έτσι το σύνολο της κοινωνικής ζωής της κοινότητας ή της πόλης.**

Δ. Ειδικά χαρακτηριστικά

δ.) Τυποποίηση και προκατασκευή μέσα σ' ένα σύστημα μεταβλητής αρχιτεκτονικής.

δ.) Έλαφρά δομικά στοιχεία ώστε, για τα μεγαλύτερα απ' αυτά, να είναι δυνατός ο χειρισμός από δύο ανθρώπους.

δ.) Δυνατότητα αυτοκατασκευής.

δ.) Ταχεία κατασκευή.

* Δέξ: Christ. Alexander: «Η πόλη δεν είναι δένδρο».

** Έπίσης: Christ. Alexander: Το σχέδιο για την κοινότητα στο Περού.

δ.) Οικονομική κατασκευή.

δ.) Μορφολογική αρμονική προς την πολιτιστική ιδιομορφία μιας δοσμένης κοινωνικής ομάδας.

δ.) Χρησιμοποίηση τοπικών και σύγχρονων (διεθνών) υλικών (αν και όπου χρειάζεται).

Ξέρω βέβαια ότι παρά την προσπάθεια να δώσω μία συγκεκριμένη ιδέα με τις παραπάνω παρατηρήσεις, η γενικότητά τους θα αφήσει ερωτήματα. Μά, ακριβώς! Αυτά τα ερωτήματα είναι που ήθελα να τεθούν για να αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης. Για το λόγο αυτό οι παραπάνω αρχές θα πρέπει να βρουν την πολεοδομική, κτιριολογική, οικοδομική και μορφολογική τους μετάφραση από το σχεδιασμό. Μόνο τότε θα κατορθωθεί να γίνει και οπτικά φανερό ή ύπαρξη του νέου χώρου. Σ' αυτό έγκειται η χρησιμότητα της μελέτης κι ύστερα του σχεδιασμού: στη συγκεκριμενοποίηση.

Η προηγούμενη γενική, βασική και συναπτική θεωρητική ανάλυση της αρχής του διαλεκτικού ξεπεράσματος των αντιθέσεων θα γίνει κατανοητότερη αν τη δούμε εφαρμοσμένη σε κάποια ειδική περίπτωση. Η περίπτωση αυτή είναι συγκεκριμένη, ειδική και περιορισμένη. Δεν αφορά όλες τις κατηγορίες αντιθέσεων του προηγούμενου πίνακα, αλλά μόνο τις: μέσα-έξω, ιδιωτικό-δημόσιο, μικρο-μάκρο, αρχιτεκτονική-πολεοδομία, στάση-κίνηση, συνάντηση-διασταύρωση, φυγή κλπ.

Ι.Γ. ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΕΡΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ

1. Η ύπάρχουσα κατάσταση και οι αντιθέσεις μας

Στό δικό μας παραγωγικό σύστημα ή παραγωγή του χώρου έχει τα βασικά χαρακτηριστικά της παραγωγής γενικά που είναι η ιδιοκτησία και ο κατακόρυφος κοινωνικός και τεχνολογικός καταμερισμός της εργασίας. Αυτός ο καταμερισμός παράγει τον κα-

τακερματισμένο χώρο όπου εντοπίζονται, απομονώνονται και ελέγχονται οι άνθρωπινες δραστηριότητες και οι ίδιοι οι άνθρωποι. Αντίστροφα, ο κατακερματισμένος χώρος γίνεται ο απαραίτητος λειτουργικός φορέας της πραγματοποίησης της παραγωγής με βάση τον καταμερισμό της εργασίας.

Το αποτέλεσμα αυτής της εξάρτησης μορφής χώρου - μορφής εργασίας είναι μία κοινωνική ζωή χωρίς επικοινωνία με βάση τις πραγματικές ανάγκες μιας πραγματικά κοινοτικής ζωής των ανθρώπων, αλλά με βάση τις ανάγκες που επιβάλλονται στους ανθρώπους από το παραγωγικό - κοινωνικό σύστημα στο οποίο ζούν υποταγμένοι.

Αν και με την παραπάνω γενική παρατήρηση υπονοείται ότι βασικός ένοχος αυτής της απάνθρωπης (αντικοινωνικής) ζωής των ανθρώπων είναι η καρδιά του παραγωγικού συστήματος, δηλαδή, ο καταμερισμός της εργασίας, πρέπει ωστόσο να διευκρινιστεί ότι αυτό που «τίθεται υπό κατηγορία» δεν είναι θέβαια ο τεχνολογικός καταμερισμός της εργασίας (που αποδείχτηκε ιστορικά αναγκαίος και χρήσιμος) αλλά η ιεραρχική (κατακόρυφη) και κοινωνική διαγάνωση της καταμερισμένης εργασίας (όπως την έπεξηγώ στο επόμενο κεφάλαιο).

Με βάση αυτή τη διαπίστωση του βασικού ενόχου της αντικοινωνικής ζωής στις πόλεις που ζούμε σήμερα προκύπτουν, αυτόματα, ορισμένες βασικές αντιθέσεις που, με τη συνδρομή ορισμένων βασικών και στοιχειωδών αιτημάτων για κοινοτική ζωή, δημιουργούν μία σειρά από θέσεις που έρχονται να προσφέρουν την «εναλλακτική λύση» στο κυρίαρχο σήμερα καταπιεστικό σύστημα παραγωγής και του χώρου που τό εξυπηρετεί. Όμως οι εναλλακτικές αυτές λύσεις δε μπορεί να είναι οι ίδιες για κάθε χώρα και, σε κάθε χώρα, οι ίδιες για κάθε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα: Το κυρίαρχο σήμερα σύστημα παραγωγής του χώρου, αυτό που φτιάχνει, νομοτελειακά πιά, τις πόλεις και τα σπίτια μας, έχει πληνητοποιηθεί με αποτέλεσμα να παράγει σ' ολόκληρο τον κόσμο, σε κάθε χώρα και σε κάθε ιδιαίτερη περιοχή κάθε χώρας την ίδια μοιόμορφη αρχιτεκτονική και πολεοδομία, χωρίς να παίρνει υπόψη του τα ιδιόμορφα κοινωνικά, ανθρωπολογικογεωγραφικά, ι-

στορικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά κάθε ιδιαίτερης ανθρώπινης κοινότητας.

Όστόσο, έγιναν και γίνονται απομονωμένες προσπάθειες προς την κατεύθυνση μιας τοπικής λαϊκής αρχιτεκτονικής σε κάθε χώρα, σε κάθε κοινότητα κάθε χώρας: μιας σύγχρονης λαϊκής αρχιτεκτονικής που σέβεται αυτά τα ιδιόμορφα χαρακτηριστικά κάθε κοινότητας. Τέτοια χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η πρόταση της ομάδας Chr. Alexander στο Διεθνή Διαγωνισμό στη Λίμα του Περού, τα σχέδια του Δ. Πικιώνη για τον οικισμό στην Α-ξιώνη. Συχνά όμως, οι προσπάθειες τέτοιου είδους κινδυνεύουν από μορφοκρατικές διαθέσεις και από εκφράσεις που μιμούνται την παράδοση χωρίς να καλύπτουν βασικές σύγχρονες ανάγκες όπως είναι, π.χ., το πρόβλημα του μεγάλου αριθμού στεγαζόμενων, κ.ά. Θα πρέπει λοιπόν να μελετηθούν λύσεις που να αποφεύγουν τέτοιους κινδύνους. Λύσεις όμως που δεν αφορούν τόσο τα τελικά αποτελέσματα (τελική μορφή και λειτουργία του χώρου) αλλά περισσότερο την ίδια τη διαδικασία παραγωγής του, με βασικό κριτήριο αυτής της διαδικασίας τουτό έδω: ενάντια στη θεσμοποιημένη και κατευθυνόμενη (από την οικονομική έξουσία) παραγωγή του χώρου που φτιάχνει σπίτια και πόλεις όπου, χωρίς να έχουν ερωτηθεί, ζούν οι άνθρωποι θέλουν δε θέλουν, αντιστρατεύεται η ιδέα μιας αυτογενοῦς κοινωνικά λαϊκής αρχιτεκτονικής σε σημερινό τόπο, χρόνο, μέσα και έκφραση. Μία τέτοια διαδικασία μπορεί να διδαχτεί πολλά από την ανώνυμη λαϊκή αρχιτεκτονική της παράδοσης που κι αυτή ήτανε αυτογενής και άθεσμοποίητη.

Η ιστορία και η παράδοσή της (από την αρχαία Αθηναϊκή Αγορά, τό Ρωμαϊκό Φόρουμ, την πλατεία και τους δρόμους των πόλεων της Αναγέννησης μέχρι και τα πιο πρόσφατα χωριά και πόλεις της μεσογειακής λαϊκής αρχιτεκτονικής) μας διδάσκουν ότι σε κοινότητες ανθρώπων με ατελέστερο κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας (ο «ένοχος» είναι ο κοινωνικός και όχι ο τεχνικο-επαγγελματικός καταμερισμός) οι αντιθέσεις του κατακερματισμένου χώρου ήτανε μικρότερες και, κατά συνήθεια, μεγαλύτερη σε ένταση και σε ποσότητα η κοινοτική ζωή (χώροι πολυλειτουργικοί και πολυσήμαντοι, χώροι πολυχρησιακοί, χώροι ομοιογενείς

κοινωνικά (συνόψιζαν σέ συν - τοπίες τίς πιά διαφορετικές μεταξύ τους λειτουργίες) αλλά, ταυτόχρονα, και χώροι στό Έπακρο διαφοροποιημένοι λειτουργικά, όπτικά και κοινωνικά: χώροι μιās πυκνής, έντονης και πραγματικής καθημερινής ανθρώπινης επαφής πού δέν πραγματοποιιόταν μόνο μέσα στην παραγωγή, αλλά μέσα σ' όλες τίς διαστάσεις τής ανθρώπινης ζωής.

Μ' αυτό τόν τρόπο κοιταγμένη ή παράδοση, μās αποκαλύπτει ότι περιέχει στοιχεία πού αποτελούν χειροπιαστές θετικές απαντήσεις στά βασικά αίτήματα του σοσιαλισμού πού διατυπώθηκαν στην ολοκληρωμένη θεωρητική μορφή τους από τόν Κ. Μάρξ: Τό διαλεκτικό ξεπέραςμα τής αντίθεσης πόλη - ύπαιθρος, χειρωνακτική - πνευματική δουλειά, κατοικία - εργασία, εργασία - δημιουργία κλπ.

Μέ βάση αυτό τό σκεπτικό και τά παραπάνω βασικά κριτήρια γίναν και γίνονται κατά καιρούς μελέτες πρós τήν κατεύθυνση του προβληματισμού για τό είδος (ποιότητα) και τό χώρο τής καθημερινής ζωής μας. 'Ακόμα και στην πράξη (σέ Δήμους και Κοινότητες) εφαρμόστηκαν μερικés άπ' αυτές τίς ιδέες μέ άνολοκλήρωτο προφανώς τρόπο. Μ' άλλα λόγια, πρós τήν κατεύθυνση αυτή άναπτύσσεται μιá επιστημονικο - πρακτική πάλη πού ή ολοκλήρωση ή όχι των αποτελεσμάτων της δέν έχει και τόσο μεγάλη σημασία για τήν ώρα.

'Εκείνο πού έχει σημασία είναι τουτό: Στά πλαίσια αυτής τής πάλης, άναπτύσσεται μιá κριτική ένάντια στον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής και χρήσης του χώρου, ένάντια, δηλαδή, στην ισχύουσα πολεοδομική θεωρία και πρακτική. Σνήθως, ή κριτική άφορά μιá πολιτικοκοινωνιολογική θεώρηση των ισχυόντων, χωρίς, ώστόσο να γίνεται δυνατή ή μετάφραση αυτής τής θεώρησης στην συγκεκριμένη πραγματικότητα του χώρου πού ζοίμε: Μιλάνε (και πολύ σωστά) για τό ότι, βέβαια, αυτός πού είναι ένοχος είναι ο καπιταλισμός χωρίς ώστόσο να συνδέουμε αυτή τήν κριτική μέ τά συμπτώματα του καπιταλισμού στην ύλική και λειτουργική όργάνωση του χώρου. Πολλοί λίγοι άνθρωποι κατάφεραν ένα τέτοιο πάντρεμα (όπως, π.χ., ο Η. Lefebvre, ο Α. Kopp, ο Μ. Castels κ.ά.).

Μέχρι τώρα ή «κοινωνιολογία» τής Πολεοδομίας περιοριζόταν

στη διαπίστωση και στην περιγραφή τής ανάγκης να εφαρμοστούν αυτά τά μαρξιστικά αίτήματα. 'Ολοκληρωμένες εφαρμογές τους έχουμε δει σπάνια στον ήδη εφαρμοσμένο και άγωνιζόμενο σοσιαλισμό. Νά λοιπόν ή δυσκολία, αλλά και ο κίνδυνος: όταν ή κοινωνιολογία γίνεται για τήν ίδια τήν κοινωνιολογία, χωρίς δηλαδή να γίνεται πρακτικό εργαλείο μετασχηματισμού τής κοινωνίας, τότε ή κοινωνιολογία αυτή καταντά ένα είδος διανοουμενισμού, πού δέ μπορεί παρά να είναι άντιεπιστημονικός.

'Η κοινωνιολογία θά πρέπει να γίνεται ένα εργαλείο του περάματος από τή θεωρία στην πράξη. 'Η θεωρία όμως αυτή, για να είναι έγκυρη (και όχι αυθαίρετη, μιá θεωρία για τή θεωρία, μιá γνώση για τή γνώση) θά πρέπει να άπορρέει άπ τήν ίδια τήν πρακτική: άν συμβαίνει κάτι τέτοιο, τότε θά διευκολυνθεί πάρα πολύ και ή μετάβαση από τή θεωρία στην πράξη.

Μ' αυτήν έδω τή μελέτη προσπαθώ να παρουσιάσω τή δυνατότητα μιās εφαρμοσμένης και / ή εφαρμόσιμης κοινωνιολογίας του χώρου στηριγμένης στη μαρξιστική μέθοδο του διαλεκτικού ξεπεράματος των αντιθέσεων.

Τό «πάντρεμα» των διδαγμάτων τής παράδοσης και των σύγχρονων αίτημάτων του σοσιαλισμού φαίνεται να είναι δυνατό. 'Η έρευνα πού προτείνω προσπαθεί να έκμεταλλευτεί αυτή τή δυνατότητα. Τά παραδείγματα τής παράδοσης του παρελθόντος και του παρόντος μās δίνουνε τουτό έδω τό βασικό δίδαγμα: 'Ακόμα και χωρίς τό σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τής κοινωνίας, μιá κοινωνία μπορεί να παράγει μέχρις ενός βαθμού ένα σχετικά άκατακερμάτιστο χώρο μέ άκατακερμάτιστη ζωή. ("Άλλωστε, ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός, άν και είναι άναγκαίος όρος για έναν τέτοιο χώρο, δέν είναι ώστόσο και ικανός: "Άν, δηλαδή, πρόκειται για ένα σοσιαλισμό πού στηρίζεται στον ίδιο κατακάρυφο κοινωνικό καταμερισμό τής εργασίας — όπως και στον καπιταλισμό — τότε ο «νέος αυτός χώρος» δέ θά παραχθεί). Σέ όσες περιπτώσεις είχαμε ή έχουμε άτελέστερο καταμερισμό τής εργασίας (μ' ένα αντίστοιχο περισσότερο πρωτογενή τρόπο παραγωγής) οι δυνατότητες για τήν εμφάνιση του «κοινοτικού χώρου» είναι μεγαλύτερες. 'Ομως αυτό δέ σημαίνει ότι και κάτω από τίς σημερινές συνθήκες εργασίας είναι αδύνατη ή παραγωγή ενός

«νέου» κοινοτικού χώρου στη σύγχρονη μορφή του. Άρκει νά τόν ψάξουμε. Παρουσίασα λοιπόν τά παραδοσιακά παραδείγματα έπειδή πιστεύω ότι μπορούν νά μᾶς χρησιμέψουνε σάν διδάγματα καί σάν εφαρμογές τόσο τῆς ἀνάλυσης πού κάνω ἐδῶ ὅσο καί τῆς βασικῆς θεωρητικῆς ἀρχῆς πού τή χαρακτηρίζει (τοῦ διαλεκτικοῦ ξεπεράσματος τῶν ἀντιθέσεων).

2. Ἡ ἀνάγκη, ἡ δυνατότητα καί τά πλαίσια - ὅρια μιᾶς συγκεκριμένης ειδικῆς ἔρευνας (πρόταση)

Μέχρι τώρα ἡ πλειοψηφία τῶν μελετῶν, τῶν προτάσεων, τῶν σχεδίων καί τῶν πραγματοποιήσεων στόν τομέα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί τῆς πολεοδομίας δέν ἔχει κάμει τίποτε περισσότερο ἀπό τό νά ἀναπαράγει τούς χώρους πού ἔχει ἀνάγκη τό δοσμένο παραγωγικο - κοινωνικό σύστημα γιά νά ἐπιβιώσει. Αὐτή ἡ ἀναπαραγωγή ἔχει ἀναχθεῖ μάλιστα σέ ἰδεολογικό - ἐπιστημονική στάση μέ τή μορφή τῆς «θεωρίας» τῆς πολεοδομίας καί τῆς ἀρχιτεκτονικῆς πού, τάχα, καθοδηγεῖ τίς πρακτικές λύσεις τῶν «ἀναγκῶν τῆς σύγχρονης ζωῆς». Τέτοιες λύσεις ὁμως δέν εἶναι ἄλλες ἀπό τίς λύσεις τῆς καθιερωμένης καί θεομοποιημένης (ἀπό τό σύστημα) κυρίαρχης παραγωγῆς καί χρήσης τοῦ χώρου πού ἐκβιάζει τή ζωή τῶν ἀνθρώπων σέ πόλεις, γειτονιές καί σίτια πού δέ σχεδίασαν οἱ ἴδιοι, πού δέν ἀποφάσισαν οἱ ἴδιοι. (Ἄλλά καί στήν περίπτωση πού, τάχα, οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι «ἀποφασίζουν» μόνοι τους ἢ «συναποφασίζουν» μαζί μέ τούς ειδικούς, μέσα στά πλαίσια μιᾶς «συμμετοχικῆς» ἀρχιτεκτονικῆς καί πάλι τότε δέν πρόκειται παρά γιά μιᾶ ἀπάτη ἀπό μέρους τοῦ συστήματος καί μιᾶ ἀυταπάτη «ἐλευθερίας ἐκλογῆς» τῶν ἀλλοτριωμένων κατοίκων: συμμετέχουν στήν ἴδια τους τήν καταπίεση!).

Ἐπομένως: Μέ βάση αὐτή τή διαπίστωση, ἡ λογική ἀπάντηση στήν ἰσχύουσα παραγωγή καί χρήση τοῦ χώρου θά ἔταν μιᾶ καθαρά αὐτογενῆς (κοινωνικά) ἀρχιτεκτονική καί πολεοδομία (μιᾶ σύγχρονη ἀνώνυμη λαϊκή ἀρχιτεκτονική).

Μέ βάση ἐπίσης τίς προηγούμενες διαπιστώσεις τίς σχετικές μέ τίς ἀρνητικές (κοινωνικά) λειτουργίες τοῦ κατακερματισμένου

χώρου, ἡ αὐτογενῆς αὐτή παραγωγή τοῦ χώρου θά πρέπει νά ἔχει σάν προϊόν ἕναν ἀκατακερμάτιστο (κοινωνικό - λειτουργικά) χῶρο ὅπου θά ἔχουν ξεπεραστεῖ (διαλεκτικά) οἱ προηγούμενες ἀντιθέσεις του. Σ' αὐτά τά δύο βασικά αἰτήματα λοιπόν συνοψίζεται ἡ διαπίστωση τῆς ἀνάγκης γιά ἔρευνα:

1) Αὐτογενῆς παραγωγή τοῦ χώρου (σύγχρονη ἀνώνυμη λαϊκή ἀρχιτεκτονική) καί

2) Χῶροι κοινοτικῆς ζωῆς μέ ξεπερασμένες (διαλεκτικά) τίς κοινωνικό - λειτουργικές ἀντιθέσεις τους.

Ἐπομένως, ἡ ἱκανοποίηση στήν πράξη αὐτοῦ τοῦ διπλοῦ αἰτήματος φαίνεται ὄχι μόνο δύσκολη νά πραγματοποιηθεῖ ἀπό τή μιᾶ στιγμή στήν ἄλλη, ἀλλά ἴσως καί ἀδύνατη. Αὐτό πού φαίνεται πιθανότερο καί δυνατότερο (ὅπως μᾶς δείχνει τό παράδειγμα τοῦ Chr. Alexander στό Περου) εἶναι ἡ ὑπαρξη μεταβατικῶν σταδίων μιᾶς διαφορετικῆς παραγωγῆς καί χρήσης τοῦ χώρου πού θά ἔχει ἐνδιάμεσα (ὄχι δηλαδή τελικά καί ὀλοκληρωμένα) ἀποτελέσματα.

Τά μεταβατικά αὐτά στάδια εἶναι δυνατό νά ἀνιχνευτοῦν, νά διερευνηθοῦν καί νά μελετηθοῦν σέ περιπτώσεις πού ἤδη ὑπάρχουν: εἴτε στήν παράδοση, εἴτε σέ σύγχρονα παραδείγματα μιᾶς ἡμικατευθυνόμενης (δηλαδή ἡμιαυτογενοῦς) παραγωγῆς τοῦ χώρου (καί πάλι τό παράδειγμα Alexander στό Περου).

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά θά ἦταν ἀντιφατικό ἂν ἐμεῖς, πέρα ἀπό τά διδάγματα πού μπορούμε νά ἔχουμε, μελετώντας τέτοια παραδείγματα, προσπαθούσαμε νά σχεδιάσουμε τήν αὐτογενῆ παραγωγή τοῦ χώρου! Μιᾶ αὐτογενῆς (κοινωνικά) ἀρχιτεκτονική παράγεται ἀπό τήν ἴδια τήν κοινωνική ομάδα· ὁ σχεδιασμός (ἀπό μέρους τῶν ειδικῶν) εἶναι ἐπικουρικός καί ἀφορᾷ ἐπιμέρους στοιχεῖα τῆς καί ὄχι τελεσιδικές καί ἀκαμπτές «λύσεις» ὅπως τό κάνει ἡ κατευθυνόμενη (ἀπό τήν οικονομική ἐξουσία καί τούς σχεδιαστές τῆς) ἀρχιτεκτονική.

Τή στιγμή ὁμως πού ἀναγνωρίζουμε ότι θά ὑπάρξουνε κατανάγκη μεταβατικά στάδια, ἀναγνωρίζουμε οὐσιαστικά τόν οὐσιαστικό ρόλο τοῦ σχεδιασμοῦ κατά τά στάδια αὐτά.

Παράλληλα, ἀναγνωρίζουμε ὁμως (καί θά τό ἀναπτύξουμε καί ἀναλυτικότερα στή συνέχεια) καί τήν ἀνάγκη «τροφοδοσίας» τῆς μελέτης καί τοῦ σχεδιασμοῦ, τόσο ἀπό τά αἰτήματα θεωρητικοῦ

καί τοῦ ἐφαρμοσμένου μαρξισμού, ὅσο καί ἀπό τή «συγκεκριμένη οὐτοπία τοῦ δυνατοῦ» (ὅταν δηλαδή τά καθαρά αἰτήματα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας θά ἔχουν πραγματοποιηθεῖ).

Ὅμως καί γιά τίς δύο αὐτές περιπτώσεις (τά πραγματοποιήσιμα μεταβατικά στάδια καί τή συγκεκριμένη οὐτοπία τοῦ δυνατοῦ) τά τελικά ἀποτελέσματα δέν εἶναι δυνατό νά προβλεφτοῦν (νά σχεδιαστοῦν δηλαδή) μιά πού θά πρόκειται γιά προϊόντα μιᾶς αὐτογενοῦς κοινωνικά παραγωγῆς τοῦ χώρου.

Ὡστόσο καί γιά τίς δύο αὐτές περιπτώσεις ὁ σχεδιασμός (μελέτες + σχέδια) μπορεῖ νά εἶναι καί ἀπό τώρα χρήσιμος. Αὐτό εἶναι ἀληθινό γιά τόν ἐξῆς λόγο: Ὑπάρχουν βασικές θεμελιώδεις ἀρχές πού εἶναι δυνατό νά καθορισθεῖ ἀπό τώρα ὅτι θά πρέπει νά ἰσχύουν τόσο κατά τά μεταβατικά στάδια, ὅσο καί κατά τά μελλοντικά στάδια, τά στάδια τῆς πραγματοποίησης τῆς οὐτοπίας τοῦ δυνατοῦ.

Ἄν καί θά ἦταν λοιπόν ἀντιφατικό καί ἀντίθετο πρὸς τίς υποστηρικθεῖσες θέσεις τῆς αὐτογενοῦς ἀρχιτεκτονικῆς νά σχεδιάσουμε ἀπό τώρα γιά τό «τότε» συνολικές λύσεις, δέ θά ἦταν ὡστόσο καθόλου ἀντιφατικό νά μελετήσουμε καί νά σχεδιάσουμε τίς βασικές ἀρχές πού περιγράφονται στό ὑποκεφάλαιο Β2: μποροῦμε νά σχεδιάσουμε τή μετάφραση στοιχείων τους στό χώρο καθώς καί βασικές σχέσεις ἀνάμεσα σέ στοιχεῖα (μετάφραση σέ στοιχεῖα τοῦ κτισμένου περιβάλλοντος καί ὄχι δλόκληρου τοῦ κτισμένου περιβάλλοντος μιᾶς κοινότητας).

Ἡ ἔρευνα πού προτείνεται ἀφορᾷ ἐπομένως τίς «σταθερές» πού, ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, θά χαρακτηρίζουν τό «νέο χώρο» (ὅπως εἶναι π.χ., ἔξπέρασμα τοῦ ἰδιωτικοῦ - δημόσιου, τοῦ μέσα - ἔξω, τοῦ ἀτομικοῦ - συλλογικοῦ κλπ.).

Στηριζόμενος στίς πύ πάνω διευκρινίσεις ἀναφορικά μέ τίς δυνατότητες, τά πλαίσια καί τά ὅρια τῆς προτεινόμενης ἔρευνας προχωροῦν τώρα στήν περιγραφή τοῦ περιεχομένου της, τῶν ἐπιμέρους τομέων της, τῶν στόχων της καί τῶν μέσων πραγματοποίησής της.

3. Πλαίσια, περιεχόμενο καί εἰδικοί στόχοι τῆς προτεινόμενης ἔρευνας

Γιά τό μετασχηματισμό τῆς πραγματικότητας πρέπει νά ἔχουμε ἀπαιτήσεις πού, ὅσο κι ἄν πρέπει νά εἶναι πραγματικές, θά ἔχουν ὡστόσο μειωμένη ἀποτελεσματικότητα ἄν εἶναι μόνο πραγματιστικές (ἄν δηλαδή περιορίζονται καί προσδιορίζονται μόνο ἀπό τά δεδομένα τοῦ «ἐδῶ» καί τοῦ «τώρα»): οἱ ἀπαιτήσεις μετασχηματισμοῦ τῆς τωρινῆς πραγματικότητας θά πρέπει νά τροφοδοτοῦνται ἀπό τήν «οὐτοπία». Μιά οὐτοπία ὅμως πού, ἐπειδή ἔχει τίς ρίζες της ἐδῶ καί τώρα (στόν κοινωνικό ἀγώνα καί στίς ἀποδειγμένες ἱστορικά δυνατότητες ἐπιτυχίας του), εἶναι μία οὐτοπία τοῦ δυνατοῦ. Πού ἐπειδή ἀφορᾷ ἕνα συγκεκριμένο κοινωνικό μετασχηματισμό (τό σοσιαλιστικό) εἶναι μιά συγκεκριμένη οὐτοπία κι ὄχι μιά οὐτοπία (πού δέν ἔχει δηλαδή ποτέ τόπο): Ἡ σημερινή «οὐτοπία» εἶναι ἡ αὐριανή πραγματικότητα. Ἐπομένως: Ὁταν ἡ σημερινή θεωρία καί πράξη ἀλλαγῆς τῆς ζωῆς τροφοδοτεῖται καί ἀπό τή συγκεκριμένη οὐτοπία τοῦ δυνατοῦ, τότε εἶναι περισσότερο δλοκληρωμένη.

Μέ βάση αὐτή τή θέση καί μέ βάση τίς ἀντι - θέσεις τῆς προηγούμενης εἰσαγωγῆς δριζεται αὐτόματα καί τό εἶδος τῆς ἔρευνας πού προτείνω γιά νά βρεθεῖ (σέ θεωρία καί σέ πρακτική) ἡ «εναλλακτική λύση» πού θά σταθεῖ ἀντίθετα στόν κυρίαρχο σήμερα τρόπο παραγωγῆς τοῦ χώρου τουλάχιστον ὅσο ἀφορᾷ εἰδικές καί ιδιόμορφες κοινότητες ἀνθρώπων μέ ἔντονα τά κοινωνικο - πολιτιστικά, ἱστορικά καί ἀνθρωπολογικο - γεωγραφικά χαρακτηριστικά τους.

Δύο εἶναι ἐπομένως οἱ βασικές κατευθύνσεις μελέτης:

α) Ἡ μελέτη καί ὁ σχεδιασμός τῶν μεταβατικῶν σταδίων ἡμι-κατευθυνόμενης (ἡμιαυτογενοῦς) παραγωγῆς τοῦ χώρου καί

β) Ἡ μελέτη καί ὁ σχεδιασμός στοιχείων τῆς συγκεκριμένης οὐτοπίας τοῦ δυνατοῦ: μελέτη καί σχεδιασμός τῶν «σταθερῶν» της πού ἰσχύουν, δηλαδή, καί ἐδῶ καί τώρα καί θά ἰσχύουν καί τότε.

Ἡ μελέτη πρὸς τὶς δύο αὐτὲς γενικὲς κατευθύνσεις περιλαμβάνει, καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, τὰ δύο βασικὰ ἀντικείμενα ἔρευνας πού ἐπεξηγήθηκαν στὴν εἰσαγωγή:

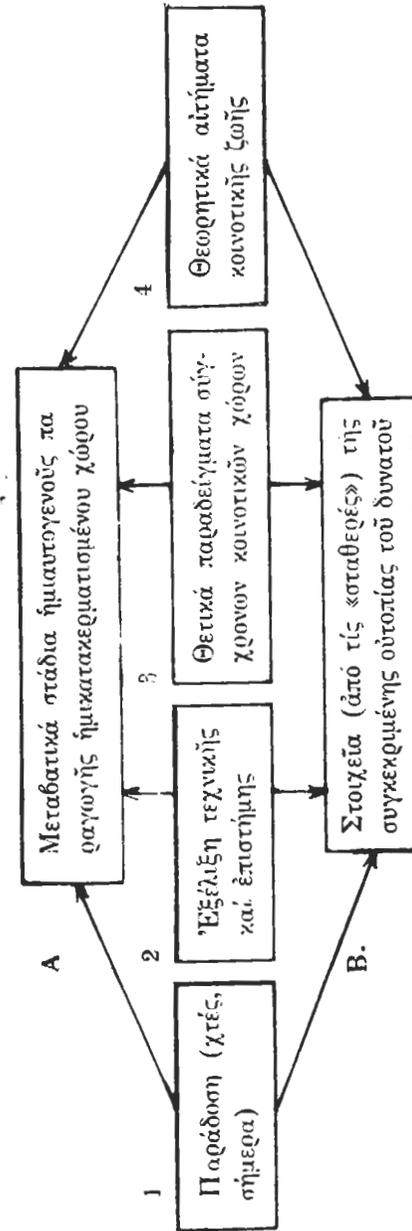
- 1) Αὐτογενὴς παραγωγή τοῦ χώρου (μιά σύγχρονη ἀνώνυμη λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ).
- 2) Χῶροι κοινοτικῆς ζωῆς μὲ ξεπερασμένες (διαλεκτικὰ) τὶς κοινωνικο-λειτουργικὲς ἀντιθέσεις τους.

Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ μελέτη τῶν δύο αὐτῶν βασικῶν ἀντικειμένων ἔρευνας πρὸς τὶς δύο παραπάνω βασικὲς κατευθύνσεις θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὸς παρακάτω τέσσερις γενικοὺς τομεῖς μελέτης:

- 1) Τὰ διδάγματα ἀπὸ τὴν παράδοση χιτὲς καὶ σήμερα.
- 2) Τὴν ἐξέλιξη τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης.
- 3) Τὰ θετικὰ διδάγματα ἀπὸ τοὺς ἤδη πραγματοποιημένους σήμερα κοινοτικούς χώρους.
- 4) Τὰ θεωρητικὰ αἰτήματα τῆς κοινοτικῆς ζωῆς.

Τὰ προηγούμενα μποροῦνε νὰ συνοψιστοῦνε σχηματικὰ στὸ ἐπόμενο διάγραμμα μελέτης.

Σ Χ Η Μ Α 1

A., B.: Οἱ δύο γενικὲς κατευθύνσεις τῆς καθολικῆς ἔρευνας.
1, 2, 3, 4: Οἱ τέσσερις γενικοὶ τομεῖς τῶν ἐπιμέρους ἐιδικῶν μελετῶν.

4. Γενική αναφορά για τή μέχρι τώρα πραγματοποιημένη έρευνα και για τή συνέχισή της και σέ άλλους τομείς

Στήν προηγούμενη παράγραφο και, ειδικότερα στό διάγραμμα πού υπάρχει στό τέλος της, καθορίζονται οί γενικοί τομείς (και οί κατηγορίες) τής έρευνας στοιχείων του άκατακερμάτιστου κοινοτικού χώρου.

Άπό τούς τέσσερις γενικούς αυτούς τομείς (1, 2, 3, 4) έχει ήδη πραγματοποιηθεί μιά εφαρμοσμένη έρευνα στόν τομέα I, δηλαδή στόν τομέα τής παράδοσης: Διάλεξα τήν Οία τής Σαντορίνης, όπου τό καλοκαίρι του 1975 είχα κάνει μερικές παρατηρήσεις και σχέδια όπου παρουσίαζα τήν περίπτωση του ξεπεράσματος τής αντίθεσης «ιδιωτικό - δημόσιο» από τήν «αύλη - δρόμο» πού βρήκα νά υπάρχει σέ αρκετές περιπτώσεις σάν χαρακτηριστικό στοιχείο τής κοινωνικής και υλικής οργάνωσης του χώρου τής Οίας. Όστόσο πέρα από τίς πρόχειρες προσωπικές μου παρατηρήσεις χρειαζόταν και ένα «ντοκουμεντάρισμα» τους από κοινωνιολογική πλευρά. Έτσι στό πλαίσιο τής διδασκαλίας μου, στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης όπου εργάζομαι, σχημάτισα μιά πρώτη ομάδα έρευνας από φοιτητές βασικά (ή όποία συμπληρώθηκε και από συναδέλφους εκτός του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) και ή όποία άφου δούλεψε θεωρητικά ένα διάστημα (πάνω στίς θεωρητικές άρχές του «ξεπεράσματος των αντιθέσεων» του χώρου) πήγε τό καλοκαίρι του 1976* στή Σαντορίνη και στήν Πάρο για νά μελετήσει τήν κοινότητα τής Οίας στή Σαντορίνη και τής Νάουσας στήν Πάρο, παρατηρώντας τό χώρο τους από κοινωνιολογική πλευρά και όχι μέ κριτήρια μορφολογίας, ρυθμολογίας, αισθητικής, «αρχιτεκτονικών αποτυπώσεων», κλπ. Αυτά τά κριτήρια — χρήσιμα και άπαραίτητα — δέν έπαρκοϋν για μιά ουσιαστική, βαθιά, και δλόπλευρη έρμηνεία τής γένεσης τής αναπαραγωγής, τής δομής και τής χρήσης του χώρου μιας δοσμένης κοινότητας.

Παρουσιάζω λοιπόν στή συνέχεια: 1) Σύνοψη τής προσωπικής μου δουλειάς στή Σαντορίνη τό καλοκαίρι του 1975, 2) ένα

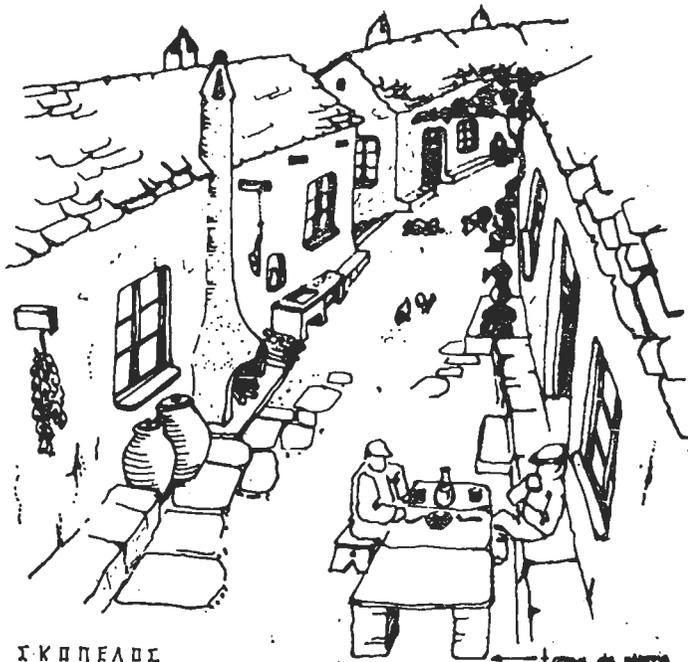
* Η ίδια έργασία θά συνεχιστεί και τό καλοκαίρι του 1977.

συντομότατο «άπολογισμό» τής ομαδικής δουλειάς μέ τούς φοιτητές.

4α) Έφαρμογή τής γενικής έρευνας στόν ειδικό τομέα τής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής (Η κοινότητα τής Οίας στή Σαντορίνη).

Τά κείμενα πού, στίς επόμενες σελίδες, αναλύουν τό επόμενο σχολιασμένο σκίτσο είναι προφανώς άποτέλεσμα μιας εκ των υστέρων (μετά τήν κατασκευή του οικισμού από τούς κατοίκους, για τήν όποία ξέρουμε λίγα πράγματα) παρατήρησης και άνάλυσης. Άπ' αυτή τήν άποψη αυτός ο τρόπος άνάλυσης είναι παρακινδυνευμένος. Όστόσο, για νά άρθεί αυτός ο κίνδυνος, περιόρισα τήν άνάλυσή μου σέ μιά σειρά παρατηρήσεων πού άφοροϋνε, κατά τή γνώμη μου, δλοφάνερες σχέσεις* δλοφάνερες, έξεταζόμενες σάν άποτέλεσμα. Όσο για τά γενεσιουργά τους αίτια, μπορούμε νά τά πιθανολογήσουμε, κάνοντας υποθέσεις σέ συνδυασμό μέ τίς υπάρχουσες γνώσεις πού έχουμε για αυτά τά αίτια. Όπωσδήποτε όμως, ή χρησιμότητα αυτής έδώ τής παρουσίασης είναι νά δείξει, ότι είναι τό ίδιο χρήσιμη και (όπως πιθανό θά άποδειχτεί) πιο έγκυρη μιά τέτοιου είδους άνάλυση (μέ βάση τά φυσικά και κοινωνικο - πολιτιστικά δεδομένα), από τίς συνηθισμένες αναλύσεις πού θέλουν νά έρμηνεύουν τόν Παρθενώνα μόνο μέ τίς «άρμονικές χαράξεις». . . Η λαϊκή παραγωγή του χώρου δημιουργούσε χωρίς νά 'χει καμιά «αρχιτεκτονική» πρόθεση, πέρα από μιά συγκριμένη (για κάθε λαϊκή κοινωνική ομάδα) διάθεση «μορφιάς» πού συνοδεύει τό κάθε λαϊκό έργο. Πέρα άπ' αυτό, κάθε άλλη «αισθητική» εξήγηση είναι φιλολογία.

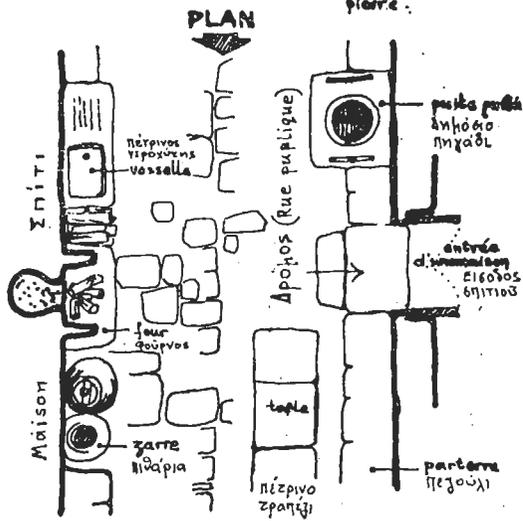
Παρουσιάζω λοιπόν τέσσερα χαρακτηριστικά σκίτσα όπου φαίνεται τό ξεπέρασμα - σύνθεση στόν ίδιο χώρο τής αντίθεσης ιδιωτικό - δημόσιο και μέσα - έξω. Τά τρία πρώτα είναι: από τή Σκόπελο τό ένα και τ' άλλα δυό από τή Σίφνο. Τά σκίτσα αυτά είναι άνεπεξέργαστα θεωρητικά. Τό σκίτσο από τή Σαντορίνη είναι τό βασικό και κεντρικό αντικείμενο μελέτης, γιατί τό έχω αναλύσει και θεωρητικά.

ΣΚΟΠΕΛΟΣ

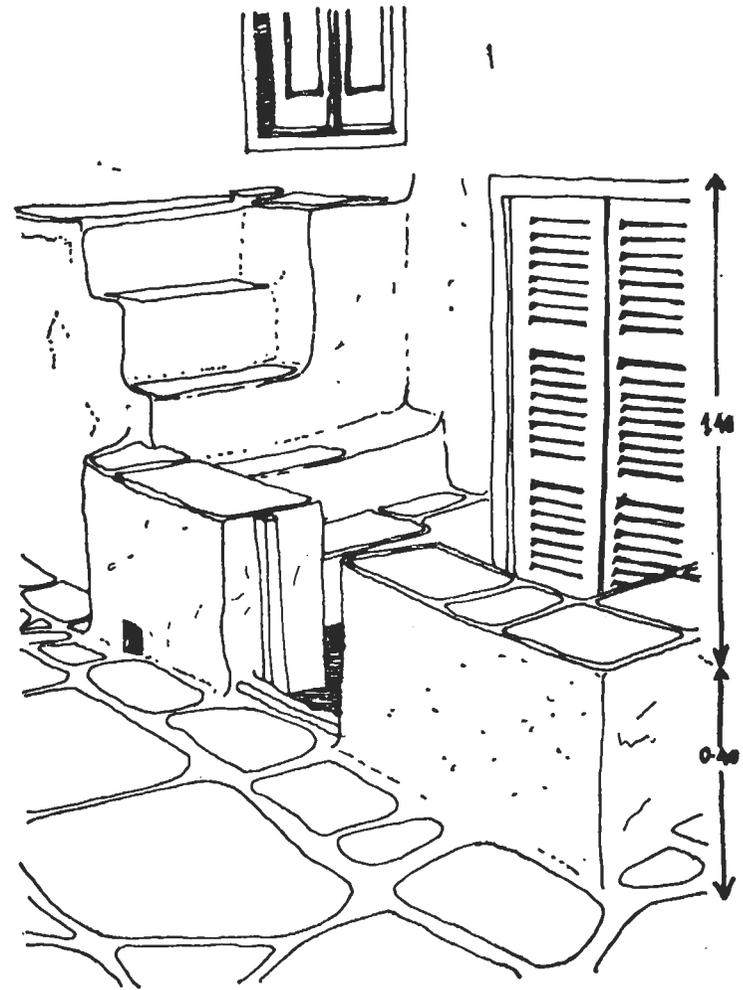
Σχεδιασμένη ανάμνηση ενός συναζέλφου από ένα χωριό της Σιόπελος.

«Που ο δρόμος έχω... α έσω περι-κοποιτηθεί με λει-τουργίες της κα-τοιικίας για όλη τη κοινότητα! Με' δημόσιο έσω: ζερμό πιγιάδι, πιθάρια με υρα-σί, υ α' χείδι, γούρ-να για τό πλάσιό-των πιάτων, πεζού-λια υ α' η έζρινες ζεράτζες υ' έν α φάρενο για τό κοι-νό κοζατσιό ή ζα βλέντα τού χωριού.

temps de pierre et de dalle de pierre.

ΚΑΣΤΡΟ - ΣΙΦΝΟΣ.

«Η είσοδος - αική γίνεται με το όμακας διαβα-ζήσιους τού έζω σε' κέβα. Σε' υλίκαυα μι-κρή, ανθρωπώνη.

46) *Ἀνάλυση καὶ σχόλια τοῦ προηγούμενου «κοινωνιολογικοῦ σκίτσου» γειτονιάς στήν Οἶα τῆς Σαντορίνης.*

ΤΥΠΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΙΑΒΑΘΜΙΣΗΣ
ΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Α. Εἶναι ὁ γνωστός τύπος τῶν ιδιωτικῶν αὐλῶν. Μέ τούς χαμηλούς τοίχους πού τίς χωρίζουν, οἱ αὐλές ἐνοποιοῦνται ὀπτικο-ἀκουστικά. Οἱ χαμηλές «περιφράξεις» τους χρησιμεύουν ἐπίσης στό «μοίρασμα» τοῦ χώρου σέ κλίμακα καί διαβαθμίσεις ἀντίστοιχες πρός τό ἀνθρώπινο μέτρο.

Β. Αὐτός ὁ τύπος «δρόμου» δέν εἶναι ὅπως στόν τύπο Ζ πού ἀνήκει στή μακροκλίμακα. Ὁ τύπος Β εἶναι ἕνας ἐσωτερικοποιημένος καί ἰδιοποιημένος δρόμος τῆς γειτονιάς πού μπορεῖ καί μετατρέπεται σέ ἰδιωτική-δημόσια αὐλή-πέραςμα.

Γ. Ἀπό τό Α καί Β γεννιέται τό Γ: ὄχι ἀπό τήν ἀντιπαράθεσή τους (ὅπως στό σκίτι 5), οὔτε ἀπό κάποια ψευδοσύνθεση πού θά τά καταργοῦσε. Γεννιέται, ἀπό τό ξεπέραςμα τοῦ Α καί Β πού ἀνάγονται σέ μιά νέα σχέση, τή Γ: Δρόμος-αὐλή. Πέρασμα πού εἶναι ταυτόχρονα καί στάση. Διάβαση πού γίνεται παράλληλα καί τόπος συνάντησης. Ἰδιωτικότητα ἀπό δημοσιότητα καί ἀντίστροφα.

Δ. Εἶναι ἕνα πολύ σημαντικό στοιχεῖο διαβαθμισμένου περάσματος ἀπό τό μεγάλο στό μικρό. Σέ μεγαλύτερης κλίμακας γειτονίες, γίνεται ἐσωτερική ἡμι-δημόσια-ἡμι-ιδιωτική (τῶν γύρω σπιτιῶν) πλατεία: Πέρασμα καί στάση-συνάντηση.

Ε1. Αὐτό τό στοιχεῖο εἶναι προφανῶς τό γνωστό σταυροδρόμι πού σέ ἄλλες περιπτώσεις γίνεται κι αὐτό πλατεία, ἢ λειτουργεῖ σάν πλατεία. Σέ ὀρισμένες θέσεις (ὅπως στήν Ε1) γίνεται μέσο διαβάθμισης τοῦ μεγάλο σέ μικρό.

Ε2. Αὐτός ὁ τύπος δρόμου δέν εἶναι δρόμος τῆς γειτονιάς, μά δρόμος πού συνδέει γειτονίες. Ὡστόσο, καί σ' αὐτή τήν περίπτωση, τό πέραςμα ἀπό τό Ζ στό Β καί στό Α, γίνεται δμαλά μέσω τῶν Ε καί Δ. Τό μεγάλο ἐξελιίσεται σέ μικρό.

— Οἱ τοῖχοι αὐτοί δρίζουν τά σαφῆ ἰδιωτικά στοιχεῖα τῆς γειτονιάς: τίς κατοικίες.

--- Χαμηλοί τοῖχοι (πού δέν ξεπερνοῦν συνήθως τούς 60 πόντους) οργανώνουν τίς σχέσεις δημοσιότητας-ιδιωτικότητας, μικρο-μάκρο, κλπ. καί ταυτόχρονα χρησιμοποιοῦνται καί σάν καθιστικά πεζούλια. Καί, μ' αὐτή τή μορφή, ἐνῶ φαίνεται νά διαχωρίζουν, οὐσιαστικά δημιουργοῦν ἐπικοινωνίες. Συμβάλλουνε στό διαλεκτικό ξεπέραςμα τῶν ἀντιθέσεων.

4γ) *Παρατηρήσεις.*

1) Μιά ἀκόμα διαβάθμιση-πέραςμα, ἀνάμεσα στό μέσα καί τό ἔξω εἶναι δυνατή: οἱ ἡμιπαιθροί στεγασμένοι χῶροι-αὐλές, ἢ ἡ πρόσβαση στά δωμάτια τοῦ σπιτιοῦ ἀπό αἶθριο πού εἶναι συνέχεια τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου. Μέ στεγασμένα ἢ ξεσκέπαστα κομμάτια, ἀναιρεῖται ὁ ἀπότομος διαχωρισμός τοῦ μέσα ἀπό τό ἔξω. Τέτοιες περιπτώσεις δέ φαίνονται στό σκίτσο αὐτῆς ἐδῶ τῆς γειτονιάς. Παρόμοιες, ὥστόσο, ὑπάρχουνε στή Σαντορίνη καί πολύ περισσότερες σ' ἄλλα παραδοσιακά σύνολα τῆς Ἑλλάδας. Σ' ὅλες ὁμως αὐτές τίς περιπτώσεις, παρατηρεῖται ἡ ἴδια ἀρχή: τοῦ ξεπεράσματος τῶν ἀντιθέσεων. Ξεπέραςμα πού δέν ἔχει θέβαια τήν ἴδια ἔνταση, διαβάθμιση καί ὀλοκλήρωση σ' ὅλες τίς περιπτώσεις, ἀλλά πού, ὥστόσο, κάνει τά στοιχεῖα τοῦ χώρου νά εἶναι σέ διαλεκτική-δυναμική σχέση κι ὄχι σέ νεκρή ἀντιπαράθεση-ἀποσύνθεση πού εὐνοεῖ τή διάσπαση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων μέσω τῆς ἀπομόνωσης καί τοῦ κατακερματισμοῦ στό χῶρο τῶν ἀνθρώπινων δραστηριοτήτων.

2) Οἱ ὑπάρχουσες ἐδῶ σχέσεις χώρων, ἂν καί εὐνοοῦν τήν κοινοτική ζωή, δέν ἀρκοῦν, ὥστόσο, γιά νά τή δημιουργήσουν. Ὁπωσδήποτε ὁμως ἰσχύει τό ἀντίστροφο: δημιουργήθηκαν ἀπ' αὐτήν. Δέν εἶναι, π.χ., τυχαῖο ὅτι τά σπιτία εἶναι «ἀνοιχτά» μεταξύ τους: «κοιτάζονται» καί ἐπικοινωνοῦν μέ τίς αὐλές τους πού διαχωρίζονται ἀπό τόσο χαμηλούς τοίχους πού δέν ἐμποδίζουν τήν ὀπτική καί ἀκουστική ἐπικοινωνία τῶν κατοίκων.

4δ) Δυό παραδείγματα, χαρακτηριστικά τῶν δυό ἀντιθέτων τρόπων δργάνωσης τοῦ χώρου.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ (Α)*: Η ΣΥΝΘΕΣΗ — ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ:

Μιά «σύνθεση» πού κατακερματίζει! Στήν περίπτωση τοῦ σπιτιοῦ (5), δέν ὑπάρχει διαλεκτικό ξεπέραςμα τῆς ἀντίφρασης - ἀντίθεσης (ιδιωτικό - δημόσιο), γιατί τά δυό της στοιχεῖα (αὐλή - δρόμος) στό χῶρο, δέ μετασχηματίζονται, ἀλλά ἀντιπαρατίθενται, ἀπλῶς, σέ μιὰ «σύνθεση», διατηρώντας τήν αὐτοτέλειά τους: ὁ δρόμος παραμένει δρόμος, κι ἡ αὐλή, αὐλή. Ἡ ιδιωτικότητα κι ἡ δημοσιότητα ἐξακολουθοῦν νά ἀντιτίθενται ἢ μιὰ στήν ἄλλη. Ἔτσι, ἡ «σύνθεση» αὐτή δέν ὀδηγεῖ σέ ἄλλο τίποτα ἀπό τό γνωστό μας κατακερματισμένο χῶρο. Αὐτή ἡ περίπτωση μᾶς θυμίζει τόν τρόπο πού «συνθέτει» ἢ «σύγχρονη πολεοδομία» τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ χώρου μέ βάση τόν κατακερματισμό τῶν κοινωνικῶν δραστηριοτήτων ἀπό τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ (Β): ΤΟ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟ ΞΕΠΕΡΑΣΜΑ:

Μιά σύνθεση πού... συνθέτει! Ἀντίθετα, στήν περίπτωση τοῦ σπιτιοῦ (4), τά δυό στοιχεῖα, καταστρέφονται σάν κατηγορίες, καί ἐπανασυστήνονται μέσα σέ μιὰ νέα σχέση πού τά φέρνει σέ μιὰ νέα πραγματικότητα: Καταργοῦνται λοιπόν σάν κατηγορίες, ἐνῶ ἡ ἀντίφρασή τους (ἀνάμεσα στό ιδιωτικό καί τό δημόσιο, τό πέραςμα καί τή στάση, κλπ.), δέν καταργεῖται: Ἀνάγεται σ' ἓνα ἀνώτερο ἐπίπεδο, μιᾶς νέας πραγματικότητας, μέσω τοῦ μετασχηματισμοῦ καθενός ἀπό τά δυό αὐτά στοιχεῖα (μετασχηματίζονται

* Στό κομμάτι τῆς γειτονιάς πού σημειώνεται σέ κύκλο θλέπει κανεῖς συγκεντρωμένες πολλές δυνατές λύσεις: Μπορεῖ, π.χ., νά μπεῖ κανεῖς στό σπίτι (5) ἀπό τήν αὐλή τοῦ σπιτιοῦ (4), κατευθεῖαν, ἢ ἀνεξάρτητα, ἀπό τό δρόμο. Ὑπάρχει μιὰ ποικιλία λύσεων, σχετική καί ἀντιστοιχῆ μέ τά «μοντέλα ζωῆς» κάθε οικογένειας, χωρίς, ὡστόσο, νά ἀντιλέγει στό γενικό μοντέλο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἔτσι, ἡ οικογένεια τοῦ σπιτιοῦ (5) θέλησε, νά ἔχει ιδιωτικό χῶρο εἰσόδου. Αὐτό πραγματοποιήθηκε στήν οδία μέ συμβολικό, θάλεγε κανεῖς, τρόπο, μιὰ πού ὁ ἐλάχιστος ὄψους τοῖχος δέν καταργεῖ τήν ἐπικοινωνία τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ μέ τήν ὑπόλοιπη γειτονιά, ὅπως γίνεται στίς ἀστικές μονοκατοικίες.

οἱ χρήσεις - λειτουργίες τους ἀλλά καί ἡ μεταξύ τους σχέση). Ἡ νέα πραγματικότητα (ὁ δρόμος - αὐλή), δέν εἶναι τώρα οὔτε δρόμος μόνο, οὔτε αὐλή. Οὔτε ὁμως καί μιὰ ἀντιπαραθεσιακή (συνδυαστική...) «σύνθεση» τῶν δυό αὐτῶν στοιχείων! Ἡ «θέση» (ἡ στάση, ἡ αὐλή) καί ἡ «ἀντίθεση» (τό πέραςμα, ὁ δρόμος), δέ «συντίθενται»! Μέ βάση τή γεγκελιανό - ἰδεαλιστική ἀντίληψη, θά ὀνόμαζαν «σύνθεση» τό πρώτο παράδειγμα. Δέν πρόκειται ὁμως γιά σύνθεση, μά γιά ἀντιπαραθέση. Στό δεύτερο ὁμως αὐτό παράδειγμα, πρόκειται γιά μιὰ πραγματική σύνθεση (γιά ὄσους θέλουν νά χρησιμοποιήσουν αὐτό τόν ὄρο). Ἡ νέα πραγματικότητα, στήν ὁποία φτάσανε τά δυό ἀντίθετα στοιχεῖα μέσω τοῦ μετασχηματισμοῦ τους, δέν τά ξεχωρίζει: Δέν εἶναι οὔτε τό ἓνα, οὔτε τό ἄλλο, μά καί τά δυό μαζί, χωρίς, ὡστόσο, νά μποροῦμε νά τά ξεχωρίσουμε! Κι ὁμως. Διατηρεῖται ἡ διαφοροποίηση τῶν χρήσεών τους (τῶν νέων χρήσεών τους, ὕστερα ἀπό τό μετασχηματισμό τους), διατηρεῖται ἡ ἀντίφρασή τους, ἔχοντας ὁμως ἀναχθεῖ σέ μιὰ νέα πραγματικότητα! Ἡ παλιά ἀντίθεση ξεπεράστηκε (διαλεκτικά).

4ε) Μιά κριτική γιά συμπέρασμα.

ΤΟ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟ ΞΕΠΕΡΑΣΜΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΝ, ΣΑΝ ΜΕΘΟΔΟΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ Ἡ ΣΥΝΘΕΣΗΣ ΧΩΡΩΝ ΕΝΟΣ ΟΡΙΣΜΕΝΟΥ ΕΙΔΟΥΣ, ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΕΤΑΙ (ΩΣΤΕ ΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΠΟΙΕΙΤΑΙ, ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΝΑ ΕΛΕΓΧΕΤΑΙ) ΑΠΟ ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΥ ΕΞΕΤΑΖΕΙ ΚΑΘΕ ΦΟΡΑ

Ἡ βασικότερος κίνδυνος τοῦ τρόπου «δρασης» πού παρουσίασα πρῖν, μέ τά παραδείγματα τῆς Σαντορίνης καί τῆς Σίφνου, ἔγκειται στό ὅτι, σάν θεωρητικό ἐργαλεῖο, προχωρᾶ μέσα ἀπό ἀφαιρέσεις καί κατά συνέπεια, ἀπό ἀθαιρέτες, συχνά, ἐρμηνεῖς ἢ ὑποθέσεις: Ἡ κάθε θεωρητικοποίηση συγκεκριμένων καταστάσεων (ὑπαρχτῶν ἢ σχεδιαζόμενων) ἐνέχει πάντα ἓνα βαθμῶ ἀθαιρέσις. Αὐτό τό «σφάλμα» εἶναι δυνατό νά καλυφθεῖ ἀπό ἓνα ἀπαράιτητο ποσό πληροφοριῶν γιά τίς συγκεκριμένες καταστάσεις πού θεωρητικοποιήσαμε γιά νά τίς καταλάβουμε ἢ νά τίς ἐπιδιώξουμε ἀποτελεσματικότερα. Ἄς δοῦμε ὁμως αὐτό τόν κίνδυνο, ἐφαρμοσμένο στό προηγούμενο παράδειγμα. Εἴπαμε, π.χ., ὅτι δέν

είναι τυχαία ή κοινοτική οργάνωση του χώρου της γειτονιάς που αναλύσαμε, αλλά διτι προήρθε από ένα ορισμένο τρόπο ζωής μιας δοσμένης κοινωνικής ομάδας με την κουλτούρα της και, προφανώς, από τό είδος της οικονομίας της, τίς συνθήκες διαβίωσης, και τά τοπικά φυσικά δεδομένα (μορφολογία του εδάφους, κλίμα, ύψος, κλπ.). Ωστόσο, αυτή είναι μία γενική δόκιμη υπόθεση: Είναι παραδεκτή, επειδή έχει αποδειχτεί σαν σωστή σε άλλες περιπτώσεις και, στο πέρασμα του καιρού, επιβεβαιώνεται συνέχεια. Μέσα όμως σ' αυτή τή γενική υπόθεση, υπάρχουνε ένα σωρό ερωτήματα που αφορούνε ειδικές καταστάσεις. Ένα πρώτο ερώτημα είναι, π.χ., τούτο: Πώς και γιατί οργάνωσαν οι κάτοικοι τό χώρο έτσι; Ήτανε μόνο οι λόγοι που υπαγορεύτηκαν από τούς εξαναγκασμούς του εδάφους; Ή, υπήρχε και μία συγκεκριμένη πρόθεση από μέρους τους για τή δημιουργία των δρόμων - αυλών; Ή, μήπως δέν υπήρχε πρόθεση, αλλά απλώς συνέβαινε νά μήν τούς ενοχλεί τό πέρασμα των γειτόνων από τήν αυλή τους; Παρατηρώντας τό πλάνο της γειτονιάς στην Οία βλέπουμε διτι, π.χ., τό σπίτι (5) διαχώρισε τήν αυλή του από τό δρόμο μέ χαμηλό τοίχο κι διτι, αντίθετα, τό σπίτι (4) δέν τό έκαμε, παρόλο που είχε τό ίδιο πλάτος δρόμου. Ένώ λοιπόν θά μπορούσε νά είχε επιλέξει τή λύση του σπιτιού (5), γιατί δέν τήν επέλεξε;

Βλέπουμε λοιπόν διτι για τό ίδιο φαινόμενο μπορούμε νά κάνουμε ερωτήσεις από διαφορετικές κατευθύνσεις. Είναι επομένως εύνόητο διτι μόνο μία επιτότια μελέτη (συζήτηση μέ τούς κατοίκους) θά μπορούσε νά μάς δώσει τίς πληροφορίες εκείνες μέ τίς όποιες θά κάναμε τήν επιλογή της απάντησης (ή των απαντήσεων) στα παραπάνω ερωτήματα. Δέ χρειάζεται νά προχωρήσω σε άλλα παραδείγματα: τό προηγούμενο είναι χαρακτηριστικό και εκφράζει απόλυτα τούς κινδύνους που θέλησα νά περιγράψω μ' αυτήν έδώ τήν κριτική της μεθόδου που ανέπτυξα. Ωστόσο, έχω νά προσθέσω διτι, για ένα πρώτο στάδιο μελέτης (και μάλιστα μελέτης διαφορετικής από τή συνηθισμένη των έστέτ - αρχιτεκτόνων), είναι ιδιαίτερα χρήσιμο νά μελετάμε μέ τή μέθοδο που προτείνω, τουλάχιστο τά αποτελέσματα της λαϊκής παραγωγής του χώρου, έστω κι αν, κατά τήν πρώτη αυτή φάση, δέ γνωρίζουμε πολλά πράγματα για τίς διαδικασίες (τά πώς και γιατί) αυτής της πα-

ραγωγής. Άμέσως μετά, θά πρέπει ν' ακολουθήσει τό στάδιο της πληροφόρησης αυτών των αρχικών παρατηρήσεων για νά μπορέσουμε νά φτάσουμε σε έγκυρα συμπεράσματα. Αυτή ακριβώς ή δεύτερη φάση είναι που απουσιάζει από τήν προηγούμενη έκθεση του παραδείγματος της Σαντορίνης.* Παρά τήν έλλειψη αυτή, έδωσα αυτό τό παράδειγμα για νά κάνω μία εφαρμογή της αρχής του διαλεκτικού ξεπεράσματος των αντιθέσεων. Έφαρμογή που, αν και είναι άτελής, απεικονίζει, τουλάχιστο μέχρι ενός βαθμού τό περιεχόμενο αυτής της θεωρίας.

4οι) Πρώτη αναφορά και γενικά συμπεράσματα της επί τόπου έρευνας.

Τά αποτελέσματα της έρευνας αυτής δέν τά έχουμε ακόμα επεξεργαστεί και κατατάξει και κατά συνέπεια δέ θά δώσουμε σ' αυτή έδώ τήν έκθεση τά συμπεράσματά της. Πολύ γενικά μόνο, μπορώ νά πω διτι από τώρα είναι σίγουρα τρία πράγματα:

α) Όρισμένα από τά διαλεκτικά ξεπεράσματα των αντιθέσεων του χώρου, σε επίπεδο υλικής οργάνωσης του, έπαληθεύτηκαν και λειτουργικά (χρήσεις) και κοινωνιολογικά (αντίστοιχη κοινωνική δομή και λειτουργία).

β) Σ' ορισμένες άλλες πάλι περιπτώσεις, τά διαλεκτικά ξεπεράσματα σε επίπεδο υλικής οργάνωσης του χώρου δέν έπαληθεύτηκαν και στο κοινωνιολογικό - λειτουργικό επίπεδο.

Τελικά ανακαλύψαμε κοινωνιολογικές έρμηνειες σύμφωνες και ασύμφωνες μέ τή δομή του χώρου. Τό διαλεκτικό ξεπέρασμα των αντιθέσεων στοιχείων του χώρου που διαπιστώσαμε σ' ορισμένες περιπτώσεις δέν άπόρρεε από ένα αντίστοιχο ξεπέρασμα αντιθέσεων της κοινωνικής ζωής. Ένώ π.χ. διαπιστώσαμε τήν ύπαρξη κοινών αυλών ή αυλών - δρόμων, αυτό δέν ήταν αποτέλεσμα ενός αντίστοιχου ξεπεράσματος της αντίθεσης «ιδιωτική - δημόσια ζωή», αλλά άλλων παραγόντων που θά αναπτύξουμε σε επόμενη έκδοση.

* Τό κενό αυτό άρχισε νά καλύπτεται μέ τήν επιτόπου κοινωνιολογική έρευνα και τήν έμπειρική παρατήρηση, από μία ομάδα φοιτητών τό καλοκαίρι του 1976.

γ) Όμως και από την πρώτη και από τη δεύτερη περίπτωση απομένει κάτι μοναδικό, κάτι εξαιρετικά θετικό: Μέ τα σχέδια, τα σκίτσα και τις φωτογραφίες τέτοιων στοιχείων του χώρου, ή ομάδα απέκτησε ένα πρώτο ρεπερτόριο νέων εικόνων του χώρου που τουλάχιστο στο επίπεδο της ύλικής οργάνωσής του, οι αντιθέσεις είναι διαλεκτικά ξεπερασμένες και αποτελούν μέγιστο μάθημα «νέων εικόνων» που αντιστρατεύονται στις συνηθισμένες εικόνες με τις οποίες συνηθίσαμε να σχεδιάζουμε τον κατακερματισμένο χώρο. Έπιπλέον, για πρώτη φορά, αρχιτέκτονες (πράγμα που σημαίνει ότι τα «φίλτρα» δράσης τους είναι προκαθορισμένα και ισχυρά: αισθητική, μορφολογία, αρχιτεκτονική λύση, κλπ.) μπόρεσαν και «κοίταξαν» έναν παραδοσιακό χώρο με «άλλο μάτι» (της κοινωνιολογικής έρμηνείας), ξεπερνώντας την τρομακτική δύναμη ύποβολής ενός τόσο ισχυρού παραδοσιακού περιβάλλοντος όπως αυτό της Σαντορίνης που από μόνο του σου υποβάλλει και σου επιβάλλει να τό δεις «αισθητικά».

Άς παραμείνουμε λοιπόν σ' αυτό τό θετικό σημείο για την ώρα. Τά προβλήματα (θεωρητικά και πρακτικά) που μπαίνουν όσο άφορα την αντιστοιχία ανάμεσα στο ξεπέραςμα των αντιθέσεων του χώρου σε επίπεδο ύλικής οργάνωσης και στο ξεπέραςμα των αντιθέσεων στο επίπεδο των κοινωνικών λειτουργιών του θά άναπτυχθούν σε ειδική μελέτη, σε επόμενη έκδοση, όπου ταυτόχρονα θά εκτίθεται ή εργασία και τά συμπεράσματα της έρευνας που έγινε στη Σαντορίνη.

5. Η συνέχιση τής γενικής έρευνας σε διάφορους τομείς

Πέρα από τον τομέα τής παράδοσης, ή αναλογική διερεύνηση στοιχείων που θά μάς βοηθήσουν στο στήσιμο μιās θεωρητικής βάσης για τή μελέτη και τό σχεδιασμό του «κοινοτικού χώρου», πρέπει να έπεκταθεί και σε άλλους βασικούς τομείς.

α) Πρώτα πρώτα, ο ίδιος τομέας (1) τής γενικής έρευνας, ο τομέας δηλαδή τής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής θά συνεχιστεί: Ξανά στη Σαντορίνη, στην Πάρο και σε άλλα νησιά.

β) Όμως ταυτόχρονα, αυτή τή χρονιά στήνονται ομάδες έρευνας και στους τομείς τής βιολογραφικής αναζήτησης, έπιλογής καταγραφής, κατάταξης και μελέτης παραδειγμάτων σύγχρονης σχεδιασμένης και πραγματοποιημένης ή όχι αρχιτεκτονικής, όπου υπάρχουν στοιχεία ξεπεράσματος των αντιθέσεων του χώρου.

Ειδικότερα τά παραδείγματα αυτά άφορούν:

β1) Σύγχρονα πραγματοποιημένα σχέδια όπου υπάρχουν ξεπεράσματα του χώρου σε επίπεδο ύλικής και λειτουργικής οργάνωσης (π.χ. ή αγορά του Rotterdam από τον Bakema).

β2) Παραδείγματα αρχιτεκτονικής των διακοπών όπου συχνά βρίσκουμε παρόμοια ξεπεράσματα, δεδομένης τής φύσης του χώρου που παράγει αυτή ή αρχιτεκτονική (χώρος επικοινωνίας όπου άποδοσευεται τό «φανταστικό») και δεδομένων των μεγάλων δυνατοτήτων (χρηματοδοτικών) πραγματοποίησης και του πιο φιλόδοξου σχεδίου.

β3) Παραδείγματα φανταστικής αρχιτεκτονικής (πραγματοποιημένης ή όχι) όπως π.χ. τό Park Güdel του Antonio Gaudí στη Barcelona.

Παραδείγματα επίσης τής «αρχιτεκτονικής τής οντοπίας», όπως π.χ. τά σχέδια του Owen και του Fourier.

γ) Μία μικρή ομοιογενής ιδεολογικά και έξειδικευμένη ομάδα που θά συνεχίσει και θά αναπτύξει τον προβληματισμό που εκτίθεται σε ειδική έκδοση* πάνω στο ζήτημα τής σχέσης «σοσιαλιστικός μετασχηματισμός — μετασχηματισμός του χώρου και των διαδικασιών παραγωγής και χρήσης του». Ένας τέτοιος προβληματισμός άφορα π.χ. τό ξεπέραςμα τής αντίθεσης «πόλη - ύπαιθρος», «τό-

* Μανώλη Παπαδολαμπάκη, «Σοσιαλιστικός μετασχηματισμός και μεταβολή στη δομή, στη χρήση και στην παραγωγή του χώρου», Μπροσούρα που εκδόθηκε στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σεπτέμβριος 1976 και περιέχεται στο παρόν βιβλίο (κεφάλαιο 2).

πος κατοικίας - τόπος εργασίας», «τόπος εργασίας - τόπος μάθησης» κλπ.

Σ' αυτό τον προβληματισμό (ή παράλληλα μ' αυτόν) ἐντάσσεται και ἡ ἀναζήτηση τῶν γενικῶν καί βασικῶν θεωρητικῶν κριτηρίων (οἱ «σταθερές») τῆς κοινοτικῆς ζωῆς, τόσο σέ ἐπίπεδο χώρου, ὅσο και σέ ἐπίπεδο κοινωνικῆς ὀργάνωσης καί λειτουργίας.

Εἶναι φανερό ὅτι παρόλο πού ἡ ἔρευνα ἀφορᾷ τό δικό μας σύστημα ἐδῶ καί τώρα, ὥστόσο τά αἰτήματά της ἀποτελοῦνε σπέρματα ἢ χαρακτηριστικά τῆς σοσιαλιστικῆς προοπτικῆς: τά διαλεκτικά ξεπεράσματα πού διαπιστώσαμε σέ χώρους κοινοτήτων πού δέ χαρακτηρίζονται ἀπό κανένα στοιχεῖο σοσιαλισμοῦ, μπορεῖ νά ἀποδειχτοῦν τά πιό κατάλληλα δοχεῖα πού θά ὑποδεχτοῦν εὐνοϊκά μιᾶ κοινοτική ζωή σέ προοπτική σοσιαλιστικοῦ μετασχηματισμοῦ.

Ὅμως αὐτό τό ζήτημα εἶναι δύσκολο καί πολύπλοκο καί, γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο θά ἀναπτυχθεῖ στά πλαίσια τῆς ἔρευνας τῆς ομάδας πού συστήνεται γι' αὐτό τό σκοπό.

δ) Μιά ἐξειδικευμένη ομάδα ἔρευνας μέ ἀντικείμενο τή μελέτη βασικῶν μεθοδολογικῶν ἐργαλείων ἔρευνας καθῶς καί βασικῶν γνώσεων πού ἀφοροῦν τήν ἀνθρωπολογικο - κοινωνιολογική καί βιολογική ἐρμηνεία τοῦ χώρου μιᾶς δοσμένης κοινότητας σέ σχέση βέβαια μέ τήν ἱστορία της, τήν οἰκονομία της, τήν ἐθνολογία, καθῶς καί τήν ἀνθρώπινη γεωγραφία της καί τήν κουλτούρα της. Χαρακτηριστική δουλειά πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση εἶναι τό βιβλίο τοῦ Amos Rapoport: Οἰκία, μορφή καί κουλτούρα. Κλάδοι ἐπιστημῶν ὅπως ἡ κοινωνική ψυχολογία, ἡ κοινωνιομετρία ἢ ἡ «δυναμική τῶν ομάδων» μᾶς παρέχουνε χρήσιμα ἐργαλεῖα καί γνώσεις. Μέ λίγα λόγια, ἡ δουλειά αὐτῆς τῆς ομάδας θά ἔγκειται στήν ἀναζήτηση μιᾶς ἐρμηνευτικῆς τοῦ χώρου ἀπ' αὐτό πού μέ μιᾶ φράση ὀνομάζουν «ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου». Σκοπός τῆς ἔρευνας αὐτῆς τῆς ομάδας δέ θά εἶναι βέβαια μιᾶ εἰδική καί ολοκληρωμένη μελέτη τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου σέ σχέση μέ τό χώρο γενικά, ἀλλά μιᾶ στενή καί ἀκριβῶς προκαθορισμένη συσχέτισή τους μέ τό ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας: τήν ἐπισήμανση, μελέτη καί καταγραφή ὀρισμένων σταθερῶν στοιχείων καί νόμων πού χαρακτηρίζουν τήν κοινοτική ὀργάνωση τοῦ χώρου ἀπό ἄποψη

ἀνθρωπολογική, βιολογική, πολιτιστική, κοινωνική, ψυχολογική, κλπ.

Τά ἐξειδικευμένα προβλήματα τῶν οικονομικῶν καί κοινωνικῶν σχέσεων, τοῦ τρόπου παραγωγῆς κλπ. δέ θά ἐξεταστοῦν εἰδικά καί ἀναλυτικά, παρά μόνο στή γενική μορφή τους (στή μορφή νόμων καί μηχανισμῶν πού ἐρμηνεύουν γενικά τή λειτουργία μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας καί τοῦ χώρου της) καί σέ σχέση πάντα μέ τό στενά προκαθορισμένο ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας (τά ξεπεράσματα τῶν ἀντιθέσεων τοῦ χώρου).

Εἶναι πολύ πιθανό ὅτι οἱ τρεῖς ομάδες τῆς «ἀρχιτεκτονικῆς» θά λειτουργήσουν οὐσιαστικά ἐνιαῖα σάν ὑποομάδες στά πλαίσια μιᾶς καί μοναδικῆς ομάδας μέ κοινό πρόγραμμα συντονισμό καί ἐργασία καί μέ δυναμικό γύρω στά 10 - 15 ἄτομα.

Ἔτσι θά ἔχουμε τέσσερις βασικούς τομεῖς καί ομάδες ἔρευνας:

- α) Ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων.
- β) Ἐπιτόπου ἔρευνας παραδοσιακῶν συνόλων στά νησιά.
- γ) Θεωρητικοῦ προβληματισμοῦ καί μελέτης πάνω στά γενικά προβλήματα τῆς κοινοτικῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου σέ σχέση ἢ ὄχι μέ τόν προβληματισμό τοῦ σοσιαλιστικοῦ μετασχηματισμοῦ.
- δ) Ἐρμηνευτικῆς καί μεθοδολογικῆς χρησιμοποίησης τῶν «ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου» σέ σχέση μέ τήν ἐρμηνεία σέ γενικά χαρακτηριστικά καί νόμους τῆς κοινοτικῆς ὀργάνωσης χώρων μέ ξεπερασμένες ὀρισμένες βασικές ἀντιθέσεις (π.χ. ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στό ἰδιωτικό - δημόσιο, τό μέσα - ἔξω, κλπ.).

6. ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΚΑΘΕ ΕΙΔΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΜΕΣΑ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΕΥΜΕΝΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΩΝ ΧΩΡΩΝ

Εἶναι φανερό ὅτι μιᾶ ἔρευνα - μελέτη μιᾶς συγκεκριμένης περίπτωσης (ὅπως π.χ., ἡ περίπτωση τῆς Σαντορίνης) δέν ἀποτελεῖ αὐτοσκοπό, ἀλλά ἓνα παραδειγματικό μέσο πού μᾶς προσφέρει διδάγματα (θεωρητικά, μορφῶν, ὑλικῶν καί κοιν. σχέσεων) πού,

μέ τη σειρά τους, χρησιμεύουν στο θεμέλιωμα ενός νέου ρεπερτόριου εικόνων, καθώς και νέων αντιλήψεων για το νέο χώρο που αναζητούμε.

Ο τελικός σκοπός της έρευνας είναι να περάσουμε από τη νέα θεωρία του χώρου (τή νέα κοινωνιολογική ανάλυσή του με βάση το διαλεκτικό ξεπέραςμα των αντιθέσεων του) στο σχεδιασμό της: την εφαρμοσμένη πρακτικά κοινωνιολογία του νέου χώρου. Τελικά, οι δύο κεντρικοί στόχοι της μεθοδολογίας της έρευνας είναι:

Στόχοι: —1) Νά ξεχάσουμε τις «προεικόνες» του κυρίαρχου συστήματος παραγωγής και χρήσης του χώρου (τους κατακερματισμένους χώρους, το «Zoning», π.χ.).

—2) Νά αποκτήσουμε νέες εικόνες νέου χώρου, για να μπορούμε κι εμείς οι ίδιοι να σχεδιάσουμε, τελικά, νέα στοιχεία του νέου χώρου (και όχι, βέβαια, δλοκληρωμένους νέους χώρους που μόνο ή κοινωνική μεταβολή — που δεν την έχουμε δοσμένη — θα τους παράξει).

Μπορούμε όμως να σχεδιάσουμε τις «σταθερές» για τις οποίες είμαστε λίγο πολύ σίγουροι ότι και «τότε» θα υπάρχουν.

—3) Τελικός στόχος: Ο σχεδιασμός: Η πραγματωμένη κοινωνιολογία του χώρου χρησιμοποιώντας τις νέες, άφομοιωμένες εικόνες που αντικατάστησαν τις παλιές.

Ας εξετάσουμε τώρα αναλυτικότερα τους δύο παραπάνω κεντρικούς στόχους της έρευνας.

6α) Γιατί τις κυρίαρχες «προεικόνες» (τί κάναμε μέχρι τώρα).

Οι προεικόνες που έχουμε στο μυαλό μας για το χώρο (σέ δομή, λειτουργία και χρήση) είναι εικόνες διασπάσεων, διαίρεσεων, κατακερματισμών, «λειτουργικής - λογικής σύνδεσης», αλλά όχι «σύνθεσης», των διασπασμένων: Είναι οι σχέσεις: ύπνος - φαγητό - ανάπαυση (κρεβατοκάμαρα - τραπεζαρία - κουζίνα - σάλα - καθημερινό), το «Zoning» (ζώνη κατοικίας, ζώνη εργασίας, ζώνη αναψυχής), κλπ. Όμως αυτή τη διασπαστική και διασπασμένη ανάλυση

και σχεδιασμό τα ονομάζουμε (μᾶς μάθανε): «λογική» ανάλυση (τό: «λογική» προσδίδει μοναδική έγκυρότητα, αποκλείοντας την ύπαρξη άλλων δυνατοτήτων) και «σύνθεση». Έτσι λοιπόν:

—Αναλύουμε ήδη διασπασμένες καταστάσεις, και μετά προβάλλουμε στο χαρτί του σχεδίου τα αναλυμένα στοιχεία, πάλι με τρόπο διασπασμένο (ζώνη κατοικίας, ζώνη εργασίας κλπ.) και αυτό το συμβιάζωμα το ονομάζουμε «σύνθεση».

Δηλαδή, και η ανάλυση και η σύνθεση δεν είναι άλλο από μία αντιπαραθεσιακή τοπογραφία διασπασμένων στοιχείων του χώρου, που τα αντιπαραθέσαμε με βάση κάποια λογική συνδυαστική και τα συνδέσαμε (αλλά όχι τα συνθέσαμε!) με βάση κάποια «λειτουργική λογική» (δρόμοι, πλατείες, πράσινα: συνδετικά στοιχεία, διασπασμένα κι αυτά μεταξύ τους!). Τελικά, σάν μελετητές, σχεδιάζουμε με βάση το ότι έχουμε δει και άφομοιώσει μέσα στην καθημερινή εμπειρία και με βάση το ότι διδαχτήκαμε στη σχολή (που δεν είναι τίποτ' άλλο από μία αναπαραγωγή και αντανάκλαση του κυρίαρχου συστήματος παραγωγής και χρήσης του χώρου που μᾶς προσφέρει τις προεικόνες του κατακερματισμένου χώρου που αυτόν ακριβώς αναπαράγουμε στα σχέδιά μας).

Είναι λάθος να ονομάζουμε «σύνθεση» την αντιπαραθεση των διαλυμένων - διασπασμένων στοιχείων του χώρου: στην πραγματικότητα αυτή η «σύνθεση» δεν είναι παρά μία πραγματοποιημένη (σέ σχέδια πρώτα κι ύστερα σέ κατασκευές) ανάλυση του χώρου: είναι ένας διαλυμένος πραγματικά χώρος από τη μέθοδο της «συνθετικής» διάλυσής του!!!...

Η κριτική θεώρηση όμως της κυρίαρχης πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής μᾶς οδηγεί στην άρνησή της, γιατί διαπιστώσαμε ότι είναι αντικοινωνική - αντικοινοτική. Διαπιστώσαμε επίσης ότι είναι δυνατή η μελέτη, ο σχεδιασμός αλλά και η πραγματοποίηση στοιχείων του άκατακερματιστου χώρου εδώ και τώρα (μεταβατικά στάδια) επειδή το «σύστημα» δεν είναι «συμπαγές» λογικά και πρακτικά, αλλά έχει αντιφάσεις (άδυναμίες) που μπορούμε να εκμεταλλευτούμε.

66) *Γιά τήν απόκτηση νέων εικόνων (τί πρέπει νά κάνουμε).*

Καί ἡ παράδοση καί ἡ τωρινή σχεδιασμένη ἢ ἀσχεδιάστη (μέ ἢ χωρίς ἀρχιτέκτονα) πραγματικότητα, μᾶς δείχνουνε ὅτι μέσα στό κυρίαρχο σύστημα τοῦ χώρου, ὑπάρχουνε στοιχεῖα πού εἶναι ἀντίθετα στή λογική τῆς δομῆς καί τῆς λειτουργίας του (ἡ ὑπαρξη αὐτή εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἀντιφάσεων τοῦ συστήματος, ὅπως εἶπαμε πρὶν).

Ἐάν λοιπόν ἀναζητήσουμε, ἐντοπίσουμε, μελετήσουμε καί ἀφομοιώσουμε τέτοια στοιχεῖα, βοηθούμενοι ἀπό ἕνα διαφορετικό (ἀπό τόν κυρίαρχο) τρόπο σκέψης καί «δρασης» θά ἀρχίσουμε σιγά σιγά νά ἀποκοῦμε νέες εἰκόνες. Γιά τό λόγο ἀκριβῶς αὐτόν πᾶμε στή Σαντορίνη καί ὄχι γιά νά μιμηθοῦμε, ὠθοῦμενοι ἀπό κάποια παραδοσιακοπληξία... Παράλληλα μ' αὐτή τήν ἀναζήτηση ἀσχεδιαστων θετικῶν περιπτώσεων μποροῦμε ν' ἀναζητήσουμε, σέ βιβλία καί περιοδικά, σύγχρονες περιπτώσεις σχεδιασμένων χώρων πού παρουσιάζουν μερικά θετικά χαρακτηριστικά ὡς πρὸς τό διαλεκτικό ξεπέραςμα τῶν ἀντιθέσεων τοῦ κατακερματισμένου χώρου.

Ἡ ἐπιτόπια ἐμπειρική παρατήρηση καί ἡ μελέτη θά μᾶς δώσουνε ἕνα σύνολο ἀπό νέες εἰκόνες πού πρέπει νά ἀντικαταστήσουνε τίς παλιές.

67) *Τί ἐπιδιώκουμε, τελικά.*

Ἐπειδή λέμε ὅτι, τελικά, θά σχεδιάσουμε, δέν πρέπει νά νομιστεῖ ὅτι ζητᾶμε «μιά ἄλλη λύση», τή «σωστή λύση», πού, τάχα, θά ῥθει σάν παραλλαγή τῶν «συνηθισμένων κακῶν λύσεων» τῆς κυρίαρχης πολεοδομίας καί ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ παραλλαγή δέν εἶναι ἀλλαγῆ, εἶναι συνέχεια!

Ἐγγράφεται στήν ἴδια κυρίαρχη λογική τοῦ συστήματος.

Ἐμεῖς ἀναζητοῦμε, ὄχι μιά «νέα πολεοδομία» ἢ μιά «νέα ἀρχιτεκτονική», ἀλλά, στοιχεῖα μιᾶς μελλοντικῆς ριζικά νέας πολεοδομίας καί ἀρχιτεκτονικῆς πού δέν εἶναι δυνατόν οὔτε νά τήν ξέρου-

με, οὔτε νά τή φανταστοῦμε ἀπό τώρα (θά ἦταν ἐπιστημονικό λάθος καί οὐτοπιστική σκέψη) ἀφοῦ θά τήν παράξει ἡ κοινωνική μεταβολή πού τώρα δέν τήν ἔχουμε δοσμένη.

Γιά τήν ὥρα ὅμως ἔχουμε δοσμένες δύο κατηγορίες δεδομένων:

α. Τά διδάγματα τῆς παράδοσης καί τῶν σύγχρονων θετικῶν περιπτώσεων καί

β. Τίς «σταθερές» πού ἰσχύουν τώρα καί θά ἰσχύουν καί τότε.

Μέ αὐτά τά δεδομένα μποροῦμε ν' ἀρχίσουμε ἀπό τώρα τή μελέτη καί τό σχεδιασμό ομάδων στοιχείων τοῦ νέου χώρου.

68) *Πῶς θά δουλέψουμε κατὰ τή φάση τοῦ σχεδιασμοῦ.*

Ἐστω ὅτι ἔχουμε νά ἀναλύσουμε καί νά σχεδιάσουμε τήν ἐξυγείανση μιᾶς δοσμένης κοινότητας.

Προτείνουμε μιά μεθοδολογία πού ἰσχύει ὄχι μόνο γιά μιά ὑπάρχουσα κοινότητα πού πᾶμε νά ἀναμορφώσουμε, ἀλλά καί γιά τήν περίπτωση πού σχεδιάζουμε ἀπαρχῆς μιά νέα κοινότητα. Ὅμως, ἡ ὀριακή αὐτή περίπτωση ἔχει καί ἰδιόμορφες ἀπαιτήσεις (σέ ἀνάλυση, σχεδιασμό καί πρακτική) καί γι' αὐτό τό λόγο δέν τήν ἐξετάζουμε γιά τήν ὥρα.

Ὅπως ἀποδείξαμε, ὁ ὁποιοσδήποτε ὀλικός σχεδιασμός εἶναι καταδικασμένος νά γίνεῖ μέ βάση τή λογική τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ χώρου, ἂν θέλουμε βέβαια νά ἔχει πραγματιστική διάσταση ἢ λύση. Αὐτό ὅμως δέ μᾶς ἐνδιαφέρει. Αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι νά ψάξουμε καί νά βροῦμε περιπτώσεις πού μποροῦμε νά ἐφαρμόσουμε μιά νέα πραγματικά λύση: Οἱ περιπτώσεις αὐτές εἶναι ἡ μελέτη καί ὁ σχεδιασμός τοῦ διαλεκτικοῦ ξεπεράσματος στό χῶρο τῶν ἀντιθέσεων ομάδων, στοιχείων καί λειτουργιῶν (π.χ., δρόμος μέ βιοτεχνίες, ἐμπόριο / ζώνη κατοικίας, ἢ γειτονιά / σχολεῖο, ἢ ομάδα σπιτιῶν / δρόμος καί πλατεία, κλπ. Γιά νά φτάσουμε στό σχεδιασμό τοῦ ξεπεράσματος τέτοιων ἀντιθέσεων,

βε) Παρατηρήσεις στον προηγούμενο πίνακα και παρατηρήσεις για τα όρια και τον τρόπο ολοκλήρωσης των φάσεων και των μερῶν μιᾶς μελέτης.

Ὁ προηγούμενος πίνακας εἶναι ἓνα μέσο συνοπτικῆς παρουσίας τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἔρευνας ἑνὸς δοσμένου θέματος. Ταυτόχρονα ἀπεικονίζει καὶ τὴ μεθοδολογία πού ἀκολουθήθηκε. Οἱ λύσεις (1, 2, 3, 4... 8), διαβαθμισμένες στίς συμβατικές κατηγορίες τῆς μικρο - μέσο - μακρο κλίμακας παρουσιάζονται συνοπτικά σ' αὐτό τὸν πίνακα. Ἡ πλήρης καὶ λεπτομερῆς εἰκόνα τους θά δίνεται βέβαια σέ ἀντίστοιχες σειρές σχεδίων καὶ κειμένων.

Ἡ χρησιμότητα ὅμως τοῦ πίνακα αὐτοῦ εἶναι ὅτι συγκεντρώνει τίς λύσεις αὐτές καὶ τίς παρουσιάζει μέ ντοκουμενταρισμένο πληροφοροφωριακῶς τρόπο, σέ σχέση δηλαδή μέ τὰ δεδομένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα προκίψανε. Ἔτσι ὁ πίνακας αὐτός εἶναι ταυτόχρονα κι ἕνας πίνακας αἰτιολόγησής τῶν λύσεων πού δόθηκαν. Τέλος, εἶναι ἕνας πίνακας ὀργάνωσης τῶν λύσεων σέ τυποποιημένη καὶ καταταγμένη πληροφορία.

Γιὰ κάθε ἰδιαίτερο θέμα μελέτης, θά πρέπει κάθε φορά νά καθορίζονται τὰ ὅριά του καί, εἰδικότερα, ἡ σχετικότητα (τό σχετικό σύστημα ἀναφορᾶς: π.χ. τό μέγεθος κλίμακας) τοῦ μικρο - μέσο - μακρο.

Ἀπό τώρα ὅμως μπορούμε νά ποῦμε, ὅτι γιὰ τήν ὥρα, ἡ ἔρευνα πού προτείνεται, δέν ἔχει τή δυνατότητα νά καλύψει μελέτες κοινοτήτων μεγάλης ἔκτασης, οὔτε καί μπορεῖ νά φτάσει σέ ἐπίπεδο χωροταξίας. Θά ἀφορᾶ γειτονιές, συνοικίες, μικρές κοινότητες ἢ πόλεις (μικρές πάλι): στήν τελευταία περίπτωση, τό πιθανότερο εἶναι ὅτι δέ θά μπορούσαμε νά μελετήσουμε ὀλοκλήρη μιὰ πόλη μέ στοιχεῖα τῆς (ἢ ὁμάδες στοιχείων τῆς). Στό τέλος, βέβαια, κάποια σύνθεση ὄλων τῶν παραπάνω θά ἀποδειχτεῖ ἀπαραίτητη.

2

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΗΣ ΔΟΜΗΣ, ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ χώρος τοῦ σοσιαλισμοῦ μπορεῖ καί πρέπει νά εἶναι νομοτελειακά διαφορετικός ἀπό τό χώρο τοῦ καπιταλισμοῦ; Ἄν γιὰ τήν ὥρα δέν εἶναι, ἢ ἂν δέν ἔχει ὀλοκληρωτικά παραχθεῖ, ποιοί εἶναι οἱ λόγοι;

Οἱ νέες πόλεις - δορυφόροι τῆς Μόσχας εἶναι ἀπελπιστικά ὁμοιομορφεῖς σέ μορφή, δομή καὶ λειτουργία μέ τίς «νέες πόλεις» τῆς περιφέρειας τοῦ Παρισιοῦ ἢ τοῦ Λονδίνου. Οἱ πόλεις - ὑπνωτήρια τοῦ Παρισιοῦ, ὅπως οἱ «Σαρσέλ», εἶναι ὀλοκλήριες μέ τὰ τεράστια σύνολα - ὑπνωτήρια τῆς περιφέρειας τοῦ Πεκίνου.

Ἡ Ἀβάνα, πόλη ἑκατοντάδων χρόνων μέ παράδοση ἀποικιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔγινε μιὰ μεγάλη σύγχρονη μητρόπολη καπιταλιστικῆς μορφῆς τὰ χρόνια τῆς δικτατορίας τοῦ Μπατίστα. Σήμερα ἡ μορφή τῆς (σέ κτίρια καὶ δομή πόλης) δέν ἔχει ἀλλάξει. Ἡ ἀλλαγή στό χώρο ἀπό τήν Ἐπανάσταση δέν εἶναι φανερό. Ὅμως ἡ ἀλλαγή ὑπάρχει: ἔχουν ἀλλάξει οἱ χρήσεις τοῦ χώρου καί, σιγά σιγά, κι ὁ ἴδιος ὁ χώρος, μόνο πού αὐτές οἱ ἀλλαγές γίνονται μέ τήν ἀπαιτούμενη ἀναγκαῖα βραδύτητα καί δέν εἶναι δυνατό νά γίνουν ἀπό τήν ἀρχή φανερές. Παρόμοιες ἀλλαγές πραγματοποιοῦνται καί στή Σοβιετική Ἐνωση καί στήν Κίνα, πού ὅμως διαφέρουν σέ ποιότητα, ποσότητα καί ταχύτητα, ἀνάλογα μέ τίς ἀναγκαῖότητες πού ἀντιμετωπίζει κάθε χώρα, ἀνάλογα μέ τίς ἰδιο-

* Τό κείμενο αὐτό πρωτοκυκλοφόρησε στή μορφή προσούρας σέ πανεπιστημιακά πλαίσια (ἔκδοση Ἐργαστηρίου Ἐσωτερικῶν Χώρων καί Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, Ἰούνης 1976).

μορφίες πού επιβάλλονται από τις συνθήκες του τόπου της, της φάσης στην οποία βρίσκεται ή επανάσταση και τους ετεροκαθορισμούς της από τις διεθνείς πολιτικές συνθήκες.

Η μελέτη πού παρουσιάζω βάσει μιά σειρά ερωτηματικά όπως τὰ παραπάνω και κάνει μιά σειρά από κριτικές διαπιστώσεις με βάση δυό κριτήρια: τήν αναγνώριση ιστορικών αναγκαιοτήτων από τή μιά μεριά και τὰ αίτήματα του μαρξισμού, από τήν άλλη. Θέλω από τώρα νά διευκρινίσω ότι σ' αυτή τή μελέτη ή «κριτική» δέν είναι κατακριτική, αλλά κριτική έρμηνεία διαπιστωμένων καταστάσεων πού γίνεται όχι με διάθεση πολεμικής, αλλά με πεποίθηση ότι ή αποκάλυψη κι ή μελέτη ορισμένων έλλείψεων του εφαρμοσμένου και αγωνιζόμενου σοσιαλισμού βοηθά τό ξεπέραςμα των έλλείψεων και τήν αποφυγή λαθών στο μέλλον, ενώ, αντίθετα, ή απόκρισή τους τις διαιωνίζει και αναστέλλει τήν απάλειψή τους.

2.Α. ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ

Η μελέτη της εφαρμογής της «μαρξιστικής σκέψης» από τον εφαρμοσμένο σοσιαλισμό, μάς δείχνει ότι, ιστορικά, διαμορφώθηκαν δυό βασικές κατευθύνσεις έρμηνείας και εφαρμογής της διαλεκτικής: Η μιά είναι μιά ιδεαλιστική άποψη πού βλέπει τή διαλεκτική σαν μιά «σύνθεση» (συγκόλληση) των αντιθέτων (θέση-αντίθεση) μέσα σε μιά τάχα «νέα ένότητα».

Όμως ή ένότητα αυτή δέν είναι στην πραγματικότητα «νέα», αφού αφήνει άμετασχημάτιστα τὰ αντίθετα. Πρόκειται δηλαδή για μιά ιδεαλιστική και, σε τελευταία ανάλυση, ρεφορμιστική-αντιδραστική άποψη για τή διαλεκτική. Κι όμως! Αυτή ή άποψη είναι πού χρησιμοποιήθηκε, ακριβώς, στο όνομα του «διαλεκτικού υλισμού» και του σοσιαλισμού από κάποιους δογματικούς πού θέλησαν νά κλείσουνε τή διαλεκτική και τον υλισμό σε καλούπια, νά τον κάνουνε, δηλαδή, σύστημα, σύστημα θεωρητικό πού τάχα θά κατεύθνε τήν πράξη, τή στιγμή πού ή ίδια ή πράξη πραγμα-

τοποιούσε μόνο ποσοτικές μεταβολές πού δέ συνοδευότανε (ή δέ μετατρέποτανε από τήν ποσοτική αυτή συσσώρευση) από ποιοτικές μεταβολές. Για τέτοιου είδους ποιοτικές μεταβολές ήτανε απαραίτητη μιά ανάλογη θεωρία (ένas άληθινά διαλεκτικός υλισμός) και μιά ανάλογη πρακτική (ένα πραγματικά διαλεκτικό ξεπέραςμα πού θά προέκυπτε από τον επαναστατικό μετασχηματισμό των αντιθέσεων). Μιλάω, προφανώς, για τή Σοβιετική Ένωση από τό 1920 κυρίως και μετά: Η «συστηματοποίηση» της μαρξιστικής μεθόδου (πράγμα πού ούτε ο ίδιος ο Μάρξ δέ διανοήθηκε νά κάμει) άφαιρούσε έτσι από τό μαρξισμό τήν ουσιαστική του δύναμη: νά είναι διαλεκτικός! Μ' αυτό τον τρόπο κατάντησε, σύστημα, θεωρία, δόγμα, άνίκανος (μ' αυτή τή μορφή) νά συμβάλει στον επαναστατικό μετασχηματισμό της πραγματικότητας.

Η άλλη κατεύθυνση είναι ή πραγματικά υλιστική διαλεκτική στή θεωρία και στην πράξη: Μιά διαλεκτική πού δέ ζητά νά ψευτοσυγκολήσει (ή νά καταργήσει) τὰ αντίθετα, αφήνοντάς τα άμετασχημάτιστα, αλλά νά ξεπεράσει διαλεκτικά τήν αντίθεσή τους διαμέσου του επαναστατικού μετασχηματισμού τους, διατηρώντας, δηλαδή τήν αντίθεση πού τήν ανάγει σε μιά νέα πραγματικότητα. Ο μετασχηματισμός καθενός από τὰ δύο στοιχεία της αντίθεσης, καταργεί τὰ στοιχεία αυτά σαν παλιές κατηγορίες χωρίς, ωστόσο, νά αίρεται ή αντίθεσή τους.

Βέβαια, μετασχηματισμός στις χώρες του εφαρμοσμένου σοσιαλισμού ύπάρχει. Είναι όμως κύρια ποσοτικός ενώ, οι ποιοτικές διαστάσεις και πλευρές του εμφανίζονται άργά άργά και συσσωρευτικά από τις ίδιες τις ποσοτικές μεταβολές και σπάνια από μεταβολές πού είναι ποιοτικές από τό ξεκίνημά τους. Ένας βασικός λόγος αυτής της άργης ή μονοδιάστατης (μόνο ποσοτικής) πορείας των μετασχηματισμών είναι αναντίρροπα οι ιστορικές αναγκαιότητες πού, όπως έξηγώ πιο κάτω, ανάγκασαν ορισμένες χώρες του σοσιαλισμού σε μιά τέτοια «έλλειμματική» πορεία.

Ας εξετάσουμε όμως τώρα καθεμιά από τις δύο αυτές χρήσεις της διαλεκτικής στην ειδική περίπτωση της χρήσης και της παραγωγής του χώρου.

1) 'Η ψευτοεπαναστατική πρόθεση (του «διαλεκτικού» ιδεαλισμού)

Στήν περίπτωση τής αρχιτεκτονικής και τής πολεοδομίας τά παραδείγματα πού έχουμε μās δείχνουν ότι οι μετασχηματισμοί αυτοί γίνανε βασικά σέ επίπεδο μορφής και, έστω, κτιριολογικών λειτουργιών μέ μετασχηματισμό τής δργάνωσης του χώρου. Δέν έχει όμως αλλάξει ριζικά τό περιεχόμενο αυτών των μορφών (οι άνθρωπινες χρήσεις των χώρων) επειδή δέν άλλαξαν οι εργασιακές σχέσεις (κατακόρυφος κοινωνικός καταμερισμός τής εργασίας) κι έτσι οι πραγματοποιήσεις αυτές δέ λειτουργούν τελικά όπως υποτέθηκε. Ποιά ή διαφορά τότε ανάμεσα στην αρχιτεκτονική του καπιταλισμού και εκείνης τής «'Αριστεράς»; Μικροδιαφορές (ή μαζική εργατική στέγαση, π.χ., είναι διαφορά ποσοτική και δέ μπορεί βέβαια νά θεωρηθεί σάν ποιοτική αλλαγή) σέ επίπεδο μορφής, χωρίς όμως νά αρνιόμαστε ότι ήτανε αναγκαίο τό πέρασμα από ένα τέτοιο στάδιο. Όμως 60 σχεδόν χρόνια ύστερα από την 'Οχτωβριανή 'Επανάσταση περιμένουμε νά δούμε τό συμπλήρωμα αυτού του ποσοτικού μετασχηματισμού.

Παραδείγματα: Τό σχέδιο για μία «'Ιδεατή Κομμουνιστική πόλη», προτείνει μία «διαλεκτική σύνθεση» των αντιθέσεων σ' έναν «δμοιογενή» χώρο συντεθειμένο από τίσ διαφορές των αντιθέτων στον ίδιο αυτό χώρο: σωστό σχέδιο σάν πρόθεση, αφού στον ίδιο χώρο συντίθενται οι χώροι τής δουλειάς, τής κατοικίας, τής διασκέδασης, των υπηρεσιών, κλπ. Πέρα από τό ότι διατηρείται, παρόλα αυτά, κάποια ιεραρχική δργάνωση του χώρου (συνεπαγόμενη δρισμένες μορφές καταμερισμού του), ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι δέν υπήρχε αυτό τό μειονέκτημα, τό σχέδιο αποδείχεται ούτοπικό μία πού στην ΕΣΣΔ δέν έγιναν (τουλάχιστο δέν ολοκληρώθηκαν σέ πολλούς τομείς) οι απαραίτητοι εκείνοι μετασχηματισμοί πού θά επέτρεπαν τή λειτουργία του (π.χ. διαμερίσματα χωρίς κουζίνα, μέ κοινά εστιατόρια ανά ομάδες κατοικιών,

* Συλλογική παρουσίαση στό Architectural Design (No 11 - Νοέμβρης 1970), από τους Α. Gutnov, Α. Baburon κλπ., των σχεδίων πού έπεξεργάστηκαν στό Πανεπιστήμιο τής Μόσχας.

λειτουργούν και δέ λειτουργούν, αφού ή οικογένεια δέν τείνει νά καταργηθεί για τήν ώρα στην ΕΣΣΔ...). Βέβαια, σάν πειραματική προσπάθεια και σάν πειραματική διερεύνηση και πρόθεση τής «ούτοπίας του δυνατού», ή δουλειά αυτή είναι χρήσιμη και σημαντική.

* Άλλο παράδειγμα: Τό σχέδιο του σοβιετικού αρχιτέκτονα Ν. Osterman* για τήν «κατοικία μιας νέας ζωής» (σάν κι αυτή πού δνειρεύτηκαν οι σοβιετικοί κονστρουκτιβιστές στά χρόνια του 20). 'Η κατασκευή της αν και τέλειωσε, δέν είχε σάν αποτέλεσμα νά χρησιμοποιηθεί μέ τίσ λειτουργίες πού προβλέφτηκε, αφού οι αντίστοιχες εργασιο-οικονομικές και κοινωνικές δομές δέν τό επιτρέπουν. Έτσι τό κτίσμα αυτό μετατράπηκε σέ πανεπιστημιακή κατοικία... Στην ίδια Σοβιετική Ένωση, τά ίδια χρόνια (του 1920), υπήρξε ή γνωστή διάσταση ανάμεσα σέ «Πολεοδόμους» και «'Αντιπολεοδόμους» (Urbanistes et Desurbanistes). Οι πρώτοι είχαν σάση σάν κι αυτή των δύο παραδειγμάτων πού μόλις έδωσα, μέ μοιραίο αποτέλεσμα νά αποτύχουν αφού οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί πού θά αξιοποιούσαν τίσ λύσεις τους δέν ολοκληρώνόταν (δέν καταργήθηκε ο κατακόρυφος κοινωνικός καταμερισμός τής εργασίας και δέν ενοήθηκε έτσι ή συλλογική κοινοβιακή ζωή — όπως στην Κίνα, π.χ., όπου ένμέρει πραγματοποιήθηκε — πού θά έξυπηρετιόταν από τέτοιους χώρους) ενώ οι δεύτεροι (οι «άντι-πολεοδόμοι») ισχυρίζονταν ότι ή δική τους προτεινόμενη πολεοδομική δργάνωση έχει μεγαλύτερη κοινωνική προσπελασιμότητα επειδή ακριβώς στηρίζεται στην αποκέντρωση κλπ. Οι αντι-πολεοδόμοι πλησίαζαν περισσότερο σέ μία υλιστική διαλεκτική αντίληψη τής πραγματικότητας τής εποχής τους, δίνοντας τήν προτεραιότητα στην «αποσύνθεση» μέ τήν έννοια τής καταστροφής των συγκεντρωτικών δομών: αυτό πού αρνιόντουσαν (ίσως όχι πραγματιστικά, αλλά μέ ριζικό τρόπο) οι «άντιπολεοδόμοι», ήτανε ή κατευθυνόμενη και θεσμοποιημένη παραγωγή του χώρου. Σέ μία σοσιαλιστική κοινωνία, τό φυσιολογικό θά ήταν: οι ίδιες οι κοινωνικές ομάδες πού πραγματοποιούν τίσ νέες χρή-

* Ν. Osterman, «'Η κατοικία του μέλλοντος». Περιοδικό «Architecture d' Aujourd' Hui», τεύχος ανασκοπικό 1970/1971.

σεις του χώρου μέσα από το μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής, να παράγουν και τη μετάφρασή τους σε χτισμένο περιβάλλον*.

Μέσα σ' αυτές τις κοινωνικές ομάδες, με αυτής της μορφής διαδικασίες, ο ρόλος των ειδικών (αρχιτεκτόνων, πολεοδόμων, μηχανικών κλπ.) θά ήταν σημαντικός και κυρίως για τα μεταβατικά στάδια (μέχρι να αφομοιωθεί από το λαό η τεχνική του χτισίματος του περιβάλλοντος, σαν κοινωνική καθημερινή πρακτική).

Η σχέση «ειδικών - λαού» θά πρέπει βέβαια να είναι όχι σχέση χειραγώγησης (από μέρους των ειδικών), μά σχέση συνεργασίας.

* Τονίζω την ανάγκη του διπλού χαρακτήρα της κοινωνικής ιδιοκτησίας, γιατί η έμμεση (μέσω του Κράτους) ιδιοκτησία των μέσων μόνο παραγωγής περιορίζεται στη νομική της μόνο διάσταση: καθώς δέ συμπληρώνεται και από τη διαχείριση (τόσο σε επίπεδο εκτέλεσης, όσο και λήψης αποφάσεων) των μέσων της από τον κάθε άνθρωπο, μά από το γενικό συγκεντρωτικό φορέα που είναι το κράτος, ή αίσθησή της από το λαό καταντά έμμεση. Η διαχείριση των «κοινωνικοποιημένων» μέσων παραγωγής γίνεται από τους αρμόδιους και εξειδικευμένους «έντελοδόχους» του λαού που τον αντιπροσωπεύουν, ενώ ο ίδιος περιορίζεται, στην πλειοψηφία του, στο ρόλο του εκτελεστή και πάλι: Και πάλι δέν ελέγχει ούτε τη ζωή του, ούτε την παραγωγή του που κατευθύνεται εκ των άνω. Η αντικατάσταση των πολεοκράτορων από τους γραφειοκράτες και τους τεχνοκράτες δημιουργεί νέες κάστες ιδιοκτητών των γνώσεων, των ικανοτήτων και των αρμοδιοτήτων με αποτέλεσμα μιά νέα καταπίεση μέσω της νέας εξουσίας. Και, ενώ ο σοσιαλισμός ευαγγελίζεται την δολόπλευρη άνοξη και δολοκλήρωση όλων των ικανοτήτων του κάθε ανθρώπου, με τον κρατικό σοσιαλισμό ξαναπέφτουμε και πάλι στην κυριαρχία των ειδικών. Για το λόγο αυτό ακριβώς είπα πριν, ότι η απάντηση στην καπιταλιστική διαχείριση του χώρου δέν είναι μόνο η συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, μά και η διαχείρισή της από τον κάθε άνθρωπο: Πρόκειται για ένα αυτοδιαχειριστικό σοσιαλισμό που θά αντικαταστήσει σε τελική φάση το σοσιαλισμό του κράτους. Για τα μεταβατικά στάδια, η αυτοδιαχείριση γίνεται από τις αυτοοργανωμένες κοινωνικές ομάδες με αυτόνομη ζωή, ενώ ο ρόλος του κράτους περιορίζεται στη λειτουργία του συντονισμού, βασικά (τα παραπάνω σημαίνουν ότι δέχομαι την υπαρέτη του κράτους σαν... αναγκαίο κακό για τα μεταβατικά στάδια).

Φτάνουμε έτσι στο συμπέρασμα, ότι για μιά τέτοια λαϊκά αυτόνομη παραγωγή του χώρου, το εϋνοϊκό σχήμα κοινωνικής δράσης είναι η λαϊκή αυτοοργάνωση με αυτοδιαχειριστικές λειτουργίες. Με βάση τα παραπάνω «θεωρήματα», μπαίνει τώρα μιά σειρά προβλημάτων για επίλυση. Άς δοϋμε τα σπουδαιότερα σε σχέση με παρατηρήσεις και σκέψεις πάνω σ' ότι έχει γίνει μέχρι τώρα προς την κατεύθυνση αυτή. Και, πρώτα πρώτα, χρειάζεται ν' ανατρέψουμε τη συνηθισμένη αντίληψη (που μεταφράστηκε στην αντίστοιχη της πρακτική), ότι, δηλαδή, το χτίσιμο του νέου χώρου (που θά είναι ταυτόχρονα προϊόν του νέου τρόπου παραγωγής, μά και φορέας της που την υποδοθεί) έρχεται τάχα μετά το στήσιμο των «υλικών βάσεων του σοσιαλισμού». Αν ο μετασχηματισμός της ζωής δέν έχει ολοκληρωθεί ούτε στην Κίνα, ούτε στην ΕΣΣΔ, αυτό οφείλεται και σ' αυτόν ακριβώς τον αυθαίρετο διαχρονισμό και αναχρονισμό... Βέβαια, θά αναρωτηθεί ίσως κάποιος: μά αφού λέμε ότι οι νέες οικονομικές σχέσεις παράγουν νέο χώρο μέσω της νέας χρήσης του απ' αυτές, τότε πώς γίνεται να μην έχει παραχθεί ο νέος χώρος, εκεί όπου έχουν ήδη πραγματοποιηθεί οι νέες αυτές σχέσεις; Η απάντηση έχει κίολας δοθεί: Αυτό που παράχθηκε είναι ορισμένες (και όχι όλες) νέες χρήσεις του χώρου (κι απ' αυτή την άποψη, το πρώτο στάδιο παραγωγής του νέου χώρου) χωρίς όμως να συνοδεύονται και από τη μετάφρασή τους σε χτισμένο περιβάλλον νέας μορφής που θά δεχόταν εϋνοϊκά αυτές τις νέες χρήσεις. Αυτό το τελευταίο, δέν είναι ένα αυτόματο προϊόν κάποιου αντικειμενικού προτεσ, μά ζήτημα υποκειμενικό. Έξ ου και η αναγκαιότητα του σχεδιασμού σαν έκφραση της θέλησης δημιουργίας του νέου. Πώς θά γίνει π.χ. δυνατό να μην είναι οι πόλεις της ΕΣΣΔ όμοιες μ' εκείνες της Άγγλίας; Στην ανατροπή της αντίληψης των προτεραιοτήτων (του οικονομικού απέναντι στο χωρικό) συνηγορεί και το γεγονός ότι ο χώρος «εκπαιδεύει»: Καθορίζει συμπεριφορές (σαν επίδραση), δημιουργεί «εικόνες» και «στάσεις ζωής». Η αλήθεια αυτή δέν είναι άλλη από τη γνωστή άποψη των σοβιετικών κονστρουκτιβιστών, πρωτοπόρων στην αρχιτεκτονική και στην τέχνη, ότι ο χώρος είναι ένας «κοινωνικός πυκνωτής» (condensateur social), που ναί μόν παράγεται από τη ζωή, αλλά παράλληλα και ταυτόχρονα «κα-

λουπόνει», κατά κάποιο τρόπο, τήν ίδια τή ζωή. Αυτόν ακριβώς τό νέο «κοινωνικό πυκνωτή» γιά και από τή νέα ζωή, δέ μπόρεσε νά τόν παράγει ή σοβιετική κοινωνία. 'Ολοκληρωτικά, δέν άνήκει σ' αυτή τή μελέτη νά ασχοληθεῖ μέ τά γιατί αυτής τῆς ἔλλειψης. Μᾶς ενδιαφέρουν οἱ συνέπειές τους και οἱ διαπιστώσεις πού βγά- ζουμε ἀπ' αὐτές. Εἶναι έντονη ή συγκίνηση πού νιώθει κανείς δια- βάζοντας τό βιβλίο τοῦ Anatol Kopp* γιά τή σοβιετική ἀρχιτε- κτονική τῆς δεκαετίας τοῦ εἴκοσι (20). Παρουσιάζεται ή τραγι- κή, θάλεγα ἀντιφατικότητα ἀνάμεσα στή διάθεση και τόν τρόπο σκέψης ἀπό τή μιὰ μεριά και τήν πρακτική τῶν σοβιετικῶν αὐτῶν πρωτοπόρων ἀπό τήν ἄλλη: 'Από τή μιὰ μεριά οἱ διαθέσεις τους γιά τήν ἀλλαγὴ ἦταν ριζοσπαστικές και αὐθεντικές, μιὰ ἀπό τήν ἄλλη ή ἀνάλυση, θεωρία και πράξη γιά τήν πραγματοποίησή τους βγαίνουν ἀπό προεπαναστατικά καλούπια: 'Από τόν κεφαλαιοκρα- τικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας μέ τυποποιημένες και προκαθορι- σμένες λειτουργίες και μέ στόχους τήν αὐξηση τῆς ἀποδοτικότη- τας μέ τήν ἐλάχιστη δυνατή προσπάθεια. Εἶναι καθαρά ταιυλορι- κή ή ἀντίληψη τοῦ Ζάμπζοβιτς π.χ. πού ἔκατσε και μέτρησε μέ ἀ- κρίβεια λεπτῶν τούς ἀναγκαίους χρόνους τῶν δραστηριοτήτων τῶν κατοίκων στό σπίτι, μέσα σέ μιὰ μέρα, γιά νά βγάλει ὕστερα, μέ βάση τίς μετρήσεις αὐτές, τή λύση: τρία και μισό λεπτά, θέλει π.χ. τό πρωί ή προετοιμασία τοῦ καφέ στήν κουζίνα, τόσα δευτε- ρόλεπτα γιά νά πάει κανείς ἀπό τό λίβινγκ στό ὑπνοδωμάτιο, ὅπου τόση ὥρα ὕπνος, τόση ὥρα ἀνάπαυση κλπ. 'Η κατάργηση τῆς οἰ- κιακῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν μπορεῖ νά καθοδηγήθηκε ἀπό τή λενινιστική ἀντίληψη και θέληση κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης τῆς γυναίκας (τοῦ «προλετάριου» στήν οἰκογένεια) ἀλλά ἕνας βασικός λόγος ἦταν, ὅτι ή οἰκιακή ἐργασία κρίθηκε σάν ἀντιπαραγωγι- κή. . . Τό βασικό συμπέρασμα ἀπό τά παραπάνω εἶναι ὅτι ή πα- ραγωγή τοῦ νέου χτισμένου περιβάλλοντος θᾶπρεπε νά συνοδοι- πορεῖ μέ τήν ἀλλαγὴ χρήσεων τοῦ χώρου, πού παράγονται ἀπό τούς κοινωνικο-οικονομικούς μετασχηματισμούς. Χωρίς νά ξε- χνάμε ὅτι ή ίδια ή παραγωγή ἀγαθῶν εἶναι οὐσιαστικά παρα-

* Anatol Kopp, «Πόλη και 'Επανάσταση».

γωγή χώρων!* Αὐτό σημαίνει ὅτι ή δημιουργία χώρων ἀντίστοι- χων σ' ἕνα εἶδος ζωῆς, τήν ὑποβοηθεῖ και τήν ὀλοκληρώνει. Μόνο ἔτσι θά ὀλοκληρωθεῖ ὁ μετασχηματισμός τῆς ζωῆς. 'Ο αὐτοδια- χειριστικός σοσιαλισμός εἶναι ή μόνη δυνατή κοινωνική λειτουργία γιά συλλογική διαχείριση τοῦ χώρου ἀπό τό λαό, μέ αὐτόνομο τρό- πο. 'Αλλά ὁ κομμουνισμός εἶναι γιά τήν ὥρα ἕνας στόχος. Μέχρι τότε θά χρειαστοῦν τά μεταβατικά στάδια: οἱ αὐτοδιαχειριστικές λειτουργίες ἀπό αὐτοοργανωμένες κοινωνικές ὀμάδες, ὄχι μόνο εἶ- ναι δυνατές (και μάλιστα ἀπό τώρα) ἀλλά και χρήσιμες και ὀδη- γοῦν ἐγκυρότερα και ἀσφαλέστερα στό στόχο.

Παράλληλα ὀμως μέ τίς διαπιστώσεις τῶν βασικῶν ποιοτικῶν ἔλλειψεων στόν κοινωνικό μετασχηματισμό τῶν σοσιαλιστικῶν χω- ρῶν πού ἀνάφερα πιό πάνω, εἶναι ἀπαραίτητες οἱ ἐπόμενες παρα- τηρήσεις γιά νά δοθεῖ μιὰ ὀσο τό δυνατό πληρέστερη και ἀντικει- μενικότερη εἰκόνα τοῦ τί συμβαίνει σ' αὐτές τίς χώρες ἀλλά και τοῦ γιατί παρατηροῦνται, κατά τή γνώμη μου οἱ ἔλλειψεις αὐτές. 'Αν ψάξουμε μιὰ τέτοια ἐξήγηση, ἴσως νά δικαιολογήσουμε, κατά ἕνα μέρος, αὐτές τίς ἔλλειψεις. 'Η ἐξήγηση αὐτή μπορεῖ νά βοη- θηθεῖ κύρια, ἂν ἀνατρέξουμε στήν πρόσφατη ἱστορία αὐτῶν τῶν χωρῶν και εἰδικότερα τῆς ΕΣΣΔ.

'Οσο δίκαιες κι ἂν μοῦ φαίνονται οἱ διαπιστώσεις τῶν ἐλλεί- ψεων πού περιέγραψα στίς προηγούμενες σελίδες, ἄλλο τόσο μοῦ εἶναι δύσκολο νά τίς ἀποδώσω μόνο στήν ἔλλειψη σωστῆς ἐφαρ- μογῆς τῶν ποιοτικῶν αἰτημάτων τοῦ μαρξισμού: κατά ἕνα ποσο- στό τίς ἀποδίδω σέ συγκεκριμένες ἱστορικές ἀναγκαϊότητες. Και, ἐξηγοῦμαι: 'Από τήν 'Οκτωβριανή 'Επανάσταση κι ὕστερα, ή Σοβιετική 'Ενωσις ἔγινε, ἤθελε δέν ἤθελε, ή δεύτερη μεγάλη δύ- ναμη τοῦ κόσμου και ή μεγαλύτερη δύναμη τοῦ σοσιαλιστικοῦ κό- σμου. 'Αντιμετώπισε ἐσωτερικά πολιτικά προβλήματα (ὅπως ὁ ἐμ- φίλιος), ἐξωτερικούς κινδύνους ἀπό τούς Γερμανούς, καθώς και τά τεράστια ἐσωτερικά οἰκονομικά και κοινωνικά προβλήματα τοῦ λαοῦ τῆς: ή 'Επανάσταση ἔπρεπε π.χ. νά στεγάσει ἑκατομμύρια ἀνθρώπων. Τί νά ἔκανε λοιπόν; 'Αναγκαστικά κατέφυγε στίς λύ- σεις τῆς μαζικῆς στέγασης: ἔδωσε στέγη σ' ὀλο τό λαό χωρίς δια-

* H. Lefebvre, La Production de l' Espace.

κρίσεις. Σήμερα είναι εύκολο βέβαια να κριτικάρουμε την ποιότητα αυτής της στέγασης, όπως ξανα κι εγώ στις προηγούμενες σελίδες. Αυτή όμως ή κριτική που φαίνεται τελικά να είναι χωρίς αντικείμενο για τότε, αρχίζει να αποκτά νόημα σήμερα, όταν, έχοντας πιά οικοδομηθεί «οι υλικές βάσεις του σοσιαλισμού», παρατηρούμε κάποια βραδύτητα ή, συχνά, και κάποια άνυπαρξία στις ποιοτικές μεταβολές που ζητήσαμε προηγούμενα. Μ' άλλα λόγια: μπορεί μόνον να κατανοούμε, μέχρις ενός βαθμού, τις ποιοτικές έλλειψεις που για ιστορικούς λόγους δικαιολογούνται για τότε, όμως δεν κατανοούμε γιατί δεν καλύπτονται σήμερα πιά αυτές οι έλλειψεις. Αυτό τό νόημα έχει ή κριτική μας: καλόπιστη, μέσα σε πλαίσια ενός εποικοδομητικού διαλόγου που βοηθά την υπόθεση του σοσιαλισμού. 'Η αλήθεια είναι επαναστατική, έλεγε ο Γκράμσι. Οι αποκρύψεις τών ελλείψεων ή τών σφαλμάτων του εφαρμοσμένου και αγωνιζόμενου σοσιαλισμού κάνουν κακό στό σοσιαλισμό. Δεν είναι «αντισοβιετισμός» ή κριτική: 'Η κριτική γίνεται από τό βαθύ ενδιαφέρον μας για την πορεία της Σοβιετικής Ένωσης και όλων τών σοσιαλιστικών χωρών γενικότερα.

2) 'Η πρόθεση του διαλεκτικού υλισμού (του επαναστατικού μετασχηματισμού τών αντιθέσεων)

Τά προηγούμενα παραδείγματα δέ μπορούν να μάς αφήσουν αδιάφορους, ή, έστω, απλώς σύμφωνους ή πολέμιους (δπως συμβαίνει όταν αντιμετωπίζουμε τούς τεχνοκράτες και τούς θεωρητικούς της δεξιάς), μά, μάς ενδιαφέρουνε ιδιαίτερα, γιατί δείχνουν λάθη που ύφορουν κοινωνίες που βρίσκονται στό δρόμο του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού. Τό γενικό αίτιο τών λαθών αυτών πηγάζει από την ίδια τή φυσιογνωμία της δομής τών κοινωνιών αυτών: Κοινωνίες στηριγμένες στην κρατική έξουσία, ιεραρχικά δομημένες και γραφειοκρατικά έλεγχόμενες, μέ καθολικό στόχο τους (σαν προτεραιότητα) τή μεγιστοποίηση της παραγωγικότητάς τους.

Παραδεχόμαστε ότι υπάρχει ένα ποσοστό αναγκαιότητας που καθόρισε ένα μέρος αυτής της φυσιογνωμίας. Αυτό που είναι δ-

μως άπαραδέκτο είναι ή μετατροπή της αναγκαιότητας αυτής σε ιδεολογία για να δικαιολογηθεί, ονομάζοντας «υλιστική διαλεκτική σκέψη» έναν καθαρό ιδεαλισμό, κατ' έπίφαση διαλεκτικό, στην ούσια δογματικό.

Χρειάζεται στό σημείο αυτό να υπενθυμίσω αυτό που μέ σαφήνεια και κατάφαση έξήγησε ο ίδιος ο Μάρξ: ότι δηλαδή ο κομμουνισμός δέν είναι μιά ιδεατή κατάσταση, ένα ιδεατό σχήμα και καλούπι μέσα στό οποίο πάμε να χωρέσουμε την ύπάρχουσα πραγματικότητα (αυτό είναι μιά δογματική και ιδεαλιστική άποψη) και πρós τό οποίο κινείται μιά κοινωνία, μά αυτή ή ίδια ή κίνησή της (οι τωρινοί συνεχείς μετασχηματισμοί της — επαναστατικοί — που την αλλάζουν συνεχώς) μέσα από τά συνεχώς μετασχηματιζόμενα και συγκρούόμενα στοιχεία τών αντιφάσεων της που δέν καταργούνται (σαν αντιφάσεις), αλλά ξεπερνιούνται (ή υπέρβαση του διαλεκτικού υλισμού) κι έτσι ή κοινωνία προοδεύει, αλλάζοντας συνεχώς τή δομή της. 'Η διαφορά της δεύτερης αυτής αντίληψης και της αντίστοιχής της πρακτικής από την προηγούμενη θέση του «διαλεκτικού» ιδεαλισμού, νομίζω ότι έγινε σαφής: "Έτσι, ή αληθινά διαλεκτική «σύνθεση» είναι συνώνυμη της εποικοδομητικής καταστροφής: Καταστροφή τών κατεστημένων δομών τών αντιθέτων στοιχείων, που τά φέρνουμε σε μιά νέα πραγματικότητα αντιθέσεων, μετασχηματισμένων και ριζικά άλλαγμένων (οικοδόμηση) χωρίς να τίς έχουμε καταργήσει (σαν αντιθέσεις) μά μόνο ξεπεράσει. Καί, για να τό πώ απλούστερα: για να οικοδομήσουμε χρειάζεται να γκρεμίσουμε, τουλάχιστο για ένα πρώτο στάδιο και για μιά ελάχιστη ποσότητα. 'Η άποψη της συνεχούς συσσώρευσης ποσοτικών μεταβολών, που κάποτε καταντούν ποιοτικές, μπορεί να είναι άπατηλή και να κατανήσει ρεφορμισμός.

Μένει να πούμε ότι οι μετασχηματισμοί αυτοί (τών αντιθέσεων) και πάλι δέν άρκουν άν δέν ολοκληρωθούν, και μάλιστα, άν δέ γίνουν σ' όλα τά επίπεδα τών ανθρώπινων δραστηριοτήτων: όχι μόνο τό οικονομικό και τό πολιτικό, μά και τό συνειδησιακό, τών θεσμών και τών ήθών, τών πολιτιστικών και τών κοινωνικών σχέσεων κλπ. "Ένα και μόνο παράδειγμα: Μετασχηματισμός της αντίθεσης «ιδιωτική ζωή - δημόσια ζωή», μέ τόν αντίστοιχο μετασχη-

ματισμό τῶν χώρων τους στήν ἀντίθεση «σπίτι - δημόσιοι χώροι», «μέσα - ἔξω» κλπ., σημαίνει μετασχηματισμό καθενός ἀπό τά δύο ἀντίθετα συνθετικά τους, χωρίς νά καταργεῖται ἡ ἀντίθεσή τους μά νά ξεπερνιέται. Ἄν μετασχηματιστεῖ μόνο τό ἓνα ἀπό τά δύο (ἡ κατοικία π.χ.) τότε δέν ἔχουμε οὐσιαστική ἀλλαγῆ. Ἄν πάλι μετασχηματιστεῖ ἡ μιᾶ δμάδα ἀντιθέσεων, χωρίς νά μετασχηματιστεῖ καί ἡ ἀντίστοιχῆ της, πάλι δέν ἔχουμε μεταβολή (δολοκληρωμένη). Ἄν π.χ. μετασχηματιστεῖ ἡ κατοικία καί οἱ δημόσιοι χώροι (δολοκληρῆ ἡ πόλη δηλαδή) χωρίς νάχει μετασχηματιστεῖ τό περιεχόμενό τους (ἡ οἰκογένεια καί ἡ κοινωνική δμάδα ταυτόχρονα καί σέ ἀλληλοσυνάρτηση) τότε ὁ μετασχηματισμός τῆς πρώτης δνάδας θά εἶναι κενός καί ἀδύναμος. Ἰσως μόνο θά ὑποβοηθήσει τό μετασχηματισμό τῆς δεύτερης δνάδας (τόν κοινωνικό).

Ἀντίστροφα ὅμως συμβαίνει τό ἑξῆς: ἄν ἔχουμε τόν κοινωνικό μετασχηματισμό δοσμένο (οἰκογένειας καί κοινωνικῆς δμάδας) καί δέν ἔχουμε ὅμως τόν ἀντίστοιχο μετασχηματισμό τῆς κατοικίας καί τῆς πόλης τότε ὁ πρώτος μετασχηματισμός θά δυσκολευτεῖ, θά τροχοπεδηθεῖ ἢ, στήν καλύτερη περίπτωση, δέ θά εὐνοηθεῖ. Ἔτσι φανερόνεται γιά μιᾶ ἀκόμα φορά ἡ ἀνάγκη καί ἡ χρησιμότητα τῆς τεχνικῆς καί τῆς γνώσης σάν ἀπαραίτητων ἐργαλείων στά χέρια τῆς κοινωνικῆς μεταβολῆς· κι ἀπ' αὐτό, ἡ χρησιμότητά μας (σάν ειδικοί: ἀρχιτέκτονες, πολεοδόμοι, μά καί κοινωνικά καί πολιτικά ὄντα) στή μελέτη τέτοιων γνώσεων γιά τέτοιες τεχνικές. Μέ βάση τά παραπάνω κριτήρια μπορούμε τώρα νά καταλάβουμε:

α) Γιατί στή Δύση ἐνῶ ἔχουν ἤδη μελετηθεῖ, σχεδιαστεῖ καί κάποτε πραγματοποιηθεῖ λύσεις γιά κοινοτική ζωῆ δέ λειτουργοῦν: λείπει ὁ κοινωνικός μετασχηματισμός πού θά τίς ἀξιοποιοῦσε καί θά τίς καταξίωνε.

β) Γιατί στήν ΕΣΣΔ π.χ. ἐνῶ ὑπάρχουν τέτοιες λύσεις, δέ λειτουργοῦσαν δολοκληρωτικά ἢ ἐγκαταλείφθηκαν: ἐπειδή ὁ κοινωνικός μετασχηματισμός δέν προχώρησε (π.χ. ἡ οἰκογένεια δέ μετασχηματίστηκε) ἀκόμα ὅσο χρειάζεται, ὥστε νά παράξει ὁ ἴδιος νομοτελειακά τούς κατάλληλους χώρους του.

γ) Γιατί στήν Κίνα, ἐνῶ ὑπάρχουν ὀρισμένοι μόνο, δολοκλη-

ρωμένοι κοινωνικά μετασχηματισμοί, ὁ τελικός καί δλικός μετασχηματισμός τῆς ζωῆς δέν ἔχει δολοκληρωθεῖ: π.χ. ἡ οἰκογένεια στήν Κίνα ἔχει ριζικά ἀλλάξει κι ἀπό κύτταρο ἀστικῆς - ἰδιωτικῆς ζωῆς ἔχει μετατραπεῖ σέ συλλογικότητα βάσης: Ἔστω κι ἄν δέν ἀλλάξε ριζικά στή μορφῆ της, ἀλλάξε ὥστόσο ὡς πρὸς κάποιες λειτουργίες της κι ἔχει ἐνταχθεῖ σέ ἐντελῶς διαφορετικές διαδικασίες ἀπό τίς παλιές.

Ὅμως τό γεγονός ὅτι γιά λόγους πολιτικούς ἢ γιά λόγους οικονομικο - τεχνικούς, οἱ Κινέζοι δέν εἶχαν μέχρι στιγμῆς τῆ δυνατότητα, (ἐξαιτίας πολιτικῶν προτεραιοτήτων) καί, ἴσως, τά μέσα νά παράγουν (ἢ νά μετασχηματίσουν) τούς νέους χώρους, τούς κατάλληλους γιά τῆ νέα ζωῆ τους, ἔγινε αἰτία νά μένει ἀνολοκλήρωτος γιά τήν ὥρα ὁ συνολικός κοινωνικός μετασχηματισμός τῆς χώρας τους.

Ἄλλά καθώς εἶναι γεγονός ὅτι, ὅπως εἶπαμε, παραγωγή σημαίνει καί παραγωγή χώρου, ἀργά ἢ γρήγορα αὐτοί οἱ χώροι θά προκύψουν (τό ἴδιο πιστεύω φυσικά καί γιά τήν ΕΣΣΔ). Κι αὐτό γιατί οἱ μετασχηματισμοί τῶν οικονομικῶν σχέσεων (τῶν σχέσεων παραγωγῆς) τείνουν πρὸς τήν δολοκλήρωσή τους καί τά πρώτα ἀποτελέσματα φαίνονται κιόλας: Σέ μιᾶ σειρά ἀπό χώρες (Κούβα, Κίνα, Βιετνάμ, Καμπότζη κ.ἄ.) δέν παρουσιάζεται πιά ὑπερανάπτυξη τῶν πόλεων σέ βάρος τῆς ὑπαίθρου.

Ἄπ' αὐτές τίς χώρες θά δοῦμε τώρα δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα. Τό πρώτο εἶναι γιά τήν Κούβα καί τό δεύτερο γιά τήν Κίνα.

1. Κούβα

Στήν Κούβα, ἡ δργάνωση καί ἡ χρήση τοῦ χώρου εἶναι πραγματικά νέα μέ βάση τίς νέες σχέσεις παραγωγῆς: Δέν κατακερματίζεται πιά ὁ χώρος σέ ἄλλοις δ δουλειᾶς καί κατοικίας καί, ἀλλοῦ, σέ χώρους ἐκπαίδευσης καί διασκέδασης. Στίς περιφρημες «ἐνότητες ἐργασίας - ζωῆς (διαβίωσης)», πραγματοποιοῦνται τά πάντα: ἡ γνώση (σχολεῖα, ἀκόμα καί τά πανεπιστήμια) πάει στόν τόπο τῆς

δουλειᾶς (ὅπου ὑπάρχει καί ἡ διαμονή) καί, στόν τόπο τῆς δουλειᾶς καί τήν ὥρα τῆς δουλειᾶς (κατάργηση τοῦ καταμερισμοῦ τοῦ χρόνου), γίνεται ἡ διασκέδαση. Ἔτσι ἡ δουλειά γίνεται μαζί μάθησι καί παιχνίδι, ζωή καί διαβίωση. Ὁ χώρος ὀργανώνεται ἔτσι, διαφορετικά. Δέν ἔχει ὁμως ἐφαρμοστεῖ ἀκόμα μιά νέα τεχνική τῆς ὀργάνωσής του, ἢ μάλλον ἀκόμα δέν ἔχουν δημιουργηθεῖ νέοι ἀπό τήν ἀρχή χώροι, εἰδικοί γιά τέτοιες κοινωνικο-παραγωγικές σχέσεις, ὥστε καί νά γίνεται ὀπτικά φανερή αὐτή ἡ οὐσιαστική ἀλλαγὴ καί νά ὑποδοθηθεῖται ἀπό τοὺς νέους αὐτοὺς χώρους.

Γιά τήν ὥρα, ὑπάρχει μόνο μιά ἀλλαγὴ χρήσεων πού γεννήθηκε ἀπό τήν ἀλλαγὴ τῶν στοιχείων τῶν χρήσεων αὐτῶν (τῶν σχέσεων παραγωγῆς).

Ἀλλά, ἂν στήν Κούβα δέν ἔχει παραχθεῖ ἕνας δλοκληρωτικά καί τελικά νέος χώρος, ὥστόσο ἡ παραγωγή του θρῖσκεται σαφῶς πρὸς αὐτὴ τήν κατεύθυνση: εἶναι δλοφάνερο ὅτι ἡ παραγωγή τοῦ νέου χώρου δέ μπορεῖ νά γίνει αὐτούσια καί αὐτὴ καθεαυτὴ μέ τό νά χτιστοῦν ἀπαρχῆς π.χ. νέας μορφῆς κτίρια μέ νέες σχέσεις μεταξύ τους. Ἡ νέα αὐτὴ παραγωγή τοῦ χώρου, προκύπτει ἀπό τίς νέες χρήσεις του: ἡ ἐγκατάσταση τῶν οἰκονομικοκοινωνικῶν λειτουργιῶν στό χώρο, καθῶς καί οἱ σχέσεις ἀνάμεσά τους ἀπό τὴ χρήση τοῦ χώρου γίνονται μέ νέο πραγματικά τρόπο πού μᾶς ἐπιτρέπει νά μιλάμε γιά μιά νέα χρήση τοῦ χώρου, πού μέ τὴ σειρά τῆς, δημιουργεῖ τὰ πρῶτα σπέρματα μᾶς νέας παραγωγῆς του. Ὁ χώρος πού χρησιμοποιεῖται μέ νέο τρόπο ἀλλάζει μορφὴ σιγά σιγά. Ἀπομένει μόνο ἡ συμπληρωματικὴ παραγωγή νέων στοιχείων τοῦ χώρου, νέου χώρου ἐξαπαρχῆς, δηλαδή, πού θά ἀποτελέσει τό «καλούπι» μᾶς εὐνοϊκῆς καί ὑποδοθητικῆς ὑποδοχῆς τῶν νέων λειτουργιῶν. Αὐτό τό δεύτερο στοιχεῖο εἶναι πού ἀπουσιάζει γιά τήν ὥρα καί ἀπό τήν Κούβα στό ἐπίπεδο τῶν τελικῶν καί δλικῶν λύσεων. Σέ ἐπιμέρους ὁμως περιπτώσεις αὐτὴ ἡ ἐξαπαρχῆς νέα παραγωγή χώρου μέσα ἀπό νέες χρήσεις του ἔχει κιάλας ἀρχίσει. Ἄς δοῦμε παραδείγματα.

Ἀφοροῦν τόσο περιπτώσεις ἐσωτερικῆς ἀναδιευθέτησης καί ἐπανάκτησης μέ νέο τρόπο τοῦ χώρου πόλεων καί κοινοτήτων, (σέ σχέση πάντα ὁμως μέ τήν εὐρύτερη χωροταξία περιφέρειας καί

χώρας), ὅσο καί περιπτώσεις «μακροκλίμακας» ὅπου ἀντιμετωπίστηκε ἡ σχέση πόλη-ὑπαιθρος. Τό ἀποκεντρωτικό σύστημα στήν παραγωγή καί τὴ διοίκηση τῆς Κούβας δέν ἔγινε μοναδικὴ μέθοδος, ἀλλά συνδυάστηκε μέ τήν κεντροποιημένη καί σχεδιοποιημένη παραγωγή μέ «πλάνα», ὅπως τό ἐπιβάλλει ἡ σοσιαλιστικὴ οἰκονομία.

Ἔτσι, μπορεῖ μέν οἱ ἀποκεντρωμένες βιομηχανίες καί καλλιέργειες νά ἔχουν αὐτονομία σέ ἀποφάσεις ὅσο ἀφορᾷ τήν τοπικὴ παραγωγή τους, ταυτόχρονα ὁμως συμβάλλουν στή σχεδιοποιημένη ἐθνικὴ οἰκονομία. Μ' αὐτό τόν τρόπο ἡ Κούβα ἀπόδειξε ὅτι ἡ σχέση ἀνάμεσα στό ἀποκεντρωμένο (σχετικὰ αὐτόνομο) καί τό κεντρικό, δέν εἶναι ἀντιθετικὴ ἢ διαζευκτικὴ, ἀλλά διαλεκτικὴ.

Ἡ παραπάνω παρατήρηση εἶναι καί τό βασικὸ κλειδί ἐρημνείας καί κατανόησης τῶν παραδειγμάτων πού ἀκολουθοῦν.

Τό βασικὸ «σχῆμα» πού ὑπαγόρευσε καί καθόρισε τὴ διαδικασία αὐτὴ ἦταν ἡ κατεύθυνση ἀπὸ «τὴ μητρόπολη στό μεγάλο χωριό», πράγμα πού ἐκφράστηκε ἐπιγραμματικά ἀπὸ τόν ἴδιο τόν Φιντέλ δταν ζήτησε: «περισσότερη ἀγροτικοποίηση, παρά σχεδιοποίηση τῆς πόλης».

Αὐτὴ ἡ κατεύθυνση ἴσχυε βασικά γιά τήν Ἀβάνα πού ὁ προεπαναστατικὸς καπιταλισμὸς τὴν εἶχε ἀναπτύξει ὑδροκέφαλα, τόσο βιομηχανικά, ὅσο καί διοικητικά, μέ ἀποτέλεσμα τὴ συσσώρευση μεγάλων πληθυσμῶν. Ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς μειώθηκε μετά τό θρίαμβο τῆς Ἐπανάστασης στήν «πρῶτὴ ἐλεύθερη περιοχὴ τῆς Ἀμερικῆς» ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῆς ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης γιά ἀποκέντρωση καί τόνωση τῆς ὑπαίθρου μᾶς κατεξοχὴν ἀγροτικῆς χώρας, ἀλλά καί ἀπὸ τό γεγονός ὅτι τό καθεστῶς ἐλευθερίας πού ἐξασφάλισε ἡ Ἐπανάσταση ἐπέτρεψε σ' ὅσους προτιμοῦσαν τόν προηγούμενο «ἀμερικάνικο τρόπο ζωῆς» νά ἐγκαταλείψουν τὴ χώρα καί νά πᾶνε στή χώρα τῶν ὄνειρων τους, τίς Ε.Π.Α. Καί, εἶναι λογικό, ὅτι αὐτοὶ πού θέλησαν νά φύγουν ἐπειδὴ τοὺς ἔθιγε ἡ Ἐπανάσταση, δέν ἦταν ἀγρότες, μὰ μπουρζουάδες τῆς Ἀβάνας. Ἐνα ἑκατομμύριο ἔφυγε σέ 15 χρόνια καί τώρα φάνηκε πιά ὅτι αὐτὴ ἡ σωτήρια «διαρροή» σταμάτησε ὀριστικά: ὅσοι ἦταν νά φύγουν, φύγανε κι ἕνα μεγάλο μέρος ἀπ' αὐτοὺς τροφοδοτεῖ τὰ ἀντεπαναστατικά κομμάντος πού κάθε τό-

σο επιτίθενται με αποβάσεις, σέ παράλια χωριά δολοφονώντας ά-
νυπεράσπιστους χωρικούς, ψαράδες και άγρότες, γιά νά προκα-
λέσουν έτσι ένα αίσθημα άνασφάλειας πού, βέβαια, ποτέ δέν επι-
τεύχθηκε. Μ' αυτό τόν τρόπο και ή Κούβα ξεκαθαρίστηκε ελεύθε-
ρα από τά άντεπαναστατικά στοιχεία και ή 'Αβάνα βοηθήθηκε
στήν άποαστικοποίησή της. 'Η ελευθερία πού έξασφάλισε τό κομ-
μουνιστικό καθεστώς είχε πετύχει έτσι δυό στόχους με μία και
μόνη υίοθέτηση ενός ελεύθερου μέτρου. 'Η επαναχρησιμοποίηση
του χώρου τής 'Αβάνας έγινε από νέες λειτουργίες (χρήσεις) του
και, ταυτόχρονα, με δημιουργία νέων, από τήν άρχή χώρων (ή
σχέσεων στοιχείων του χώρου, όπως άνάμεσα στά νέα σχολεία,
τίς κατοικίες και τούς άγρούς), των περιφημων «ένότητων έργα-
σίας - ζωής», δημιουργικών δηλαδή κέντρων ζωής όπου ταυτόχρο-
να γινόταν και ή εκπαίδευση και ή παραγωγική εργασία και ή
διασκέδαση και ή δημιουργική δουλειά πού δέν ξεχωρίζονταν από
τήν παραγωγική δουλειά όπως γίνεται στον καπιταλιστικό κατα-
μερισμό τής εργασίας. Τά κέντρα αυτά άναπτύχθηκαν με άποκεν-
τρωτικό τρόπο, τονώνοντας έτσι ολόκληρη τήν πρωτεύουσα και τήν
περιφέρειά της πού παλιά λειτουργούσε μόνο διαμέσου του ύδρο-
κεφαλικού διοικητικά κέντρου της κι έτσι ή ύπαρξη των κέντρων
αυτών έντάσσεται σέ μία κατεύθυνση αντίστροφη του καπιταλιστι-
κού κατακερματισμού του χώρου (του «ZONING») σέ άπομονω-
μένες και ξεχωριστές μεταξύ τους ζώνες με στεγανές λειτουργίες
(κατοικίας, εργασίας, διοίκησης, άναψυχής κλπ.). Πολλά κέντρα
σέ διάφορους τόπους με συνδέσεις όμως μεταξύ τους, νά ή λύ-
ση ή αντίθετη στην καπιταλιστική ανάπτυξη και δργάνωση του
χώρου. Νά ή λύση πού ή σοσιαλιστική Κούβα μπόρεσε και πραγ-
ματοποίησε. Οι επαναστάτες μαρξιστές πολεοδόμοι τής Κούβας
λειτούργησαν ταυτόχρονα και σαν σωστοί σοσιαλιστές κοινωνιολό-
γοι άποφεύγοντας τίς τεχνοκρατικές μεθόδους τής πολεοδομίας
πού δέ χαρακτηρίζει μόνο τίς καπιταλιστικές χώρες, αλλά και δ-
ρισμένες σοσιαλιστικές και ή όποία χρησιμοποιεί τίς ανθρώπινες
κοινότητες και τό χώρο τους σαν άψυχα δεδομένα μιας «κλινικής»
παρατήρησης και άνάλυσης «τακτοποιώντας» με μία συνδυαστική,
χωρίς νά παίρνει ύπόψη τίς ανθρώπινες ιδιομορφίες και διαφορο-
ποιήσεις. Στην Κούβα ή πολεοδόμηση του χώρου γίνεται όχι από

τούς πολεοδόμους μόνο, μά καταρχήν από τίς ίδιες τίς συνειδητές
κοινωνικές ομάδες με τή βοήθεια και τήν καθοδήγηση των πολεο-
δόμων και μετατρέπεται έτσι από τεχνοκρατική - «έπιστημονική» μέ-
θοδος σέ κοινωνική πρακτική αυτοκαθοριζόμενων (όχι άλλοτρω-
μένων) και όχι έτεροκαθοριζόμενων (άπό τή διοίκηση) ανθρώπων
πού άποφασίζουν γιά τό χώρο τους, όχι με ύποταγή σέ έπιστημο-
νικό - διοικητικά μέτρα, αλλά με κοινωνικο - πολιτικο - ιδεολογικά
κριτήρια και κοινωνικές πρακτικές. 'Η συμμετοχή των εργαζόμε-
νων πραγματοποιείται από τήν αυτοοργάνωσή τους σέ ταξιαρχίες:
ταξιαρχίες δουλειάς, εκπαίδευσης και κουλτούρας, άμυνας τής έ-
πανάστασης κλπ. Σήμερα αριθμούνε γύρω στα 5.000.000 (έπί
συνόλου πληθυσμού 8.000.000).

Τό σχέδιο πού πραγματοποιεί αυτή τή μεταβολή είναι τό «σχέ-
διο CORDON» τής 'Αβάνας, ένα σχέδιο σύνδεσης των έπιμέρους
κέντρων, αλλά και ταυτόχρονα, άγροτικοποίησης τής 'Αβάνας. Με
τόν τρόπο αυτό αρχίζουν νά «σπάνε» οι αντίθεσεις πόλης - ύπαι-
θρου και νά ξεπερνιούνται διαλεκτικά.

"Ας πούμε τώρα μερικά πράγματα γιά τή χωροταξία στις ά-
γροτικές περιοχές: Οι πρώην μεμονωμένες καλύβες διάσπαρτων
χωρικών με άτομικούς κλήρους, ομαδοποιούνται και τούς παρέ-
χονται κοινές ύπηρεσίες και εγκαταστάσεις έξοπλισμών. Ταυτό-
χρονα, τό σχολείο, οι τεχνικές σχολές και τό πανεπιστήμιο αντι-
ιδρυματικοποιούνται: Ξεφεύγουν από τούς προκαθορισμένους ά-
στικούς χώρους τους και πάνε νά συναντήσουν (όχι πιά σαν θε-
σμοί σέ λειτουργία και σέ χώρο, όπως είναι τό πανεπιστημιακό ύ-
δρυμα, αλλά σαν μέσα μάθησης) τούς τόπους τής δουλειάς: τό
χωράφι, τό εργοστάσιο, σέ άπομονωμένες άγροτοορεινές περιοχές,
μέρη των πόλεων ή κοινότητες πού είχαν εγκαταλειφθεί εκπαιδευ-
τικά, αλλά πού, ώστόσο, άποτελούσαν σημαντικές παραγωγικές
μονάδες. Με τήν άναδιευθέτηση λοιπόν του χώρου σέ δργάνωση
και λειτουργία επιτυγχάνεται φυσιολογικά πιά και μία άνακατανο-
μή του πληθυσμού με τρόπο δηλαδή πού πηγάζει από τίς άλλες
τής ίδιας τής ζωής και όχι φορμαλιστικά, διοικητικά. Στην Κού-
βα, ο σοσιαλισμός δέν πραγματοποιείται νομοθετικά ή διοικητικά,
άλλά εκπαιδευτικά: γίνονται σοσιαλιστές οι άνθρωποι, πειθόμε-
νοι μέσα από τήν ίδια τήν άλλαγή τής ζωής τους. Στην Κούβα

πραγματοποιείται ουσιαστικά ένα διαλεκτικό ξεπέραςμα των αντιθέσεων κοινωνικών λειτουργιών και κατακερματισμών του χώρου, όπως ακριβώς τό αναλύει ο μαρξισμός. Αυτό που αποτελεί ιδιότυπη επιτυχία του κουβανέζικου σοσιαλισμού είναι τό διαλεκτικό ξεπέραςμα των παραπάνω αντιθέσεων, μέσα σ' ένα κοινωνικο-πολιτικό και παραγωγικό σχήμα που συνδυάζει τό αποκεντρωτικό μέ τό συγκεντρωτικό, τή λαϊκή αυτοοργάνωση τής αυτοδιαχείρισης μέ τή συγκεντρωμένη και σχεδιοποιημένη οικονομία. Στην Κούβα ο «Νέος "Ανθρωπος» που ονειρεύτηκε ο Che Guevara φτιάχνει σιγά σιγά και τόν εαυτό του και τό νέο χώρο τής νέας ζωής του.

2. Κίνα

Στήν Κίνα, παρατηρούμε μιά σειρά από μετασχηματισμούς των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων τής παραγωγής που μεταφράζονται σέ μεταβολές των ίδιων των καθημερινών κοινωνικών σχέσεων (του τρόπου καθημερινής ζωής δηλαδή) που, μέ τή σειρά τους, υπαγορεύουν κάποιες νέες χρήσεις του χώρου. "Ας αρχίσουμε τήν περιγραφή αυτή στή μικρή κλίμακα, στήν κλίμακα δηλαδή τής οικογένειας και τής γειτονιάς, για νά καταλήξουμε στή μεγάλη κλίμακα, τήν κλίμακα τής αντίθεσης πόλης - υπαίθρου. Στην Κίνα λοιπόν ή οικογένεια διατηρείται σαν βασική μορφή κοινωνικής οργάνωσης, έχει όμως αλλάξει ρόλο και λειτουργία: ή οικογένεια έχει μετατραπεί σέ συλλογικότητα βάσης, όμως πολύ λίγες αλλαγές έχουν γίνει στήν οργάνωση τής κατοικίας. "Αλλαγές υπήρξαν μόνο στις χρήσεις των υπαρχόντων χώρων, ενώ δέν έχουν παραχθεί ακόμα οι κατάλληλοι για τίς αλλαγές αυτές νέοι χώροι. Οι χώροι τελικά παράγονται, μέ βάση τά παλιά μοντέλα. Αυτό κατά τή γνώμη μου, αποτελεί μιά βασική έλλειψη στο σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τής κινέζικης κοινωνίας. Κι είναι πολύ σημαντικός ο μετασχηματισμός του χώρου, καθώς ή οργάνωσή του, όπως είδαμε, υπαγορεύει χρήσεις που μέ τή σειρά τους «εκπαιδεύουν» δημιουργώντας «εικόνας», συνειδήσεις και, τέλος, στάσεις ζωής.

Σάν συλλογικότητα βάσης, ή οικογένεια, ενώ εξασφαλίζει τήν ιδιωτικότητα του ατόμου και του ζευγαριού δέ λειτουργεί πιά καταπιεστικά (έξίσωση γυναίκας μέ άντρα τή στιγμή που ο κοινωνικός καταμερισμός ανάμεσα σέ γυναικεία και άντρική εργασία έχει καταργηθεί). Στή γειτονιά οι οικογένειες δέν έχουν μόνο κοινωνικές σχέσεις, μά και εργασιακές. "Ορισμένες μέρες π.χ., μά δύο οικογένειες αναλαμβάνουν τό πλύσιμο των ρούχων δλης τής γειτονιάς, ενώ άλλες αναλαμβάνουν τήν καθαριότητα τής πλατείας της και των δρόμων και στή συνέχεια οι ρόλοι αλλάζουν. Τό φύλαγμα των παιδιών ή τό πλύσιμο και τό ράψιμο τό κάνουν και οι άντρες, ενώ παράλληλα και οι γυναίκες δουλεύουν στα χωράφια, στο εργοστάσιο, στις οικοδομές και στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές.

Τό προηγούμενο, ήτανε ένα παράδειγμα σέ επίπεδο γειτονιάς. "Ας δούμε τώρα ένα παράδειγμα, από τήν Κίνα πάλι, στο επίπεδο τής σχέσης «πόλη - υπαίθρος», παρμένο από τό βιβλίο τής Claudie Broyelle, (Claudie Broyelle, La Moitie du Ciel. Έκδ. Denoel - Gonthier, Κεφάλαιο 4: Taching, μιά εικονογράφηση τής κατακευαστικής πολιτικής στήν Κίνα), από τό οποίο παραθέτω αυτούσια τήν επόμενη περιγραφή, για τήν οποία όμως ως πρωτοκάμω τίς παρακάτω διευκρινίσεις, ώστε νά δημιουργηθούν κάποια ελάχιστα κριτικά πλαίσια αποδοχής και κατανόησής της: ή περιγραφή αυτή γίνεται από μιά Γαλλίδα που επισκέφτηκε μέν τήν Κίνα, αλλά που δέν επισκέφτηκε ή ίδια τήν περιοχή του Taching. Περιγράφει λοιπόν μέ βάση ε,τι άκουσε ή διάβασε. "Η προσωπική εμπειρία θά μάς εδινε σίγουρα πιο δλοκληρωμένες και υπεύθυνες εκτιμήσεις. "Οποσδήποτε όμως, πρέπει νά ομολογήσουμε οτι αν είναι τά πράγματα έτσι όπως περιγράφονται αμέσως πιο κάτω, πρόκειται για ένα εκπληκτικό παράδειγμα διαλεκτικού ξεπεράσματος τής αντίθεσης πόλης - υπαίθρου που στέκει τουλάχιστο στο ίδιο επίπεδο των κουβανέζικων παραδειγμάτων που είδαμε πριν. Πέρα από αυτή όμως τή θετική διαπίστωση έχω νά παρατηρήσω οτι αν και ή περίπτωση του Taching προβλήθηκε σέ εθνικό επίπεδο, σ' δλη τή χώρα, μέ τό σύνθημα «νά διδαχτούμε από τό Taching», ωστόσο πρόκειται για ένα παράδειγμα - εξαίρεση, ενώ πρόσφατα, άρχισε ήδη νά διαφαίνεται μιά πορεία συγκεντρω-

τικῆς δργάνωσης τῆς κοινωνικο - παραγωγικῆς ζωῆς πού τήν ἐξηγῶ καί τήν ἀναλύω εἰδικότερα στό τέλος αὐτοῦ τοῦ κεφάλαιου (ριζική κριτική καί ἱστορικές ἀναγκαιότητες).

Τό συγκεκριμένο αὐτό παράδειγμα λείει τά ἐξῆς:

«Δέν εἶναι μόνο ἡ γιγαντιαία κινητοποίηση τῶν μαζῶν γιά νά καλύψουν τήν ἔλλειψη τεχνικῶν μέσων, εἶναι ἐπίσης, βασικότατος, ὁ στενός δεσμός ἀνάμεσα στά προβλήματα τῆς πολεοδομίας καί στά προβλήματα τῆς κοινωνίας. Ἄλλά αὐτός ὁ δεσμός δέ μποροῦσε νά πραγματοποιηθεῖ παρά μέ τήν εἴσοδο τῶν ἐργατῶν καί τῶν ἀγροτῶν μέσα στόν τομέα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Γιατί, μόνο ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν καί τῶν ἀγροτῶν μποροῦσε νά προσανατολίσει τήν κατασκευή στό δρόμο τῶν ἀναγκῶν τῶν μαζῶν καί τῆς ἐπανάστασης.

Ἐνα τυπικό παράδειγμα εἶναι ἐκεῖνο τοῦ Τάκινγκ. Τά πετρελαιοφόρα λιβάδια τοῦ Τάκινγκ, τά πιά σημαντικά στήν Κίνα, πού ἐδῶ καί δέκα χρόνια δέν ἦταν παρά βοσκές, σήμερα κατοικοῦνται ἀπό 40.000 ἐργάτες, τεχνικούς καί τίς οἰκογένειές τους.

Πρέπει νά διευκρινίσω ἀμέσως ὅτι δέ μπορέσαμε νά πᾶμε στό Τάκινγκ. Νομίζω ὅτι μέ ἐξαίρεση τήν Ἄννα - Λουίζα Στρέγκ, κανείς ξένος δέν τό ἔχει ἐπισκεφτεῖ ποτέ. Παρόλα αὐτά, ἂν θέλουμε νά μιλήσουμε ἐδῶ γι' αὐτό, εἶναι ἐπειδή τό Τάκινγκ εἶναι γιά τή βιομηχανία ὅτι εἶναι τό Τατσάι γιά τή γεωργία, δηλαδή μιᾶ πρωτοποριακή μονάδα παραγωγῆς, ὑπόδειγμα γιά ὅλη τήν Κίνα, τήν ὁποία, ἐάν πραγματικά θέλουμε νά καταλάβουμε τήν κινέζικη ἐπανάσταση, πρέπει νά τή γνωρίσουμε, ὄχι μόνο στό σημερινό «μέσο» ἐπίπεδό της, ἀλλά, ἐπίσης, στίς βασικές ἐμπειρίες της, πού δείχνουν καί τήν οὐσία τῆς ἐπανάστασης. Τέλος, ἕνας ἄλλος λόγος εἶναι, ὅτι παρά τή σχετική ἐνημέρωση ἡ ἐμπειρία τοῦ Τάκινγκ εἶναι ἀκόμα πολύ λίγο γνωστή, σ' ὅσους ἐνδιαφέρονται γιά τήν Κίνα.

Οἱ πρῶτοι ἐργάτες καί τεχνικοί πού ἔφτασαν στό Τάκινγκ στά 1959 δέ βρῆκαν γιά κατοικίες παρά τά καταφύγια τῶν βοσκῶν φτιαγμένα ἀπό χῶμα. Καθόλου πόλεις, ἐλάχιστα χωριά. Ἔμεναν νά γίνουν τά πάντα. Μέ τή βοήθεια τῶν βοσκῶν καί τῶν ἐργατῶν γῆς τοῦ Τάκινγκ, κατασκεύασαν οἱ ἴδιοι τά καινούργια κτίρια, χρησιμοποιώντας τά ὑλικά καί τήν παραδοσιακή τεχνική τῆς πε-

ριοχῆς, τίς πλίνθους πού οἱ μονωτικές τους ιδιότητες ἐπιτρέπουν νά ὑπάρχουν δροσιά τό καλοκαίρι καί ζέστη τό χειμῶνα. Παρόλα αὐτά μερικοί πίστευαν ὅτι αὐτές οἱ κατασκευές δέ θά μπορούσαν νά εἶναι παρά προσωρινές, ὅτι ἔπρεπε νά πραγματοποιηθεῖ κάποιο μεγαλεπήβολο σχέδιο πού ν' ἀντιστοιχεῖ στό ἐπίπεδο τῶν πετρελαιοπαραγωγικῶν ἐκμεταλλεύσεων. Ἦταν, ἀλήθεια, δυνατό, νά παρατείνεται αὐτή ἡ γελοία κατάσταση, ὅπου ἐργάτες καί τεχνικοί, ἀπό τούς πιά διακεκριμένους στήν Κίνα, πρωτοπορία διεθνούς ἐπιπέδου, ζοῦν μέσα σέ σπίτια ἀπό χῶμα ὅπως οἱ βοσκοί; Μιά δμάδα εἰδικῶν πρότεινε τήν κατασκευή μιᾶς τεράστιας πετρελαιοῦ-πολης ὅπου θά ἦταν συγκεντρωμένες ὅλες οἱ κατοικίες καί οἱ ἀπαραίτητες ὑπηρεσίες γιά τή ζωή τῶν ἐργατῶν καί τῶν οἰκογενειῶν τους.

Αὐτή ἡ πρόταση πολεμήθηκε πολύ ἀπό τή συντριπτική πλειοψηφία τῶν κατοίκων τοῦ Τάκινγκ πού τῆς βρῆκαν σημαντικά μειονεκτήματα: τά πηγάδια εἶναι πολύ ἀπλωμένα σέ μιᾶ ἀκτίνα 20 χλμ., ἔτσι θά ἔξοδεύονταν πολὺς χρόνος σέ ἄχρηστα καί μεγάλα ταξίδια ἀπ' τόν τόπο τῆς κατοικίας στόν τόπο τῆς δουλειᾶς, ἐνῶ τό πρόβλημα εἶναι, ἀκριβῶς, πῶς θά περιοριστεῖ αὐτός ὁ χρόνος, στό ἐλάχιστο. Ἀπαιτοῦσε ἐπενδύσεις ὑπερβολικές ἐνῶ ὑπῆρχαν τοπικά ὑλικά πολύ φτηνά πού εἶχαν ἀποδείξει τίς ἱκανότητές τους. Τέλος, πράγμα πού εἶναι τό πιά βασικό, θά βάθαινε ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό ἀντί νά γίνει προσπάθεια νά ἐλαττωθεῖ: ἡ κατασκευή μιᾶς καινούργιας πόλης εἰδικά γιά τούς «ἀνθρώπους τοῦ πετρελαίου» οἴμαινε τήν ἀποκοπή αὐτῶν τῶν τελευταίων ἀπό τούς ἀγρότες καί τούς βοσκούς τῆς περιοχῆς, καί αὐτό πάλι σῆμαινε ἀδιαφορία γιά τήν ἐπαναστατική συμμαχία ἐργατῶν καί ἀγροτῶν.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά πῶς θά ἔβρισκαν τροφή οἱ ἐργάτες τοῦ Τάκινγκ; Σίγουρα ὄχι ἀπό τό πετρέλαιο. Νά κλειστοῦν μέσα σέ μιᾶ πόλη εἶναι σάν νά ἐπικυρώνουν τό γεγονός ὅτι ἡ κοινότητα τοῦ Τάκινγκ δέν μποροῦσε νά ζήσει παρά εἰσάγοντας ἀπό τίς ἀγροτικές περιοχές τήν τροφή πού εἶχε ἀνάγκη. Ἦταν λοιπόν ἡ δημιουργία μιᾶς τυπικῆς οἰκονομικῆς ἀνισορροπίας καπιταλιστικοῦ τύπου, πού αὐτήν ἀκριβῶς ὁ σοσιαλισμός ἔπρεπε νά λύσει. Γιά ὅλες αὐτές τίς αἰτίες τό «μεγαλεπήβολο σχέδιο» ἀπορρίφθηκε. Μιά «ἐ-

πιτροπή αρχιτεκτονικής» αποτελούμενη από εργάτες αρχιτέκτονες, τεχνικούς, βοσκούς, νοικοκυρές, στελέχη του κόμματος, υποδείχτηκε από τους εργάτες για να παρουσιάσει αντιπροτάσεις. Αυτή η επιτροπή καταπιάστηκε με μία βαθιά έρευνα. Ρώτησε όλους τους κατοίκους του Τάκινγκ για τις επιθυμίες τους, συγκέντρωσε τις κριτικές που είχαν διατυπωθεί για τα πλινθόκτιστα σπίτια. Δούλευε σε στενή συνεργασία με τους χωρικούς για να γνωρίσει καλύτερα τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των παραδοσιακών σπιτιών. Μετά, στη βάση αυτής της έρευνας, πρότεινε ένα μοντέλο πλινθόκτιστου σπιτιού, «τελειωμένου». Αυτή η νέα πρόταση συζητήθηκε τότε πλατιά από τις μάζες, διορθώθηκε και υιοθετήθηκε. 'Ανάμεσα στα 1962 και 1966, ένα εκατομμύριο τετραγωνικών μέτρων επιφάνειας κατοικιών κατασκευάστηκε μ' αυτό τον τρόπο, που χρησιμοποιήθηκε επίσης για να οικοδομηθούν παιδικοί σταθμοί, σχολεία, γραφεία, εργαστήρια, μαγαζιά, κινηματογράφοι, δημόσιες υπηρεσίες κλπ. Μόνο τό δυλιστήριο, τό κεντρικό νοσοκομείο, και τό 'Ινστιτούτο έρευνών πετρελαίου χτίστηκαν με κλασικά ύλικά (τσιμέντο και άτσάλι) γιατί ήταν πολύ μεγάλα και ψηλά για να κατασκευαστούν από χῶμα.

Σύμφωνα με τήν απαίτηση τῶν γυναικῶν οἱ κατοικίες φτιάχτηκαν γιά πολλές οἰκογένειες (3, 4 ἢ 5). Κοινοί χῶροι εἶχαν προβλεφτεῖ, μία μεγάλη κουζίνα, ὅπως καί μία κοινή αἴθουσα. Τό ὑπόλοιπο τοῦ διαμερίσματος κρατήθηκε γιά καθεμία ἀπ' τίς οἰκογένειες. Οἱ κάτοικοι θέλησαν νά ἔχουν τά σπίτια ἐξωτερικά μία ὄψη χαρούμενη καί ὠραία. Ἡ βάση τῶν τοίχων ἔχει συνήθως ἕνα χρώμα σκούρο καφέ, τό χρώμα τῆς ἀκατέργαστης πλίνθου, ἐνῶ οἱ τοῖχοι εἶναι βαμμένοι στό χρώμα τῆς ὄχρας. Πόρτες καί παράθυρα, ὅπως καί ἡ ξύλινη κορνίζα πού στηρίζει τήν καλαμωτή σκεπή εἶναι βαμμένα μέ κάποιο χρώμα πού κάνει ἀντίθεση, συνήθως ζωηρό μπλέ.

Ἡ κατασκευή αὐτῶν τῶν σπιτιῶν καθορίστηκε ἀπό τή θέληση γιά «ἀποκέντρωση». Ἡ κοινότητα τοῦ Τάκινγκ μοιράστηκε σέ δεκάδες συνοικίες, συχνά ἀπομακρυσμένες μεταξύ τους, ἀλλά κοντά στόν τόπο δουλειᾶς τῶν κατοίκων τους. Ὄντας εὐκολή ἡ τεχνική τῆς κατασκευῆς καί τά ἀναγκαῖα ὑλικά δωρεάν καί ἐπί τόπου, οἱ εργάτες χτίσανε πολύ γρήγορα τά σπίτια τους μέ τή βοήθεια

τῶν γειτόνων, πράγμα πού, στή συνέχεια, ἔδωσε τή δυνατότητα τῆς δωρεάν κατοικίας. Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ πετρελαίου, ἔγινε δυνατή ἡ κατακράτηση τοῦ φωταέριου πού περιέχεται στό πετρέλαιο. Αὐτό σέ μεγάλες ποσότητες ἀποθηκεύεται καί στέλνεται σέ ὄλη τήν Κίνα μέ φορτηγά - δεξαμενές. Εἰδικά δρομολόγια θεσπίστηκαν γιά νά ἐπιτρέψουν τή διανομή τοῦ φωταέριου σέ ὄλους τούς κατοίκους τοῦ Τάκινγκ, πού μ' αὐτό τόν τρόπο τά σπίτια τους θερμαίνονται δωρεάν.

Παρόλα αὐτά, ὅσο καλά κι ἂν εἶναι τά σπίτια, δέν εἶναι παρά σπίτια καί κανένα ἀπ' αὐτά δέ θά εἶχε ποτέ τή δυνατότητα νά γεννήσει τή ζωή ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχει. Ἄν λοιπόν σήμερα οἱ συνοικίες σχηματίζουν ζωντανές κοινότητες, κι ἂν τό Τάκινγκ εἶναι ὑπόδειγμα γιά ὄλη τήν Κίνα, εἶναι γιὰτί τό Τάκινγκ πέτυχε νά ἐδραιώσει, ἴσως γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία, μία ἰσορροπία ἀνάμεσα στή βιομηχανία, στή γεωργία στίς πολιτιστικές δραστηριότητες καί στή φύση. Καί αὐτό μόνο οἱ ἄνθρωποι θά μπορούσαν νά τό πραγματοποιήσουν: Στό Τάκινγκ αὐτοί οἱ ἄνθρωποι ἦταν βασικά γυναῖκες».

Ἀπό τά παραπάνω παραδείγματα εἶδαμε λοιπόν ὅτι εἶναι δυνατός ὁ μετασχηματισμός τῶν δοσμένων ἀντιθέσεων, χωρίς νά τίς καταργήσουμε μά νά τίς ξεπεράσουμε, μετασχηματίζοντας τά στοιχεία τους (τήν οἰκογένεια καί τήν κοινωνική ὁμάδα). Ἡ Κούβα ἐπίσης μᾶς δίνει ἕνα ἄλλο θετικό παράδειγμα: Πρόσφατα, ὁ γάμος ἔπαυσε νά ἀποτελεῖ συμβόλαιο καί πῆρε ἀπλῶς νομική μορφή συμφωνίας γιά συμβίωση, πού σέ ὁποιαδήποτε στιγμή μπορεῖ νά διαλυθεῖ. Ἡ ἐνημέρωση γιά τήν ἀντισύλληψη εἶναι ἡ μεγαλύτερη δυνατή καί τό κράτος παρέχει δωρεάν ὄλα τά μέσα. Οἱ προγαμιαῖες σεξουαλικές σχέσεις γενικεύτηκαν σ' αὐτήν τήν πρόην ὑπερπατριαρχική καθολική κοινωνία καί στά μικτά οἰκοτροφεία, τ' ἀγόρια μέ τά κορίτσια ἔχουν ἐλεύθερες σεξουαλικές σχέσεις. Μέ τήν ἐξάλειψη τῆς πορνείας, οἱ νέοι ἔχουν σεξουαλικές σχέσεις ἀπό μικρή ἡλικία καί οἱ γάμοι γίνονται ἐπίσης σέ νεαρή ἡλικία. Ἡ οἰκογένεια τείνει ἐπίσης νά μετασχηματιστεῖ καί λειτουργεῖ συχνά σάν συλλογικότητα βάσης (ὅπως καί στήν Κίνα).

Ἄς τελειώσουμε αὐτή τήν παράγραφο μέ μία σύνοψη μέσα ἀπό δύο γενικές παρατηρήσεις:

1) 'Η πρώτη άφορά τά δυό βασικά μοντέλα κοινωνικο - οικονομικής μεταβολής (καί τίς αντίστοιχες μεταβολές στην παραγωγή καί στή χρήση του χώρου) πού περιγράψαμε.

α) Τό πρώτο μοντέλο, όπως εφαρμόζεται στην ΕΣΣΔ, στηρίζεται σ' ένα κρατικό σοσιαλισμό (γραφειοκρατικό) μέ παραγωγίσιμους στόχους καί λόγο ύπαρξης καί προσανατολίζεται πρὸς μιά ὄλο καί επιταχυνόμενη αύξηση τῆς παραγωγῆς μέ κάθε τίμημα.

Τό μοντέλο αυτό πραγματοποιοιείται από δυό μορφές δργάνωσης:

— τίς μεγάλες επιχειρήσεις καί) Κέντρα τῆς οικονομικῆς
— τίς μεγάλες πόλεις) καί πολιτικῆς ἐξουσίας

Συνέπεια: μιά ἄνιση καί ἀσύμμετρη ἀνάπτυξη.

β) Τό δεύτερο μοντέλο, όπως εφαρμόζεται στην Κούβα, στηρίζεται σέ μιά στρατηγική δημιουργίας μέσων καί μικρῶν αυτόνομων (σέ παραγωγή, τροφοδοσία καί κατανάλωση) επιχειρήσεων μέ τίς αντίστοιχον (μικροῦ καί μέσου) μεγέθους πόλεις.

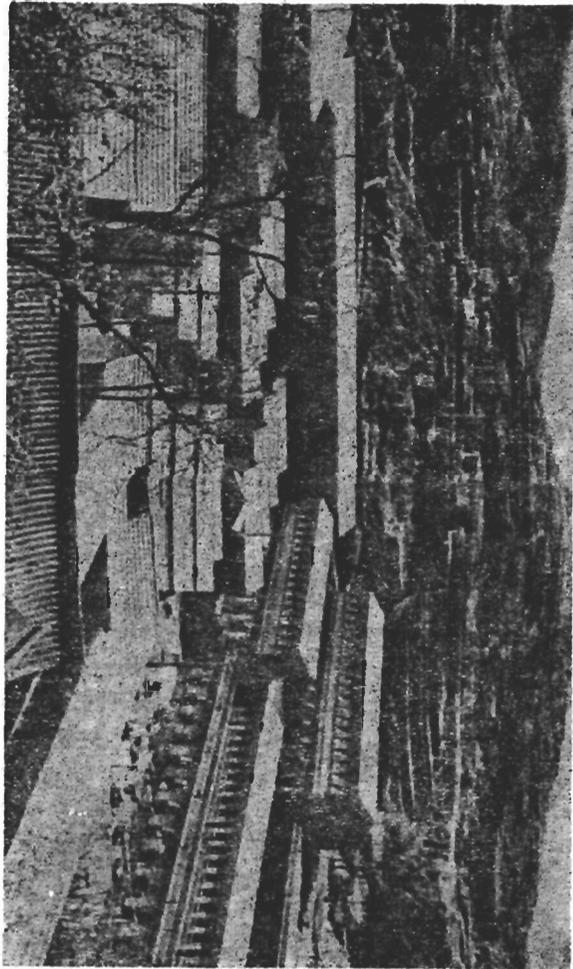
Στόχος είναι ἡ σύμμετρη καί ἄρμονική ἀνάπτυξη του συνόλου τῆς επικράτειας, χωρίς νά ξεχωρίζεται ἡ αύξηση τῆς παραγωγῆς ἀπό τήν ἀνάπτυξη του λαοῦ σέ ὄλα τῆς τά επίπεδα. "Ἔτσι ἡ παραγωγικότητα ἐλέγχεται (καί στην ἀνάγκη τροχοπεδεῖται, ἄν πρόκειται ν' ἀποβεί σέ βάρος ἄλλων στόχων ἀνάπτυξης). «'Η ἀναπόφευκτη ἐξαστικοποίηση (urbanisation) δέν πραγματοποιοιείται σέ βάρος ὀλόκληρων περιοχῶν ἐπιτείνοντας τίς ἀνισότητες. Πραγματοποιείται μέσω του ξεπεράσματος τῆς ἀντίθεσης (πόλη - ὑπαιθρος) καί ὄχι ὑποβαθμίζοντας τή μιά ἀπό τήν ἄλλη, μέσα σ' ένα καλό μίγμα ὅπου δέ μπορεῖς νά τίς διακρίνεις». (Δές Henry Lefebvre: «'Η παραγωγή του χώρου»).

"Ἔτσι στην Κούβα, ἡ βαριά π.χ. βιομηχανία δέν ἔχει γιά τήν ὄρα ἀπόλυτη προτεραιότητα. Πριμοδοτοῦνται μικρές καί μεσαῖες βιομηχανικές μονάδες μέ αὐτονομία σέ τροφοδότηση ἀπό πρῶτες ὕλες (δημιουργοῦνται δηλαδή ἐκεῖνες οἱ βιομηχανίες πού εἰνοοῦνται ἀπό τόν πλοῦτο τῆς περιοχῆς σέ πρῶτες ὕλες) καί ἐξασφαλισμένη τοπική κατανάλωση. "Ἔτσι πραγματοποιοιείται μιά οὐσιαστική μερική ἀποκέντρωση, αὐτονομία καί αὐτοδιοίκηση.

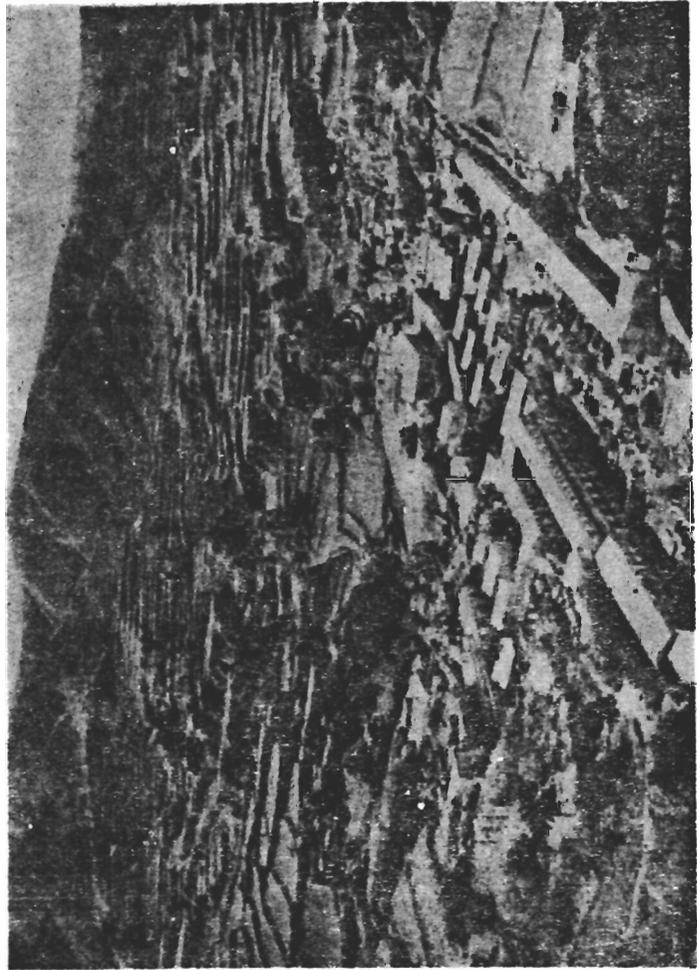
Οἱ νέες αὐτές οικονομικές σχέσεις παραγωγῆς ἔχουν τήν ἀντίστοιχη μετάφρασή τους καί στίς κοινωνικές σχέσεις τῆς παρα-

γωγῆς, ἀλλά, καί ἀπό τίς ἴδιες τίς κοινωνικές σχέσεις δημιουργοῦνται νέες χρήσεις του χώρου (π.χ., νέα μορφή χωροταξίας). Σ' αὐτό τό σημείο ἔμως χρειάζεται νά διευκρινιστεῖ ὅτι ἐάν στην Κούβα ἔχουν ἔτσι τά πράγματα, στην Κίνα είναι λίγο διαφορετικά: ἡ ἔλλειψη ἀστυφιλίας στην Κίνα δέν ὀφείλεται μόνο στην πολιτική (ἀποκεντρωτική) πού υἰοθετήθηκε, ἀλλά καί στό ἀναμφισβήτητο γεγονός ὅτι ἡ παράλληλη πολιτική τῆς σκόπιμα μετρημένης ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων κράτησε τήν Κίνα στην παλιά ἀγροτική τῆς μορφή, μορφή ὅμως πού συνοδεῦεται ἀπό ὑπανάπτυξη. Μόνο πρόσφατα, πού οἱ ἐσωτερικές καί ἐξωτερικές ἀνάγκες τῆς χώρας τήν ἀναγκάζουν νά προσανατολιστεῖ πρὸς τήν ταχεία ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἡ Κίνα ἀναπτύσσει συγκεντρωτικά πιά τίς βιομηχανίες τῆς (προϋπόθεση ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων), ὁπότε ἀρχίζουν νά φαίνονται καί οἱ συνέπειες: ἀστικές συναθροίσεις σέ βιομηχανικές ζῶνες κλπ. 'Απομένει ἡ δημιουργία (παραγωγή) νέων ἐξαπαρχῆς χώρων, ἀντίστοιχων καί κατάλληλων γι' αὐτές (καί ἀπ' αὐτές) τίς νέες σχέσεις: Μ' ἄλλα λόγια, μιά νέα πολεοδομία καί ἀρχιτεκτονική, ἢ γενικότερα μιά νέα χρήση καί παραγωγή του χώρου.

2) 'Η δεύτερη παρατήρηση: Γιά τούς παραπάνω λόγους παράλληλα μέ τούς πολιτικούς ἀγῶνες γιά τόν πολιτικο - κοινωνικό καί οικονομικό μετασχηματισμό, χρειάζεται νά συνοδοιπορεῖ καί ὁ σχεδιασμός του μέλλοντος ἀπό τώρα: Νά γιατί δέν είναι οὐτοπικές ἡ περιττές, σήμερα, οἱ μελέτες καί τά σχέδια γιά λύσεις πού, καί στό μέλλον θά χρησιμεύσουν (μαζί μέ αὐτές πού θά παραχθοῦν ἀπό τήν ἴδια μελλοντική κοινωνία), ἀλλά καί πού θά βοηθήσουν γιά τά μεταβατικά στάδια πρὸς τό σοσιαλισμό.

ΤΟ ΝΕΟ ΧΩΡΙΟ - ΠΛΑΤΟΣ, ΤΑΧΥΑΙ ΣΤΗ Α. Α. ΤΗΣ ΚΙΝΑΣ

Σχόλιο στις δύο προηγούμενες φωτογραφίες:

Δέν παρουσιάζεται εδώ τό Taking αλλά μία άλλη περίπτωση πού είναι τό ίδιο ριζοσπαστική όσο αφορά τίς ποσοτικές επιτεύξεις στην παραγωγή. Μέ βάση όμως τά κριτήρια τής νέας δομής (ποιότητας) τού χώρου πού θά υποδοθηθεύσε και θά εκφραζε μία νέα χρήση του (σοσιαλιστική) από τίς νέες σχέσεις παραγωγής, αυτή ή νέα δομή φαίνεται ότι δέν υπάρχει: κατακερματισμένη οργάνωση χώρου μέ κατοικίες-στρατώνες πού δέν εξασφαλίζουν (υποδοθηθεύουν) μία κοινοτική ζωή, παρόλο πού αυτή ή τελευταία υπάρχει. "Αν δηλαδή υπήρχε και ή αντίστοιχη κοινοτική δομή τού χώρου θά είχαμε πληρότητα. Τά παραπάνω αποδείχουν ότι και οι Κινέζοι έχουν έλλειψη τού αναγκαίου σοσιαλιστικού προβληματισμού για τή δομή τού νέου χώρου, όπως δηλαδή παρατηρήσαμε και για τή Σοβιετική "Ενωση.

2.Β. ΡΙΖΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΕΣ: ΑΦΗΡΗΜΕΝΗ ΤΥΠΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΕΚΡΙΜΕΝΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

1. 'Ιστορικές αναγκαιότητες

"Ήδη μέ τίς προηγούμενες διευκρινίσεις μου για τή δικαιολογημένη εμφάνιση ορισμένων έλλείψεων στην ΕΣΣΔ, άρχισε μία ερμηνευτική παρένθεση τής περιγραφής πού έκανα. Τήν παρένθεση αυτή συνεχίζω τώρα:

Παράλληλα μέ τήν κριτική ερμηνεία τρόπου παραγωγής και οργάνωσης τού χώρου στη Σοβιετική "Ενωση χρειάζεται, νομίζω, νά γίνει μία σύντομη παρόμοια κριτική τοποθέτηση και απέναντι στό κινέζικο «μοντέλο», επειδή συνήθως προβάλλεται σαν «ή έναλλακτική λύση». . . Στίς άμέσως προηγούμενες σελίδες έδειξα μερικές από τίς ιστορικές αναγκαιότητες πού επέβαλαν στό σοβιετικό κράτος νά οργανώσει τό χώρο του σύμφωνα μέ τό συγκεντρωτικομαζικό σύστημα πού περιέγραφα.

Η άναγνώριση όμως τών αναγκαιοτήτων αυτών δέ μās αποκαλύπτει μόνο τίς έλλείψεις τού εφαρμοσμένου σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ αναφορικά μέ ορισμένα αίτήματα τού μαρξισμού, αλλά ταυτόχρονα μās ερμηνεύει και, συχνά, μās δικαιολογεί τήν ύπαρξη αυτών τών έλλείψεων, χωρίς όμως αυτό νά σημαίνει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις δέν ήτανε δυνατό νά έχουν «άπαντηθεύ» οι αναγκαιότητες αυτές μ' ένα σωστότερο μαρξιστικά τρόπο (π.χ. ή ανάγκη για μαζική στέγαση σε τεράστιες πολυκατοικίες δέ νομίζουμε ότι θά εμπόδιζε μία διαφορετική κοινωνική οργάνωση αυτών τών πολυκατοικιών απ' αυτήν πού πραγματοποιήθηκε, ώστε νά ικανοποιούν στοιχειώδη αίτήματα τής κοινοτικής σοσιαλιστικής ζωής, αντίθετα πρós τά καπιταλιστικά πρότυπα — πού και στην ΕΣΣΔ χρησιμοποιούνται — πού απομονώνουν κοινοτικά τούς ανθρώπους: νά υπάρχουν σ' αυτές τίς πολυκατοικίες κοινά έστιατόρια, βιβλιοθήκες, χώροι κοινωνικής επαφής, ακόμα και κοινές κουζίνες, πλυντήρια και άλλες έξυπηρετήσεις. Αυτά σαν ελάχιστα στοιχεία μās νέας ζωής).

Αυτές οι ελλείψεις παρατηρούνται μήπως επειδή οι σχέσεις της παραγωγής στη σημερινή τους φάση δεν επιτρέπουν «τέτοιες πολυτέλειες» ή μήπως επειδή δεν υπήρξε επαρκής προβληματισμός και προσπάθεια προς τα μαρξιστικά αίτηματα; Δεν είμαι ειδικός για να απαντήσω σ' ένα τέτοιο ερώτημα. Περιορίζομαι μόνο στη διαπίστωσή του σάν συνέπεια τών παρατηρήσεων - διαπιστώσεων που έκανα προηγούμενα από τη σκοπιά της ειδικότητάς μου. Παρόμοια ερωτήματα δημιουργούνται π.χ. και για την Κίνα, σήμερα πιά που αρχίζει και η χώρα αυτή να «υποκύπτει σε αναγκαιότητες» στις όποιες υπέκυψε, αρκετά πριν, η Σοβιετική Ένωση που για την ύποταγή της σ' αυτές είχε κατηγορηθεί και κατηγορείται όχι μόνο από την ίδια την Κίνα, αλλά και από τις φιλοκινεζικές, τις τροτσκιτικές και κάποιες αναρχικές οργανώσεις δλου τού κόσμου. Αυτές οι κατηγορίες διατυπώνονται εύκολα και άβασάνιστα μία που συγκεντρώνονται βασικά στο «εποικοδόμημα» (στο γραφειοκρατικοτεχνοδομικό εποικοδόμημα και την εξουσία) χωρίς να στηρίζονται σε μία ουσιαστική και βαθιά ανάλυση τών αναγκαιοτήτων στη «βάση» (στο παραγωγικό σύστημα) που υπαγορεύουν αντίστοιχες εκφράσεις στο νέο «εποικοδόμημα». Συχνά, οι αναγκαιότητες αυτές δεν παίρνονται καθόλου υπόψη στη διαμόρφωση της κριτικής, ή όποια γίνεται σχηματοποιητικά, αφαιρετικά, και δογματικά, ξεετάζοντας μηχανιστικά τη σχέση «πραγματοποιήσεις τού εφαρμοσμένου σοσιαλισμού — θεωρητικά αίτηματα τού μαρξισμού». Τέτοιες «ιδεαλιστικές» αριστεριστικές κριτικές καταντούν τελικά αντιδραστικές θέσεις, και δέ χαρακτηρίζονται από κανένα στοιχείο ρεαλισμού που χαρακτήριζε τη λενινιστική σκέψη που, και αναγκαιότητες αναγνώριζε, και ικανότητα προσαρμογής σ' αυτές ζητούσε: όταν δεν αναλύεις σωστά και πραγματιστικά την υπάρχουσα κατάσταση, αλλά ιδεαλιστικά ή δογματικά, τότε, και στην πράξη γίνεσαι ανίκανος να μετασχηματίσεις αυτή την πραγματικότητα: έστω κι αν η πρόθεση και τὰ κίνητρα της κριτικής είναι αγνά, καταντούν αντιεπαναστατικά, είτε γιατί δέ βοηθούν απλώς τó μετασχηματισμό αυτό, αποπροσανατολίζοντας την πράξη, είτε γιατί ή λαθεμένη πολιτική πρακτική — άμεση συνέπεια της λαθεμένης εκτίμησης και ανάλυσης — κατευθύνεται ενάντια στην κοινωνική αλλαγή.

* Άλλωστε, οι αναλύσεις τών περισσότερων αριστεριστικών δμάδων δεν απορρέουν από κάποια συγκεκριμένη πρακτική, μά από ανάγνωση βιβλίων, περιοδικών και εφημερίδων. Τό κακό αρχίζει από τή στιγμή που οι δμάδες αυτές δεν περιορίζονται στις θεωρίες τους, αλλά περνούν σε μία πολιτική πρακτική σαμποταρίσματος και διάσπασης της μαζικής Άριστερας πού, «καλή» ή «κακή», είναι ο μόνος μαζικός φορέας σύνδεσης τών πολιτικών δυνάμεων με τίσ λαϊκές μάζες κι είναι ο μόνος φορέας που μπορεί (ή θά μπορούσε) να παλέψει αποτελεσματικά, γιατί δίνει τόν αγώνα «από τὰ μέσα» (δπως ζητούσε ο Λένιν) με τρόπο πραγματιστικό. Έκανα τήν παραπάνω παρένθεση για να διευκρινίσω ότι ή διαφοροποίηση ανάμεσα στο σοβιετικό και τό κινέζικο «μοντέλο» χρήσης τού χώρου δεν απορρέει από κάποια «προτίμηση» μας για τό κινέζικο, επειδή δηλαδή αναγνωρίζουμε τὰ «θετικά» του στοιχεία, ενώ ταυτόχρονα αναγνωρίζουμε τὰ «αρνητικά» τού σοβιετικού. Δεν είναι ζήτημα «προτίμησης»: Είναι ζήτημα κατανόησης τών αναγκαιοτήτων και τών ιδιαίτερων ιστορικών συνθηκών σε καθεμιά από αυτές τίσ δυό χώρες, χωρίς να μπαίνει ζήτημα σύγκρισης. Άπλούστατα, στο κινέζικο «μοντέλο» αναγνωρίζουμε δρισμένα σωστά, κατά τή μαρξιστική θεωρία, στοιχεία που απουσιάζανε από τό σοβιετικό «μοντέλο», χωρίς όμως αυτή ή έλλειψη να σημαίνει για μās «καταδίκη» τού σοβιετικού «μοντέλου»: απλώς κατανοούμε τὰ «γιατί» τών ελλείψεών του που μās φαίνονται αναπόφευκτα*.

Η Κίνα μπόρεσε να κάμει δρισμένα «μαρξιστικά βήματα» πολύ πιο ουσιαστικά από τήν ΕΣΣΔ σ' δρισμένους τομείς, ένας από τούς όποιους είναι ένα μέρος (όχι όμως ένα σύνολο) της δργάνωσης τού χώρου (ή προσπάθεια π.χ. τού ξεπεράσματος της αντίθεσης πόλη - ύπαιθρος). Στόν ίδιο όμως τομέα παρουσιάζει παρόμοια «λάθη» («λάθη» σύμφωνα με κάποιες ιδεαλιστικές εκτιμήσεις) με τήν ΕΣΣΔ: στήν περιφέρεια τού Πεκίνου τεράστιες πόλεις - ύπνωτήρια από τεράστιες - απάνθρωπες πολυκατοικίες, δ-

* Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν αναγνωρίζουμε και στο σοβιετικό τρόπο ανάπτυξης θετικά στοιχεία που σίγουρα γίνονται αρνητικά για τόν κινέζικο.

πως και στις ανατολικές χώρες, όπως και στις χώρες του καπιταλισμού.

Δέν κατακρίνουμε, απλώς διαπιστώνουμε και, ίσως, δικαιολογούμε: οι ανάγκες μαζικής στέγασης, ανθρώπων που μένανε σε καλύβες. "Ας μὴν «κατηγορούμε» όμως μόνο τὴν ΕΣΣΔ γιὰ τὸ ἴδιο φαινόμενο. "Ας μὴ γίνεται ἡ καλύβια ἰδεολογία ὅπως στὴν Κίνα πού μπόρεσε κι ἔκανε κάποια «μαρξιστικά δῆματα» μέχρι τὴ στιγμή πού φανήκανε καί σ' αὐτὴ τὴ χώρα παρόμοιες ἀναγκαιότητες ὅπως καί στὴν ΕΣΣΔ. Ἡ ἱκανοποίηση ὅμως τῶν ἀναγκαιότητων αὐτῶν εἶναι «ἀντιμαρξιστική»; "Αν τὴν κρίνει κανεὶς φορμαλιστικά καί δογματικά, μέ στατικό καί ἀνιστορικό τρόπο, μόνο δηλαδή σέ σχέση μέ τὰ θεωρητικά αἰτήματα τοῦ μαρξισμού, μόνο τότε μπορεῖ νά καταλήξει σ' ἕνα τέτοιο περιέργο συμπέρασμα. "Αν ὅμως τὴν κρίνει ἱστορικά, τότε σίγουρα μπορεῖ νά καταλάβει ὅτι ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκαιότητων, ναί, εἶναι μαρξιστικά σωστή, γιατί ὄχι μόνο ἀποτελεῖ, στὴν πράξη, μέρος μιᾶς ἐπαναστατικῆς διαδικασίας πού περνᾷ ἀναγκαστικά ἀπὸ στάδια πού χαρακτηρίζονται — προσωρινά — καί ἀπὸ κάποια ἀρνητικά φαινόμενα, ἀλλά καί γιατί ἀπαντᾷ καί στὴ θεωρητικὴ διατύπωση ἑνὸς βασικοῦ μαρξιστικοῦ αἰτήματος: τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πού εἶναι ἡ προϋπόθεση κατάργησης τῆς ταξικῆς κοινωνίας καί τοῦ κράτους. Μπορεῖ βέβαια κανεὶς νά ἀντιτάξει ὅτι ἡ ἀνάπτυξη αὐτὴ δέ γίνεται μ' ἕνα μόνο τρόπο, ἀλλά μέ διάφορους, ὅποτε μπαίνει καί ζήτημα ἐκτίμησης τοῦ «καλύτερου». Μ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σκεπτικὸ θεωρεῖται σήμερα «θεμιτὴ» ἀπὸ κάποιους ἡ σύγκριση τοῦ «συγκεντρωτικοῦ» σοβιετικοῦ μοντέλου καί τοῦ «ἀποκεντρωτικοῦ» κινέζικου, ξεχνώντας ὅτι αὐτὴ ἡ διαφοροποίηση ἔγινε δυνατὴ προσωρινά, γιατί οἱ δύο αὐτὲς χώρες βρίσκονται σέ διαφορετικὴ ἱστορικὴ φάση πού τούς ὑπαγορεύει διαφορετικὲς ἀνάγκες καί ἀντίστοιχες δυνατότητες.

"Ὅσο ὅμως ἡ φάση τῆς μιᾶς (τῆς Κίνας) τείνει νά πλησιάσει τὴ φάση τῆς ἄλλης, τῆς ΕΣΣΔ, τόσο καί περισσότερο παρατηροῦμε μείωση τῶν διαφοροποιήσεων αὐτῶν.

"Ἐνα παράδειγμα: πρὶν λίγα χρόνια εἶχε ριχτεῖ στὴν Κίνα τὸ σύνθημα ἡ παραγωγή ἀτσαλιῦ νά μὴ γίνεται συγκεντρωτικά σέ τεράστιες συγκεντρωμένες βιομηχανίες, μιὰ πού κάτι τέτοιο θά

ὀδηγοῦσε σέ ἀρνητικὲς κοινωνικὲς σχέσεις τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ νά γίνεται ἀποκεντρωτικὸ καί βιοτεχνικά, σέ κάθε αὐτὴ σπιτιοῦ, σέ κάθε χωριὸ καί κοινότητα, ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχαν τέτοιες δυνατότητες (κάτι παρόμοιο δηλαδή μέ τὴν περίπτωση τῆς πετρελαιούπολης στὸ Taking πού περιέγραφα πρὶν). Νά ὅμως πού τὸ σχέδιο αὐτὸ ἀπότυχε καί ἐγκαταλείφθηκε γιατί καί ἡ ἀπόδοση τῆς παραγωγῆς ἀτσαλιῦ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀποδείχτηκε ἐξαιρετικά χαμηλὴ (καταστροφικὴ) τὴ στιγμή πού οἱ ἀνάγκες τῆς χώρας ἦταν πάρα πολὺ μεγάλες, ἀπαιτώντας μεγάλες καί συγκεντρωμένες βιομηχανικὲς μονάδες μέσα στὰ πλαίσια τῆς μεγιστοποίησης τῆς παραγωγῆς καί μέσα σ' αὐτά, τοῦ στόχου νά γίνει ἡ πρώτη στὸν κόσμο σ' ὄλους τοὺς τομεῖς μέχρι τὸ 2000 (Τσοῦ - Ἐν - Λάι). Τίποτε τὸ μαρξιστικὸ «ἀρνητικὸ» σέ μιὰ τέτοια προσάθεια πού ξέρουμε ἀπὸ ποιὲς ἐσωτερικὲς καί ἐξωτερικὲς ἀναγκαιότητες ὑπαγορεύεται. "Αν δοῦμε ὅμως ἔτσι, θετικά, τὰ πράγματα, τότε ἀφαιροῦμε καί τὸ λόγο κατακριτικῆς τῆς ΕΣΣΔ σέ σχέση μέ τὴν Κίνα καί ἀπὸ τὴν Κίνα, γιὰ μιὰ πορεία πού ἡ Κίνα ἄρχισε τώρα νά ἀκολουθεῖ νομοτελειακά. Πέρα ἀπὸ τίς παραπάνω διευκρινίσεις, ἄς μὴν ξεχνᾶμε καί τίς δύο παρακάτω διαπιστώσεις πού κι αὐτὲς μᾶς βοηθοῦνε νά μὴν πέφτουμε στὸ λάθος σύγκρισης τῶν δύο βασικῶν αὐτῶν «μοντέλων» τοῦ ἐφαρμοσμένου σοσιαλισμοῦ: α) Ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση ἔγινε ὑπερδύναμη καταρχὴν ἀμυντικά: ἀνάγκη ἐξισορρόπησης τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, ἀνάγκη ἀντιπαράθεσης καί συναγωνισμοῦ στὸν καπιταλισμὸ, ἀνάγκη ἐξασφάλισης τῆς παγκόσμιας εἰρήνης καί τῆς ἄμυνας τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν, καθὼς καί προστασίας νέων χωρῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς ἱμπεριαλιστὲς πού προσπάθησαν νά τίς ὑποδουλώσουν (Κούβα: ἀπόβαση στὸν κόλπο τῶν χωρῶν, Βιετνάμ, κλπ.). Ἡ ΕΣΣΔ, μετὰ τὸ 20 παγκόσμιο πόλεμο, ἤθελε δέν ἤθελε, ἔγινε ὑπερδύναμη: ἡ ὑπεροπλία τῶν Ἀμερικανῶν ὕστερα ἀπὸ τὴ Χιροσίμα καί τὸ Ναγκασάκι ἔπρεπε νά σταματήσει. Ἡ ἀνάγκη ὅμως στρατιωτικῆς ἀντιπαράθεσης στὸν ἱμπεριαλισμὸ ὀδήγησε προοδευτικά τὴν ΕΣΣΔ καί στὸν οἰκονομικὸ συναγωνισμὸ: γιὰ νά φτάσει τὸν ἱμπεριαλισμὸ στρατιωτικά, ἦταν προφανὲς ὅτι ἔπρεπε νά διαθέτει τὴν ἀπαραίτητη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καί τὴν ἀπαραίτητη βιομηχανικὴ ὑποδομὴ σ' ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς παρα-

γωγής. Ἡ οικονομικο - πολιτική της επομένως συνδιαλλαγή με τόν καπιταλισμό ἦτανε ἀναπόφευκτα προϊόν τῆς παραπάνω ἀναγκαιότητας. Εἶναι φυσικό ὅτι, μέχρι ενός βαθμοῦ, ἡ ΕΣΣΔ πληρώσε καί πληρώνει ἀκόμα τό τμήμα ὑποταγῆς σ' αὐτή τήν ἀναγκαιότητα: ἡ συνδιαλλαγή της σέ συναγωνιστική βάση, μέ τόν καπιταλο - ιμπεριαλισμό ἐπιστρέφει σάν μπουμεραγκ καί ἐπιδοῦ ἀρνητικά στήν ἐσωτερική της δομή, ὅπου, π.χ. Ἐνα μεγάλο μέρος τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν θά εἶχε διατεθεῖ γιά τήν κοινωνική καί οικονομική της ἀνάπτυξη, ἐνῶ τώρα δυσκολεύεται ἡ πορεία της πρός τόν κομμουνισμό καί ποσοτικά καί ποιοτικά καί χρονικά. Δέν κατακρίνουμε ἐπομένως, ἀπλῶς κατανοοῦμε ἀναγκαιότητες καί μόνο ἔτσι μποροῦμε ἴσως νά κρίνουμε. . . 6) Μπαίνει τό ἐρώτημα: Ἐάν ἡ Κίνα ἦτανε ὑποχρεωμένη ἱστορικά νά παίξει τό ρόλο τῆς ΕΣΣΔ, δέ θά εἶχε νά πληρώσει καί ἐκεῖνη παρόμοια τιμήματα; Ὅμως δέν ἦτανε, γιατί ἱστορικά ἡ ΕΣΣΔ κάλυψε τήν Κίνα, γιατί ἡ παγκόσμια εἰρήνη καί ἡ προστασία τοῦ ἐνός τρίτου τοῦ κόσμου ἦτανε ἤδη ἐξασφαλισμένες ἀπό τήν ΕΣΣΔ. Μέ τέτοια λοιπόν πλεονεκτήματα ἦτανε φυσικό νά μπορέσει ἡ Κίνα νά ἀποπειραθεῖ κάποια «μαρξιστικά» πειράματα σέ «πολύ σύντομο χρονικό διάστημα». Ἡ ὑπερδύναμη πού κατηγορεῖ σάν «σοσιαλ - ιμπεριαλιστική» τήν ἀπάλλασσε τήν ἴδια ἀπό τήν ἀνάγκη νά γίνει ὑπερδύναμη, ἐνῶ σήμερα ἤδη ἄρχισε νά γίνεται. . .

Ὅμως σήμερα (μέ δεδομένη ἐπιπλέον τήν ἀντίθεση Κίνας - ΕΣΣΔ) φαίνεται πῶς πέρασε πιά αὐτή ἡ φάση τῆς πολυτέλειας. Καί πυρηνική δύναμη ἀναγκάστηκε νά γίνει ἡ Κίνα καί μαζική πολεμική βιομηχανία συμβατικοῦ πολέμου νά ἀναπτύξει καί, μάλιστα, ὄχι μόνο γιά ἐσωτερικούς σκοπούς μά καί ἐξωτερικούς: μετά τήν ἀποδέσμευση ἀπό τήν ΕΣΣΔ τῆς Αἰγύπτου τοῦ Σαντάτ, ἡ Κίνα στέλνει μαζική βοήθεια ἀνταλλακτικῶν γιά τά αἰγυπτιακά Μίγκ. Ἄσκει ἐξωτερική πολιτική πού «συμβουλεύει» κράτη καί κόμματα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης νά ἐνισχύσουν τό ΝΑΤΟ καί τήν ΕΟΚ μπροστά στόν κίνδυνο τοῦ «σοσιαλ - ιμπεριαλισμοῦ», ἔστω κι ἂν κάτι τέτοιο στρέφεται ἐνάντια στους λαούς τους, πού γιά τήν ὥρα, μόνο ἀπό ἀμερικάνικο ἰμπεριαλισμό καταδυναστεύονται καί ἀπό κανέναν ἄλλον. . .

Μέ βάση τίς παραπάνω «ἐξωτερικές» ἀναγκαιότητες ἡ Κίνα συγκεντροποιεῖ ἤδη τήν παραγωγή καί τήν οἰκονομία της, ἔστω κι ἂν εἶχε ρίξει τό σύνθημα «νά διδαχθοῦμε ἀπό τήν πετρελαιούπολη τοῦ Taking» ὅπου εἶχε πραγματοποιήσει ἕνα ἀποκεντρωτικό μοντέλο. . .

Θά μπορούσε κανεῖς, καί μάλιστα κάποιος εἰδικότερος ἀπό μένα, νά φέρει ἕνα σωρό γεγονότα σάν παραδείγματα τῆς μὴ ἐπιδικτικότητας σύγκρισης τῶν δύο «μοντέλων», ἀλλά κατανόησης καί τῶν δύο. Ὅμως οἱ Κινέζοι (καί οἱ «φιλοκινέζοι») εἶναι πού «ἀβαντάρουν» τό δικό τους σέ σχέση μέ τό σοβιετικό. Ἔτσι μπαίνει κατά τή γνώμη μου τό πρόβλημα. Μόνο ἂν μπεῖ ἔτσι, εἶναι δυνατή μιά ριζική κριτική καί στά δύο αὐτά «μοντέλα».

Μιά ριζική ὅμως κριτική, πού δέν πρέπει νά ἀφορᾷ αὐτή καθεαυτή τήν ὑπαρξη καί τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκαιότητων, ἀλλά τό θετικό ἢ τό ἀρνητικό τῆς πορείας πού δημιουργεῖται ἀπό τό σύνολο τοῦ ξεπεράσματός τους: τήν πορεία ἢ ὄχι πρός τόν κομμουνισμό. Δέν ὑπάρχει π.χ. ζήτημα κριτικῆς (θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς) αὐτοῦ καθεαυτοῦ τοῦ γεγονότος τῆς συγκεντροποίησης τοῦ μηχανισμοῦ παραγωγῆς καί στίς δύο χῶρες, ἀφοῦ ἀναγνωρίζουμε τήν ἀναγκαιότητα πού προκάλεσε τήν ἐμφάνιση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Αὐτό πού μποροῦμε (καί πρέπει) νά κρίνουμε εἶναι ἂν αὐτό τό γεγονός ἐντάσσεται σέ μιά διαλεκτική (διαδικασία δηλαδή μέ ἀντιφάσεις, πού τίς θεωροῦμε δικαιολογημένες) πορεία πού ὀδηγεῖ ἢ ὄχι στόν κομμουνισμό, ἔστω κι ἂν πρόκειται γιά μιά πορεία πού γίνεται μέ «ἕνα βῆμα μπρός καί δύο βήματα πίσω». Ἀπό τή μεριά μου, προσπάθησα ἀπλῶς νά τοποθετήσω πῶς μπαίνει κατά τή γνώμη μου σωστά τό πρόβλημα τῆς κριτικῆς κι ὄχι ν' ἀπαντήσω στό ἐρώτημα πού ἔθεσα μόλις πῶς πάνω. Μ' αὐτό τό πνεῦμα κριτικῆς ἔκανα στίς προηγούμενες σελίδες καί τήν ἀντιπαράθεση τῶν δύο βασικῶν τρόπων ὀργάνωσης τοῦ χώρου στήν ΕΣΣΔ καί στήν Κίνα.

2. Ριζική κριτική και διαλεκτική

Θέλω να τελειώσω αυτή την ερμηνευτική παρένθεση με μερικές παρατηρήσεις για το πρόβλημα της ριζικής κριτικής αυτό καθεαυτό, μιά πού η παρουσίαση και των δύο «μοντέλων» έγινε με διάθεση και προσπάθεια ριζικής κριτικής. Στο όνομα της «ριζικής κριτικής» (πού θέλουν δρισμένοι να την ονομάζουν κριτική «της 'Αριστεράς» ή κριτική «από τ' αριστερά» ή «επαναστατική») γίνεται συνήθως μιά κριτική πού συχνά παίρνει δυο μορφές πού, όπως θά δείξω, δέν έχουν καμιά σχέση με μιά πραγματικά ριζική κριτική. Αυτό του είδους ή κριτική γίνεται πάντα στο όνομα «μαρξισμού - λενισμού», στο όνομα δηλαδή βασικών μαρξιστικών και λενιστικών αιτημάτων όπως τά συνάγουν (δσοι κάνουν την κριτική) από τά κείμενα του Μάρξ, του Ένγκελς και του Λένιν κι όχι όπως τά διατύπωσαν ο Μάρξ και ο Λένιν πού έπαιρναν υπόψη τους τίς αναγκαιότητες!

Γιά να κρίνουμε... αυτές τίς δυο μορφές άρνητικής κριτικής θά χρησιμοποιήσουμε τή διευκρίνιση πού ανάπτυξα πιο πάνω: δέν είναι ζήτημα να κρίνουμε (να κατακρίνουμε) αυτές καθεαυτές τίς συνέπειες της ίκανοποίησης καταστάσεων πού δημιουργούνται από ιστορικά επιβεβλημένες και, άρα, αναπόφευκτες αναγκαιότητες (και πού γι' αυτό τό λόγο θεωρούμε, θετική την προσπάθεια ξεπεράσματος τους όπως κι αν είναι τό τίμημα), ούτε είναι ζήτημα να κρίνουμε τον εφαρμοσμένο σοσιαλισμό με βάση τό «θεωρητικά σωστό» κάνοντας άφαιρέση των αναγκαιοτήτων, αλλά να κρίνουμε με βάση τό κατά πόσο τό ξεπέραςμα του συνόλου των αναγκαιοτήτων στο πέραςμα του καιρού δημιουργεί μιά πορεία πού οδηγεί ή απομακρύνει από τον κομμουνισμό. Αυτή την εκτίμηση του θετικού ή του άρνητικού της πορείας αυτής, είπα και πριν, ότι δέν είμαι σε θέση να την κάμω: είναι δουλειά του ειδικευμένου, π.χ. ιστορικού και πολιτικού.

Αυτό πού μπορεί να γίνει εδώ είναι ή παρουσίαση των δύο βασικών μορφών άρνητικής κριτικής με βάση τό καθοριστικό χαρακτηριστικό της ριζικής κριτικής όπως τό περιγράφω και πού μπορεί να συμπληρωθεί από αυτή εδώ την παρατήρηση: τά αιτήματα πού διατυπώνονται από τίς αναλύσεις του Μάρξ και του Έν-

γκελς είναι ταυτόχρονα και στοιχεία δικαιολόγησης αυτής της πορείας (κάνεις π.χ. δέ μπορεί να κατηγορήσει τίς σοσιαλιστικές χώρες για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, όπως ακριβώς τό ζητά ο μαρξισμός), αλλά και στοιχεία ριζικής κριτικής αυτής της πορείας (μπορεί κανείς ν' αναρωτηθεί αν ο τρόπος, ο βαθμός και τό είδος ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων όπως γίνεται μέχρι τώρα, οδηγεί ή όχι στον κομμουνισμό: αν διαπιστώναμε δηλαδή μιά βαθμιαία κατάργηση του ταξικού χαρακτήρα της κοινωνίας και ένα βαθμιαίο «σθήσιμο» του κράτους).

Μ' αυτό τον τρόπο χρησιμοποιούμενα τά «μαρξιστικά αιτήματα» γίνονται δίκοπο μαχαίρι: από τή μιά μεριά καθοδηγούν, ερμηνεύουν και δικαιολογούν (συχνά) κύριες αναγκαιότητες, από την άλλη όμως μεριά, άπαιτούν, κρίνουν και συγκρίνουν.

Νομίζω λοιπόν ότι οι δύο βασικές άρνητικές μορφές κριτικής πού γίνονται, τάχα, στο όνομα της ριζικής κριτικής, απορρέουν από μιά κακή χρησιμοποίηση των αιτημάτων αυτών:

1) 'Η κριτική «της 'Αριστεράς»: πρόκειται για μιά πραγματικά λειπή (και άπ' αυτή την άποψη, «ρεφορμιστική») κριτική πού καλύπτει συνήθως μόνο ποσοτικά αιτήματα της σοσιαλιστικής ζωής, άγνωώντας βασικές ποιοτικές πλευρές της.

'Η, πρόκειται για μιά κριτική πού δέν ξέρει να βλέπει αντιθέσεις πού ξεπερνιούνται διαλεκτικά, αλλά σχηματοποιημένες αντιθέσεις πού διαιωνίζονται στατικά και στίς όποιες, τό ένα σκέλος αντιπροσωπεύει με πάγιο τρόπο τό «σωστό» και τό άλλο τό «λάθος» (μιά δηλαδή, μανιχαϊστική - δογματική αντίληψη της πραγματικότητας). 'Ας δούμε παραδείγματα: 'Η μονομερής αντίληψη, ότι άρκει π.χ. ή κρατικοποίηση των μέσων παραγωγής και ή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων για την πορεία του σοσιαλισμού προς τον κομμουνισμό. Τά παραπάνω είναι όπωσδήποτε αναγκαίες προϋποθέσεις της πορείας αυτής, όχι όμως και ίκανές. Δέν παίρνεται π.χ. καθόλου υπόψη ή ανάγκη αντίπιδρασης του ένσυνείδητου εποικοδομήματος στη βάση (της «ιδεολογίας» π.χ.) πού μπορεί να δρίξει (σάν θεωρία) δρισμένες βασικές ποιοτικές σχέσεις της σοσιαλιστικής ζωής, πού όταν δέν υπάρχουν ο σοσιαλισμός μένει άνάηρος. 'Όταν π.χ. ή άμετρη ανάπτυξη της παραγωγής γίνεται μέσο άναστολής ή καταστολής της ίκανοποίησης

βασικῶν ποιοτικῶν αἰτημάτων τῆς σοσιαλιστικῆς ζωῆς καί δημιουργεί μ' αὐτό τόν τρόπο οὐσιαστικά ἐμπόδια τῆς (ὅπως τό σπάσιμο τῶν δεσμῶν τῆς κοινοτικῆς ζωῆς ἀπό τόν ὑπέρμετρο καταμερισμό τῆς ἐργασίας σέ τόπο, χρόνο καί λειτουργίες, ἡ μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος, ἡ ἀλλοτρίωση τῶν ἐργαζόμενων, ἡ ἐνίσχυση τῆς γραφειοκρατικοτεχνοδομικῆς ἐξουσίας, ἡ ἀναστολή ἢ καταστολή τῆς ὀλόπλευρης ἀνάπτυξης τῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου πού ἀπομονώνεται στήν ἐξειδίκευσή του, κ.ἄ.) τότε θά πρέπει, εἴτε νά τροχοπεδηθεῖ αὐτή ἡ ἀνάπτυξη, εἴτε νά γίνει διαφορετικά ὥστε νά ἱκανοποιεῖ ταυτόχρονα καί τίς ποσοτικές, ἀλλά καί τίς ποιοτικές ἀπαιτήσεις. Συνήθως, ἡ κριτική «τῆς Ἀριστεράς» ἀσχολεῖται μόνο μέ τό πόσα σπίτια χτίστηκαν, χωρίς νά νοιάζεται γιά τό τί εἶδους ζωή προσφέρουν χωρίς νά διαφοροποιεῖται οὐσιαστικά ἀπό τήν κριτική πού κάνει ἡ δεξιά πού, στό κάτω κάτω, καί ἐκείνη ξέρεי νά θεωρεῖ μέ ποσοτικό τρόπο τά προβλήματα. . . (μέχρις ἐνός σημείου βέβαια).

Μέ αὐτό τόν τρόπο ὅμως, ὀρίζει λειψά (μόνο ποσοτικά) τήν «πρόοδο» ἢ κριτική «τῆς Ἀριστεράς». Βέβαια, εἶναι ἀναμφισβήτητο στοιχεῖο προόδου ἢ ποσοτική αὔξηση. Τό ποιοτικό ὅμως παραμελεῖται ἢ, συχνά, συνήθως, κρίνεται κι αὐτό λειψά, ρεφορμιστικά καί λαθεμένα, σέ σχέση μέ τά μαρξιστικά αἰτήματα ζωῆς: θεωρεῖται π.χ. «ποιότητα» μόνο τό γεγονός ὅτι τά σπίτια ἔχουνε μπάνια, ἠλεκτρική κουζίνα, ὅτι οἱ γειτονιές ἀπό πολυκατοικίες ἔχουνε μιά κοινοτική σάλα, κλπ. Δέν ἀμφισβητεῖ κανεῖς ὅτι καί τά παραπάνω στοιχεῖα εἶναι κι αὐτά στοιχεῖα ποιότητας ζωῆς. Ὅμως δέν ἀρκοῦνε. Ἀπέχουνε πολύ ἀπό τό νά καλύψουνε τά ποιοτικά αἰτήματα μιᾶς ὀλοκληρωμένης σοσιαλιστικῆς ζωῆς: Πού εἶναι τό ξεπέραςμα τῆς ἀντίθεσης πόλης - χωριοῦ, τόπου ἐργασίας - τόπου διασκέδασης, τόπου - κατοικίας - τόπου ἐργασίας κλπ.; Μόνο τέτοια διαλεκτικά ξεπεράσματα μποροῦν νά ἀποδώσουνε ὀλόκληρες καί ἀκέραιες τίς ποιοτικές διαστάσεις μιᾶς ὄχι κοινωνικά διασπασμένης ζωῆς, μιᾶς κοινοτικῆς ζωῆς, μιᾶς κοινοβιακῆς ζωῆς πού ἀποτελεῖ κεντρικό αἶτημα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Θυμᾶμαι πού συζητοῦσα κάποτε μέ κάποιους ἐπίσημους Βούλγαρους ἀρχιτέκτονες (καθηγητές καί ἐκπροσώπους τοῦ Συλλόγου Ἀρχιτεκτόνων τῆς Σόφιας) καί πού τούς ρωτοῦσα ἄν, π.χ. στίς τεράστιες καί, ὁμολογουμένως, κα-

λῆς ποιότητας πολυκατοικίες πού μᾶς δείξανε ὑπῆρχανε κοινά ἐστιατόρια, αἴθουσες κοινωνικῆς ἐπαφῆς, βιβλιοθήκες, κουζίνες κ.ἄ. Μοῦ εἶπαν πῶς ὄχι, ἀλλά ὅτι στή γειτονιά ὑπῆρχε μιά κοινοτική αἴθουσα. Τούς εἶπα ὅτι καί στήν Ἑλλάδα ἔχουμε κοινοτικές σάλες καί στήν καπιταλιστική Γαλλία ἀκόμα περισσότερες καί μάλιστα περισσότερο ὀργανωμένες κοινωνικο - πολιτιστικά. Γιά τό ξεπέραςμα τῆς ἀντίθεσης πόλης - ὑπαίθρου μοῦ ἀπάντησαν ὅτι ὅλα τά χωριά τους εἶναι ἠλεκτροφωτισμένα! Τούς εἶπα ὅτι καί στήν Ἑλλάδα συμβαίνει τό ἴδιο! Κι ὅταν τούς μίλησα γιά τά παραπάνω «διαλεκτικά ξεπεράσματα τῶν ἀντιθέσεων» δέν καταλάβαιναν τίποτα. . . Καί στήν πολυκατοικία τῆς Σόφιας καί στήν πολυκατοικία τῆς Ἀθήνας οἱ ἄνθρωποι ἀπομονώνονται! Σ' αὐτό τό τελευταῖο, συμφώνησαν, βέβαια!

Κανεῖς δέν ἀρνεῖται ὅτι εἶναι πρόοδος ἡ μαζική στέγαση κι ὁ ἠλεκτρισμός. . . Ὅμως δέν ἀρκοῦν γιά νά καλύψουν τά ποιοτικά αἰτήματα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Θά μοῦ πεῖ βέβαια κανεῖς γιά προτεραιότητες καί γιά τό ὅτι δέ γίνονται ὅλα μαζί ξαφνικά. Καμιά ἀντίρρηση. Θά εἶχαμε ὅμως τήν ἀπαίτηση, ὅτι δέν ἔχει γίνει κατορθωτό ἀκόμα στήν πράξη, νά ὑπάρχει τουλάχιστο στή θεωρία, μέ τή μορφή μιᾶς πραγματικῆς ριζικῆς κριτικῆς πού θά κατευθύνει τήν πράξη γιά τήν ἐπίτευξη στό μέλλον ὅσων μέχρις στιγμῆς δέ γίνανε κατορθωτά στόν ἐφαρμοσμένο σοσιαλισμό. Ὅμως οὔτε κι αὐτό ὑπάρχει! Ἀπ' ὅτι μοῦ εἶπαν, διδάσκουν τό μαρξισμό στίς ἀρχιτεκτονικές σχολές στή Σόφια. Χωρίς καμιά ὅμως σύνδεση ἢ ἐφαρμογή του στήν ἴδια τήν ἀρχιτεκτονική! Ἦ, ὅταν τό κάνουν — ἔτσι τουλάχιστο κατάλαβα ἀπό τή συζήτηση — «μαρξιστικός προβληματισμός» στήν ἀρχιτεκτονική καί τήν πολεοδομία εἶναι γι' αὐτούς μόνο ἡ αὔξηση τῆς παραγωγῆς διαμερισμάτων! Καί τούς ἀπάντησα ὅτι ἀναμφισβήτητα αὐτή ἡ «ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς» ναί εἶναι μαρξιστικά σωστή, ἀλλά εἶναι μόνο μιά ἀναγκαῖα συνθήκη μᾶ ὄχι καί ἱκανή γιά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Καί, ὅπως ὅποτε, μιά τέτοια λειψή «μαρξιστικά» προβληματική δέ φτάνει γιά νά αὐτοανακηρυχθεῖ σέ «ριζική κριτική».

2) Ἦ κατ' ἐπίφαση «ριζική κριτική» ἢ ἡ «ἀπό τ' ἀριστερά» κριτική ἢ ἡ «ἐπαναστατική» κριτική, ἢ . . . «κριτική τῆς κριτικῆς» τῶν γνωστῶν ἀριστεριστικῶν μικροομάδων. Μέσα σ' αὐτῆς τῆς μορ-

φής τήν κριτική εντάσσεται καί ἡ ὑποκατηγορία τῆς κριτικῆς τοῦ δογματισμοῦ τῆς πρώτης κατηγορίας πού βλέπει στατικά καί μό- νιμα τίς ἀντιθέσεις μέ τό μόνιμο «σωστό» - «λάθος» καί πού γι' αὐτό τό λόγο τήν παράλειψα στό πρώτο παράδειγμα γιά νά τήν περιγράψω πιό ἀναλυτικά τώρα: δταν γίνεται ἀπό τούς «ὑπερε- παναστάτες», ὁ δογματικός της χαρακτήρας φανερόνεται ἀκόμα πιό έντονα, παρά τό ὅτι γίνεται τάχα ἐνάντια στή «ρεφορμιστι- κή» κριτική καί στό ὄνομα κάποιας «ριζικῆς κριτικῆς» πού ὑποτί- θεται «ἀντιδογματική» ἐπειδή στρέφεται ἐνάντια στούς... «δογ- ματικούς»! Οὐσιαστικά, μιά τέτοια κριτική γίνεται ἀπό κάποιους δογματικούς ἐνάντια σέ κάποιους ἄλλους! Γίνεται π.χ. ἀπό ἄν- θρώπους πού μιλᾶνε δογματικά γιά τό «σοσιαλ - ιμπεριαλισμό» κάποιων... «δογματικῶν» στήν ΕΣΣΔ! Χωρίς νά θέλω καί νά μπορῶ (στά πλαίσια αὐτῆς τῆς μελέτης) νά ἀσχοληθῶ εἰδικά μέ τήν κριτική τοῦ συγκεκριμένου αὐτοῦ προβλήματος, θά περιορι- στώ στά γενικά χαρακτηριστικά τῶν ἐκφραστῶν αὐτῆς τῆς τάχα «ριζικῆς» κριτικῆς, τό βασικότερο ἀπό τά ὁποῖα εἶναι ἡ ὀλοκλη- ρωτική ἔλλειψη διαλεκτικῆς σκέψης.

Ἄλλά τά ἴδια ἀριστεριστικά κριτήρια θά μποροῦσε νά στρέ- ψει κανεῖς ἐνάντια κάποιων ἀριστεριστῶν πού ὑπεραμύνονται τοῦ «σωστοῦ» δρόμου τῆς Κίνας, καταδικάζοντας τό «σοσιαλ - ιμπε- ριαλισμό». Αὐτοί οἱ ἄνθρωποι κρίνουν μέ βάση τό «θεωρητικά σωστό»; Ἄς ποῦμε! Γιατί λοιπόν δέν καθίσανε νά κάνουνε κρι- τική στήν Κίνα, γιά τό γεγονός ὅτι, ἐπειδή ἦταν ἀπομονωμένη (ἐπειδή ἡ ἴδια τό θέλησε) καί ἐπειδή ἀναζητοῦσε νά ἐφαρμόσει «ὀρθόδοξα» τό μαρξισμό, δέν ἀνέπτυξε γρήγορα τίς παραγωγικές δυνάμεις της, γιά νά μήν πληρώσει τό τίμημα πού πλήρωσε ἡ ΕΣΣΔ; Ἐχει εὐθύνη ἀπέναντι στόν ὑποανάπτυκτο λαό της ἡ κι- νέζικη ἡγεσία ἢ ὄχι;

Εἶναι, ἀντίθετα, ἐγκληματικό, τό ὅτι ὁ σοβιετικός λαός ἔχει ἕνα βιωτικό ἐπίπεδο πολύ ψηλότερο ἀπό τόν κινέζικο;

Βέβαια αὐτή ἡ κατεύθυνση μπορεῖ νά εἶναι σεβαστή ἢ ὄχι ἀνά- λογα μέ τό ποιές ἱστορικές ἀναγκαιότητες βρισκόμε νά τή δικαιο- λογοῦν. Τό ζήτημα δέν εἶναι νά κάνουμε κριτική σέ τέτοιο ἐπίπε- δο. Τό πρόβλημα μπαίνει ἄλλιως: ὑπάρχουν κάποιοι ἀφελεῖς «ὑ- περεπαναστάτες» πού, εἴτε ἀπό ἔλλειψη γνώσης, εἴτε βολονταρι-

στικά, ἐρμηνεύουνε τήν ὑποανάπτυξη τῆς Κίνας σάν ἐφαρμογή τοῦ μαρξισμοῦ, τή στιγμή πού πρώτος ὄρος τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων! (Ἔνγκελς: Οὐτοπικός καί ἐπιστημονικός σοσιαλισμός). Μοῦ εἶπε κάποτε κάποιος δπα- δός τῆς κινέζικης πολιτικῆς ὅτι, π.χ. στήν Κίνα οἱ βοσκοί ζοῦνε σέ σπηλιές καί μ' αὐτό τόν τρόπο δέ δημιουργεῖται ἀντίθεση στήν πό- λη καί στήν ὑπαιθρο! Εἶναι βέβαια ἐξίσου ἀστεῖο νά ἀσχολεῖται κανεῖς μέ τέτοια ἀστεῖα πράγματα ὅμως, μιά πού καταπιανόμε- στε μέ τό ξεκαθάρισμα τῆς ριζικῆς κριτικῆς, ἦταν ἀπαραίτητη ἡ παρεμβολή αὐτή.

Ἄς συνεχίσουμε τώρα λοιπόν μ' αὐτό τό ξεκαθάρισμα ἔχον- τας γιά βασικό ἐργαλεῖο τή διαλεκτική: σάν βασικό δηλαδή στοι- χεῖο τῆς ριζικῆς κριτικῆς. Ἡ διαλεκτική εἶναι «ἡ κίνηση τῆς σκέ- ψης καί ἡ σκέψη τῆς κίνησης», μιά δυναμική δηλαδή διαδικασία πού ἐρμηνεύει τή δυναμική τῶν φαινομένων πού γι' αὐτό τό λόγο δέν τά ἐξετάζει στατικά, ἀλλά στήν ἐξέλιξή τους σέ τόπο καί σέ χρόνο, ἐξέλιξη πού προχωρᾶ μέσα ἀπό τίς ἐσωτερικές ἀντιφά- σεις τῶν φαινομένων. Καί μόνο ἀπ' αὐτό τόν ὄρισμό τῆς διαλεkti- κῆς, μπορεῖ νά καταλάβει κανεῖς ὅτι ἡ διαλεκτική εἶναι ἀδύνατο νά μορφοποιηθεῖ σέ σύστημα, γιατί ἔτσι χάνει ὅλη τή δύναμη πού τῆς δίνει ἡ δυναμικότητα τῆς μεθόδου της. Ἐνα σύστημα εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἕνα στατικό σύνολο σχέσεων συμβιβαστῶν μεταξύ τους, χωρίς ἀντιφάσεις: μιά τυπική λογική μέ μορφές χωρίς περιεχό- μενο, χωρίς δηλαδή ἀντικείμενο (ἡ ἀφηρημένη π.χ. σχέση τῆς ταυτότητας $A=A$).

Ἡ διαλεκτική ὅμως λογική ἐξετάζει ὄχι μορφικές (ἀφηρημέ- νες) σχέσεις ἀλλά πραγμα - τωμένες σχέσεις: ἡ σχέση ἀνάμεσα σέ δυό πραγματικότητες ἐξετάζεται πάντα δυναμικά (ἱστορικά σέ τόπο καί σέ χρόνο) ἀναζητώντας δηλαδή ἀντιθέσεις καί ἀντιφά- σεις πού ἡ μορφή τῆς ἀφηρημένης ταυτότητας εἶναι ἀνίκανη νά ἐξηγήσει. Ἡ διαλεκτική λογική δέ δέχεται σάν μοναδική τήν «αἰώ- νια» ἀλήθεια: τό ὅτι τό A εἶναι μόνο ἢ πάντα A : σέ ἄλλες συνθή- κες (σέ ἄλλο δηλαδή ἀντικείμενο πού ἀντιστοιχεῖ κάθε φορά στό A) μπορεῖ τό A νά εἶναι ἴσο καί μέ τό ἀντίθετό του (!) πράγμα πού ἀδυνατεῖ νά κατανοήσει ὁ «λογικά» (τυπικά) σκεπτόμενος ἄν- θρωπος. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ λογική (τυπική) καταλήγει συχνά

σέ δόγματα όπως τό γνωστό κάποιων μαρξιστών πού, στό όνομα τής διαλεκτικής, μιλοῦν γιά τήν Ἀλήθεια (τή μοναδική, τήν αιώνια) Ισχυρίζομενοι ότι «δέ μπορεί νά ὑπάρχουνε δύο διαφορετικές ἐρμηνείες γιά τήν ἴδια πραγματικότητα όπου τάχα δέ χωροῦν δύο ἀλήθειες»... Οἱ ἴδιοι ἰποτίθεται ότι «κατέχουν τή Γνώση». Δέ θέλουν (δογματισμός) ἤ δέ μποροῦν (λαθεμένη καί ἔλλειπής γνώση καί ἀνάλυση) νά δεχτοῦνε ότι μέσα στό ἴδιο σύστημα ἀναφορᾶς (τόπου, χρόνου, πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν κριτηρίων, δοσμένων ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν, κλπ.) εἶναι δυνατό νά ἰσχύει κάτι σάν «σωστό» καί ταυτόχρονα σάν «λάθος»! Δέ βλέπουνε δηλαδή ότι αὐτά τά δύο ἀντίθετα στοιχεῖα εἶναι κοί δύο πλευρές τοῦ ἴδιου νομίσματος», τής ἴδιας μοναδικής καί ἀδιαίρετης πραγματικότητας πού, ἀκριβῶς, ὑπάρχει μ' αὐτή τή διαλεκτική ἀντίθεση - σύνθεση: δέν εἶναι οὔτε τό ἓνα μόνο, οὔτε τό ἄλλο ξεχωριστά, ἀλλά καί τά δύο αὐτά στοιχεῖα στήν ἀντίθεση - σύνθεσή τους. Δέν ἀντιλαμβάνονται π.χ. ότι μπορεί νά πραγματοποιεῖται κάτι πού νά εἶναι μέν θεωρητικά λάθος, ὅμως νά εἶναι ταυτόχρονα καί σωστό πρακτικά, ἐπειδή, ὑπάρχει κάποια ἀναγκαιότητα πού ἐπιβάλλει νά γίνεται τό θεωρητικό λάθος.

Ὅμως αὐτό τό λάθος στή θεωρία ἀποδεικνύεται ταυτόχρονα σωστό στήν πράξη γιατί ἡ πραγματοποίησή του ἀκριβῶς εἶναι πού θά κάμει κάποτε τήν ἀναγκαιότητα νά μήν ὑπάρχει γιά νά πραγματοποιηθεῖ τελικά, ἀπρόσκοπτα τό σωστό καί στή θεωρία καί στήν πράξη! Τή στιγμή ὅμως πού διαπράττεται τό... «σωστό» λάθος, τό θεωρητικά σωστό συνυπάρχει, δέ χάνει τήν ἀξία του καί, ἀκριβῶς, χρησιμεύει σάν γνώμονας καί σάν κριτήριο τής διαλεκτικής αὐτῆς πορείας πρὸς τό θεωρητικά καί πρακτικά σωστό. Εἶναι τουλάχιστον ἀντιδιαλεκτικό (καί σίγουρα ἀφελές ἢ οὐτοπικό) νά λέμε ότι ἐπειδή, π.χ., τό κράτος εἶναι μέσο καταπίεσης καί ὁ σοσιαλισμός προϋποθέτει τήν ὄχι καταπίεση (τό θεωρητικά σωστό) εἶναι λαθεμένη ἡ ὑπαρξη τοῦ σοσιαλιστικοῦ κράτους πού ἀποδείχτηκε ἀναγκαῖα καί ἐπομένως πρακτικά σωστή γιά τήν πάλι τῶν τάξεων πού, ἔτσι ἢ ἄλλιως, συνεχίζεται καί δέν καταργεῖται τήν ἐπαύριο τής ἐπανάστασης. Παράλληλα, ὅμως, αὐτό τό πρακτικό (ἀναγκαῖο) «λάθος» (τό καταπιεστικό κράτος) μᾶς φανερώνει καί μᾶς ὀδηγεῖ στό θεωρητικά σωστό (τήν κατάρ-

γηση τοῦ κράτους) πού συνυπάρχει διαλεκτικά μαζί του: Χωρίς τό ἀναγκαῖο θεωρητικά λάθος δέν ὀδηγοῦμαστε στό πρακτικά σωστό! Τέτοιες ὅμως ἀσκήσεις τοῦ νοῦ στή διαμόρφωση τής ριζικής κριτικῆς εἶναι φαίνεται δύσκολες γιά τούς εὐκολούς «ὑπερπαναστάτες»... Εἶναι φανερό ότι ἓνας τέτοιος τρόπος σκέψης (διαλεκτικός) εἶναι ἀδύνατο νά κλειστεῖ σέ ἓνα σύστημα καί νά κωδικοποιήσει στεγανά τό «σωστό» καί τό «λάθος», ἀποσυσχετίζοντας τα καί διακηρύσσοντας: «Ἡ τό σωστό ἰσχύει ἢ τό λάθος καί κρίνουμε τήν πράξη μόνο μέ τό σωστό στή θεωρία»...

Σέ τέτοιους ἀπλοϊκούς καί σχηματοποιημένους «συλλογισμούς» μᾶς ἔχουνε συνηθίσει οἱ δογματικοί καί οἱ ἀριστεριστές «ὑπερπαναστάτες» πού κρίνουνε τήν πράξη μόνο μέ ἀναφορά στή θεωρία χωρίς νά βλέπουνε τίς ἀναγκαιότητες. Ὅμως αὐτή ἀκριβῶς ἡ ιδιότητα τοῦ συστήματος τής τυπικῆς λογικῆς, τό «συμβιβαστό» δηλαδή τῶν προτάσεων της, εἶναι πού κάνει εὐάλωτους τούς ἀνθρώπους πού χαρακτηρίζονται ἀπό μιά «νωθρή» θά ἴεγα σκέψη καί συνείδηση (πού δέ σκέφτονται δηλαδή κριτικά καί διαλεκτικά). Ἀναζητοῦν τήν εὐκολία ἑνός συστήματος μέ τίς πάγιες κοσμοθεωρίες του καί μέ «σιγουριές» καί χωρίς ἀβεβαιότητες. Ἡ συνειδητοποίηση τῶν ἀντιθέσεων - ἀντιφάσεων γίνεται, γι' αὐτούς τούς ἀνθρώπους, ἓνα ἐπικίνδυνο καί διαβρωτικό παράσιτο τοῦ οἰκοδομήματος τῶν βεβαιότητων τους, τής «κοσμοθεωρίας» τους, τῶν «σιγουριῶν» τους καί εἶναι «ὀδυνηρή» κάθε ἀπόπειρα κλονισμοῦ αὐτοῦ τοῦ οἰκοδομήματος ἀπό μιά ριζική - διαλεκτική κριτική σκέψη πού θά τάραιζε τή μακαριότητα τοῦ τρόπου «σκέψης» τους.

Οἱ «συστηματοποιητές» ὅμως τοῦ «μαρξισμοῦ» (-ισμός = σύστημα), ἔκαναν κώδικα καί σύστημα μιά μέθοδο σκέψης πού ἀπό τή φύση της δέν ἐπιδέχεται συστηματοποιήσεις. Ἀντί δηλαδή ν' ἀναζητοῦν τίς ἀντιφάσεις, τούς εἶναι εὐκολότερο καί πρακτικότερο (πολιτική χειραγώγηση) ν' ἀνοίγουν τά «συρταράκια» τοῦ συστήματός τους, ὅπου ὑπάρχει κωδικοποιημένο καί ἔτοιμο τό «καλό» καί τό «κακό», μέ μιά μανιχαϊστική καί μηχανιστική ἀντίθεση μεταξύ τους, αἰώνια, ἀμετακίνητη, ἀνιστορική, ἐκτός τόπου καί χρόνου. Ἡ ριζική λοιπόν κριτική πού γίνεται ἀπό τή διαλεκτική, ἐνοχλεῖ τέτοιους ἀνθρώπους ἐπειδή, ἡ διαλεκτική, ὅπως ἀρμόζει σέ κάθε πραγματική φιλοσοφία εἶναι ἡ κριτική τής ἴδιας

της σκέψης, ή ριζική κριτική: Δέ βλέπει «σιγουριές» (δόγματα), μά βάζει συνεχώς «τό ερώτημα του ερωτήματος», άναιρεί παλιές «θέσεις» και τελικά αυτοαναιρείται και ή ίδια (πραγμάτωση και κατώργηση της φιλοσοφίας) μέσα από τήν ίδια τήν πράξη (πολιτική) πού τήν πραγματώνει σάν φιλοσοφία, για νά ξαναεπιστρέψει μετά, πάλι σάν φιλοσοφία πού κρίνει και κατευθύνει τή νέα πράξη και ούτω καθεξής.

Τό προκαθορισμένο όμως «καλό» και «κακό» του «συστήματος» μεταφράζεται έτσι σε μία άλλοτριωμένη ιδεολογία πού, γι' αυτό τό λόγο και μ' αυτή τή μορφή και χρήση, γίνεται άλλοτριωτική: αφαιρεί από τούς ανθρώπους τήν ικανότητα νά κατανοούν τήν εξέλιξη του κόσμου μέσα από τίς αντιφάσεις του, νά κατανοούν τήν αναγκαστική προσαρμογή ή μετασχηματισμό των διαφόρων «άξιων» — πού θεωρούνται τάχα σάν αιώνιες — ανάλογα μ' αυτή τήν εξέλιξη. Μέ μία τέτοια όμως «δραση», οι άνθρωποι αυτοί γίνονται άνίκανοι ν' αλλάξουνε τόν κόσμο... 'Αντίθετα, είναι ιδιαίτερα ικανοί νά τροχοπεδήσουνε τό μετασχηματισμό του δσες φορές έχουνε δύναμη, έστω κι αν δέν τό κάνουνε σκόπιμα, αλλά από έλλειψη γνώσης. Μ' αυτό τόν τρόπο όμως, αυτού του είδους οι «υπερεπαναστάτες» παίζουν τό παιχνίδι της αντίδρασης, θέλουνε δέ θέλουνε...

Ήν δέχεστε τά παραπάνω — πού τόσο συνοπτικά και γενικευτικά τά παρουσίασα μία πού δέ μου τό επιτρέπουν τά πλαίσια αυτού του βιβλίου — τότε εύκολα θά καταλάβετε γιατί δέ γίνεται αποδεκτή, ή γιατί ένοχλεί ή ριζική κριτική της διαλεκτικής ανθρώπων πού μιλάνε για «μαρξισμό», για «μαοϊσμό» κλπ. 'Ανθρώπους δηλαδή, πού δέ διατηρούν τόν ίδιο τόν Μάρξ μέσα τους ζωντανό, μέ τίς σκέψεις του έτοιμες για προσαρμογή στις δοσμένες συνθήκες, αλλά απολιθωμένες σάν δόγμα αιώνιο, άνίκανο ν' ανανεώσει τόν κόσμο, αν και όπου χρησιμοποιείται μ' αυτή τή μορφή: "Όταν ή σκέψη του Μάρξ χρησιμοποιείται μέ τή μορφή θεωρητικού και πρακτικού «συστήματος» (πράγμα πού ούτε ο ίδιος ο Μάρξ δέ διανοήθηκε νά προτείνει: τίς σκέψεις του στην ιδεολογικοποιημένη μορφή ενός «ισμού»), τότε, εξαιτίας ακριβώς του «μαρξισμού», ο Μάρξ είναι δυό φορές νεκρός! Δέν είμαστε αντίθετοι στη διαμόρφωση και τήν πάλη ιδεών! Είμαστε αντίθετοι στην ά-

ναγωγή τους σε σύστημα πού τίς άπονεκρώνει: σε «ιδεολογία» άλλοτριωμένη και άλλοτριωτική.

"Όμως κάτι τέτοιο δέν τό έχουνε άντιληφθει οι θεωρητικοί «υπερεπαναστάτες» κάποιος... «άκρας» (κατά τούς άστούς) ή «επαναστατικής» (κατά τούς ίδιους) άριστερας πού ξέρω ότι ένοχλούνται μ' αυτά έδώ πού διαβάζουν: Τί νά τούς κάνω; Στην πνευματική και ιδεολογικοπολιτική τους νωθρότητα (για νά χρησιμοποιήσω τή λιγότερο βαριά έκφραση) πού ζητά «σιγουριές», «βεβαιότητες», μασημένη τροφή μέσα από προκατασκευασμένα και στατικά ιδεολογικά συρταράκια, μόνο ή ριζική κριτική μπορεί ν' άντιπαραταχθεί.

"Ας τούς αφαιρέσω κι ένα τελευταίο τους άλλοθι: όταν ή διαλεκτική βάζει «τό ερώτημα του ερωτήματος» (δπως κάθε φιλοσοφία) και δέ δέχεται τίποτα σάν αιώνια «θετικό», τότε οι «υπερεπαναστάτες» καταλογίζουν «άγνωστικισμό!» "Όμως ρωτώ: τί είναι πιότερο «γνωστικό», ή γνώση των αντιθέσεων (πού βέβαια δέν εξασφαλίζει... «σιγουριές») ή ή έλλειψη (ή ή σκόπιμη απόκρυψη) αυτής της γνώσης; Πότε, τελικά, μπορούμε νά ξεπεράσουμε τίς αντιθέσεις; "Όταν τίς γνωρίζουμε ή όταν δέν τίς γνωρίζουμε, τίς παραγνωρίζουμε ή τίς άποκρύπτουμε;

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΧΩΡΩΝ ΓΙΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΖΩΗ ΜΕ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΥΤΟΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στό κεφάλαιο 1, αναπτύχθηκαν οι θεωρητικές πλευρές της διαδικασίας παραγωγής και χρήσης του χώρου με άκατακερμάτιστη σχετικά δομή και λειτουργία, διαμέσου των διαλεκτικών ξεπερασμάτων των λειτουργικών, κοινωνικών και υλικών αντιθέσεων του χώρου. Η διαδικασία αυτή είδαμε ότι συμπίπτει με το γενικότερο αίτημα του μαρξισμού για ξεπέραςμα των αντιθέσεων της κοινωνικής ζωής και του χώρου της και γι' αυτό τό λόγο, περιγράψαμε κριτικά, στό κεφάλαιο 2, τί συμβαίνει, σέ τρεις κλασικές περιπτώσεις του εφαρμοσμένου σοσιαλισμού, σέ σχέση μ' αυτό τό αίτημα.

Σ' αυτό έδω τό κεφάλαιο, δίνονται μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα, παραδοσιακά και σύγχρονα, πού μās προσφέρουν μιά σειρά από διδάγματα για τήν πραγματική δυνατότητα τέτοιων διαλεκτικών ξεπερασμάτων των αντιθέσεων, αποδεικνύοντας ότι ακόμα και σέ κοινωνικά σύνολα πού δέν έχουν υποστεί σοσιαλιστικό μετασχηματισμό είναι δυνατή ή εμφάνιση τής παραπάνω δυνατότητας. Ο σκοπός λοιπόν αυτού του κεφαλαίου είναι νά δώσει μερικές συγκεκριμένες εικόνες παραδειγμάτων αυτής τής δυνατότητας, ώστε νά βοηθηθούμε ν' αποκτήσουμε μιά πρώτη σειρά νέων εικόνων για τή νέα παραγωγή και χρήση του χώρου πού συζητάμε, εικόνες δηλαδή πού θά αντικαταστήσουν τίς κυρίαρχες «προεικόνες» του κατακερματισμένου χώρου πού, σέ μεγάλο βαθμό, καθορίζουν τήν έξισου κατακερματισμένη παραγωγή και χρήση του

διαμέσου τής κυρίαρχης θεωρίας και πρακτικής τής πολεοδομίας και τής αρχιτεκτονικής και των ιδεολογιών πού τίς συνοδεύουν και τίς οποίες προσπαθούμε νά ξεσκεπάσουμε και νά αντικαταστήσουμε μέ μιά σωστή, αντίθετη θεώρηση.

3.Α. Ο ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Πρίν εξετάσουμε τά παραδείγματα πού παρουσιάζονται πιο κάτω, πρέπει νά διευκρινίσουμε ότι ή παρουσίασή τους δέν απορρέει ούτε από κάποια νοσταλγία τής παλιάς «ειδυλλιακής» ζωής, ούτε από διάθεση μίμησης τής παράδοσης. Τά παραδείγματα αυτά έχουν διδακτική σημασία αναφορικά μέ τό αντικείμενο πού εξετάζουμε: Πρόκειται για περιπτώσεις όπου ή χρήση των δημοσίων χώρων είναι δεμένη μέ τήν κατοικία και στους οποίους συμβαίνουν ανοιχτά και δημόσια οι πιο διαφορετικές μεταξύ τους δραστηριότητες, μέσω των οποίων οι άνθρωποι πραγματικά επικοινωνούν σέ ρυθμό καθημερινότητας, μέ ατελέστερο κοινωνικό καταμερισμό τής εργασίας, πού συνεπάγεται αφενός μέν μικρότερο καταμερισμό των χρήσεων του χώρου και αφετέρου μεγαλύτερη ομοιογένεια και συγκεντρωτικότητα στις λειτουργίες και τή δομή του. Αυτό βέβαια δέ σημαίνει ότι στις περιπτώσεις αυτές δέν υπήρχε ο καταμερισμός τής εργασίας και ή ιδιοκτησία. Ήτανε όμως διαφορετικά σέ είδος και βαθμό. Στα παραδείγματα πού θά δούμε, δέν υπήρχε ο διαχωρισμός των λειτουργιών και τόπων ανάμεσα στην κατοικία και στή βιοτεχνία. Ή βιοτεχνία, ακόμα και στις περιπτώσεις πού δέν ήταν οικιακή, γινότανε κοντά στον ίδιο τόπο τής κατοικίας.

Κλασικό παράδειγμα τέτοιας σχέσης χώρων και εργασίας είναι ή ζωή στις πόλεις τής Αναγέννησης. Εκτός από τίς περίφημες πλατείες τους, πού είναι συνέχεια τής αρχαίας ελληνικής αγοράς και του ρωμαϊκού φόρουμ και όπου συμβαίνανε, δημόσια, οι πιο διαφορετικές μεταξύ τους δραστηριότητες (έμπόριο, πανηγύρια, τελετές, γιορτές, θέατρο και χορός, δημόσιες συνάξεις και συζητήσεις, λόγοι ρητόρων κλπ.) ήταν και οι δρόμοι μέ τίς συμβολές τους και τά ανοίγματά τους πού γινότανε κυριολεκτικά θέατρο καθημε-

ρινής δημόσιας ζωής. Για δέστε τί μᾶς λέει ὁ E. R. Chamberlin*:

«Ἡ μελέτη τοῦ σχεδίου στίς μεσαιωνικές πόλεις τῆς τελευταίας περιόδου, ἦταν περισσότερο ἐπιφανειακή παρά πραγματική. Πράγματι οἱ δρόμοι ἔμοιαζαν νά ξετυλίγονται χωρίς νά ὑπηρετοῦν καμιά σκοπιμότητα, νά στρίβουν καί νά κουλουριάζονται σάν φίδια, ἢ νά καταλήγουν στό πίσω μέρος μιᾶς αὐλῆς, χωρίς νά πολυενδιαφέρονται γιά τήν ἐξασφάλιση τῆς μετάβασης ἀπό τό ἕνα μέρος τῆς πόλης στό ἄλλο. Ἀπέβλεπαν κυρίως στή δημιουργία ἐνός πλαισίου γιά κοινή ζωή. Ἐνας ξένος, ὅμως, μπαίνοντας στήν πόλη, μποροῦσε εὐκόλα νά βρεῖ τό δρόμο πού ὀδηγοῦσε στό κέντρο της, γιατί οἱ κύριοι δρόμοι ξεκινοῦσαν ἀπό τήν κεντρική πλατεία τῆς πόλης (...). Οἱ πόλεις ἦταν μιά δημόσια σκηνή, πού πάνω της διαδραματίζονταν ὀρισμένες δραστηριότητες πού σήμερα ξετυλίγονται πίσω ἀπό τούς τοίχους τῆς ιδιωτικῆς ζωῆς. Οἱ λεπτομέρειες πού ἔπεφταν στό μάτι ἦταν καταπληκτικά ποικίλες. Ἡ ἐκκεντρική ποικιλία τῶν κοστούμιῶν ἀπό ἀποψη σχήματος καί χρώματος, οἱ τεχνικές διαδικασίες μερικῶν ἐπαγγελμάτων πού γίνονταν στούς δρόμους, ὅλα αὐτά ἔδιναν στήν πόλη τῆς Ἀναγέννησης ἕνα χρώμα πού λείπει ἀπό τήν ὁμοιομορφία τῶν σύγχρονων πόλεων. Ἀλλά ταυτόχρονα ὑπῆρχε ὁμοιογένεια, μιά κίνηση κι ἕνα ἀνακάτεμα ἀνθρώπων ὁμάδων, πού ἐξέφραζε τήν οὐσιαστική ἐνότητα τῆς πόλης. Στόν εἰκοστό αἰῶνα, τό μάτι ἔχει συνηθίσει στίς ὑποδιαίρεσεις πού δημιουργοῦνται ἀπό τή μεγάλη ἀνάπτυξη τῶν πόλεων.

Πεξοί καί ὀχήματα κινοῦνται σέ διαφορετικούς κόσμους. Ἡ βιομηχανία εἶναι χωρισμένη ἀπό τό ἐμπόριο. Οἱ δυό αὐτές δραστηριότητες ἀσκοῦνται σέ περιοχές ξεχωριστές ἀπό τούς κατοικησιμους χώρους, οἱ ὁποῖοι πάλι εἶναι διαμοιρασμένοι σύμφωνα μέ τούς κανόνες ὑγιεινῆς. Ἐνας πολίτης μπορεῖ νά περάσει τή ζωή του χωρίς ποτέ νά δεῖ πῶς γίνεται τό ψωμί ἢ πῶς θάβεται ἕνας πεθαμένος. Ὅσο μεγαλύτερη γίνεται ἡ πόλη τόσο περισσότερο ὁ πολίτης ἀποσπᾶται ἀπό τούς συνανθρώπους του, μέχρι τοῦ ση-

μείου, σέ μιά πολυπληθῆ κοινωνία, τό παράδοξο αἶσθημα τῆς μοναξιάς, νά γίνεται ἕνα συνηθισμένο φαινόμενο.

Σέ μιά περτειχιωμένη πόλη 50.000 περίπου κατοίκων, πού τά περισσότερα σπίτια της ἦταν ἀπλές καλύβες, ἡ ἔλλειψη χώρου ἐνίσχυε τήν ἐπικρατοῦσα τάση νά ζοῦν τή ζωή τους δημόσια. Ὁ καταστηματοῦχος πούλοῦσε τά ἐμπορεύματά του στήν οὐσία ἀπό ἕνα πάγκο. Τά παραθυρόφυλλα τοῦ ἰσόγειου ἦταν ἔτσι ἐφαρμοσμένα, ὥστε νά πέφτουν κάτω καί νά σχηματίζουν ράφι ἢ τραπέζι. Αὐτός καί ἡ οἰκογένειά του ζοῦσε ἀκόμη στά πάνω δωμάτια τοῦ σπιτιοῦ. Μόνο ὅταν αὐξήθηκε ὁ πλοῦτος ἀπέκτησε τή δυνατότητα νά διατηρεῖ ξεχωριστό μαγαζί μέ ὑπαλλήλους καί ὁ ἴδιος νά ζεῖ ἔξω, στά προάστια. Ὁ ἀρχιτεχνίτης, ἐπίσης, μποροῦσε νά χρησιμοποιεῖ τό χαμηλότερο δωμάτιο τοῦ σπιτιοῦ σάν ἐργαστήριο καί νά πούλαει τά ἐμπορεύματά του στό πάνω πάτωμα. Τεχνίτες καί ἔμποροι εἶχαν κοινούς τόπους δουλειᾶς. Κάθε πόλη εἶχε τό «δρόμο τῶν ὑφαντουργῶν» τή «σειρά τῶν χασάπηδων», τό «σοκάκι τῶν ψαράδων». Κι ἂν δέν ὑπῆρχε ἀρκετός χώρος μέσα στά στενά, στριμωγμένα δωμάτια, ἢ ἂν ὁ καιρός ἦταν καλός, τότε οἱ τεχνίτες ἔβγαιναν καί δούλευαν στό δρόμο, μέ ἀποτέλεσμα νά μεταβάλλεται κι αὐτός σέ ἀγορά.

Εἶναι πολύ εὐγλωττη ἡ παραπάνω περιγραφή καί νομίζω ὅτι μποροῦμε νά πάρουμε πολλές ἰδέες γιά τό τί σημαίνει ἀκατακερμάτιστη χρήση τοῦ χώρου.

Πολύ μεγάλη ὁμοιότητα μέ τήν πόλη τῆς Ἀναγέννησης παρουσιάζουν οἱ Ἀραβικές Μεδίνες. Στό Μαρόκο τίς εἶδα, τίς ἔζησα καί τίς περπάτησα κι ἔνωθα ἐντελῶς ἀντίθετη διάθεση ἀπ' αὐτήν τῆς παροδικότητας, τοῦ φευγαλέου καί τῆς μόνωσης πού νιώθει κανεῖς μέσα στό ἀνώνυμο καί ξένο πλῆθος τῶν μεγαλοπόλεων.

Ὅπως καί στήν πόλη τῆς Ἀναγέννησης (ἀλλά καί στίς πόλεις καί τά χωριά τῆς νησιώτικης κυρίως Ἑλλάδας) ἔτσι καί στίς Μεδίνες τοῦ Μαρόκου, οἱ στενοί δρόμοι μέ τά σκεπασμένα ἀπό καλάμια τμήματά τους, ὀρίζονται ἀπό σπίτια πολύ κοντά τό ἕνα στό ἄλλο, πού συχνά ἐνώνονται καί σχηματίζουν γέφυρα - σπίτι πάνω στό δρόμο. Τό κάτω μέρος τῶν σπιτιῶν εἶναι προορισμένο γιά τά ἐργαστήρια βιοτεχνίας (δεομάτινα εἶδη, σκευή καί κοσμήματα με-

* E. R. Chamberlin: «Every day life in renaissance times» B. T. Bats Ford Ltd. (E. R. Chamberlin: «Ἡ καθημερινή ζωή στήν Ἀναγέννηση» σέ ἑλληνική μετάφραση καί ἔκδοση ἀπό τίς ἐκδόσεις «ΩΚΕΑΝΙΣ»).

ταλλικά, ύφαντά, πήλινα και ξύλινα σκεύη κλπ.) και τό εμπόριο. Στά ανοίγματα και τίς πλατείες τών δρόμων γίνονται παζάρια και άνοιχτές αγορές. Στίς Μεδίνες, στίς πόλεις τής Αναγέννησης και στή νησιώτικη λαϊκή αρχιτεκτονική τής Ελλάδας, τής Ιταλίας και τής Ισπανίας, οί δημόσιοι έξωτερικοί χώροι έχουνε έσωτερικοποιηθεί, ένώ ταυτόχρονα μέρος τών ιδιωτικών χώρων (τών κατοικιών) έχουνε «δημοσιοποιηθεί». Αυτό τό διαλεκτικό ξεπέραςμα τής αντίθεσης «μέσα - έξω» και «ιδιωτικό - δημόσιο» είναι πού δίνει τή ζωή στίς πόλεις αυτές, πού άξιοποιεί τή «δημοσιότητα» τους για κοινή ζωή, χωρίς νά καταργεί τά ιδιωτικά τους στοιχεία, πού δημιουργεί τελικά χώρους για πραγματική συμβίωση και όχι αντιπαράθεση πληθυσμών από άπομονωμένους ανθρώπους. Οί είσοδοι τών σπιτιών έχουν, συχνά, σκαλάκια και πεζούλια πού συχνά δέ χρησιμεύουν σέ τίποτε άλλο, από τό νά δίνουν στους γειτόνους τή δυνατότητα νά κάθονται ν' άγναντεύουν, νά συζητάνε, νά παρατηρούν τήν κίνηση του δρόμου.

Όπως και σέ άλλο σημείο τονίστηκε, ή άναφορά μας στην παλιά παραδοσιακή πόλη (τή «cité») δέν άπορρέει από κάποια διάθεση έπιστροφής στό παρελθόν, αλλά γίνεται για λόγους παραδειγματικούς: Σ' αυτό πού έχει σήμερα μετατραπεί ή παλιά cité, στην πόλη (ville), δέν ύπάρχει πιά ούτε κοινοτική ζωή, ούτε κοινοτική χρήση, ούτε κοινοτική δομή του χώρου. Μελετώντας αντίθετα τήν παλιά πόλη μπορούμε ίσως νά θροῦμε όρισμένα στοιχεία της (λειτουργίες και στοιχεία χώρου) πού και σήμερα είναι άναγκαία και είναι δυνατό νά εφαρμοστοῦν σέ τμήματα πόλεων και κοινοτήτων, επειδή κάποιες αντιφάσεις του συστήματος τό επιτρέπουν. Για μία τέτοια προσπάθεια είναι λοιπόν χρήσιμες και ή μελέτη τών θετικών στοιχείων τής παλιάς cité και ή μελέτη τών άρνητικών στοιχείων τής σύγχρονης πόλης. Άλλωστε, και μόνο από τή μελέτη τών θετικών στοιχείων τής παλιάς πόλης, συμπεραίνουμε εύκολα τά άρνητικά φαινόμενα στή σύγχρονη πόλη. Ό ρόλος τής Πολεοδομίας σήμερα είναι, ακριβώς, νά παράγει (νά έξασφαλίζει) τά άρνητικά αυτά φαινόμενα. Πάνω σ' αυτά τά ζητήματα είναι πολύ χαρακτηριστικές οί παρατηρήσεις του Francois Barré*:

* Francois Barré: «En Signe de Ville», Traverses, No 2, Novembre 1975.

«Οί έννοιες τής κοινότητας και τό σύνολο τών πολυσύνθετων και πολλαπλών στοιχείων πού συγκεντρωνότανε σ' αυτό πού αποτελούσε τήν εικόνα τής πόλης, έχουνε έξαφανιστεί σήμερα από τήν πολεοδομία (...). Παλιά μιλούσε κανείς για τό "προφίλ" και τό "πλησίασμα" τής πόλης. Άντιλαμβανόταν κανείς τή φιγούρα της στόν όρίζοντα και μετά άργά άργά, τήν άποκρυπτογράφηση τών μορφικών της στοιχείων, αποκτώντας έτσι μία γνώση και μία άναγνώριση τής πόλης. Τά προφίλ λοιπόν αυτά τής πόλης μεταβάλλονταν άνάλογα μέ τίς εποχές και τίς διευθύνσεις από τίς όποιες πλησίαζες τήν πόλη. Οί όχυρώσεις, οί ζώνες τών τειχών, τό παιχνίδι τών όξυκόρυφων άπολήξεων τών καμπαναριών, ή φύση τών στεγών, τά χρώματα, τά ύλικά και οί μορφές, οί όγκοι και τά προφίλ τών μαζών τών κτισμάτων, ή προβολή τών εκκλησιών και τών καμπαναριών τους, σημάδευαν τήν πόλη από μακριά, καλύτερα άπ' όποιαδήποτε ταμπέλα μέ τ' όνομά της. Τό άνάγλυφο ήδη είχε επιβληθεί. Άπό τοπίο σέ τοπίο, ή πόλη διέθεται τή δική της φυσικότητα. Συχνά, άκολουθούσε τήν κατωφέρεια του έδάφους άκολουθώντας τήν πορεία ενός μικροπόταμου ή τήν άνωφέρεια ενός λόφου. Οί δρόμοι και οί πορείες καθοριζότανε άπ' αυτά τά φυσικά προσδιοριστικά στοιχεία, μέ τό νά αντιτίθενται ή νά προσαρμόζονται σ' αυτά.

Όμως αυτή ή διαφορετικότητα και ποικιλία γεννιότανε από μία πρακτική τής πόλης (άπό μία πολεοδομική πρακτική), από ένα άμφιλεγόμενο μίγμα γειτονιών χρήσεων και εκφράσεων. Η πόλη έτρεφε τίς άνομοιότητές της πού, ταυτόχρονα (Σ.Μ: και διαλεκτικά) αποτελούσανε και τή βάση τής ένότητάς της. Οί γειτονίες, αυτές οί μερίδες του έδάφους οί σημαδεμένες από δοκιμασμένη στό χρόνο μοναδικότητα, συντηρούσαν διαμέσου τών κοινωνικών και παραγωγικών διακρίσεων ένα πολύπλοκο παιχνίδι άντιστοιχιών, διαφεύγοντας από τά σχέδια τών γεωμετρών. Τά όνόματα, τά επαγγέλματα, οί κοινωνικές τάξεις, οί μυρουδιές και οί διαδρομές τών αισθήσεων, οί άποστάσεις και τά έτερόκλητα στοιχεία, περιέβαλλαν διαμέσου τής κοινοτικής πόλης, και σέ κλί-

μακες πού κάποτε ήταν άσήμαντες (μικρές), τήν καθημερινή ζωή πού άπαρτίζονταν από ποικιλίες και διαφορετικότητες.

Αυτές οι άμαδοποιήσεις και αυτές οι διασπορές (στοιχείων και χρήσεων) έκφραζότανε, τόσο στην τοπογραφία και τήν άρχιτεκτονική τής πόλης, όσο και στις χρήσεις της. Κι αυτό γιατί τά ίχνη τής βιωμένης άμπειρίας έχουν συχνά τήν παράδοση μορφή του άναπόφευκτου και του τυχαίου, τής σειράς ή τής άσυνέχειας. Έγγράφανε στην άργή πορεία τής πόλης στο χρόνο, τους αντίθετους μεταξύ τους ρυθμούς πρόσκαιρων χρήσεων μιās λήθης άνοιχτής σε όλους ή μιās τοπογραφικής σταθερότητας. Εύνοούσανε και παρακινούσανε τις τυχαίες περιπλανήσεις, τή μή κανονικότητα τής ζωής στο χώρο με τά σπίτια πού γέρνανε, με τις προσθήκες των κτισμάτων προστιθέμενες ή μιá πλάι στην άλλη άκανόνιστα, τά δρόσημα και τις ιδιοκτησίες — γιορτές, ταμπέλες, άγορές — στοιχειά δηλαδή πού άποδίνουν ιδιαιτερότητα στους χώρους και τους άποτυπώνουν στή μνήμη μας.

Έτσι, τό όνομα των παρισινών δρόμων άπεικονίζει, ή παρατείνει στο πέραςμα του καιρού, τόσο τέλεια τή φιλολογική πραγματικότητα των κοινών αυτών τόπων, όσο και ή ίδια ή μνήμη μας*.

Η άρχιτεκτονική, επειδή βέβαια υπάρχει στην παλιά πόλη, κατείχε μιá μόνιμη θέση. Η ύψη, π.χ. (αυτή ή προς τά έξω εκδήλωση του "έαυτου" κάποιου πράγματος), αυτό τό κοινωνικό θέαμα προς τό δρόμο, έκρυβε τήν πραγματικότητα, ένω ταυτόχρονα, τήν άποκάλυπτε συμβολίζοντάς την. Η μυθολογική κατάφαση των άρετών ή των δυνάμεων του έσωτερικού (ένός κτίσματος), μετατρέποταν στο έξωτερικό

* Και μόνο με βάση τά όνόματα των δρόμων τής πόλης, θά μπορούσε κανείς νά ξαναστήσει τήν ιστορία τής πόλης, τήν άδξησή της, τους θόλους της, τις στιγμές της και τήν κοινωνικο-φυσική της σύνθεση: «δρόμος των ώραίων φύλλων, του μικρού κήπου, τής πρασιάς, των άμπειλουργών, των φαρμάδων, των παπάδων, τής άρετής, τής έπιθυμίας, τής πιστότητας, των γιορτών, τής μεγάλης ζητιανιάς, των ραντεβού, των εδχών...».

του κτίσματος σε παραλλαγές συχνά χαριτωμένες, συχνά γελοίες, όπως πάντα άξιοπρόσεκτες.

Σ' αυτές τις ύψεις γαντζωνόταν τό βλέμμα.

Η πόλη ήταν σηματοδωμένη από τις δρατές και ιδιαίτερες παρουσίες του σχολειού, των έκκλησιών, του δημαρχείου, των δικαστηρίων, των στρατώνων, των φυλακών... Κι αυτό γιατί ή έξουσία άλλοτε, αυτοπροβαλλότανε και άφισαριζότανε στο χώρο, ζώντας δημόσια τήν ίδια της τή μνημειακότητα (...).

Όμως τό ίδιο νήμα τής τάξης των πραγμάτων, χανόταν γρήγορα στή λησμοσύνη μήν άφήνοντας πιά στο πεδίο του γνωστικού μας παρά μόνο άξεδιάλυτα και άνερμήνευτα χνάρια. Τό φανταστικό έβρισκε στην πόλη τά στηρίγματά του και ή διαβάτης τά σημάδια άναγνώρισης τής πορείας του. Θάταν άποπροσανατολιστικό νά ύμνοϋμε "αυτή τή χαμένη γωνιά του δρόμου πού έχει εξαφανιστεί σήμερα" για χάρη μόνο τής χαράς πού μας προσφέρει ή νοσταλγία, άκόμα κι αν συμμετέχει και συμβάλλει άκόμα και σήμερα στή φύση τής πόλης. Αυτό πού είναι όμως δλοφάνερο είναι ότι τότε (στην παλιά πόλη) ή "σημειωτική" τής πόλης (τά σημάδια δρόμων, συμβόλων κλπ.) ήτανε ένσωματωμένη μέσα στον ίδιο τον ιστό του χώρου τής πόλης, και ότι όλες αυτές οι διαφορετικότητες πού έπιστημόναμε ύποβαλλότανε άμεσα στον κάτοικο και λιγότερο του επιβαλλότανε με λέξεις ή κατασκευασμένα έπιτηδευτικά σύμβολα: μακριά από τό νά άποπροσανατολίζουν ή νά άποκλείουν τή γνώση τής πόλης από τους κατοίκους, έκαναν έκκληση στή γνώση αυτή και διευκόλυναν τήν άνακάλυψη (τής πόλης και τής γνώσης μας γι αυτήν).

Η ξαφνική εμφάνιση μιās εκ των άνω "σημειωτικής", άντανακλά τις βαθιές άλλαγές του τρόπου τής ζωής μας. Είναι ή πολεοδομία και ή πολεοδομιστική πρακτική πού γεννιέται από τήν πολεοδομία, αλλά επίσης και ή άποσύνθεση τής καθημερινότητας σε μιá σειρά από διατεταγμένες παραγωγικές πράξεις πού καταναλώνουν και κυκλοφορούν στο χώρο τής πόλης, πού έπεξηγοϋν και έρμηνεύουν τά αίτια τής ύπερε-

πίθεσης τῆς πολεοδομικῆς πρακτικῆς πάνω στήν παλιά παραδοσιακή πόλη».

Ἡ παραπάνω τόσο εὐαίσθητη καί εὐστοχη περιγραφή τοῦ Francois Barré μᾶς βοηθᾷ πιστεύω νά διακρίνουμε μιά σειρά ἀπό στοιχεῖα τοῦ χώρου, καθὼς καί μιά σειρά ἀπό χρήσεις τοῦ χώρου, πού καί σήμερα εἶναι δυνατό νά ὑπάρχουν (χωρίς δηλαδή νά εἶναι ἀδύνατη ἡ ὑπαρξή τους ἀπό τήν ἀντίθεση τοῦ συστήματος, τό ὁποῖο τά ἀποδέχεται σέ περιορισμένες καί συγκεκριμένες κλίμακες, ὅπως, π.χ. μιᾶς γειτονιάς).

Αὐτή τή δυνατότητα τήν ἔχει ἀποδείξει ἡ σύγχρονη πράξη: οἰκισμοί νέοι, σχεδιασμένοι ἀπό σύγχρονους ἀρχιτέκτονες πού ἔχουν πολλά ἀπό τά χαρακτηριστικά χώρου καί κοινωνικῶν λειτουργιῶν μιᾶς ἀληθινῆς κοινοτικῆς ζωῆς. Ἡ μελέτη τῆς παράδοσης μᾶς χρησιμεύει, ἀκριβῶς, γιά τήν ἀνακάλυψη τῶν «σταθερῶν» τῆς κοινοτικῆς ζωῆς καί τοῦ χώρου της (τήν κοινοτική δομή, ὀργάνωση καί λειτουργία τοῦ χώρου) πού καί στό παρελθόν καί σήμερα καί στό μέλλον θά ἀποδεικνύονται ὅτι εἶναι βασικές - σταθερές ἀνάγκες γιά μιά ἀληθινῆς κοινοτική ζωή. Τό γεγονός ὅτι ὁ σύγχρονος «τεχνολογικός ἀνθρωπισμός» τοῦ καπιταλισμοῦ τίς ἔχει παραμερίσει (ἢ ὅτι ἔχουν αὐτοπαραμεριστεῖ ἀπό τούς ἴδιους τούς ἀλλοτριωμένους κατοίκους) ὀδηγώντας — αὐτός ὁ «ἀνθρωπισμός» — σέ μιά ἀπάνθρωπη ζωή, δέ σημαίνει ὅτι οἱ ἀνάγκες αὐτές δέν ἐξακολουθοῦν νά εἶναι οἱ μόνες σταθερές καί ἐπιτακτικές (ἔστω καί σκόπιμα ἀποξεχασμένες) προϋποθέσεις τῆς ἐπαναστάσεως τῆς κοινότητος καί τοῦ χώρου της.

1. Ε Υ Ρ Ξ Π Η

Ἀναγέννηση.*

Παικτες και φανερός ἐργασίης
και δραστηριοίτιες ἐξουίλιο
καρο εἰνὶ δία κειθι κερινύστα.

■ Ἐμποροὶ τῆς πόλεως στοὺς ὁποίους περιλαμβάνεται ἓνας ὑφασματέμπορος (ἀριστερὰ), ἓνας κουρέας (κέντρο) καὶ ἓνας ζαχαροπλάστης (δεξιὰ).

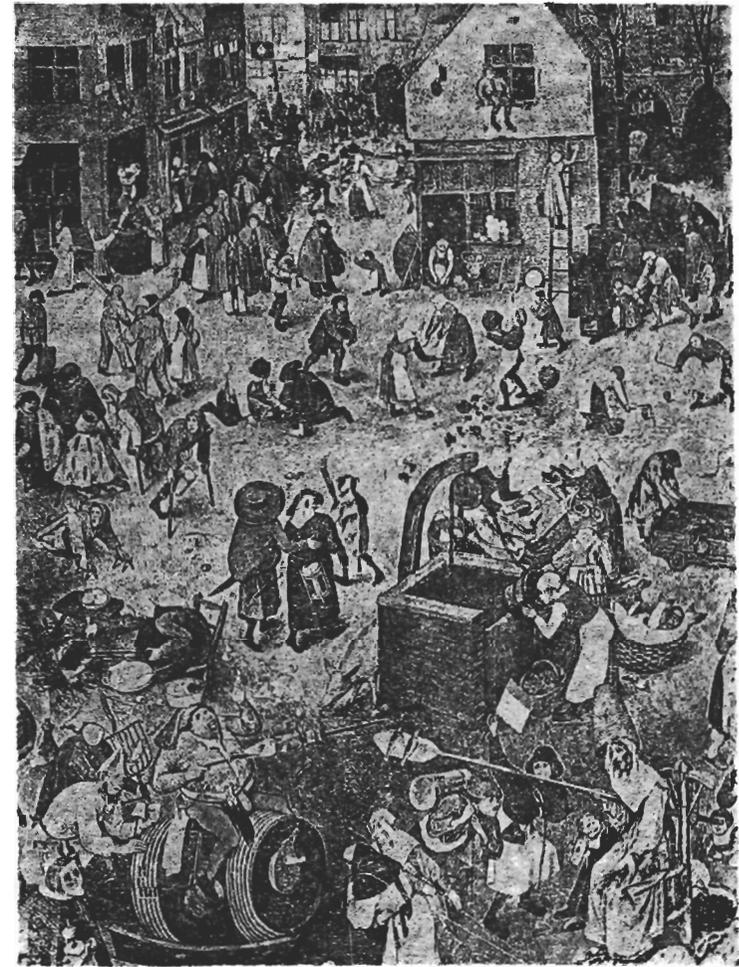

■ Ἐνας μαθητὴς τροχιστηρίου κατὰ τὴν ἐργασία του.

* Οἱ δύο αὐτές εἰκόνες, εἶναι ἀπὸ τὴν ἑλληνική ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Ε. Ρ. Τσάμπερλεν, «Ἡ καθημερινή ζωὴ στήν Ἀναγέννηση» (ἐκδ. ΩΚΕΑΝΙΣ).

«ΜΠΟΥΤΙΚ» ΣΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΠΟΛΗ (Medina)

ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Ἡ «πλατεία» τῆς ἀναγεννησιακῆς πόλης εἶναι ἕνας πολυλειτουργικὸς χώρος ὅπου ἀλληλεπιτίθενται, ἀλληλοσυντίθενται καὶ διασταυρώνονται οἱ πρὸ ποικίλες κοινωνικῆς, ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς λειτουργίες. Σ' ἕνα διαφοροποιημένο (χρηστικὰ χῶρο) ὑπάρχει λειτουργικὴ ὁμοιογένεια ἀπὸ τὴν ἀποψη ἑνὸς κοινῶν παρονομαστῆ: τῆς κοινωνικῆς ἐπαφῆς ἢ ὅποια δὲν κατακερματίζεται σὲ εἰδικούς χώρους. Τὸ σπῆτι - μαγαζὶ καὶ ἡ ἴδια ἡ πλατεία - «μαγαζὶ» - «καφενεῖο», κλπ., καταξιώνουν αὐτὸ πού θάπρεπε νὰ εἶναι μιά πόλη: μιά κοινότητα ἀνθρώπων καὶ ὄχι: μιά ἀντιπαράθεση πληθυσμοῦ ὅπως συμβαίνει σήμερα.

10. Γιά μιά κοινοτική δομή

145

Οι επόμενες σχολιασμένες φωτογραφίες, σκίτσα και σχέδια παρουσιάζουν σύγχρονες περιπτώσεις κοινοτικής οργάνωσης, λειτουργίας και χρήσης του δημόσιου χώρου. Πρόκειται για ένα σύγχρονο περιεχόμενο ζωής του δημόσιου χώρου με κοινοτική λειτουργία και χρήση όπως στις 'Αναγεννησιακές πλατείες, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι πρόκειται για μίμηση ή για ένα αποτέλεσμα που προέκυψε από διάθεση «επιστροφής στο παρελθόν», δηλαδή από μία «νοσταλγική» αντιμετώπιση της ζωής στο χώρο. Πρόκειται για ένα αποτέλεσμα που αποδεικνύει (στο μέτρο που καταξιώθηκε από τη ζωή) ότι, όπως και στο παρελθόν, έτσι και σήμερα, η κοινοτική λειτουργία στο χώρο (και του χώρου) είναι κάτι που τό θέλουν οι κάτοικοι, είναι, δηλαδή, μία συλλογική ανάγκη: την ανάγκη αυτή, η σύγχρονη κατακερματισμένη λειτουργία του χώρου και του χρόνου (που απορρέει από τον κοινωνικό κατακερματισμό — σέ χώρο και χρόνο — της εργασίας) τείνει συνήθως να τη διαστρέψει και να τη μειώσει σέ μία απλή εμπορευματική χρήση του χώρου (επικοινωνούμε διαμέσου των καταναλωτικών, παραγωγικών και εργασιακών μας δραστηριοτήτων). Όμως μέσα στον ίδιο τον καπιταλιστικό τρόπο ζωής, οι αντιφάσεις του συστήματος, επιτρέπουν μία «αντιδρυσματική» χρήση του χώρου, ένα δηλαδή, αντιδρυσματικό τρόπο ζωής... 'Αν κάποιος αντιτάξει σ' αυτό τό επιχείρημα, ότι αυτή ή δυνατότητα παρέχεται από τό σύστημα μέ σκοπό «νά άμβλυθούν» ή «νά έκτονωθούν» οι κοινωνικές άμφισβητήσεις του συστήματος έχω νά άπαντήσω τούτο: 'Η έκμετάλλευση (άπό τό λαό) άκόμα κι αυτής της ίδιας της στρατηγικής του συστήματος μπορεί (άν μεθοδεύεται κατάλληλα) νά στραφεί τελικά ενάντια στή λογική του. 'Η ουσιαστική επικοινωνία στό χώρο, «καταλύει» συνειδήσεις και συμπεριφορές, οι οποίες, άπελευθερούμενες σχετικά μπορούν όχι μόνο νά κάνουν άνθρωπινότερη την καθημερινή ζωή μας, αλλά και νά άποτελέσουνε στοιχεία διαδικασιών που έντάσσονται στην προοπτική της γενικότερης Τελικής 'Αλλαγής.

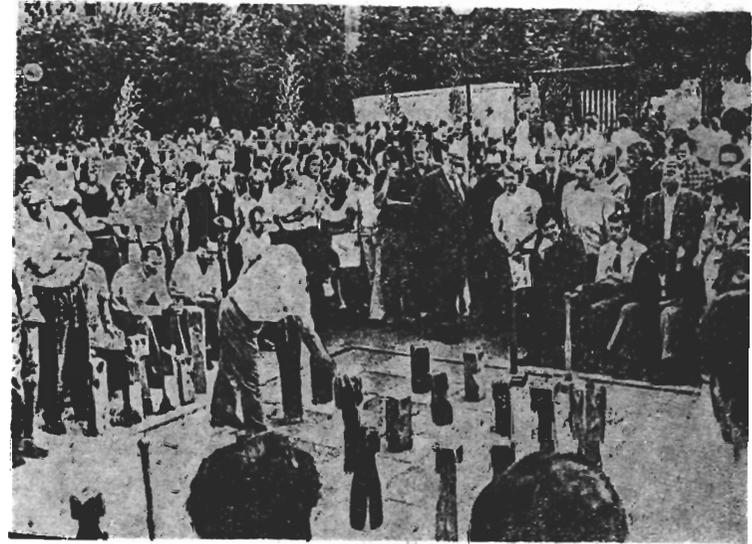
Παρουσιάζω λοιπόν τις επόμενες φωτογραφίες, σκίτσα και σχέδια* σάν άπεικόνιση της παραπάνω δυνατότητας.

* —Οι φωτογραφίες είναι άπό τό προσωπικό άρχειο του φίλου και συνά-

ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΛΑΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ

ΣΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΛΑΤΕΙΕΣ ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ:

Παρόμοια κοινωνική χρήση που σήμερα δέ θά ήταν δυνατή άν δέν υπήρχε ή κατάλληλη πρόθεση και ο άπαραίτητος προβληματισμός πάνω στό τί σημαίνει κοινοτική χρήση του δημόσιου χώρου.

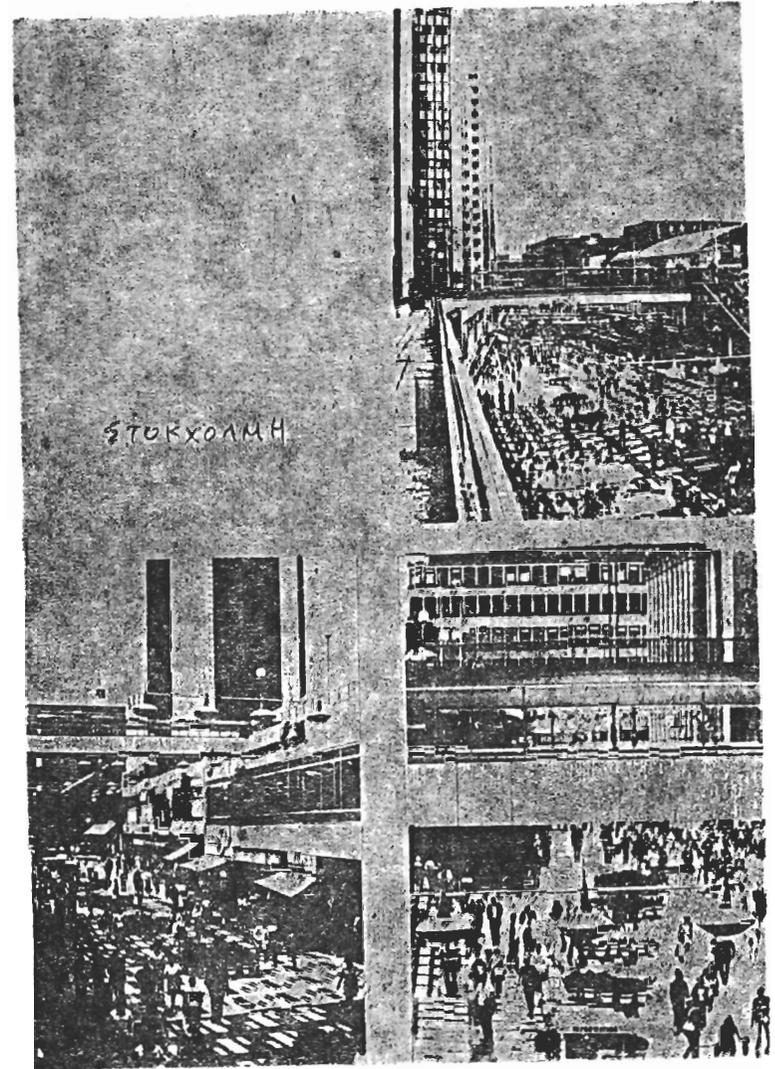
Φωτογραφίες άπό τό Kungstadgarden: 'Υπαίθριο - δημόσιο παιχνίδι σκακιού. Σ' αυτό τό πάρκο συμβαίνουν ταυτόχρονα και συντοπικά οι πιο ποικίλες και διασταυρωνόμενες μεταξύ τους λειτουργίες. Σέ άλλο σημείο υπάρχει έστιατόριο, σέ άλλο τείσποτειο, σέ άλλο θέατρο άνοιχτό. Δρομάκια, ύποδοχές στάσεων των πόλεων γιά γνωριμία, κουδέντα, φλέρτ, κλπ.

δελφου αρχιτέκτονα Σταμάτη Βασιλειάδη, πανεπιστημιακός βοηθός στην αρχιτεκτονική σχολή του Α.Π.Θ. και τον ευχαριστώ ιδιαίτερα που είχε την καλοσύνη νά μου τις παραχωρήσει.

—Τά σκίτσα και τά σχέδια είναι παρμένα άπό μετάφραση μελέτης του Lars Lerup που αναφέρεται στό σύστημα πλατειών του Torg και στό πάρκο Kungstadgarden της Στοκχόλμης: 'Η μελέτη αυτή πρωτοδημοσιεύθηκε στό Ecistics (vol. 34, No 204, Νοέμβρης 1972) και άναδημοσιεύθηκε στό δελτίο του 'Εργαστηρίου Ειδ. Κτιριολογίας της 'Αρχιτεκτονικής Σχολής του Α.Π.Θ. (No 12, 1972).

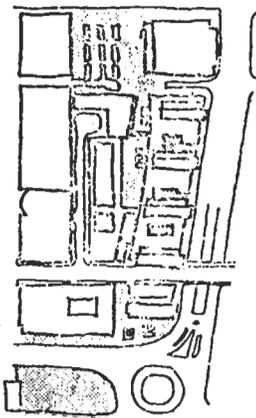
ΔΑΝΙΑ: Πλατεία όπου παίζεται θέατρο, ενώ ταυτόχρονα συνεργείο κινηματογράφου κινηματογραφεί θεατές και θεατρίνους. Σέ άλλο σημείο της άνθρωποι συζητούν και σέ άλλο παίζουν. Σέ άλλο κάθονται πίνοντας καφέ και σέ άλλο φωνίζουν. Στην ίδια πλατεία...

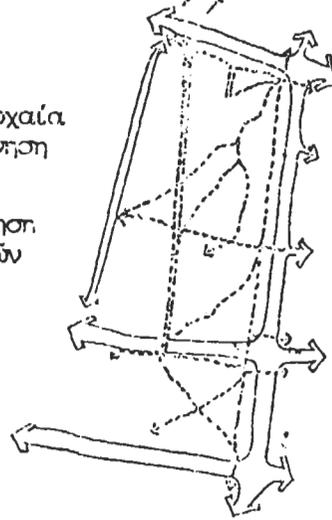
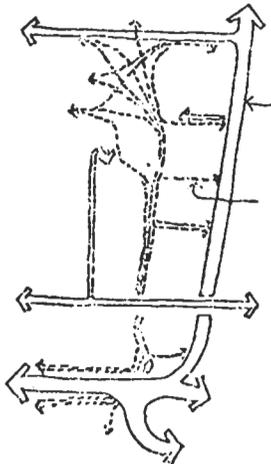
TORG: Ένα τμήμα του συστήματος πλατειών.

ΣΤΟΙΧΟΛΟΓΙΑ

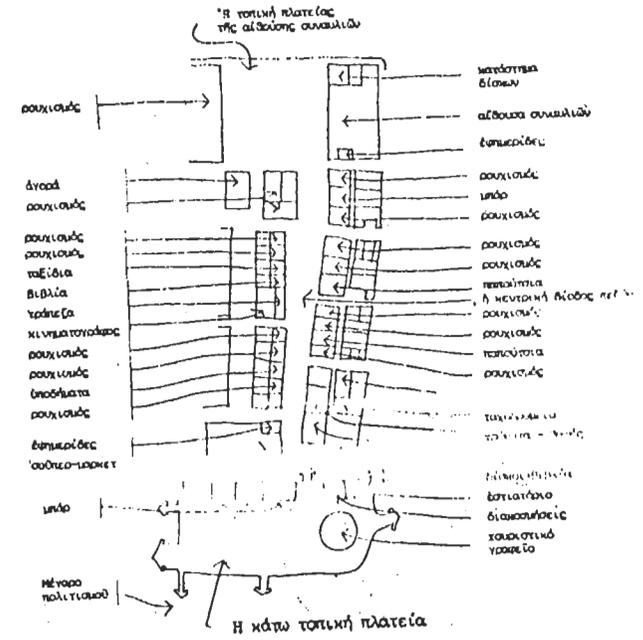
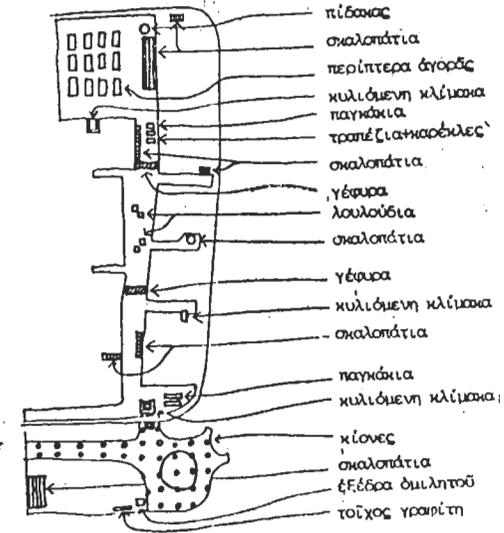
τό Torg

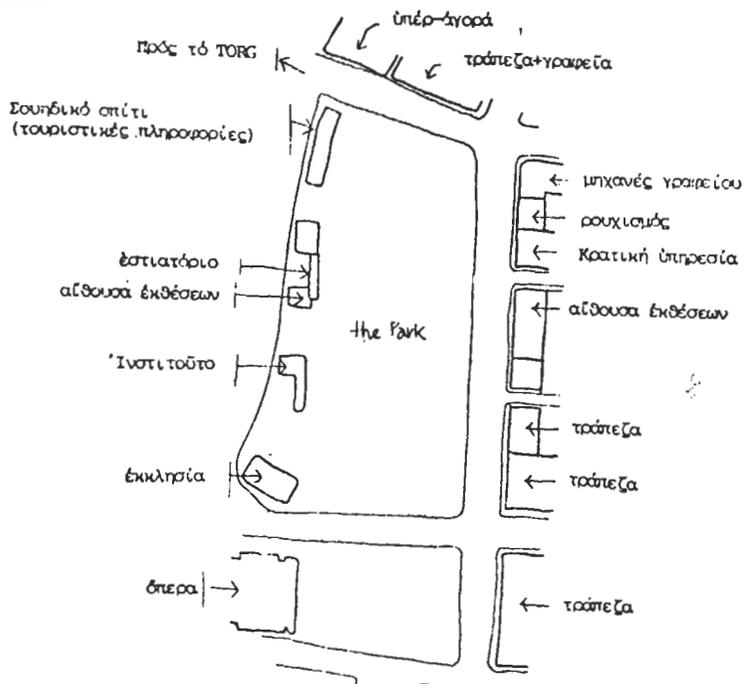
τό Πάρισο

ΣΤΟΙΧΟΛΟΓΙΑ: TORG

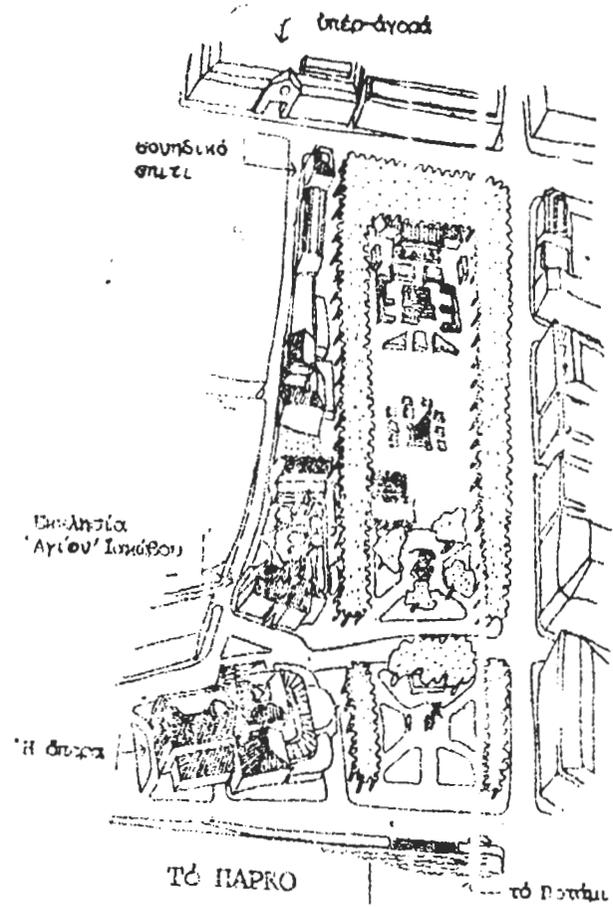
ΣΤΟΚΧΟΛΜΗ: ΤΟ ΠΑΡΚΟ

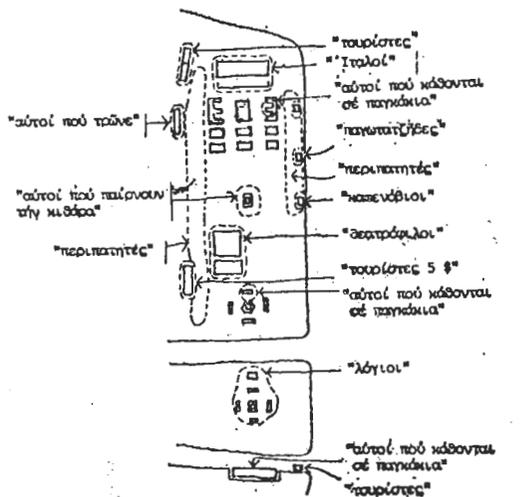
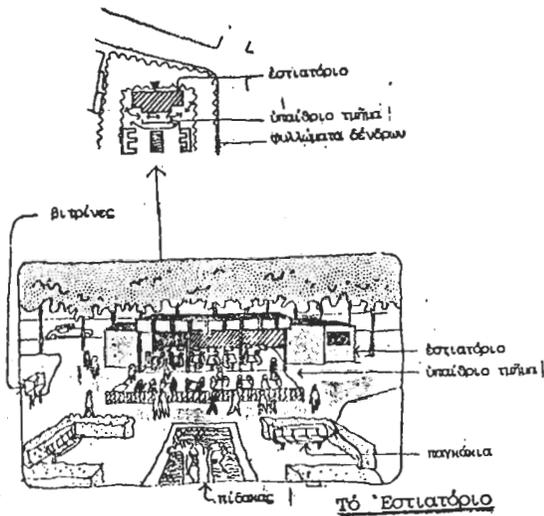
Τό Περιεχόμενο

Παραδείγματα έξυπνης τήρεων
στά όρια του Πάρκου

ΣΤΟΚΧΟΛΜΗ: ΤΟ ΠΑΡΚΟ

ΣΤΟΚΧΟΛΜΗ: ΤΟ ΠΑΡΚΟ

Κάτοικη:

Καθορισμένες κατά καιρούς περιοχές

3.Β. ΕΝΑ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΙΔΩΜΕΝΟ ΣΑΝ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ: Η ΗΜΙΑΥΤΟΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΤΑΣΗ ΤΟΥ CHR. ALEXANDER ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟ ΟΙΚΙΣΜΟ ΣΤΟ ΠΕΡΟΥ

Ἡ συλλογική λαϊκή διαχείριση (αὐτοδιαχείριση), στή χρήση καί τήν παραγωγή τοῦ χώρου, δέ μπορεῖ νά γίνει ξαφνικά. Θά περάσει ἀναγκαστικά ἀπό ἐνδιάμεσα μεταβατικά στάδια πού θά καλύψουν τό φάσμα ἀνάμεσα στήν αὐταρχική καί δλοκληρωτικά κατευθυνόμενη (ἀπό τοὺς εἰδικούς) ἀρχιτεκτονική καί τή λαϊκή αὐτόνομη ἀρχιτεκτονική χωρίς (ἢ μέ τή βοήθεια) τῶν εἰδικῶν. Ἐνα τέτοιο μεταβατικό στάδιο ἀποτελεῖ ἡ προσπάθεια τῆς ομάδας τοῦ Ἀμερικανοῦ ἀρχιτέκτονα καί μαθηματικοῦ Christopher Alexander, μέ τή συμμετοχή τῆς στό διεθνή διαγωνισμό γιά ἕνα πειραματικό σχέδιο οἰκονομικοῦ οἰκισμοῦ στό Περού. Τή συμμετοχή αὐτή, ἐγώ προσωπικά τή θεωρῶ σάν ἕνα γεγονός τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς, πού ἡ σημασία του δέ μπορεῖ βέβαια νά γίνει τελείως ἀντιληπτή ἀπ' αὐτήν ἐδῶ τή συνοπτική παρουσίαση καί τά μερικά σχέδια πού τή συνοδεύουν.

Πρὶν δώσω λοιπόν αὐτή τή συνοπτική περιγραφή, ἄς πῶ ποιά εἶναι τά εἰδικά πλεονεκτήματα τῆς δουλειᾶς τῆς ομάδας Alexander. Καί πρῶτ' ἀπ' ὅλα ποιά εἶναι τό βασικό χαρακτηριστικό τῆς: Ἡ συμμετοχή τῶν «χρηστών» στή διαδικασία παραγωγῆς τοῦ τεχνητοῦ περιβάλλοντός τους καί (εἰκολότερα) τῆς κατοικίας τους καί τοῦ οἰκισμοῦ τους εἶναι κάτι πού σπάνια γίνεται. Συνήθως αὐτό πού εἶναι δυνατό, εἶναι ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπέμβαση τῶν κατοίκων στό περιβάλλον πού ἤδη παράχθηκε. Μιά τέτοια ἐπέμβαση ἔχει προφανῶς πολύ περιορισμένες δυνατότητες, καθῶς δέν εἶχε προβλεφθεῖ ἡ δυνατότητα αὐτή κατά τή διαδικασία τῆς παραγωγῆς τοῦ περιβάλλοντος, καί εἰδικότερα, κατά τό στάδιο τοῦ σχεδιασμοῦ. Ἄλλες πάλι λύσεις δίνουν τή δυνατότητα νά μποροῦν νά μεταβάλλουν οἱ κάτοικοι τήν κατοικία τους, καθῶς σχεδιάστηκε εὐκαμπτη καί μεταβλητή.

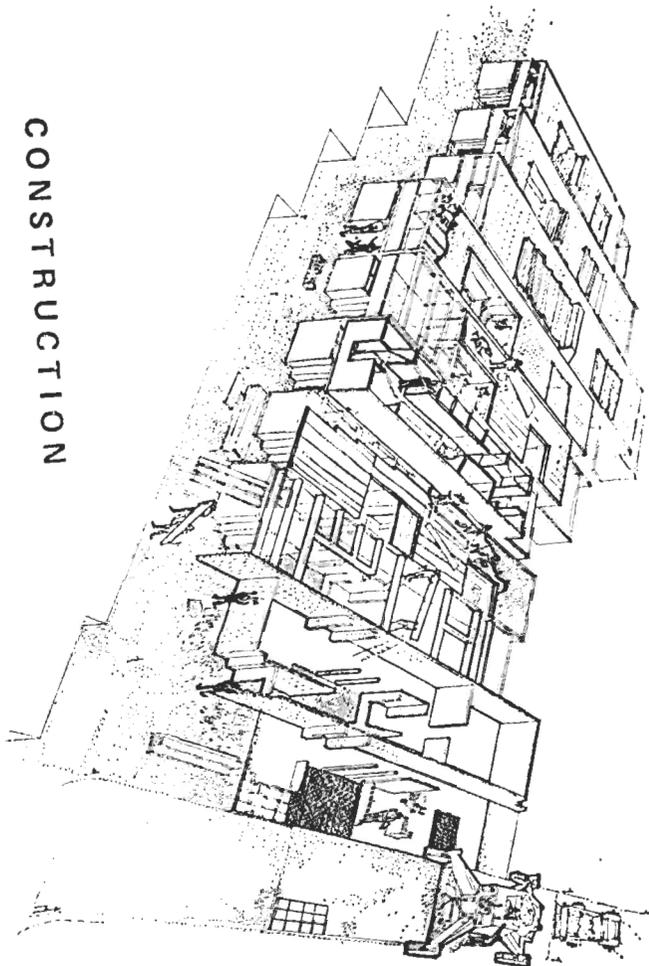
Τό σχέδιο Alexander δίνει τή δυνατότητα συμμετοχῆς τῶν κατοίκων καί κατά τό στάδιο τῆς παραγωγῆς καί μετά. Τά γενικά πλεονεκτήματά του εἶναι τά ἐπόμενα:

1. Ἀπαντᾷ στό αἶτημα μιᾶς κοινοτικῆς ζωῆς βασισμένης στόν ἰδιομορφία τῆς παράδοσης τῶν Ἰνδιάνων.
2. Παρέχει πολυλειτουργικούς χώρους μέ πολυσήμαντες λειτουργίες.
3. Παρέχει τίς δυνατότητες ἐκ τῶν ὑστέρων μεταβολῶν καθώς ὑπάρχουν οἱ τεχνικές δυνατότητες τέτοιων μεταβολῶν. Πρόκειται γιά μιᾶ εὐκαμπτη ἀρχιτεκτονική.
4. Δίνει τή δυνατότητα στός κατοίκους, ὄχι μόνο νά ἐπέμβουν γιά ἐκ τῶν ὑστέρων μεταβολές, μά ἀπό τήν ἀρχή καί κατά τή διαδικασία τοῦ κτίσματος, καθορίζοντας μόνοι τους τήν ὀργάνωση τοῦ σπιτιοῦ τους.
5. Σέ σχέση μέ τό προηγούμενο, ἡ κατασκευή εἶναι μιᾶ αὐτοκατασκευή, ἡμικατευθυνόμενη ὁμως, καθώς τά γενικά στάνταρς σέ διαστάσεις, ὕλικά, καί στοιχεῖα ἔχουν προβλεφθεῖ ἀπό τοὺς ἀρχιτέκτονες. Πάνω σέ γενικές μόνο προδιαγραφές τῶν ἀρχιτεκτόνων ἔρχονται καί χτίζουν οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι ὅπως θέλουν μέν, ἀλλά ὑπό τήν τεχνική ἐπίβλεψη τῶν ἐιδικῶν.
6. Ἀπαντᾷ στίς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς, καθώς ἡ πραγματοποίηση τῶν κατασκευῶν γίνεται μέ προκατασκευασμένα καί τυποποιημένα στοιχεῖα, χωρίς ὥστόσο, νά δημιουργοῦνται μονότονες φόρμες: τό περιβάλλον παρά τήν ἐπανάληψη - τυποποίηση εἶναι στό ἔπακρο διαφοροποιημένο, καθώς ὑπάρχει ἡ μεγάλη μεταβλητικότητα τῶν στοιχείων του. Ἔτσι, κανένα σπίτι δέ μοιάζει μέ τό διπλανό καί οἱ ἔξωτερικοί χώροι πού συντίθεται ἀπ' αὐτά εἶναι ποικίλων μορφῶν.
7. Δημιουργεῖ ἕνα περιβάλλον κατάλληλο γιά τήν πολιτιστική ἰδιομορφία τῆς δοσμένης αὐτῆς κοινότητας ἀνθρώπων, καθώς τά προκατασκευασμένα στοιχεῖα εἶναι φτιαγμένα ἀπό ντόπια «θερμά» ὕλικά, ὅπως καλάμια, γύψος, πηλός κλπ. Ἕνα περιβάλλον μέ προσωπικότητα, ἀντίστοιχη στόν προσωπικότητα τῶν ἀνθρώπων του.
8. Ἀποτελεῖ μιᾶ οικονομική κατασκευή (κατά 25% φτηνότερη ἀπό τό συνηθισμένο μέσο κόστος κατασκευῆς στόν περιοχή τῆς Λίμας).

9. Ἀποτελεῖ (σάν ἔρευνα καί πείραμα) ἕνα μεταβατικό στάδιο τῆς διαδικασίας πού, μιᾶ μέρα, θά καταλήξει ἴσως μέ μιᾶ δλοκληρωτικά αὐτόνομη ἀπό τό λαό ἀρχιτεκτονική, αὐτοκατασκευαζόμενη, χωρίς ἴσως τήν ἀνάγκη ὑπαρξης τοῦ ἀρχιτέκτονα (βέβαια αὐτό εἶναι μιᾶ παρακινδυνευμένη ὑπόθεση, ἀλλά ἔχει προηγούμενο: τήν ἀνώνυμη λαϊκή ἀρχιτεκτονική).

Τά παραπάνω χαρακτηριστικά μποροῦν νά μᾶς χρησιμέψουν καί σάν βασικές ἀρχές γιά τή μελέτη μιᾶς λαϊκῆς αὐτογενοῦς ἀρχιτεκτονικῆς. Τά ἐπόμενα σκίτσα, παρουσιάζουν τά χαρακτηριστικά στοιχεῖα τῆς λύσης τῆς ομάδας Alexander.

CONSTRUCTION

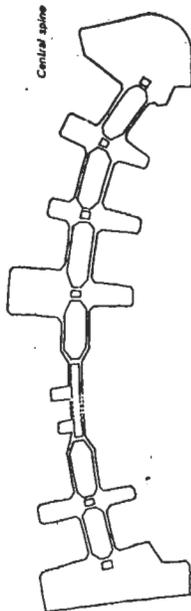
HMI - KATEΥΘΙΝΟΜΕΝΗ, HMI - ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ (Ἀρχ.: CHR. ALEXANDER, PROYECTO EXPERIMENTAL — LIMA PERU): ΜΙΑ ΓΕΙΤΟΝΙΑ Ἀνευδιευτικοί ἐργάτες ἢ / καὶ οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι χιτίζουν τὴ γειτονιά τους μὲ τὴν ἐπίβλεψη κάποιου εἰδικοῦ καὶ τὴ βοήθεια ἐλάχιστων καὶ ἀπλῶν σχεδίων. Τὰ τυποποιημένα στοιχεῖα ἔχουνε προβλεφθεῖ ἔτσι πὺ νὰ μποροῦν νὰ μεταφέρονται καὶ νὰ δομοῦνται μόνο ἀπὸ δύο ἀνθρώπους.

ΓΕΝΙΚΑ ΠΛΑΝΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Ἐπιδείκνουν τρία δίκτυα:

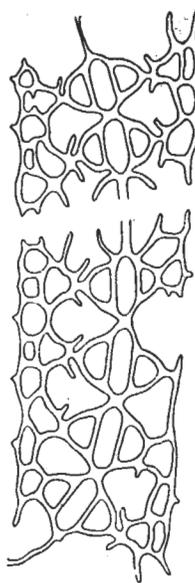
- 1) πεζῶν
- 2) αὐτοκινήτων
- 3) κεντρικὸς ἄξονας
τῆς κοινότητας

Over and above the cells, the site contains three major organizational elements: the road system, the pedestrian network, and the central spine. Vehicles travel on narrow one-way loop roads around the cells, with car parking at the entrances to the cells. There are enough parking spaces to provide for 50% car ownership. This figure was given to us by the United Nations; they estimate 50% car ownership in 30 years, and asked us to work to that figure. The central spine of the pedestrian system, we call

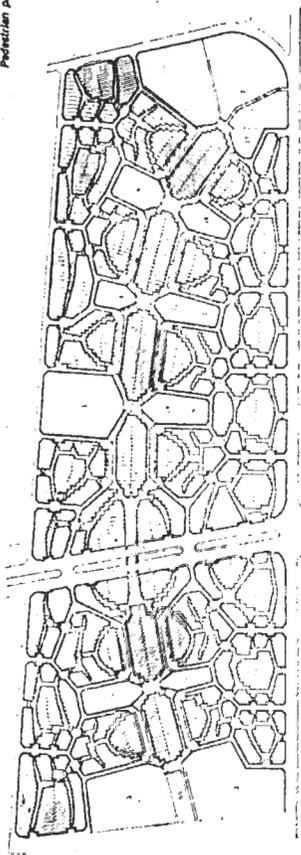

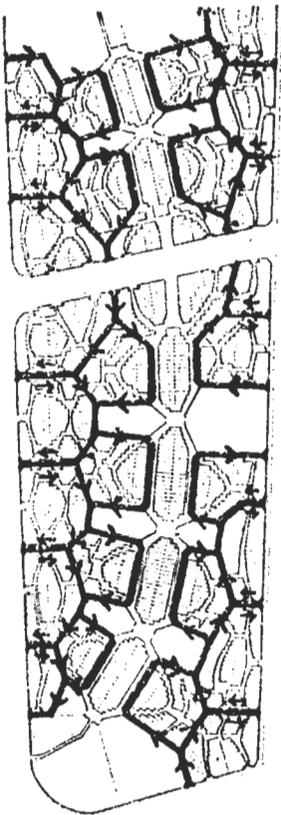
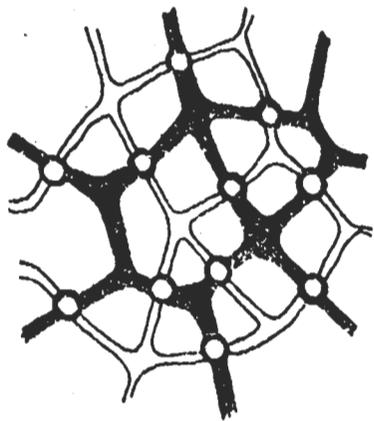
Below The site

- 1 Primary school
- 2 Secondary school
- 3 Technical secondary school
- 4 Church
- 5 Cinema
- 6 Supermarket
- 7 Market
- 8 Municipal offices
- 9 Grove of trees
- 10 Kindergarten
- 11 Clinic
- 12 Sports center
- 13 Park
- 14 Peaking room
- 15 Outdoor room

Pedestrian path system

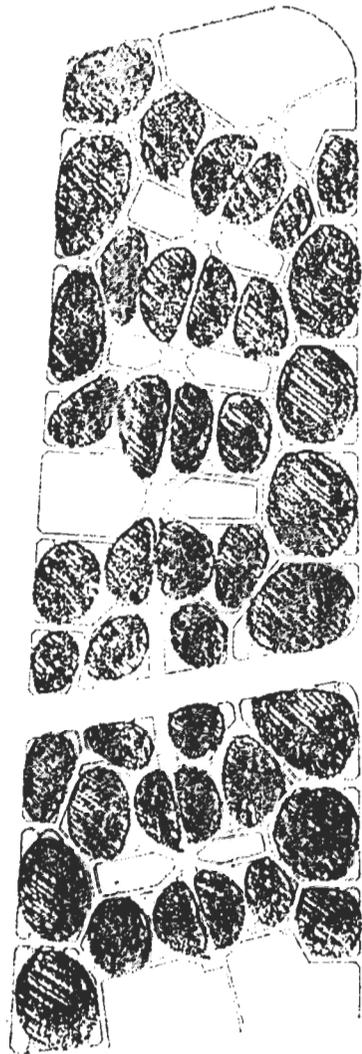

Σολωμωσων πεζών-όχηκιάτων

Πεζοί ακτινωτά

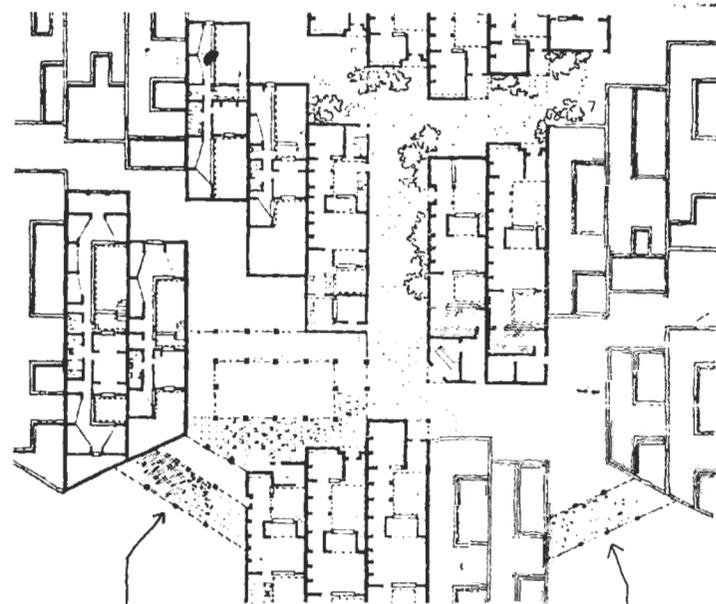
ΣΕ ΜΙΑ ΚΑΙΜΑΚΑ ΑΠΟΛΥΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ
ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΝΗΘΙΩΝΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΣΠΗ.

Η κοινοτική έχει διαφέρει σε 43 ημερές ποτιστικής υποπόνοιά-
σεως κατοικίας που κούρ για 380μ για 380μ. Η κοινοτική έχει 25-75 ποτιστικής.

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΝΟΣ ΚΥΤΤΑΡΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΥΠΟΜΟΝΑΔΑΣ (SUBCULTURE CELL) (25 - 75 σπ(τια)

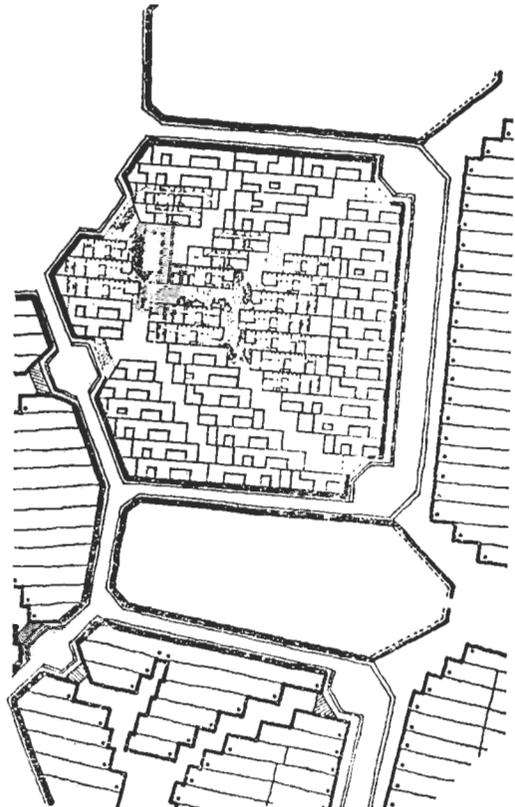
Φαίνεται καθαρά η μεγάλη ποικιλία - διαφοροποίηση των κατοικιών όπου η προκατασκευή κι η τυποποίηση στοιχείων και μεθόδων δε συνεπάγεται άναγκαστικά μιá μονοτονία. Έπίσης, τό ότι δημιουργούνται πλοίοιοι σέ διαφοροποιήσεις εξωτερικοί χώροι παρά τό ότι τά σπίτια διευθετούνται εάσει ενός μόνο παράλληλου συσχετισμού τους και παρά τό σπάνταρ πλάτος τους. 'Η μετάβαση από τή μάκρο στή μέσο και μικρο - κλίμακα είναι ήμαλή, διαβαθμισμένη συμβάλλοντας στήν ανθρωπομετρική όργάνωση τοϋ χώρου ό όποιοσ διαμορφώνεται «ζεστά» μέ πλακόστρωτα, φυτεμένα μονοπάτια και στέγαστρα από μπαμπού.

ΕΙΣΟΔΟΣ ΣΤΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ

ΕΙΣΟΔΟΣ ΣΤΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ

- 1 First floor of house
- 2 Second floor of house
- 3 Shop
- 4 Outdoor room

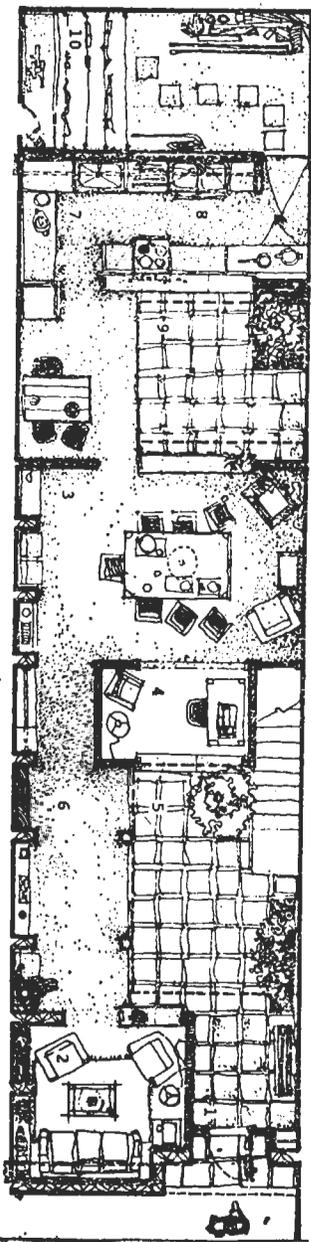

HOUSES IN THE SITE

- 5 Parking
- 6 Cell gateway
- 7 Garden

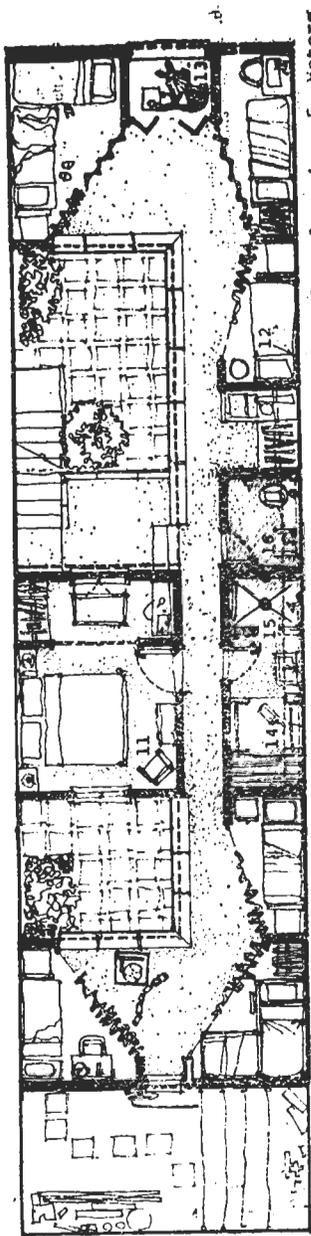
Οι καρέφες είναι μεταδλητές τόσο στην έσωτερική τους διαρρύθμιση όσο και ανά κατά μήκος μή-
 ρους τους: μπορούν να ροοσταματισθούν χάρη ή κινείς χρήσεις και αναρτήσεις.

First floor

ΤΟ «GENERIC HOUSE»
 ΤΟ ΣΗΤΙ — ΤΥΠΟΣ
 ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΕΙΣ ΤΩΝ 2 ΟΡΟΦΩΝ ΤΟΥ ΒΑΣΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΕΝΟΣ ΣΗΤΙΟΥ,
 ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΠΟΙΟ ΑΝΗΛΙΟΥΡΓΟΥΝΤΑΙ ΠΑΡΑ ΠΟΛΛΕΣ ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ

THE GENERIC HOUSE

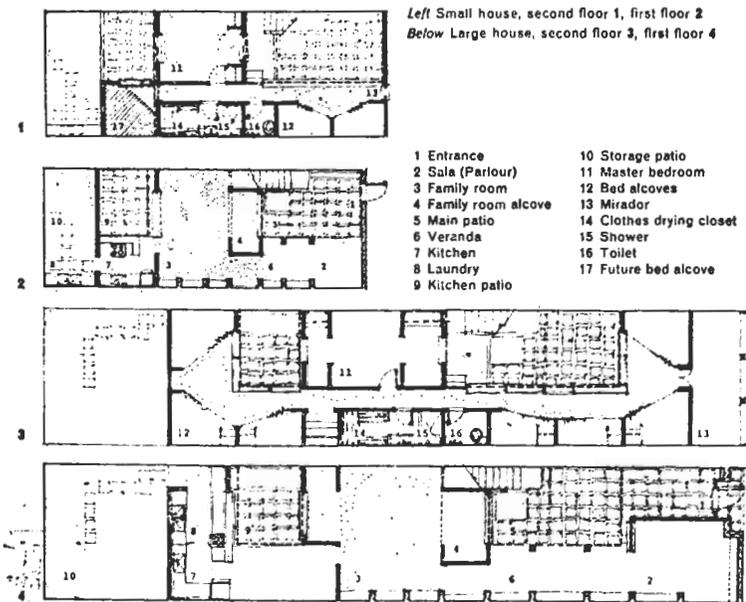

Second floor

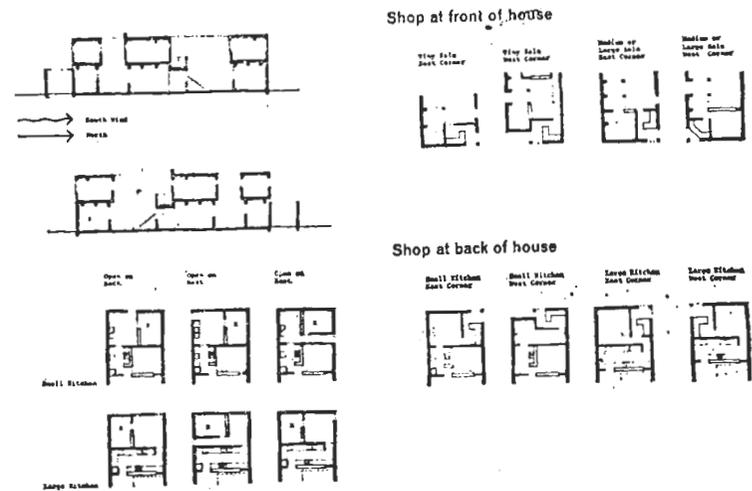
- 1 Entrance
- 2 Sala (Parlour)
- 3 Family room
- 4 Family room alcove
- 5 Main patio
- 6 Veranda
- 7 Kitchen
- 8 Laundry
- 9 Kitchen patio
- 10 Storage patio
- 11 Master bedroom
- 12 Bed Alcoves
- 13 Mirador
- 14 Clothes drying closet
- 15 Shower
- 16 Toilet

ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

(Έδω παρουσιάζονται δύο μόνο παραλλαγές από τον μεγάλο αριθμό τους).

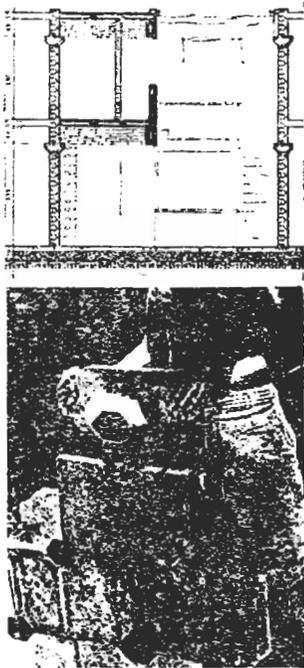

ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΜΕΤΑΒΑΗΤΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Ἡ μεταβλητότητα τῶν κατοικιῶν (σέ ὀριζόντια καί κατακόρυφη ἔννοια) δημιουργεῖ ἕνα πλῆθος παραλλαγῶν τόσο τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, ὅσο καί τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου τῶν κατοικιῶν. Παρά τήν τυποποίηση καί τήν προκατασκευή δέν ὑπάρχει μονοτονία: ὁ συνολικός χώρος εἶναι στό ἕπακρο διαφοροποιημένος.

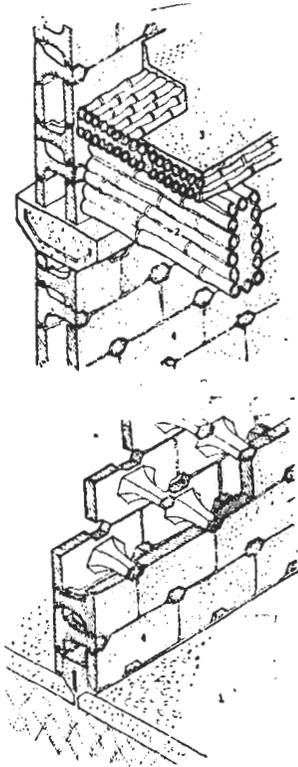
ΚΑΤΑΚΟΡΥΦΗ ΤΟΜΗ

Right
1 Flaming slab
2 Bamboo-urethane foam beam
3 Bamboo-urethane foam plank
4 Mortarless block cavity wall

ΔΟΜΗΣΗ ΤΟΙΧΟΥ ΑΠΟ ΠΡΟΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΕΣ ΠΛΑΚΕΣ (ΔΟΜΗΣΗ ΧΩΡΙΣ ΣΥΝΔΕΤΙΚΟ ΚΟΝΙΑΜΑ)

ΑΞΟΝΟΜΕΤΡΙΚΟ ΒΑΣΙΚΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ

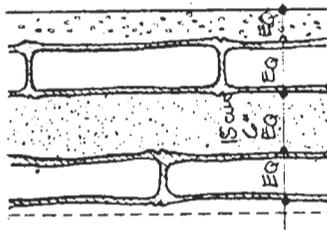
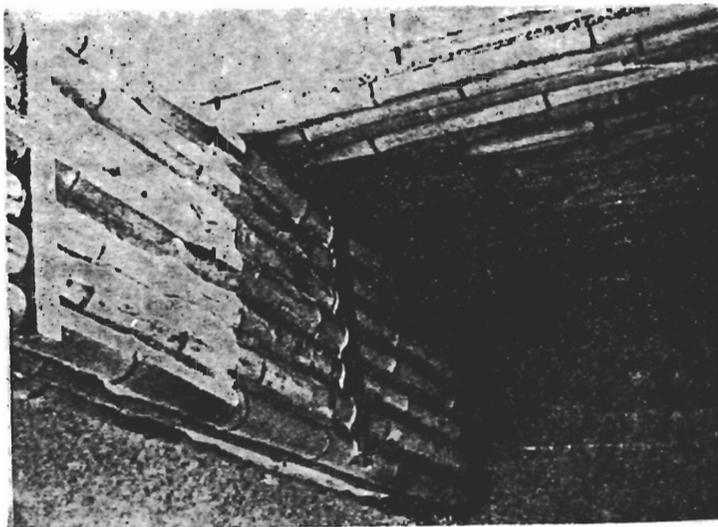
ΑΞΟΝΟΜΕΤΡΙΚΟ ΕΔΡΑΣΗΣ ΤΟΥ ΤΟΙΧΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΛΙΟΜΕΝΗ ΠΛΑΚΑ (•ΘΕΜΕΛΙΟ•)

Ἐπεξηγήσεις προηγούμενου σκίτσου:

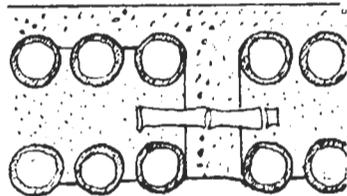
Ἡ βασική γενική δομή ἑνός σπιτιοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ «κυλιόμενη» πλάκα (ἀντισεισμικό πλεονέκτημα) πού ἀντικαθιστᾷ τὰ θεμέλια καί πάνω στήν ὁποία ἐδράζονται οἱ τοῖχοι οἱ ὁποῖοι εἶναι φέροντες (ὑποστηγλώματα δέν ὑπάρχουν). Στά «σενάξ» (ἀπό ὀπλισμένο σκυρόδεμα) τῶν τοίχων ἐδράζονται τὰ ἄλλα δύο φέροντα στοιχεῖα: τὰ δοκάρια ἀπὸ μπαμποῦ καί τὰ πατώματα.

- Τό βασικό ὕλικό τῶν δομικῶν στοιχείων εἶναι τό μπαμποῦ καί διάφορα ἀφρώδη ὕλικά ὅπως τό ἀφρώδες οὐρεθάνιο.
- Τά δάπεδα κατασκευάζονται ἀπὸ ἕνα στρώμα θειούχας ἄμμου πού σκεπάζει τὰ προκατασκευασμένα τους κομμάτια ἀπὸ μπαμποῦ καί ἀφρώδες οὐρεθάνιο. Στόν ἐπόμενο πίνακα φαίνεται λεπτομέρεια (σέ τομή) αὐτῆς τῆς κατασκευῆς.
- Μέ τό ἴδιο σύστημα κατασκευάζονται καί τὰ φέροντα δομικά στοιχεῖα, ὅπως τὰ δοκάρια καί τὰ δάπεδα.

Λεπτομέρεια της έδρασης του πατώματος στο δοκάρι.

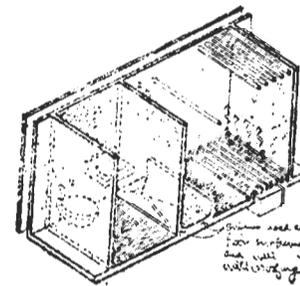
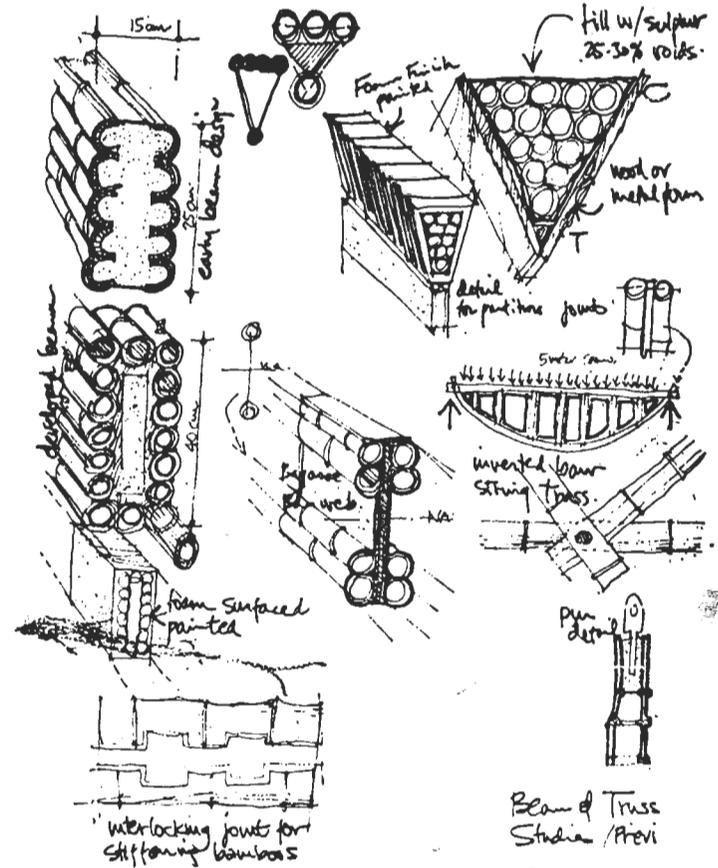
Plank section

Plank joint

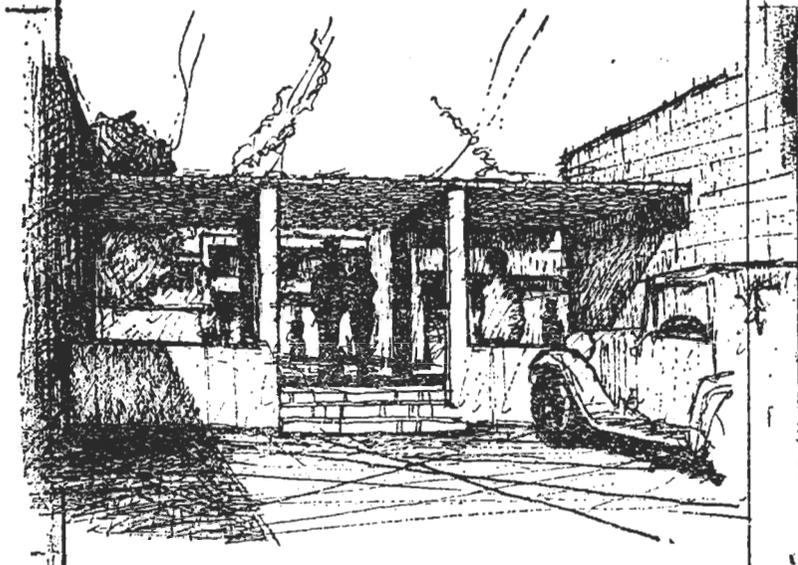
Κατακόρυφες τομές του δαπέδου.

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΕΣ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ

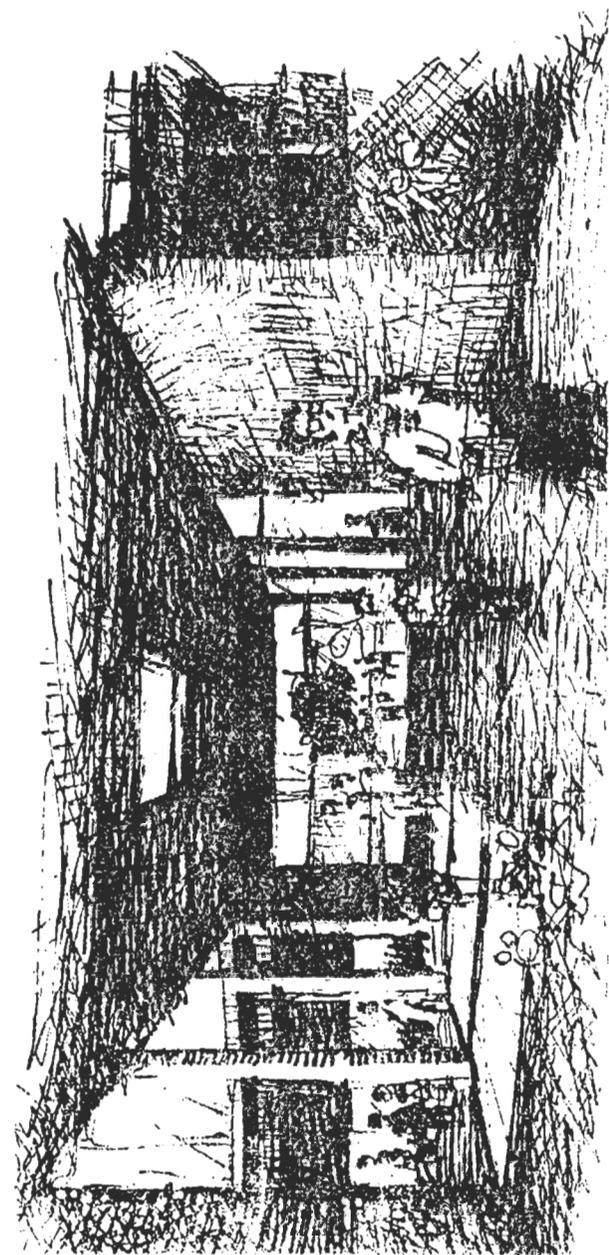

τυποποιημένη προκαταβιομηχανική μονάδα υγρών χώρων.

CELL GATEWAY:
ΕΙΣΟΔΟΣ ΓΕΙΤΟΝΙΑΣ ΜΙΑΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΟΜΟΝΑΔΑΣ

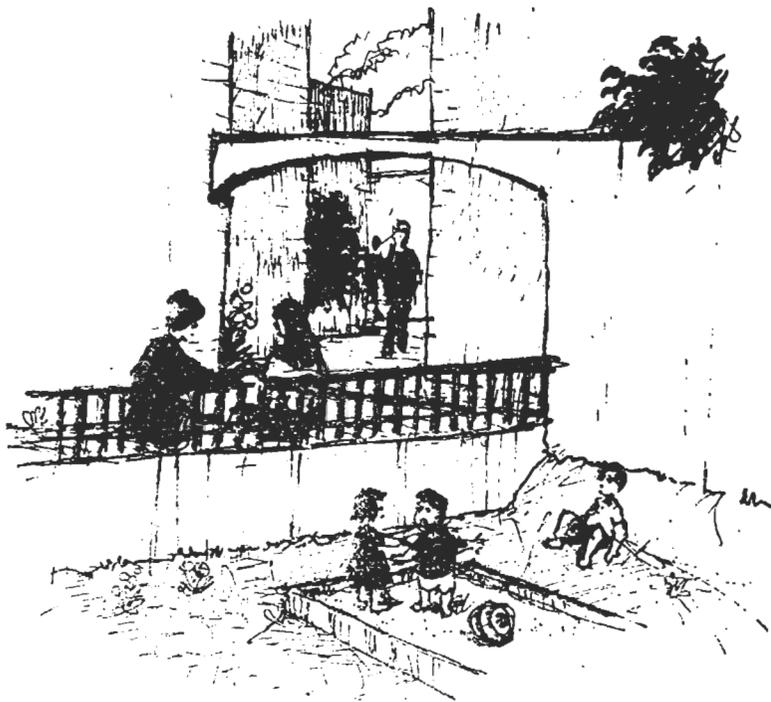

Κάθε πολιτιστική υπομονάδα έχει το δικό της χαρακτήρα ζωής και υπάρχει κοινωνική και πολιτιστική ανταλλαγή ανάμεσα στις υπομονάδες αυτές. Έτσι στο σύνολό τους, δημιουργούνε μια ηθική και διαφοροποιημένη κοινωνική και πολιτιστική ζωή, ενώ παράλληλα, αυτή η διάσπαση δεν ανελέει στη κεντρική κοινωνική (εθνογενική) ζωή δημόσιας της κοινότητας. Προσεται, ανθίβωσ για ζύν... "αυτομετρωμένη συμπεριφομή" που ανάλυσα σε άλλα βελίδια.

Τα σχολεία είναι "ανοιχτά" στη δημόσια ζωή και στο χώρο της μαζικής διαπερνώντας από μοναξιά και εσώες περτών. Μετά στη ζωή της κοινότητας, παύσαν να είναι τα γνωστά απομονωμένα κείνη κάποια κεντρική.

Οι χώροι παιχνιδιού των μικρών παιδιών είναι μέσα στους δρόμους και τις πλατείες με μία στοιχειώδη μόνο προφύλαξη και δυνατότητα επίβλεψης από τους μεγάλους.

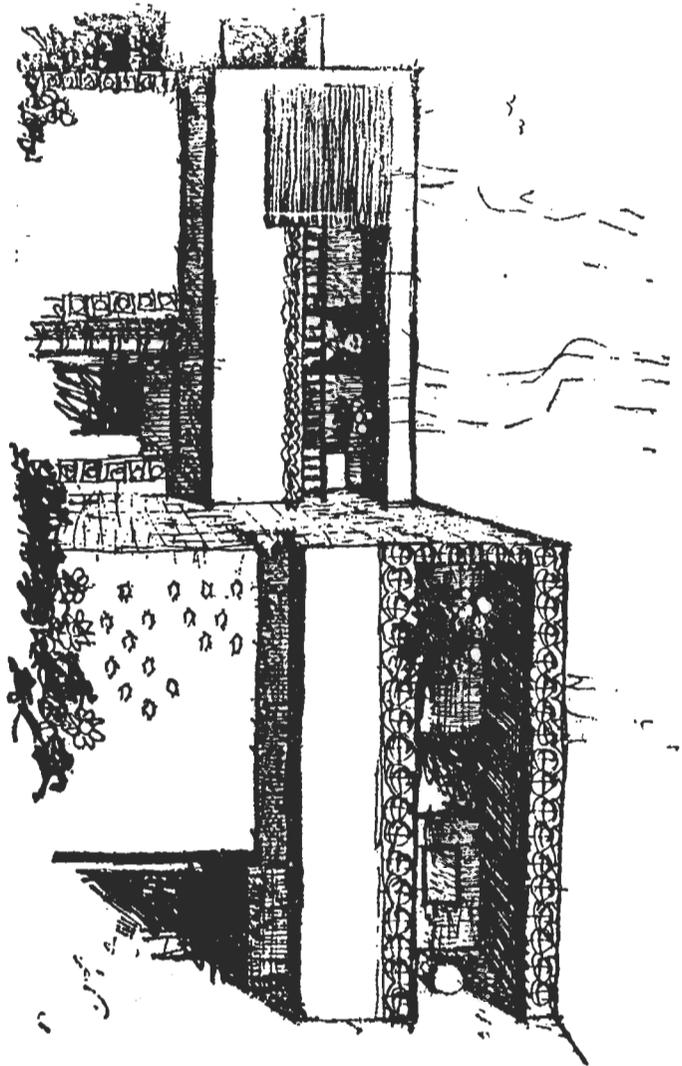

ΕΙΣΟΔΟΣ ΕΝΟΣ ΣΠΙΤΙΟΥ ΜΕ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΚΑΙ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ
ΚΑΙ ΠΡΟΩΘΕΙΤΕΡΗ ΔΙΑΒΑΘΜΙΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΕΓΧΩΣΤΟ ΜΕΣΑ, ΑΠΟ

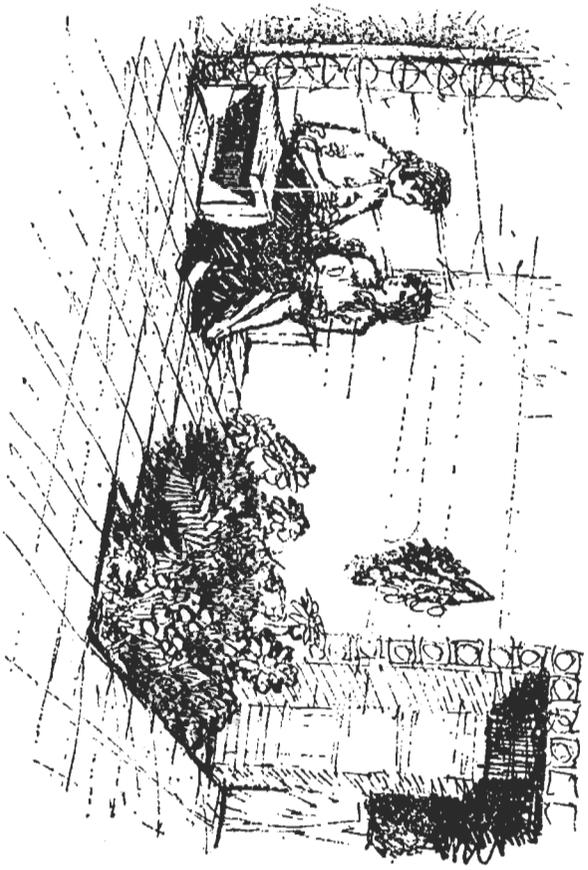

... ΣΠΙΤΙΟΝ ΠΙΣ ΤΟ ΔΕΧ. ΟΙΟΤΙ ΤΩ ΣΩ ΟΜΙΛΩΝΤΙ ΣΤ

ΟΨΗ ΕΝΔΕΣ ΕΠΙΤΙΔΥΣ ΠΑΡΑ ΤῆΣ ΕΥΠΟΡΕΙΩΣΗΣ ΤῶΝ ΓΕΩΡΓΙΑΝ
 ΚΑΜΙΑ ΟΨΗ ΣΤΟ ΚΟΙΤΙΣΤΗ ΜΕ ΤῆΣ ΔΙΠΛΩΜΗΣ ΤΗΣ

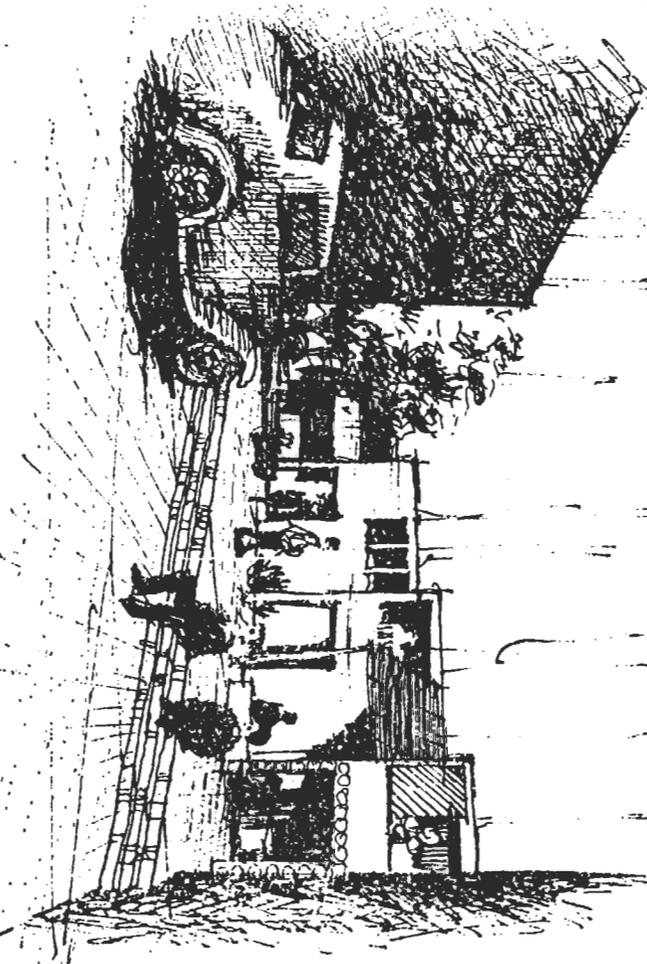
12. Γεία μετ κοινοτική βομή

ΛΟΥΛΟΥΔΙΑ ΣΤΟΝΣ ΑΡΟΜΟΝΣ

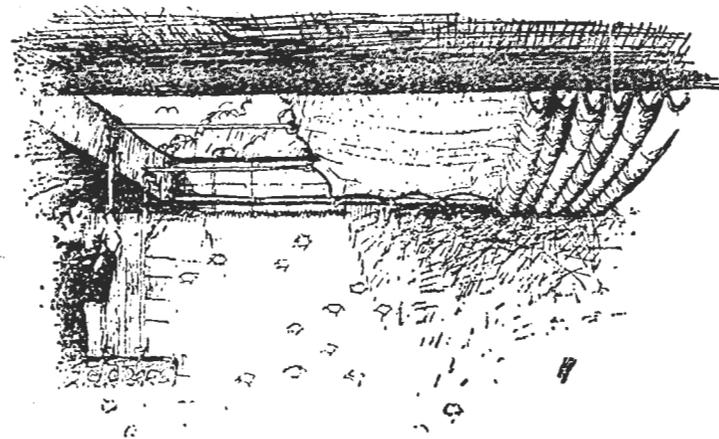
ΤῶΝ ΠΛΑΝΟΣΦΡΩΣΑ (ΣΠΟ ΠΛΑΙΝΕΣ ΠΟΥ ΒΡΑΙΝΩΜΕ ΣΥΝΕΡΓΑ) ΔΕΙ ΕΙΝΑΙ ΚΟΝΟ ΓΙΕ ΤΟ
 ΠΕΡΑΓΕΙΑ. ΕΙΝΑΙ ΧΥΡΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ, Η ΤΕΛΕΒΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΝΟΛΟΒΙΔΕΣ. ΟΣ ΕΦΥΓΕ
 ΠΙΝΟΙ ΧΥΡΟΙ ΤῶΝ ΕΦΕΡΣΩΝ ΚΑΙ ΤῶΝ ΕΣΤΩ ΚΑΘΩΣ ΜΑΘΗΡΟΝ ΚΑΙ ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑ ΕΙΝΑΙ
 ΟΒΕΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΗ ΤῆΣ ΔΙΠΛΩΜΗΣ.

Παίρνει ο σχηματισμός του οροφής και είναι διαφορετική για ηλιόλουστο.

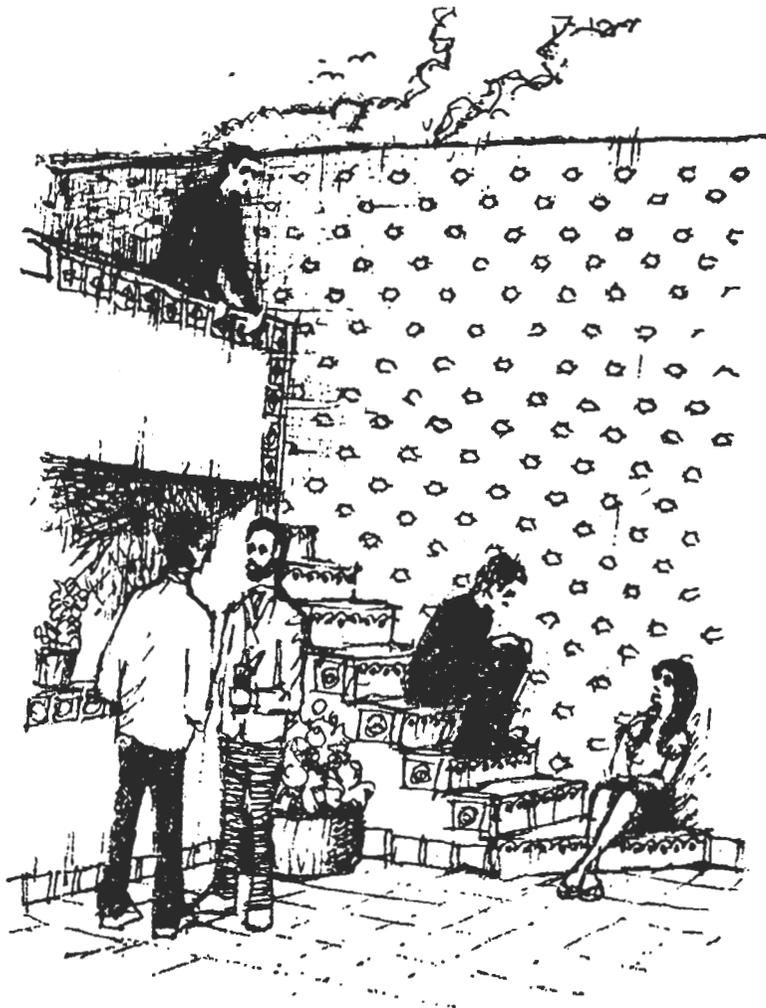
Τα parking είναι οι χώροι κοντά στις εισόδους των ποταμιών υποκατασκευών.

ΤΟ ΑΙΘΡΙΟ: ΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ ΣΤΟ «PATIO» ΜΠΟΡΕΙ
ΝΑ ΣΚΕΠΑΖΕΤΑΙ Ή ΟΧΙ

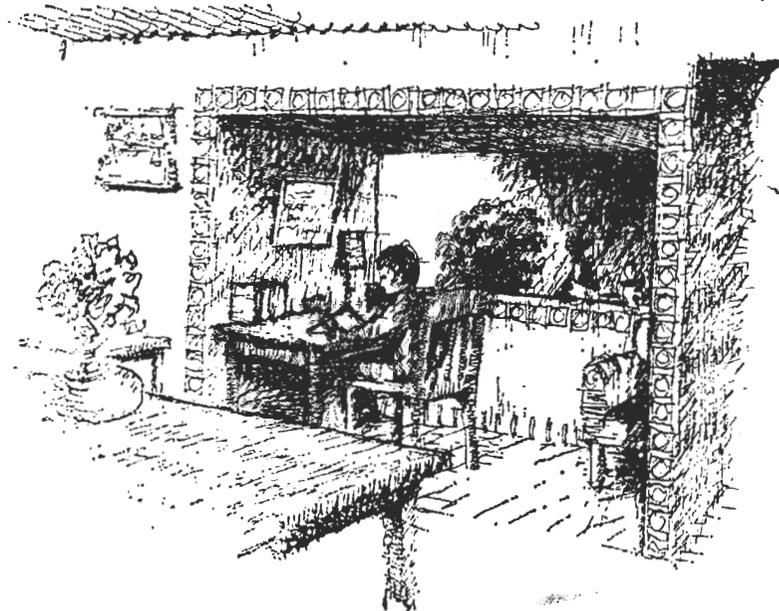

Τό «patio» σκεπάζεται από ένα πτυσσόμενο διαφανές παρασόλι από νάκρον. Ένα άτομο μόνο μπορεί να τό ανοίξει, να τό κλείσει ή να τό σταθεροποιήσει σ' ένα επιθυμητό ένδιάμεσο άνοιγμα. Σέρεται μέ σχοινί όπως και οι κουρτίνες.

Ἡ σκάλα γιὰ τὸν δροφὸ τῶν ὑποδηματίων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ patio.

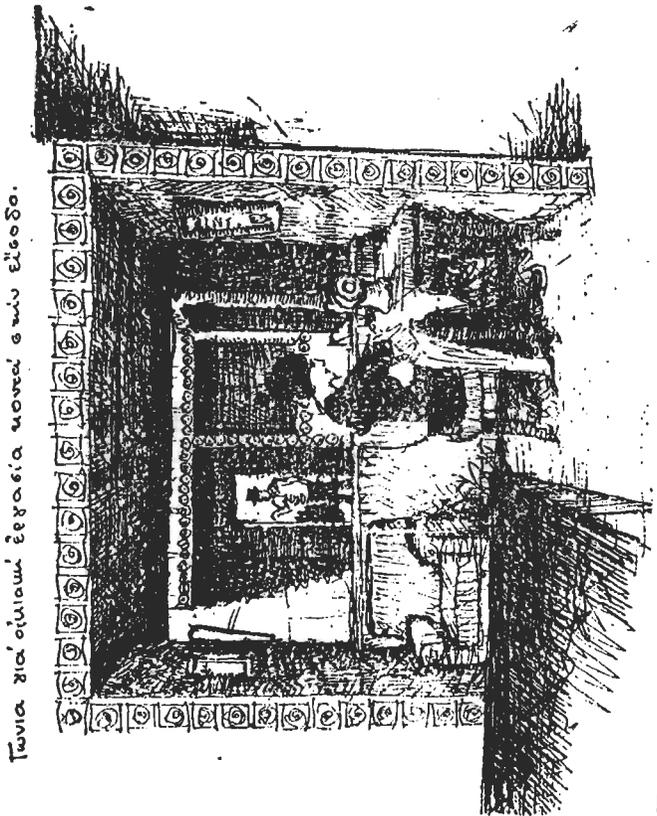

Γωνιά γιὰ κελύφι (παλιὸ σκυλιὰ φορμαῶ).

Τυπικά ὄνειρος.
 Το γέροντος δὲ
 ἔχουε κρουαίκο-
 ποίδη "γέρε" ὄ-
 ρια δὲ δηκίονες,
 κάρου θοῦ Σεῦ
 ἀνωθῶν.
 ἠμυροὶ ἀγορῶν, ἰο-
 ῖν εἶναι ζέτορα
 τοῦ ἐδὲ παυρῖδι τῶν
 ἡτέρα αὐαί τῶν ἔγω,
 υαφῶς αὐαί ἐδὲ εὐτε-
 ρῆς, οὐ εἰς αἰτιά, τῶν
 χῆρας ἐδὲ υἱοῦ τῶν
 τῶν ἑστῶν ἀπὸ υἱοῦ
 οὐ τὸ ἀδῶν ἡ αὐτῶν
 ἀπὸ υἱοῦ εἶναι
 τῶν ἀπὸ υἱοῦ παρῶν
 αὐαί τῶν ἀπὸ υἱοῦ
 ἀπὸ υἱοῦ εἶναι.

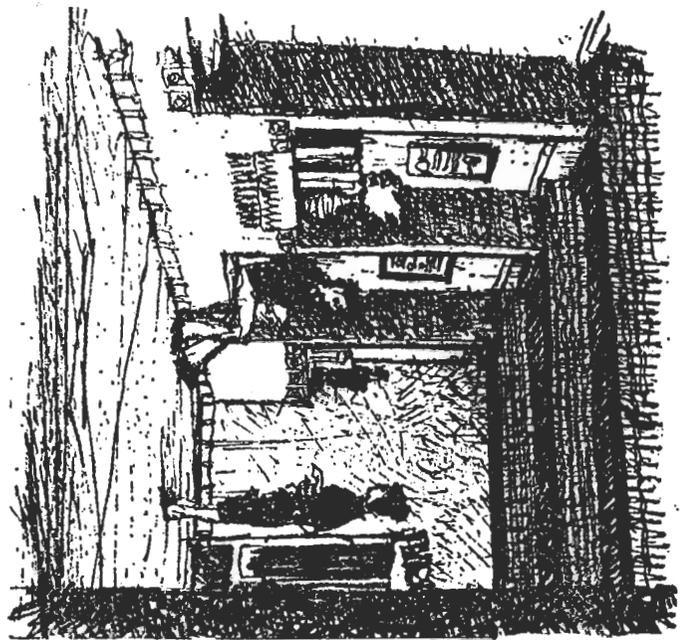
ἄλλο ὄνειρος ἢ τὸ παρὸν ὁμοίως ἢ τὸ παρὸν.

ἄλλο ὄνειρος ἢ τὸ παρὸν ὁμοίως ἢ τὸ παρὸν.
 ἄλλο ὄνειρος ἢ τὸ παρὸν ὁμοίως ἢ τὸ παρὸν.
 ἄλλο ὄνειρος ἢ τὸ παρὸν ὁμοίως ἢ τὸ παρὸν.
 ἄλλο ὄνειρος ἢ τὸ παρὸν ὁμοίως ἢ τὸ παρὸν.

3.Γ. ΑΛΛΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΥΤΟΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ

Όπως θά εξηγήσω σέ επόμενο κεφάλαιο, ή ύπαρξη ομοιογενών κοινωνικών ομάδων από πολιτιστικής κυρίως πλευράς, εύνοει τήν εφαρμογή τής συλλογικής διαχείρισης τού χώρου, συνήθως δέ, γίνεται ο απαραίτητος όρος τής*. Έτσι, τό σύνολο τών επί μέρους αυτών ομάδων θά δώσει τό τελικό αποτέλεσμα σέ κλίμακα πόλης. Παραδείγματα σέ τέτοια κλίμακα δέν έχουμε ακόμη, παρά μόνο στήν παραδοσιακή λαϊκή αρχιτεκτονική. Είναι επομένως χρησιμη ή μελέτη τών επί μέρους ειδικών περιπτώσεων σέ μικρή κλίμακα, για νά μπορέσουμε νά προχωρήσουμε στή «μακροκλίμακα». Για τό λόγο αυτό, παρουσιάζω τώρα ένδεικτικά, μερικά παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων για νά δώσω μία ιδέα αυτής τής πρακτικής. Τονίζω, ότι τά παραδείγματα αυτά αποκτούν αξία άν τά σκεφτείτε μέσα σέ μία προοπτική μεγέθυνσης και ολοκλήρωσής τους σέ κλίμακα πόλης, σάν γενικευμένη κοινωνική πρακτική. Απομονωμένα, έχουν αξία από τεχνικής πλευράς και απ' αυτή τήν άποψη τά παρουσιάζω τώρα. Απ' αυτή τήν πλευρά θέλω νά κάνω μία παρατήρηση:

Παρατηρώντας τά επόμενα σχέδια, ίσως νομιστεί ότι τό πρόβλημα είναι ή επινόηση συστημάτων κατασκευής τυποποιημένων και προκατασκευασμένων μονάδων κατοικίας, ώστε νά μπορούν

Οι νοσχοί στέως
τοίχων χείμαφο-
βοιδόνται για ένα
εωρό χείμαφο: κα-
βίετια, βιβλιοθή-
κη, διατάκτης
κ.α. κ.

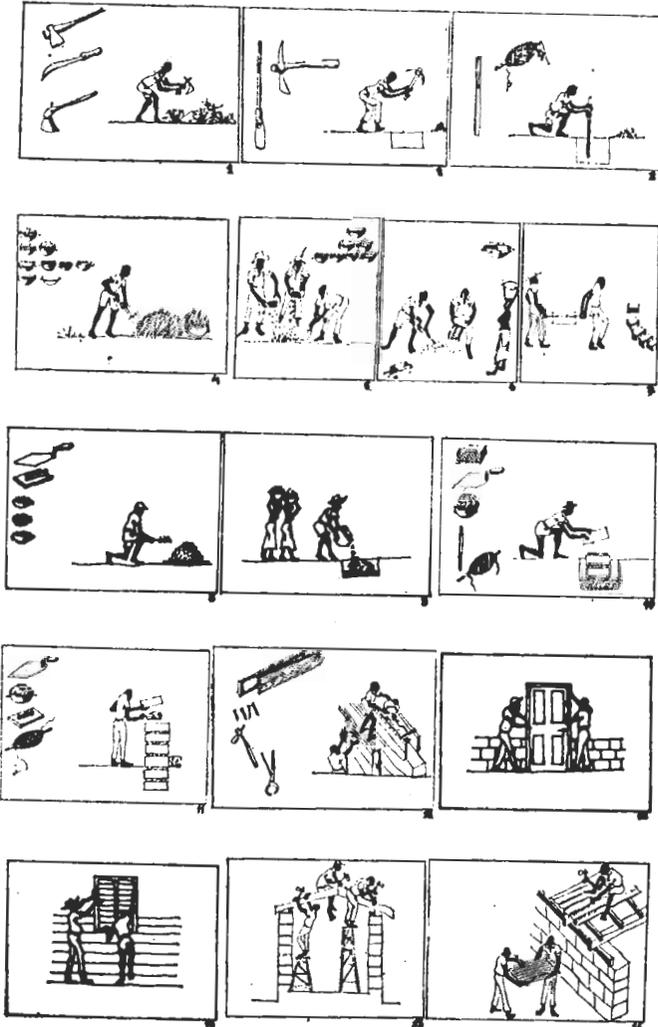
* Τό ότι ή ύπαρξη ομοιογενών κοινωνικών ομάδων γίνεται απαραίτητος όρος για τή συλλογική διαχείριση τού χώρου και για τή δημιουργία τών ειδικών χώρων για τή ζωή τέτοιων ομάδων, αυτό είναι κάτι πού τό διαπίστωσε στήν πράξη ο ίδιος ο Alexander και τό δήλωσε μετά σάν προϋπόθεση: όταν τού ανατέθηκε ή αναδιάρθρωση τών χώρων τού Πανεπιστημίου του, ή λύση πού πρότεινε, (όπου καταργούνται τά γνωστά μοντέλα ζωής μέ διασπαρμένες λειτουργίες και χώρους και προτείνονται χώροι μέ ελεύθερη κοινοτική ζωή χωρίς Ιεραρχίες) απορρίφθηκε από τίς πανεπιστημιακές αρχές... Απογοητευμένος, έβγαλε τό συμπέρασμα, ότι μόνο σέ ομοιογενείς κοινότητες έχουν εφαρμογή τέτοιες λύσεις (έκανε έτσι φανερή τήν αντίθεση ανάμεσα στο «κατεστημένο» και τούς φοιτητές). Έγκατέλειψε κυριολεκτικά τή δουλειά του και πήγε μέ μία ομάδα φίλων του φοιτητών νά φτιάξει μία κοινότητα στα βουνά... για νά αποσιωθούν στή μελέτη τού Ζέν (ανατολική φιλοσοφία)!...

(δταν θά τίς δίνει έτοιμες στόν κόσμο ή βιομηχανία) οί άνθρωποι νά τίς μοντάρουν καί νά τίς ξεμοντάρουν εύκολα. Κάτι σάν τά «λυόμενα» δηλαδή! Άν ήταν αυτό τό πρόβλημα, τότε μέ αντίσκηνα, μέ λυόμενες κατασκευές καί μέ... τροχόσπιτα θά φτιάχναμε μιά πόλη! (Όπως στην περίπτωση τεράστιων περιοχών στην πόλη του Λός Άντζελες). Προφανώς τό πρόβλημα είναι άλλο: Ζητάμε μιά κοινωνική πρακτική του χώρου πού θά παράγει τό χώρο στό σύνολό του (κι όχι σπίτια άπ' τόν καθένα) όπου ή παραγωγή τής κατοικίας θά γίνεται σέ οργανική σχέση μέ τά υπόλοιπα κτίσματα καί χώρους τής πόλης, ώστε νά παράγεται ένας ιστός κι όχι μιά συνάθροιση καί αντιπαράθεση μονάδων. Άκόμα, ή νέα αυτή αυτοοργανωσιακή καί αυτοδιαχειριστική πρακτική του χώρου, δέ μπορεί νά δέχεται έτοιμες λύσεις άπό άλλους πού προσφέρουν στοιχεία προκαθορισμένα για μοντάρισμα βάσει μιās συνδυαστικής. Οί ειδικοί έχουν μόνο νά προσφέρουν τήν τεχνική καί τά δομικά στοιχεία, είτε έτοιμα, είτε άναλυμένα στά συνθετικά τους, μέ τρόπο πού νά εξασφαλίζεται ή μέγιστη δυνατότητα πρωτοβουλίας των κατοίκων στή σύνθεση καί πάνω άπ' όλα στή λήψη αποφάσεων, πριν άκόμα προδιαγραφούν οί δυνατές μορφές πού μπορούν νά προκύψουν: Οί τελευταίες θά πρέπει νά παραμείνουν βασικές «άγνωστοι», πού μόνο ή πράξη (κατά τή διαδικασία τής λήψης των αποφάσεων κι ύστερα τής κατασκευής) θά τίς άποκαλύψει. Θέλω άκόμα νά προσθέσω ότι ή παρακάτω παρουσίαση δέν έγινε μέ βάση τό άν συμφωνώ ή όχι μέ τά παρουσιαζόμενα παραδείγματα, αλλά μέ μόνο κριτήριο τό ότι καθένα τους περιέχει υποδειγματικά στοιχεία τής νέας πρακτικής του χώρου πού θέλω νά περιγράψω.

AUTO-CONSTRUCTION DIRIGEE AFRIQUE NOIRE

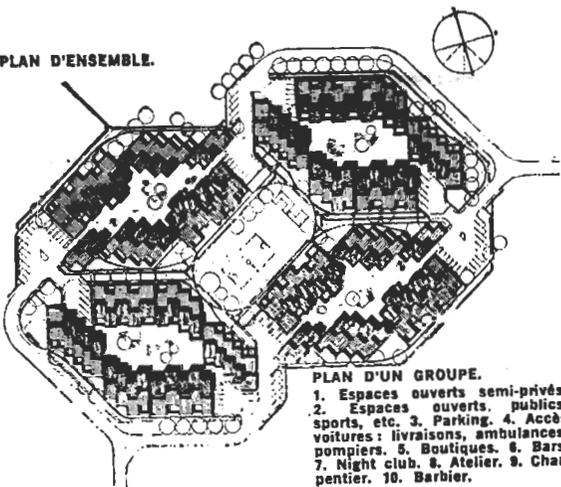
α.

MANUEL DE CONSTRUCTION: Il s'agit ici de la mise au point d'un manuel utilisant des symboles et pictogrammes a la place de textes, a l'usage de constructeurs illettrés réalisant des projets d'autoconstruction sans supervision qualifiée permanente.

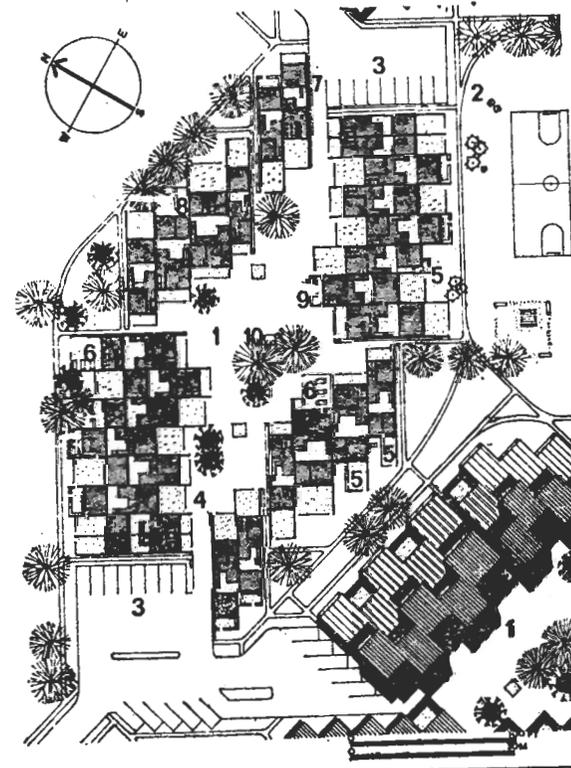

ΚΑΤΕΥΘΥΝΟΜΕΝΗ ΑΥΤΟΚΑΤΑΣΚΕΥΗ: Πρόκειται για ένα εγχειρίδιο για αγράμματους μέ εικονογράμματα καί σύμβολα για τήν πραγματοποίηση αυτοκατασκευής χωρίς νά απαιτείται συνεχής επίβλεψη άπό ειδικούς.

PLAN D'ENSEMBLE.

PLAN D'UN GROUPE.
1. Espaces ouverts semi-privés.
2. Espaces ouverts, publics, sports, etc. 3. Parking. 4. Accès voitures: livraisons, ambulances, pompiers. 5. Boutiques. 6. Bars. 7. Night club. 8. Atelier. 9. Charpentier. 10. Barbier.

ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΚΙΝΗΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ.

Η ΜΑΥΡΗ ΑΦΡΙΚΗ

(Σχόλια στο προηγούμενο σχέδιο)

école d'architecture kumasi institut of technology ashanti, ghana

Οι παρακάτω πειραματικές μελέτες είναι ένα απόσπασμα από ένα άρθρο δημοσιευμένο στο γαλλικό «Architecture d' Au'jourd'hui» (No 140, 'Οκτώβρης 1968).

Έδώ παρουσιάζονται διάφορες μελέτες σπουδαστών της αρχιτεκτονικής σχολής του Τεχνολογικού Ίνστιτούτου της Γκάνα και ιδιαίτερα του τρίτου έτους, που ανέλαβε να συγκεντρώσει τις εργασίες τις απαιτούμενες για ένα γενικό πρόγραμμα επαναστάσεως αγροτικών πληθυσμών.

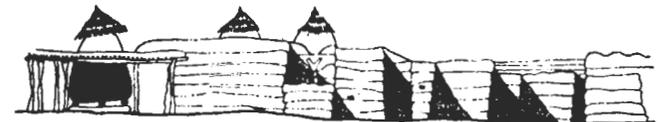
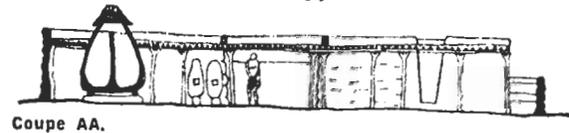
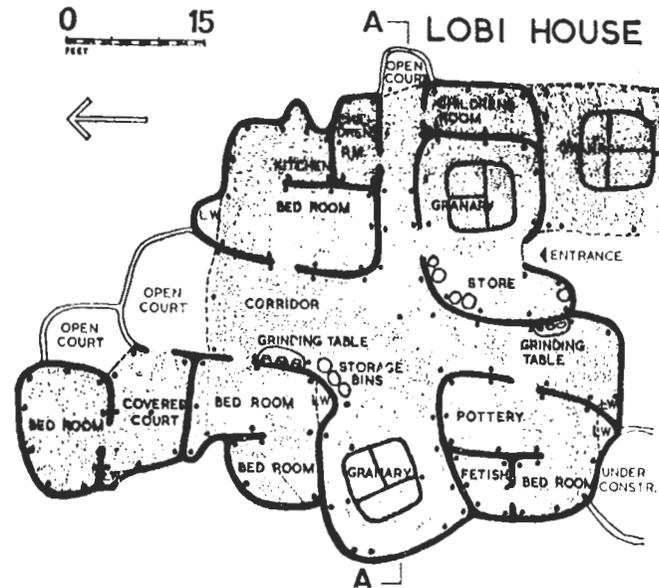

Σ' όλες τις παρουσιάζόμενες λύσεις, μπορούμε να διακρίνουμε τρία βασικά κοινά χαρακτηριστικά: 1) Τάση για δυνατότητα αυτοκατασκευών από προκατασκευασμένα στοιχεία με ντόπια και σύγχρονα, διεθνή, δλικά. 2) Δυ-

νατότητα μιάς εδκαμπτης, μεταβλητής και επεκτατής αρχιτεκτονικής. 3) Χαμηλό κόστος κατασκευής και σχετική μείωση του χρόνου που απαιτείται.

Ο βασικός στόχος, που τέθηκε σαν πρόβλημα από τους μελετητές, ήταν να καθορισθεί ο «βαθμός επέμβασης» του αρχιτέκτονα και το «ποσοστό συμμετοχής» των κατοίκων στη διαδικασία και στο είδος παραγωγής του χώρου, καθώς επίσης και το είδος και το ποσό των απαραίτητων «προδιαγραφών» της λύσης. Αποδείχτηκε ότι το πρόβλημα της λαϊκής κοινοτικής στέγασης (που παίρνει υπόψη του τον τρόπο ζωής και την κουλτούρα των κατοίκων κάθε ιδιαίτερης φυλής της Γκάνα) δε θάβρισκε αθροιστική λύση, χωρίς την άμεση συμβολή των ίδιων των κατοίκων, ο' δλα τα στάδια της παραγωγής του τεχνητού περιβάλλοντος: από τη φάση της λήψης των αποφάσεων, μέχρι και το στάδιο της εκτέλεσης (αυτοκατασκευές ημικατευθυνόμενες). Προφανώς, μιά τέτοια διαδικασία θα περάσει από ενδιάμεσα στάδια διάφορων μορφών. Αυτά τα στάδια θα έπρεπε να αντανακλούν, λίγο πολύ, την αύξηση του εισοδήματος και την κοινωνική άνοδο των κατοίκων που θα βοηθηθούν ενδεχόμενα από ένα σύστημα δανεισδότησης σε υλικά κατασκευής ή σε χρήματα. Μέ τη ίδια ευκαιρία προβλέπεται να δοκιμαστούν οι ικανότητες, στην κατασκευή, ντόπιων συνεργείων μεροκαματιάρηδων, που θα ήταν δυνατό να αξιολογηθούν και να καταλήξουν σε οργάνωση αληθινής επιχείρησης. Τα σχέδια που παρουσιάζονται στην προηγούμενη σελίδα δείχνουνε μιά από τις πιθανές δυνατές μορφές που θα μπορούσε να πάρει μιά τέτοια κοινότητα. Οι κατοικίες θα γκρουπαριστούν γύρω από ένα κοινό ημιδημόσιο - ήμι - ιδιωτικό χώρο, ή οργάνωση κι ή συντήρηση του οποίου θά βρίσκεται κάτω από τη συλλογική υπευθυνότητα της κοινότητας. Ο χώρος αυτός, είναι αποκλειστικά προορισμένος για τους πεζούς. Θα χρησιμοποιηθεί για το παιχνίδι των παιδιών, για βιοτεχνικές δραστηριότητες, για μικρά έμπορικά, για καπηλειά και μαγέρικά και, γενικά, για χώρους αναψυχής. Θα πρόκειται για ένα χώρο που θα συγκεντρώνει και θα συνδυάζει τις πιο διαφορετικές λειτουργίες της καθημερινής ζωής μέσα και πλάι στις κατοικίες και τις άλλες καθημερινές δραστηριότητες.

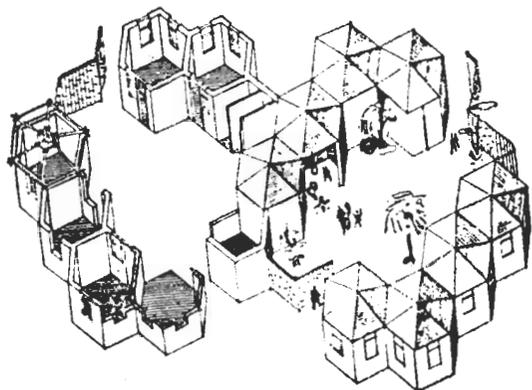

En plus du simple relevé de types d'habitations et de plans-masse de village, les dessins cotés visaient à amener les étudiants à une observation et une compréhension réelle des constructions traditionnelles, tout en les familiarisant avec les valeurs des architectures locales.

1. Η αποτύπωση των ζήτων των κατοικιών και των πολεοδομικών πλάνων των παραδοσιακών χωριών, έδωσε στους φοιτητές μιά πρακτική άσάμηση των ζωτικών αρχιτεκτονικών αξιών, του τρόπου ζωής και των αναγκών των κατοίκων.

← ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΛΥΣΗ ΒΑΖΙΣΜΕΝΗ ΣΤΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ
ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ
ΕΓΕΤΑΣΤΙΚΗ ΛΥΣΗ.
↓

Projets d'habitations économiques.
L'étude de nouvelles formes était justifiée ici par le fait qu'il s'agissait d'un projet de recasement modifiant l'économie de toute une région.

9

2. "Εξοί, οργάνωση τού χώρου τής κοινότητας καθώς και τής κατοικίας, με βάση τής παραδοσιακές τρέν σχέσεις, αλλά με σύγχρονη έκφραση και λειτουργίες. Η μελέτη νέων μορφών, δικαιολογείται από τού γεγονός ότι πρόκειται για ένα σχέδιο επανακατασκευής τής ορεινής τής περιοχής."

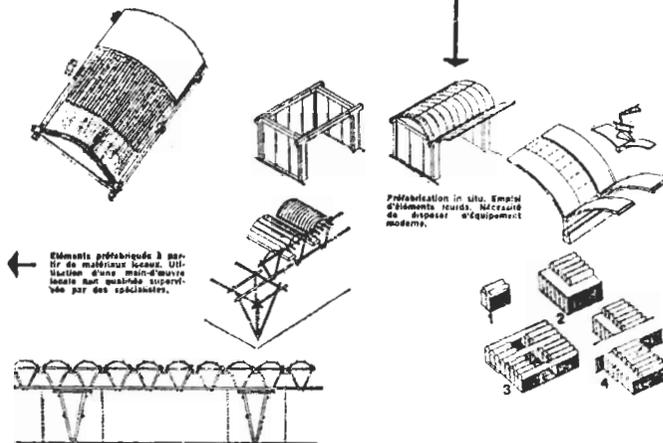
ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΛΥΣΗ.

ΧΡΗΣΗ ΤΟΠΙΚΩΝ ΥΛΙΚΩΝ
ΜΕ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΜΕΘΟΔΟΥΣ
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ.

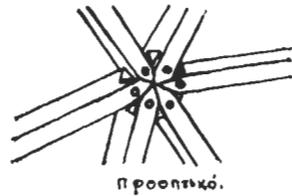
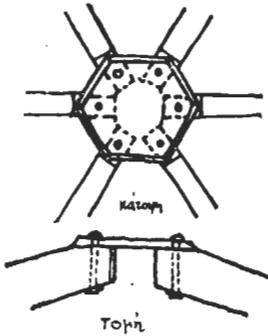
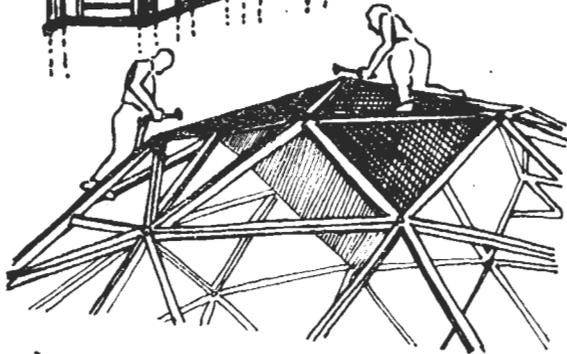
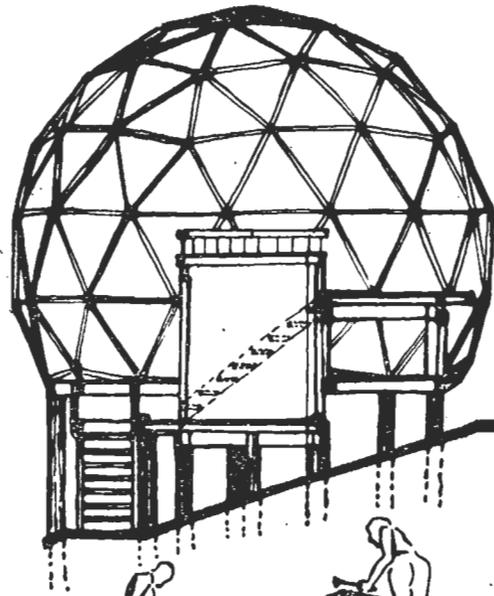
PLAN DE MASSE DE LA CITE.
1. Centre ouvrier. 2. Chef. 3. Centre commercial. 4. Marché. 5. Police. 6. Cinéma. 7. Clubhouse. 8. Ecole. 9. Cimetière. 10. Station expérimentale d'Agriculture. 11. Soudan.

Προκατασκευή στο εργοστάσιο. Χρήση βιομέλιου σκυφάλου.
Ανάγκη ύψους αήχρονου εξοπλισμού.

Προκατασκευασμένοι στοιχεία με βάση υλικά σύγχρονα. Χρήση ποικίλων αναδιωκτικών εργασιών, ενδεδειγμένων από ελλείψεις.

1. Τα υλικά και τού συστήματα κατασκευής πρέπει να είναι άριστα, αλλά ώστε να γίνονται κατανοητά και χειρίσιμα τού ανεκδιείκτους ή απεικονισμένους εργατες.
2. Η ανάγκη προσαρμογής τών χώρων στις αλλαγές τής οικονομίας τών λαών και τού δραστηριοτήτων επηρεάζει ένα ενοποιημένο και επεκτατικό σύστημα κατοικίας.

ΕΝΑΣ ΚΩΜΒΟΣ

ΟΜ ΝΕΥΘ

Τομή

Οι «ελεύθεροι» θόλοι* φτιαγμένοι από χρησιμοποιημένα πεταμένα (και μόνο σπάνια, νέα άπαρχής) υλικά κατεδαφισμένων οικοδομών. Τους πραγματοποίησαν διάφορες κοινότητες «άμφισβητιών». Οι μορφές και η τεχνική των θόλων είναι διάφορες: σφαίρες, ωοειδείς επιφάνειες, πολυεδρικές επιφάνειες κλπ.

Κατασκευάζονται από τὰ πιό ετερογενή μεταξύ τους υλικά, όπως ξύλινες ή σιδερένιες τραβέρσες, από κατεδαφισμένες οικοδομές ή έγκαταλειμμένες σιδηροδρομικές γραμμές, γιασιά ή παλιατζίδικα. Πόρτες και παράθυρα κατεδαφισμένων οικοδομών, λαμαρίνες, πισόχαρτα, κλπ.

Όρισμένα από τὰ τμήματα στά οποία υποδιαιρείται τό πλέγμα τών θόλων δέν καλύπτονται ώστε νά δημιουργηθούν τά παράθυρα, οι πόρτες, ο φωτισμός και ο εξαερισμός. Συχνά, αυτά τὰ ανοίγματα καλύπτονται από διαφανές πλαστικό.

Η έσωτερική διαρρύθμιση του θόλου είναι απόλυτα ελεύθερη και ανεξάρτητη, μιὰ πού οι θόλοι αυτοί λειτουργούν σάν κελύφη. Οι χώροι τής κατοικίας οργανώνονται συχνά σέ περισσότερα από ένα επίπεδα, όπως στό παράδειγμα πού παρουσιάζεται έδω. Καί, συνήθως, χρησιμοποιούνται πάλι μεταχειρισμένα έπιπλα και οικοδομικά ή κτιριολογικά στοιχεία πού προέρχονται από τίς πιό ετερόκλητες μεταξύ τους μορφολογίες και κατασκευές.

Γιά τήν κατασκευή τέτοιων θόλων δέν απαιτήθηκαν ειδικευμένοι εργάτες. Τήν πραγματοποίησαν τὰ ίδια τὰ μέλη τής κοινότητας συμβουλευόμενα απλώς ένα στοιχειώδες έγχειρίδιο τέτοιου είδους κατασκευών ή τίς γνώσεις κάποιων μελών τής κοινότητας.

Τέλος, χρειάζεται νά διευκρινιστεί ότι οι κατασκευαστές - κάτοικοι τέτοιων κοινοτήτων προέρχονται από περιθωριακές ή περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες.

* Τά στίχτα αυτά είναι αντιγραμμένα από τό «Dome - book 2», έκδοση του Pacific Domes, anoprofit educational corp., New York - U.S.A.

ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΛΑΪΚΗ ΚΑΙ ΑΝΩΝΥΜΗ «ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ»

ΜΙΑ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ ΟΥΤΟΠΙΑ ΤΟΥ ΔΥΝΑΤΟΥ;

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι αναλύσεις και οι περιγραφές παραδειγμάτων που γίνανε στα τρία προηγούμενα κεφάλαια είχαν ένα στόχο: να δώσουνε τρείς βασικές κατηγορίες πληροφοριών που συγκλίνουνε προς μία συγκεκριμένη διαδικασία που διατυπώνεται σαν αίτημα με τον τίτλο αυτού εδώ του κεφαλαίου και την οποία θα προσπαθήσουμε να περιγράψουμε στα γενικά της χαρακτηριστικά: Καί τό αίτημα τού άκατακερμάτιστου χώρου (με διαλεκτικά ξεπερασμένες τίς ύλικές, οργανωτικές, λειτουργικές και κοινωνικές αντιθέσεις του) και τό αίτημα μιās αντι-κατευθυνόμενης (άπό τούς ειδικούς και τό «σύστημα» που υπηρετοῦν) αλλά, αυτοδιαχειριστικής παραγωγής και χρήσης του, που θά άπορρέει άπό τή λαϊκή αυτοοργάνωση, εντάσσονται στα πλαίσια μιās και τής αὐτῆς διαδικασίας που είναι, ή λαϊκή άνώνυμη «αρχιτεκτονική» σήμερα ή / και στό μέλλον, όπου οί «ειδικοί» (δ αρχιτέκτονας, π.χ.) θά έχουνε έναν επικουρικό και όχι κυρίαρχο και καθοριστικό ρόλο. Τά σπέρματα αὐτῆς τῆς διαδικασίας τά αναγνωρίζουμε άκόμα και στή δικιά μας εποχή, τά αναγνωρίσαμε στήν παράδοση και ψάχνουμε να διερευνήσουμε τή γονιμοποίησή τους στό μέλλον, με τή θεωρητική έπεξεργασία που επιχειρεῖται σ' αυτό εδώ τό κεφάλαιο, καθώς και στό τελευταίο κεφάλαιο τού βιβλίου όπου μπαίνουν συγκεκριμένα έρωτηματικά, όπου γίνονται διευκρινίσεις και δριοθετοῦνται, θεωρητικά, οί δυνατότητες.

4.Α. ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΙΔΙΟΠΟΙΗΣΗΣ*, ΤΩΝ ΑΝΑΓΚΩΝ, ΤΗΣ ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

«Ο άνθρωπος ιδιοποιείται τό καθολικό του είναι μ' ένα έξίσον καθολικό τρόπο, όντας δηλαδή ένας όλικός άνθρωπος. Καθεμιά άπό τίς ανθρώπινες σχέσεις του με τόν κόσμο, ή θραση, ή άκοή, ή δομή, ή γένση, ή άφή, ή σκέψη, ή περιουλλογή, τό άίθημα, ή θέληση, ή δραστηριότητα, ή άγάπη, με λίγα λόγια, όλα τά όργανα τῆς ατομικότητάς του, καθώς και τά όργανα που στή μορφή τους είναι άμεσα κοινωνικά όργανα, συνιστοῦνε — διαμέσου τῆς αντικειμενικής τους συμπεριφορῶς ή διαμέσου τῆς σχέσης τους προς τό αντικείμενο — τήν ιδιοποίηση τού αντικειμένου, τήν ιδιοποίηση δηλαδή τῆς ανθρώπινης πραγματικότητας· ή σχέση τους προς τό αντικείμενο είναι ή εκδήλωση τῆς ανθρώπινης πραγματικότητας».

Karl Marx

Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα:
«Χειρόγραφα τού 1844», σελίδα 91
(K. Marx: Oeuvres Completes, Paris,
Editions Sociales, 1968, τόμος τρίτος)

Συνεχίζουμε πάλι με τόν Marx που στήν «Κριτική τῆς Πολιτικής Οικονομίας» γράφει: «Η παραγωγή δέν παρέχει μόνο ένα υλικό

* Με τίς λέξεις «ιδιοποίηση» και «επαναϊδιοποίηση» μεταφράζω τίς γαλλικές λέξεις «appropriation» και «reappropriation», που, έπως πιστεύω, εκφράζουνε ένα πλατύτερο περιεχόμενο άπ' αυτό που δίνουν οί έλληνικές λέξεις: εκφράζουνε ταυτόχρονα και τίς έννοιες τού «ακέτημαι», «χρησιμοποιοῦ κατά βούληση», οικειοποιούμαι, επανακτώ, αυτοκαθορίζομαι, (σε αντίθεση προς τό «έτεροκαθορίζομαι» = είμαι αλλοτριωμένος).

αντικείμενο στην ανάγκη, αλλά παρέχει επίσης μία ανάγκη στο ύλικό αντικείμενο (. . .) 'Η παραγωγή δέν παράγει επομένως μόνο ένα αντικείμενο για τό υποκείμενο, αλλά κι ένα υποκείμενο για τό αντικείμενο». Τό αντικείμενο δριζει (έτεροκαθοριζει) κατά κάποιον τρόπο τόν άνθρωπο.

Στό ίδιο πνεῦμα παρατηρεῖ κι ὁ Jean Beaudrillard ὅτι: «τό κατασκευασμένο αντικείμενο δέν εἶναι μόνο ένα ὕλικό πράγμα: εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα καί ριζικά μία κοινωνική σχέση. Μ' ἄλλα λόγια τό κατασκευασμένο αντικείμενο δέν εἶναι τίποτε αὐτό καθεαυτό: εἶναι ένα υποκείμενο ἀπέναντι σ' ένα ἄλλο υποκείμενο» (J. B., «Τό λυκόφως τῶν σημάτων» [Le Crepuscule des Signes, ἄρθρο στό περιοδικό Traverses] 2, 1975).

Καί ἀπό τά κείμενα τοῦ Marx καί ἀπό τήν παρατήρηση τοῦ J. B. φαίνεται καθαρά ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξη (ἡ «ἀνθρώπινη πραγματικότητα») δριζεται ἀπό τήν ἔμπρακτη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ὕλικό κόσμο. Θεωρητικά ἡ σχέση αὐτή μπορεῖ νά εἶναι εἴτε ἐξαρτημένη μονότροπα ἀπό τόν ἄνθρωπο πρὸς τά αντικείμενα μέ αὐτοκαθοριστική (ἀπό τόν ἄνθρωπο) χρήση, εἴτε νά εἶναι ἀντίστροφης πορείας (ἀπό τό αντικείμενο πρὸς τόν ἄνθρωπο) μέ ἑτεροκαθοριστικό τρόπο (ἀλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τό αντικείμενο). Στήν πραγματικότητα καί συνήθως ὅμως, λειτουργοῦν ταυτόχρονα καί διαλεκτικά καί οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι: ὅσο κι ἂν χρησιμοποιοῦμε μέ ἐλεγχόμενο καί «πρωτοβουλιακό» τρόπο ένα αντικείμενο, δηλαδή σάν αντικείμενο, ταυτόχρονα καί ἀντίστροφα τό αντικείμενο «χρησιμοποιεῖ» καί ἐμᾶς τούς ἴδιους (γίνεται τό «υποκείμενο» ἀπέναντί μας κι ἐμεῖς αντικείμενο ἀπέναντί του, ὅπως λέει ὁ J. B.) ἐπειδή μᾶς υποβάλλει μία ἀνάγκη (Marx): τήν ἀνάγκη πού νιώθουμε νά τό ἔχουμε γιά νά τό χρησιμοποιοῦμε ἐπειδή ἱκανοποιεῖ μία συγκεκριμένη εἰδική ἀνάγκη μας. 'Απ' αὐτή τήν ἀνάλυση προκύπτει ἡ γνωστή θέση ὅτι εἴμαστε ἑτεροκαθοριζόμενοι ἀπό τόν γύρω μας ἄψυχο καί ἔμψυχο κόσμο. 'Ο ἑτεροκαθορισμός βέβαια εἶναι μὲν μία μορφή ἀλλοτρίωσης, ὅμως δέ σημαίνει ὅτι πάντα συνεπάγεται μία οὐσιαστική ἀλλοτρίωση σ' ὅλες τῆς τῆς διαστάσεις: ἀποξένωση, παθητικότητα, ἀποστέρηση, ἰδεολογική ἀλλοτρίωση, κλπ. Αὐτή ἡ οὐσιαστική ἀλλοτρίωση χαρακτηρίζεται ἀπό μία σειρά χαρακτηριστικά πού ἀφοροῦν τῆς βα-

σικές μορφές τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν πραγματικότητα.

'Επειδή ἐδῶ δέν κάνουμε μία ἀναλυτική καί ἐξαντλητική ἀναπτύξη τῶν ἐνοιῶν, θά περιοριστοῦμε μόνο σέ μία σύντομη παράθεση καί περιγραφή τῶν προσδιοριστικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀλλοτρίωσης, τῆς ἰδιοποίησης καί τῶν ἀναγκῶν σέ σχέση καί σέ ἐφαρμογή βέβαια μέ τά προβλήματα χρήσης καί παραγωγῆς τοῦ χώρου. Τά χαρακτηριστικά λοιπόν τῆς οὐσιαστικῆς ἀλλοτρίωσης ἔχουν σχέση μέ τά παρακάτω ἐρωτήματα: Οἱ ἀνάγκες εἶναι πραγματικές ἢ προϊόν ἔντεχνης ὑποβολῆς τῆς «ἐπιθυμίας» μας γιά κάτι (πρόϊόν δηλαδή τῶν καταναλωτικῶν στόχων τοῦ συστήματος τό ὁποῖο μᾶς πλασάρεϊ ἀνάγκες); 'Ο τρόπος πού χρησιμοποιοῦμε ὕστερα τά αντικείμενα, τό χῶρο τους καί γενικότερα καί συνολικά τό χῶρο, ἀπορρέει ἀπό αὐτοκαθοριζόμενες ἀνάγκες καί ἐπιθυμίες ἢ ἀπό τίς νόρμες τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος; Πλάι σ' αὐτά τά γενικά ἐρωτήματα στέκει καί τό ἐρώτημα: ὁ ἴδιος καθορισμός τοῦ χώρου (ἡ παραγωγή του) ἔλαβε ὑπόψη τίς πραγματικές ἀνάγκες τῆς κοινωνικῆς πλειοψηφίας ἢ / καί (σέ ὀριακά ὅπτιμουμ περίπτωση) ἔγινε, αὐτόνομα ἀπό τούς ἴδιους τούς «χρηστές» του (τούς κατοίκους), ὅπως, δηλαδή, γινότανε στήν περίπτωση τῆς λαϊκῆς, ἀνώνυμης (χωρὶς ἀρχιτέκτονα καί ἀντιχειραγωγικῆς) «ἀρχιτεκτονικῆς»;

'Ολα αὐτά τά ἐρωτήματα ἔχουν ἄμεση σχέση μέ τόν προσδιορισμό τῶν «χρήσεων» ἑνός κτιριολογικοῦ πολεοδομικοῦ ἢ χωροταξικοῦ «προγράμματος», πού μέ τή σειρά τους (οἱ χρήσεις) καθορίζονται πραγματικά ἀπό τό κατά πόσο οἱ ἀνάγκες πού τίς προσδιορίζουν εἶναι αὐτοκαθοριζόμενες ἀπό τήν κοινωνική πλειοψηφία μέ βάση τίς πραγματικές τῆς συνθῆκες καί αἰτήματα ζωῆς ἢ ἀπό τά συμφέροντα τῆς κοινωνικῆς μειοψηφίας, δηλαδή τοῦ «Συστήματος», πού ἐπιβάλλει καί υποβάλλει (συνειδησιακή ἀλλοτρίωση) τά δικά του «μοντέλα ζωῆς» στήν πλειοψηφία. Μέσα ἀπό τέτοια κριτήρια, ὀρισμένες τάχα «ἀντικειμενικές», («ἐπιστημονικές») καί τάχα «ἀπαλλαγμένες πολιτικῶν προκαταλήψεων» μέθοδοι, τινάζονται στόν ἀέρα, ἀποκαλύπτουν τή δική τους πολιτική σκοπιμότητα καί ἀποδεικνύουν τήν κοινωνική τους ἀναξιοπιστία. 'Ο «φονξιοναλισμός», π.χ. πού «ζητᾶ νά ἐκφράσει ἀντικειμενικά τή μορφή διαμέσου τῆς λειτουργίας», μέσα σ' ένα πάντρεμα τοῦ «Χρήσιμου»

καί τοῦ «Ψραίου», καταρρέει σάν «ἀντικειμενική» μέθοδος δταν τοῦ τεθοῦν ἐρωτήματα ὅπως: «Χρήσιμο» σέ ποιόν, μέ βάση ποιό μοντέλο ζωῆς (ποιᾶς τάξης); «Ψραῖο» μέ βάση ποιές (ποιᾶς τάξης) ἀξίες; Τό «χρήσιμο» ἱκανοποιεῖ πραγματικές ἢ πλαστές, ἑτεροκαθοριζόμενες (ἀπό τήν ἄρχουσα τάξη) ἀνάγκες; Οἱ «λειτουργίες» τῆς «φονξιοναλιστικῆς μεθόδου» ἀπό ποιόν, γιά ποιόν καί πῶς προκαθορίστηκαν; Τέλος: ὁ ἴδιος ὁ προ-καθορισμός σταθερῶν καί ἄκαμπτων λειτουργιῶν, μέ βάση κάποιο μοντέλο ζωῆς πού ὀργανώνει ἔτσι κι ὅχι ἀλλιῶς τό χῶρο, ἔξαναγκάζοντας σ' ἕναν τρόπο ζωῆς (στό πῶς θά κινηθεῖς μέσα στό χῶρο, τί εἶδους σχέσεις θά ἔχεις, τόσο μέ τόν ἴδιο τό χῶρο, ὅσο καί μέ τούς συνανθρώπους σου διαμέσου τῶν ἔξαναγκαστικῶν πράξεων πού σοῦ υποβάλλει ἡ «λειτουργική δομή» τοῦ χῶρου), ὅλα αὐτά εἶναι ἢ δέν εἶναι μιά μορφή κοινωνικῆς χειραγώγησης;

Ἐ παραπάνω προβληματισμός πού μᾶς ὀδηγεῖ στήν κριτική ἄρνηση τοῦ κυρίαρχου συστήματος χρήσης καί παραγωγῆς τοῦ χῶρου (πού εἶναι ἑτεροκαθοριζόμενες: ἀπό τήν κοινωνική μειοψηφία πάνω στήν πλειοψηφία) μᾶς ὀδηγεῖ στό συμπληρωματικό του προβληματισμό, στήν ἀναζήτηση δηλαδή δυνατῶν «ἐναλλακτικῶν λύσεων» ἐναντία σ' αὐτή τή χειραγώγηση. Ἐ πρῶτος ὄρος (συνθήκη καί προϋπόθεση) μιᾶς τέτοιας «ἀντίστασης» κι ἕστερα «νέας ζωῆς στό χῶρο» εἶναι θέβαια ἡ ἐπαναἰδιοποίηση, τόσο τῶν χρήσεων τοῦ χῶρου (τοῦ καθημερινοῦ τρόπου ζωῆς πού χρησιμοποιοῦ τήν πόλη), ὅσο καί τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς του. Γιά τό λόγο αὐτό, διερευνοῦμε στό ἀμέσως ἐπόμενο κεφάλαιο τίς θεωρητικές καί πρακτικές προϋποθέσεις καί τά μέσα τῆς λαϊκῆς ἐπαναἰδιοποίησης τοῦ χῶρου.

4.Β. Η ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ: Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΛΑΪΚΗ «ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ»

Ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, ὅπως ἡ κάθε ἐποχή, ἔτσι κι ἡ δικιά μας, παράγει τή λαϊκή της «ἀρχιτεκτονική», πού προκύπτει ἀπό τήν κάλυψη τῶν

ἀναγκῶν σέ στέγαση τῶν κατοίκων ἀπ' αὐτούς τούς ἴδιους. Αὐτή ἢ σύγχρονη «λαϊκή ἀρχιτεκτονική», ἔχει ἰδιομορφίες πού εἶναι ἐντελῶς χαρακτηριστικές τῆς ἐποχῆς μας. Μποροῦμε καταρχήν νά τήν ὀνομάσουμε «ἀρχιτεκτονική» (μέ τή συνηθισμένη ἔννοια τοῦ ὄρου); Ἄς δοῦμε ὁμως πρῶτα γιατί πράγμα μιλάμε καί ἄς ποῦμε ἀπό τώρα ὅτι πέρα ἀπό τήν ὑπάρχουσα σημερινή λαϊκή ἀρχιτεκτονική ἔχουμε καί μιά ἐπιζητούμενη πού φαίνεται νά ὑπάρχει δυνάμει στό παρόν, στή μορφή ἐπί μέρους πραγματοποιημένων στοιχείων της, τάσεων ἢ διαδικασιῶν πού ἔχουν κίβλας ἔκκεντρο. Ἄν δεχτοῦμε σάν βασικό κριτήριο καθορισμοῦ τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τό ὅτι γινότανε αὐτοσχέδια, ἀπό ἐμπειροτέχνες μαζί μέ τούς κατοίκους, ἀσχεδιάστα καί ἀκατεύθυνα (ὁ ῥόλος τοῦ ἀρχιτέκτονα ἀξήθησε σταδιακά μέχρι πού πέρασε πάλι σέ δεύτερη μοῖρα δταν, στή σημερινή ἐποχή, τόν καθοριστικό ῥόλο στήν κατεύθυνση καί τόν καθορισμό τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἐμπορικοῦ προϊόντος, τόν ἔχουν οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν μέσων παραγωγῆς του), τότε συνέπεια τῆς ἀλήθειας αὐτῆς εἶναι ὅτι καί σήμερα ὑπάρχει μιά λαϊκή «ἀρχιτεκτονική»: θά μπορούσε νά ὀνομαστεῖ ἡ ὁποιαδήποτε κατασκευή πού γίνεται ἔξω ἀπό τό κυρίαρχο πλέγμα διαδικασιῶν παραγωγῆς τοῦ χῶρου, μέ περιθωριακό, δηλαδή τρόπο, ἔστω κι ἂν εἶναι ἀληθινῶς πῶς αὐτή ἡ περιθωριακότητα ἐπιθεωρεῖται καί προσδιορίζεται ἀπό τό κυρίαρχο σύστημα παραγωγῆς. Ἄπο πλευρᾶς ἀνθρώπινου δυναμικοῦ, αὐτή, ἡ ἰδιόμορφη, ἄς ποῦμε, παραγωγή τοῦ χῶρου, γίνεται ἀπό μεμονωμένα ἄτομα καί οἰκογένειες πού δημιουργοῦν ἑτερόκλητα σύνολα ἀπό ἑξατομικευμένες μονάδες, ἢ καί ἀπό περιθωριακές κοινωνικά ομάδες πληθυσμῶν μέ ἰδιόμορφα κοινωνικά χαρακτηριστικά (ὅπως εἶναι οἱ κάτοικοι τῶν ἀθηναίων, οἱ παρατηγματοῦχοι, οἱ πρόσφυγες, οἱ ἀγρότες πού ἀφήνουν τά χωριά τους καί δημιουργοῦν ἑξαστικοποιημένες κοινότητες κλπ.). Σ' αὐτά τά πλαίσια, καί μ' αὐτή τή μορφή μπορούμε νά ποῦμε ὅτι σύγχρονη λαϊκή (καί ἀνώνυμη) «ἀρχιτεκτονική» ὑπάρχει. Ἐ ἀστική πολυκατοικία πού κυριαρχεῖ σήμερα στίς πόλεις, καθῶς εἶναι ἀποτέλεσμα συγκεκριμένων κατευθύνσεων (σκοπιμότητων καί αἰτιῶν πού τή δημιουργοῦν), τόσο ὅσο ἀφορᾶ τά αἰτία, ὅσο καί τίς διαδικασίες καί τά μέσα δημιουργίας της (ἀπό μηχανικούς καί ἀρχιτέκτονες), δέ μπορεῖ νά ὑπαχθεῖ στήν παρα-

πάνω κατηγορία. Είναι απλώς ή έκφραση μιᾶς δορισμένης νοοτροπίας πού ἀντιστοιχεί στά χειραγωγημένα καί κατευθυνόμενα (ἀπό τήν ἔξουσία) μοντέλα ζωῆς, ἀπό τήν ἀστική τάξη. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς ἀστικές μονοκατοικίες καί τίς βίλες.

Προφανῶς οἱ κατασκευές πού γίνονται ἀπό ἀρχιτέκτονες μέ ἐμφανή τήν προσπάθεια μίμησης τῆς παράδοσης, δέ μποροῦν νά ἐνταχθοῦν σ' αὐτό πού δνόμασα σύγχρονη λαϊκή «ἀρχιτεκτονική», ὅπως τό καθόρισα. Ἐπομένως ἡ δοριοθετική τομή ἀνάμεσα στήν πρώτη κατηγορία καί στή δεύτερη εἶναι σαφής. Ἄν θέλουμε νά γενικεύσουμε ταξινομικά τήν παραπάνω διαχωριστική τομή ἀνάμεσα στήν ὑπάρχουσα λαϊκή «ἀρχιτεκτονική» (πού θάπρεπε καλύπτεται νά τήν δνομάσουμε «λαϊκές κατασκευές», κι ὄχι «ἀρχιτεκτονική») καί στόν ὑπόλοιπο χτισμένο χῶρο, θάπρεπε νά κάνουμε τή γνωστή διάκριση (πού τή θεωρῶ σωστή) ἀνάμεσα στήν ἀνοργάνωτη καί τήν ὀργανωμένη δόμηση, μέ δορισμένες ἐξαιρέσεις πάντα καί, εἰδικότερα, ὅτι στήν κατηγορία τῆς ἀνοργάνωτης δόμησης, δέν περιλαμβάνουμε π.χ. τίς βίλες καί ὅτι ὁ ὅρος «ὀργανωμένη» εἶναι σχετικός καί ἀφορᾷ τή δόμηση ἐκείνη πού γίνεται μέ βάση τόν Γ.Ο.Κ. τίς προδιαγραφές τοῦ Σχεδίου Πόλεως, μέ βάση πάντα τά ἀρχιτεκτονικά σχέδια.

Ἔτσι, μέσα στή σχετικότητα τῶν πλαισίων αὐτῶν, νομίζω ὅτι ἡ διαχωριστική τομή γίνεται εὐδιάκριτη.

Ἐπάρχει λοιπόν μιᾶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐξαναγκασμένη λαϊκή «ἀρχιτεκτονική», μιᾶ «ὑπάρχουσα κατάσταση» καί μιᾶ ἐπιζητούμενη. Προφανῶς ὑπάρχει ἀνάγκη συσχετισμοῦ μεταξὺ τους (καί δέν εἶναι δυνατό νά μήν ὑπῆρξε συσχετισμός τῶν μορφῶν πρακτικῆς πού τίς γεννοῦν στίς δύο αὐτές περιπτώσεις) ὅσο διαφορετικές κι ἂν ἀποδειχθοῦν μεταξὺ τους.

Ἡ σημερινή λαϊκή «ἀρχιτεκτονική», ἔχει ἓνα κοινό χαρακτηριστικό παρά τήν πολυμορφία της: «Ὅτι σ' ὅλες τίς λαϊκές κατασκευές (μέ ἀκραία περίπτωση τίς παράγκες, ὅπου ἐκεῖ εἶναι λιγότερο ἀντιληπτή) εἶναι φανερό ἡ προσπάθεια τῶν κατοίκων νά δώσουν στά σπίτια τους μορφικά στοιχεῖα ἢ καί συνολική μορφολογία — ὅταν μποροῦν — μέ βάση ἀναφορές καί μοντέλα πού ἀ-

νήκουν στήν ἀμέσως «ἀνώτερη» τους κοινωνική τάξη. Ἔτσι τό σπίτι μιᾶς ἐργατικῆς οἰκογένειας τείνει πρός τό σπίτι τοῦ μικροαστοῦ, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού καί τό σπίτι τοῦ μικροαστοῦ μιμεῖται τό σπίτι ἢ τό διαμέρισμα τοῦ μεσοαστοῦ κι ἐκείνου, τή βίλα τοῦ μεγαλοαστοῦ, ὅπου τελικά οἱ βίλες του — ὄλων τῶν δυνατῶν ποικιλιῶν — μιμοῦνται τά ἀνάκτορα τῶν ἀρχόντων: Ἡ ἀρχιτεκτονική τοῦ . . . νεοπλουτισμοῦ! Αὐτή τήν τάση τή βλέπουμε συχνά καί στήν παραδοσιακή μας λαϊκή ἀρχιτεκτονική χωρίς βέβαια νά παραγνωρίζουμε ὅτι τό μεγαλύτερο μέρος της εἶναι αὐθεντικά λαϊκό, πράγμα πού τῆς ἀποδίνει καί τή μοναδικότητά της. Ἡ λαϊκή ἀρχιτεκτονική μποροῦσε (καί συνεχίζει καί σήμερα) νά ἐνσωματώνει, νά μεταλλάθει καί νά ἀφομοιώνει, τά πιό ἐτερόκλητα μεταξὺ τους καί ξένα πρός τήν κοινωνική της βάση στοιχεῖα, δίνοντας ἀποτελέσματα πού, παρά τήν ποικιλία τους, ἔχουν ἐνότητα καί ἐσωτερική συνάφεια.

Ἡ κοινωνική δομή, οἱ ἀλληλοεπιδράσεις ἀνάμεσα στίς τάξεις καί τά μοντέλα ζωῆς τους, οἱ δυνατότητες (οἰκονομικές) τους σέ κατασκευή, σέ ποιότητα στέγασης, ὅλα αὐτά, ἐκφράζονται στό χῶρο. Ὁ τελικός χῶρος τῆς πόλης σάν ἀποτέλεσμα, εἶναι τό σύνολο ὄλων αὐτῶν τῶν διαφορετικῶν ἐπί μέρους λύσεων πού ἡ διαφορετικότητά τους ἀπορρέει ἀπό τήν κοινωνικο-οικονομική καταγωγή τους.

Οἱ ἐπί μέρους αὐτές λύσεις δίνουν μιᾶ τελική (ἀληθινή) ἔκφραση (αὐτό πού δνομάζουν συνήθως «οἰκοδομική ἀναρχία» καί «ἀταξία» καί πού στήν πραγματικότητα εἶναι ἡ ἔκφραση στό χῶρο μιᾶς συγκεκριμένης τάξης πραγμάτων). Ἡ ἔκφραση αὐτή ἀντανακλά ὅλες τίς κοινωνικές τάξεις* καί, ἐπομένως, καί τό λαό. Ἀλλά, ὅπως εἶπαμε, αὐτή ἡ σημερινή λαϊκή «ἀρχιτεκτονική» εἶναι προϊόν τοῦ ἰσχύοντος παραγωγικοῦ συστήματος. Εἶναι μιᾶ ἀρχιτεκτονική πού γίνεται ἀπό τό λαό μέν ἀλλά μέ βάση τήν πρακτική τοῦ συστήματος αὐτοῦ καί μέ μεσάζοντες μόνο τούς ἐμπειροτέχνες ἢ ἔστω κάποιους μηχανικούς. Ἡ ὑπάρχουσα λαϊκή «ἀρχιτεκτονική» λοι-

* Σχετικά μ' αὐτά, χρήσιμα εἶναι τά κείμενα τοῦ Hubert Tonka, στό περιοδικό «Utopie» (Ὀκτώβρης '70 - Παρίσι) μέ θέμα: «Urbaniser la lutte des classes». (Νά φανεῖ πολεοδομικά ἢ ταξική πάλη).

πόν δέ λέει ψέματα, μά μᾶς μιᾶ ἄμεσα καί ἀληθινά γιά τήν κοινωνική της προέλευση καί γιά τήν ἐξάρτησή της ἀπό τό σύστημα, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού δέ λέει ψέματα κι ἡ «ἀρχιτεκτονική» τῶν ἀστώων. Τό ψέμα ἀρχίζει (στήν περίπτωση τῶν λαϊκῶν κατασκευῶν) ἐκεῖ πού μπαίνει ὁ ἕνας (ὁ ἀρχιτέκτονας) νά χτίσει γιά πολλούς, ἐνῶ στήν πράξη, ὅ,τι ἔγινε μέχρι τώρα στίς λαϊκές γειτονιές, ἔγινε ἀνώνυμα ἀπό τούς πολλούς: τούς ἀνώνυμους ἐμπειροτέχνες μαζί μέ τούς «πελάτες» (πού συχνά βέβαια «ἐπεμβαίνουν» ἐκ τῶν ὑστέρων μέ τροποποιήσεις σέ χώρους, στοιχεῖα καί χρώματα). Ἡ διάθεση ἐπωνυμίας τοῦ ἀρχιτέκτονα, ἔρχεται νά ἀποκρύψει αὐτό τόν τρόπο παραγωγῆς τῆς λαϊκῆς γειτονιάς καί τό κοινωνικό - οικονομικό της περιεχόμενο. Στήν περίπτωση ὅμως τῶν μεσοαστικῶν καί μεγαλοαστικῶν γειτονιῶν, ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἀρχιτέκτονα βοηθάει, ἀντίθετα, τήν εἰλικρίνεια: μαρτυροῦν τήν κοινωνική τάξη, τίς ἐπιθυμίες καί τά μοντέλα ζωῆς καί ἀντιλήψεων τοῦ πελάτη. Γιά τήν περίπτωση τῶν ἀστικῶν γειτονιῶν, τό ψέμα πάει ἀντίστροφα: Ἡ μέσω τῆς «ἀρχιτεκτονικῆς δημιουργίας» παραγωγή τεχνητῶν γειτονιῶν μέ «λαϊκή... ὑφή» γιά μιά τάχα «φυσιολογικότερη διαμονή»... Ἡ ἀρχιτεκτονική τῶν προαστίων, τῶν «νέων πόλεων» κι ἡ «ἀρχιτεκτονική τῶν διακοπῶν» μᾶς δίνουν τέτοια παραδείγματα. Εἶναι ἡ ἀρχουσα τάξη πού παράγει τό χωρο τόσο τῆς δικῆς της κοινότητας, ὅσο καί τῶν κοινοτήτων τῶν ἀρχουμένων τάξεων σύμφωνα μέ τά μοντέλα ζωῆς πού προορίζει γιά καθεμίᾳ ἀπ' αὐτές.

Ἀντίθετα, ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἀρχιτέκτονα, βοηθᾷ τόν ἀστό νά ἐκφράσει ἀποτελεσματικότερα τήν ἰδεολογία του, τά μοντέλα του, τίς ἐπιθυμίες του, τόν ἀτομισμό του, μέ τόν εἰλικρινέστερο δυνατό τρόπο. Ἀλλά κι ἡ ἀρχιτεκτονική τῆς ἀστικῆς πολυκατοικίας κατάντησε κι αὐτή ἀνώνυμη καθώς γιά τήν κάθε πολυκατοικία εἶναι οἱ ἴδιοι νόμοι (κριτήρια ἐμπορικῆς ἐκμετάλλευσης + ΓΟΚ) πού προσδιορίζουν τά γενικά χαρακτηριστικά της καί καταντᾷ, τελικά, ἀνεξάρτητη ἀπό τήν «προσωπικότητα» τοῦ ἀρχιτέκτονα της: Μιά παραλλαγή τοῦ εἶδους!

Τέτοια εἶναι ἡ ὑπάρχουσα κατάσταση τῆς σύγχρονης λαϊκῆς, ἢ ὄχι, «ἀρχιτεκτονικῆς», προϊόν τῆς ἰσχύουσας πρακτικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἄς δοῦμε τώρα τήν ἐπιζητούμενη σύγχρονη λαϊκή ἀρ-

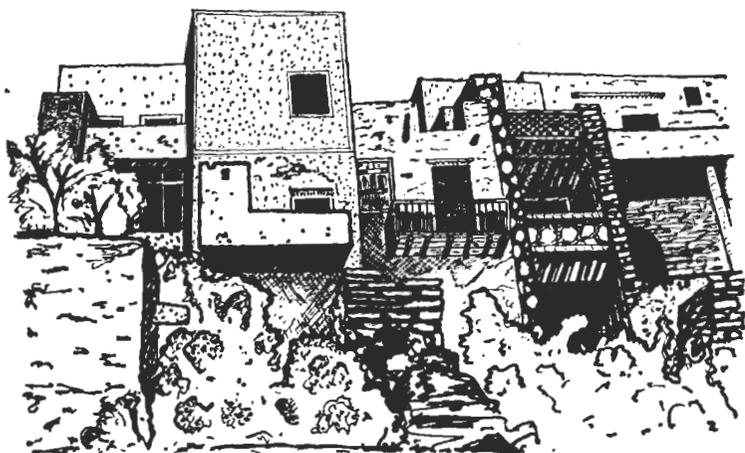
χιτεκτονική, πού τήν πιστεύω δυνατή, κι ὄχι μόνο ἀναγκαία, σάν προϊόν μιᾶς νέας κοινωνικῆς πρακτικῆς τοῦ χώρου μέσα καί ἀπό τίς ἀντιφάσεις τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀπό τό λαό καί γιά τό λαό. Μέ ἀρχιτέκτονα (στήν ἀρχή) καί χωρίς ἀρχιτέκτονα ἴσως τελικά.

Ὅμως πρῖν, ἄς παρατηρήσουμε τά ἐπόμενα σκίτσα: Μᾶς δειχνεῖ ὀρισμένα βασικά χαρακτηριστικά τῆς σχέσης ἀνάμεσα στήν παραδοσιακή καί τή σύγχρονη λαϊκή ἀρχιτεκτονική μέσα στήν ἐξέλιξή της: τήν ἰκανότητά της νά αὐτοεξελίσσεται (χωρίς δηλαδή σχεδιαστικές μελετημένες παρεμβάσεις), προσαρμοζόμενη σέ νέες ἀνάγκες, νέους τρόπους καί ὑλικά κατασκευῆς, νέες δηλαδή οικονομικο - κοινωνικές συνθήκες καί δεδομένα. Στά σκίτσα αὐτά παρατηροῦμε ἀποτυπωμένες πολλές ιδιότητες καί χαρακτηριστικά τῆς παραδοσιακῆς καί τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς μέσα στή διαλεκτική συνύπαρξή της σέ τόπο καί σέ χρόνο.

ΚΑΣΤΡΟ — ΣΙΦΝΟΣ

Ὁ χώρος μιᾶς κοινότητας πού εξακολουθεῖ
νά γίνεται στό πέρασμα τοῦ καιροῦ.

Ἡ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΞΕΡΕΙ ΝΑ
ΑΦΟΜΟΙΩΝΕΙ ΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΞΛΙΚΑ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΜΟΡΦΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥΣ, ΔΕΜΕΝΗ ΟΡΓΑΝΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

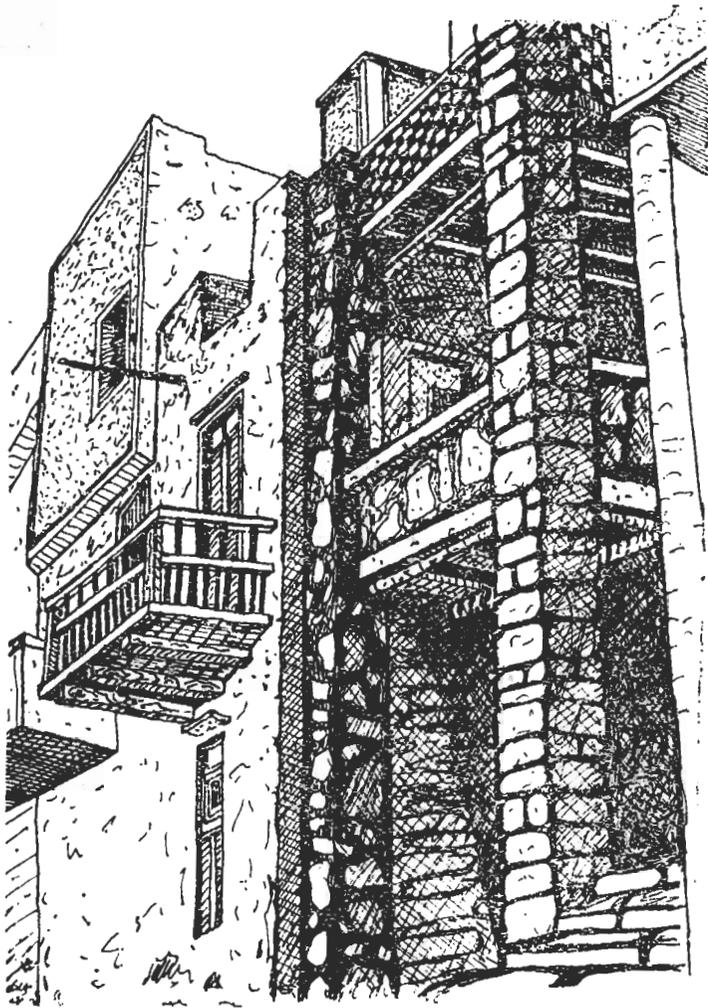
(Σχόλια στό προηγούμενο σκίτσο)

ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΝΩΝΥΜΗ ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΑΣΧΕΔΙΑΣΤΗ ΚΑΙ ΑΥΘΟΡΜΗΤΗ.

Ἡ «δφη» αὐτή δέν εἶναι ἀποτέλεσμα κάποιας «αισθητικῆς» πρόθεσης ἢ ἀρ-
χιτεκτονικῆς σπουδῆς, μά ἱκανοποίηση τῆς ἐξέλιξης τῶν ἀναγκῶν. Ὅπως
φαίνεται καλύτερα στό ἐπόμενα σκίτσα οἱ κάτοικοι δέ δίστασαν νά χρησι-
μοποιήσουν τά πιά ἑτερόκλητα μεταξύ τους ὑλικά, πλάι στό παραδοσιακά.
Ἔτσι, ἀπό τήν παλιά λαϊκή ἀρχιτεκτονική, γεννιέται μιὰ σύγχρονη λαϊκή
«ἀρχιτεκτονική», μέ σύγχρονα μέσα (ύλικά καί μεθόδους κατασκευῆς). Μέ
φόρμες πού ὑπακούουν προφανῶς στό σύγχρονα ὑλικά ἀλλά πού παράλληλα
δέν ξεχνοῦν τήν παράδοση.

— «Τό αισθητικό ἀποτέλεσμα»;

— Καί ποιός νοιάζεται;!

Ποικιλία υλικών, χρωμάτων, μορφών και όγκων που διαβάσεις εύκολα την ιστορία της οικοδομικής και της κουλτούρας μιας δομημένης κοινωνικής ομάδας. Σύγχρονα και παραδοσιακά υλικά, σύγχρονες και παραδοσιακές οικοδομικές λύσεις μαζί σε μια ιστορική ενότητα σε εξέλιξη.

“Όπου η εξέλιξη των αναγκών δεν περιμένει τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό...”

Οι νέοι χώροι από τους παλιούς, μέσα στους παλιούς, με τους παλιούς. Έξελιξη αναγκών, εξέλιξη χώρων, εξέλιξη υλικών κατασκευής, που το παλιό και το σύγχρονο συνυπάρχουν.

Πέρα από τις υπαγορεύσεις της μορφολογίας του εδάφους (μέ έντονες κλίσεις) ήτανε κι ο αόρατος, ή άμεσότητα κι ή είλικρίνεια των κατοίκων - κατασκευαστών, πού δημιούργησαν αυτή την ποικιλία λύσεων, προσαρμοσμένη σέ κάθε ιδιομορφία του εδάφους, στις ανάγκες και τις επιθυμίες των κατοίκων, καθώς και σέ συνάρτηση μέ τά διαθέσιμα μέσα κάθε εποχής, κι όλα αυτά, στήν εξέλιξη τους, δημιούργησαν και δημιουργούν ένα χώρο ζωής μέ ιστορία και προσωπικότητα. Οι διπλοί ανισόπεδοι δρόμοι, τά γεφυρώματα ανάμεσα σέ δρόμους και στίτια, τά ανοίγματα κι οί συναντήσεις των δρόμων, τά περάσματα κι οί στάσεις, μονοπάτια και πλατείες, είσοδοι σπιτιών, πεζούλια και σκαλάκια, όλα αυτά είναι συνέχεια — οργανική συνέχεια — των ίδιων των σπιτιών, φτιάχνοντας ένα ένιατο, συμπαγή μά και ταυτόχρονα διαφοροποιημένο χώρο από και για μία κοινοτική ζωή.

Σύγχρονη ανώνυμη λαϊκή αρχιτεκτονική

Όπως και στό Κάστρο της Σίφνος, τό ίδιο και στή Χερώνα της Ίσπανίας, είδα άποτυπωμένη στή μορφολογία και την οικοδομική της πόλης την ιστορική της συνέχεια. Από την παραδοσιακή πόλη και μέσα σ' αυτήν, σέ οργανική σχέση χώρων και ζωής, αναπτύσσονται οί σύγχρονες κατασκευές, χωρίς τό παλιό νά καταργείται από τό νέο. Αφαιρέσεις, τροποποιήσεις ή προσθήκες στό παλιό, γίνονται τά άπαραίτητα συνδετικά στοιχεία της διαρκούς εξέλιξης στό τελείως νέο, πού γι' αυτό τό λόγο, δέ φαίνεται τελικά ξεκομμένο και άσχετο από τό παλιό, άκόμα και στήν περίπτωση πού έχει γίνει αποκλειστικά μέ σύγχρονα όλικά και μεθόδους. Η ποικιλία των όλικών και των μορφών δημιουργεί μία ποικιλία χρωμάτων και όγκων.

4.Γ. Η ΕΠΙΖΗΤΟΥΜΕΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: Η ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ, ΣΕ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ, ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΥΤΟΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΠΟ ΤΗ ΛΑΪΚΗ ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΣΗ

Τά παραδείγματα πού έδωσα σέ προηγούμενα κεφάλαια καί παραγράφους (καθώς κι αυτά πού δίνω στή συνέχεια) καί ή σχετική θεωρητική τους υποστήριξη, δόθηκαν σκοπίμα γιά νά καταφανεί ότι είναι δυνατή μιá νέα κοινωνική πρακτική γιά συλλογική αυτοδιαχείριση τοῦ χώρου, είτε μέ μορφή δυνάμει τάσεων στό ξεκίνημά της, είτε μέ μορφή πειραματισμῶν μέ μεταβατικά στάδια εξέλιξης. Βλέπουμε αὐτή τήν ἐπιζητούμενη νέα πρακτική σάν τή μόνη αὐθεντική ἀπάντηση στήν ἰσχύουσα κατευθυνόμενη καί θεσμοποιημένη (ἀπό ὀργανωμένα συμφέροντα) παραγωγή τοῦ χώρου.

Ἡ δυνατότητα ἐμφάνισης καί πραγμάτωσης μιᾶς τέτοιας ἀρχιτεκτονικῆς, στηρίζεται σέ μιá προϋπόθεση πού πηγάζει ἀπό τήν πρώτη ομάδα ὑποθέσεων (πού ἀνάπτυξα στήν παράγραφο 1.Β.). Ἡ προϋπόθεση αὐτή είναι ἡ ἀποδέσμευση* τῆς γνήσιας λαϊκῆς κουλτούρας καί ἡ ὀλοκλήρωσή της μέσα σέ μιá γενικότερη νέα κοινωνική πρακτική στήν ὁποία θά περιλαμβάνεται καί ἡ νέα πρακτική τοῦ χώρου. Συνοδός αὐτῆς τῆς προϋπόθεσης, δέν είναι μόνο ἡ παραπάνω ὑπόθεση (κοινωνικο - πολιτιστικῶν, πολιτικῶν καί οικονομικῶν μετασχηματισμῶν) μά καί οἱ ὑπόλοιπες ομάδες ὑποθέσεων καί ἰδιαίτερα, ἡ ὑπόθεση τῶν νέων τεχνικῶν δυνατοτήτων.

Μόνο μέσα σέ τέτοια καθολικά πλαίσια μπορούμε νά δραματιζόμαστε τόν ἐρχομό μιᾶς γνήσιας λαϊκῆς σύγχρονης καί ἀνώνυμης (κάποτε, τελικά) ἀρχιτεκτονικῆς πού, γιά νά ὀλοκληρωθεῖ, θά πε-

* Ἐδῶ παρουσιάζω τήν ἀπελευθέρωση τῆς λαϊκῆς κουλτούρας σάν ἀρχή, σάν προϋπόθεση, χωρίς νά ξεετάσω τίς δυνατές μορφές καί τό περιεχόμενο πού ἔχει ἤδη πάρει ἢ πού μπορεῖ νά πάρει. Αὐτές τίς δυνατότητες τίς περιγράφω μέ συγκεκριμένα παραδείγματα μέσα στή γενική διαδικασία τῶν «ἀγῶνων στήν πόλη», στό βιβλίο μου, «Οἱ Δικτάτορες τῶν πόλεων: πολεοκράτες καί τεχνοκράτες», ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1976.

ράσει, ὅπως ἐξήγησα, ἀναγκαστικά ἀπό διαδοχικά στάδια εξέλιξης.

Ἦδη στό παράδειγμα Alexander, νομίζω ότι διαφάνηκε αὐτή ἡ πλευρά, ἔστω καί ὑπό κατεύθυνση, ἔστω καί ἀτελής. Αὐτό πού ἐνδιαφέρει, εἶναι ἂν σᾶς βοήθησε τό παράδειγμα αὐτό στό νά συλλάβετε τό πνεῦμα τέτοιων διαδικασιῶν. Ἡ διαφορά τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ ἀπό τήν ἐπιζητούμενη ἐδῶ λαϊκή ἀρχιτεκτονική εἶναι, ότι στή λύση Alexander ἡ λαϊκή κουλτούρα χρησιμοποιήθηκε σάν ἀντικείμενο νά ληφθεῖ ὑπόψη σάν δεδομένο, ἐνῶ ἐδῶ ζητᾶμε τήν κουλτούρα σάν ὑποκείμενο ἐνεργό: σάν μέσο καί αἴτιο παραγωγῆς καί χρήσης τοῦ χώρου μέσα στή νέα κοινωνική πρακτική του. Ἦδη ἡ λαϊκή ἀρχιτεκτονική τῆς παράδοσης μᾶς δίνει ὀρισμένα βασικά μαθήματα. Πρὶν προχωρήσω, θέλω νά κάνω μιá πρώτη καί βασική διευκρίνιση μέ σαφήνεια καί μιá γιά πάντα, γιατί συχνά, οἱ ἀναφορές στή λαϊκή παράδοση παρανοοῦνται καί παρερμηνεύονται: Ἡ μελέτη τῆς παράδοσης ἔχει τό νόημα τοῦ ότι χρησιμεύει στή γενική γνώση σάν πηγὴ πληροφοριῶν καί διδαγμάτων ἀναφορικά μέ διαδικασίες. Μᾶς ἐνδιαφέρει στό πνεῦμα της κι ὄχι προφανῶς στίς μορφές της. Δέν εἶναι ἀντικείμενο γιά μίμηση. Κυρίως, ἡ ἀναφορά στήν παράδοση, δέν κρύβει καμιá νοσταλγία «ἐπιστροφῆς στό παρελθόν», μά μιá τωρινή (καί ἐδῶ) ἀντιστρέφουσα μας στήν καταπίεση τῆς σύγχρονης λαϊκῆς κουλτούρας καί ζωῆς καί τόν ἀνάλογο ἀγῶνα ἀπελευθέρωσής τους: στή σύγχρονη μορφή τους. (Ἦ μήπως δέν ὑπάρχει σύγχρονη λαϊκή κουλτούρα γιά ὀρισμένους; Κάτι τέτοιο, φαντάζομαι ότι τό πιστεύουν ὅσοι θεωροῦν τήν κουλτούρα τῶν ἀστῶν καί τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας της, σάν μιá καί καθολική καί τή λαϊκή, σάν «ὑποκουλτούρα», «ἀντικουλτούρα», ἢ δέν ξέρω τί).

Κι ὅταν λέω λαϊκή κουλτούρα (σύγχρονη), δέν ἐννοῶ προφανῶς μόνο τήν κουλτούρα τῶν κοινωνικῶν ομάδων πού καί σήμερα ζοῦν παραδοσιακά (ἐπειδὴ ζοῦνε ἀπό τόν πρωτογενή τοιμέα τῆς παραγωγῆς καί ζοῦνε ἔτσι κοντύτερα στή φύση καί συνδέονται περισσότερο μέ τίς παραδόσεις). Εἶναι κι αὐτή μιá μορφή σύγχρονης κουλτούρας. Ἐξίσου ὅμως σύγχρονη λαϊκή κουλτούρα εἶναι καί ἡ «pop culture» τῶν δυτικῶν βιομηχανικῶν καταναλωτικῶν κοινωνιῶν τῶν μεγαλοπόλεων, γιατί ἐκφράζει αὐθεντικά τό λαϊ-

κό τρόπο ζωής των εργαζόμενων της καπιταλιστικής κοινωνίας. Για τή μικρο και μέσο αστική τάξη έχουμε τά γνωστά παραδείγματα της pop music, τής μόδας στό ντύσιμο, και άλλες ανάλογες μορφές τέχνης. Ἡ κουλτούρα αὐτή ἐκφράζεται και στή χρήση τοῦ ὑπάρχοντα χώρου (ἐνῶ σπάνια και για τήν ὥρα σέ ἐλάχιστα παραδείγματα, κι αὐτά πειραματικά, στήν παραγωγή νέου). Ἡ λαϊκή κουλτούρα εἶναι λοιπόν πολύμορφη.

Ἡ πρώτη συνέπεια τής παραπάνω ἀλήθειας (τό ὅτι δηλαδή ἡ λαϊκή κουλτούρα εἶναι τόσο πολύμορφη, ὅσο πολύμορφη εἶναι και ἡ κοινωνικο - οικονομική σύνθεση τοῦ λαοῦ, λαμβανομένων ὑπόψη βέβαια και τῶν ἐθνολογικῶν ιδιομορφιῶν μέ βάση τήν παράδοση), εἶναι ὅτι ἡ πολύμορφη λαϊκή κουλτούρα, θά πάρει πολύμορφες μεταφράσεις στό χώρο: θά ἔχουμε δηλαδή μιὰ πολύμορφη λαϊκή ἀρχιτεκτονική. Ἐναν ἄκρως διαφοροποιημένο χώρο. Αὐτό εἶναι εὐχάριστο και ἐνδιαφέρον! Μέ βάση αὐτό τό δεδομένο φαίνεται καθαρά ὅτι δέν εἶναι δυνατό νά δουλέψουμε για μιὰ γενική λαϊκή ἀρχιτεκτονική, μά μόνο για τή λαϊκή ἀρχιτεκτονική, μιᾶς κάποιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας. (Για τά μεταβατικά στάδια ἐννοῶ, ἀναφερόμενος στό σχεδιασμό). Ἡ παρατήρηση αὐτή ἀφορᾷ τούς κατοίκους τῶν μεγαλουπόλεων ὅπου συρρέουν ἄνθρωποι διαφόρων πολιτιστικῶν προλεύσεων.

Μέ βάση τίς προηγούμενες ἀπόψεις για τήν ἀτελευθέρωση τής λαϊκῆς κουλτούρας πρέπει νά δεχτοῦμε τήν ἀναγκαιότητα μιᾶς ἐπαναποποθέτησης τοῦ ρόλου τοῦ ἀρχιτέκτονα μέσα σέ διαδικασίες πού ὀδηγοῦνε στό νά ξαναγίνει ὁ ἴδιος ὁ λαός ἀρχιτέκτονας ὅπως και παλιά. Ἀλλά ἕνας τέτοιος στόχος για ὀρισμένους θά φαίνεται ἴσως οὐτοπικός (ἡ πολυπλοκότητα τῶν σημερινῶν προβλημάτων πού μόνο ἀπό τούς ἐιδικούς μποροῦν ν' ἀντιμετωπιστοῦν μᾶς λένε. . .). Ὡστόσο ἡ δυσκολία, ἐπιμένω, δέν εἶναι τεχνική μά κοινωνικο - οικονομική και πολιτική. Για ἕνα τέτοιο στόχο (για νά χτίζει ὁ ἴδιος ὁ λαός ὅπως θέλει) χρειάζεται συλλογική ιδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς, τῶν γνώσεων και τής τεχνικῆς ἀπό ὅλο τό λαό. Νά γιατί εἶμαι ἐναντίον τής στεγανότητας τοῦ ἐπαγγελματός μας και τής ἐπιστήμης μας. Νά πού χρειάζεται ὁ στρατευμένος ἀρχιτέκτονας: Στά μεταβατικά στάδια.

Σέ προηγούμενα κείμενα ἀνάφερα δυνατότητες ιδιοποίησης ἀπό τό λαό τοῦ ὑπάρχοντα χώρου και τής χρήσης του μέ τρόπο ἐλεύθερο (ἀκατεῦθντο ἀπό τήν ἐξουσία). Ἐμεῖς ὡστόσο, ὑποστηρίζουμε, ὅτι ὄχι μόνο ἡ χρήση, ἀλλά και ἡ παραγωγή τοῦ χώρου, μπορεῖ νά γίνει μέ τόν ἴδιο τρόπο. Κι ὅπως, στήν περίπτωση τής ἐπαναϊδιοποιημένης ἀπό τό λαό χρήσης, μεγάλο ρόλο παίζει ἡ ἀποδεσμευμένη λαϊκή κουλτούρα, τό ἴδιο και για τήν παραγωγή του, ἡ κουλτούρα αὐτή γίνεται ἀπαραίτητος παράγοντάς τής.

Μέ τό παραπάνω σκεπτικό καταλήγουμε σ' αὐτό πού μᾶς ἔχει ἐπιβεβαιωθεί και ἀπό τήν παράδοση (ἀπό τήν παραδοσιακή λαϊκή ἀρχιτεκτονική): "Ὅτι ἡ παραγωγή τοῦ χώρου σ' ὄλες τίς κλίμακες (ἀπό τό χτίσιμο ἑνός σπιτιοῦ μέχρι και τήν τεχνητή παραγωγή τοῦ χώρου μιᾶς κοινότητας) ἦταν και μπορεῖ νά ξαναγίνει τρόπος ζωῆς, στοιχείο τής λαϊκῆς ζωῆς και κουλτούρας, και ὄχι μιὰ ἀπομονωμένη, ἐξειδικευμένη δραστηριότητα πέρα ἀπό τό λαό, ἀφημένη, στίς ἀρμοδιότητες τῶν ἐιδικῶν. Ἐτσι μόνο θά ἔχουμε μιὰ αἰθνητική χρήση και παραγωγή τοῦ χώρου, ἐλεύθερη ἀπό τίς θεσμοποιήσεις, τίς νόρμες, τίς κατευθύνσεις και τή χειρὰ γῶγηση πού ἐπιβάλλει ἡ ἄρχουσα τάξη μέσω τῶν ἐκτελεστῶν τής (τῶν ἐιδικῶν πού χτίζουν για τούς ἄλλους, ὅπως θέλουν οἱ ἐργοδότες τους: οἱ κτήτορες τῶν μέσων παραγωγῆς τοῦ χώρου).

Αὐτή εἶναι συνοπτικά ἡ κεντρική ἰδέα και θέση μου για τή σχέση λαϊκῆς κουλτούρας και παραγωγῆς και χρήσης τοῦ χώρου. Χωρίς νά ὑπάρχει καμιά διάθεση παρελθοντολογίας, σάν κάποια νοσταλγία για παρωχημένες μορφές, πιστεύω ὅτι και σήμερα, ὄχι μόνο εἶναι δυνατό, ἀλλά και ἀναγκαῖο, ἡ παραγωγή κι ἡ χρήση τοῦ χώρου νά ξαναγίνει «ἦθος και ἔθιμο», τρόπος ζωῆς, στοιχείο τής καθημερινῆς ζωῆς ἀπό τόν καθένα, δραστηριότητα ἀξεδιάρκτη ἀπό τίς ἄλλες καθημερινές δραστηριότητες τής παραγωγῆς, μέσα σέ μιὰ ἐνότητα ζωῆς, ὅπου ἡ κατασκευαστική δραστηριότητα θά εἶναι ἀπλῶς ἕνα στοιχείο τής γενικότερης παραγωγικῆς δραστηριότητας τής κοινότητας πού, μέ τή σειρά τής, θά ξεπερνᾷ τά στενά ὄρια τής παραγωγῆς και θά περιλαμβάνει και τίς δραστηριότητες τής ἀναψυχῆς και τής διασκέδασης. Ἡ ἐργασία και ἡ μὴ ἐργασία, ὁ χρόνος ἐργασίας και ὁ χρόνος μὴ ἐργασίας, θά ἐνοποιηθοῦν στόν ἴδιο χώρο.

Βέβαια ή παραπάνω άκραιο ύπόθεση στηρίζεται στή βασική ύπόθεση ότι θά έχουν συντελεστεί οι άπαραίτητοι κοινωνικο - οικονομικοί μετασχηματισμοί πού θά επιτρέψουν τή γενίκευση αυτής τής νέας πρακτικής σ' όλόκληρο τό λαό, σ' όλόκληρη τήν πόλη. Ή νέα πρακτική του χώρου, δέ μπορεί παρά νά συνδεθεί αλλά κάποτε και νά άπορρέει από ήθη και έθιμα και νά γίνει κομμάτι τής λαϊκής ζωής και κουλτούρας. "Ας θυμηθοΰμε ότι, στό παρελθόν, στήν κατασκευή ενός σπιτιού στό χωριό, βοηθούσανε κι οι γείτονες και, τά διάφορα στάδια της συνοδεύτανε από γιορτές. "Έτσι, ή μεταφορά του μεσοδόκαρου τής στέγης από τούς άντρες του χωριού κι ύστερα ή τοποθέτησή του (σημάδι πώς τό σπίτι κόντευε νά τελειώσει) συνοδευότανε από γλέντια και ύπήρχανε μάλιστα και σχετικά τραγούδια γι' αυτό τό περιστατικό. Τό παράδειγμα αυτό, παρμένο από τήν παράδοση, είχε σκοπό νά δείξει όχι προφανώς μία μορφή γιά μίμηση τής σχέσης «κουλτούρα - παραγωγή του χώρου», μά τήν ταυτόχρονη λειτουργία των στοιχείων της σέ μία ένότητα. Στην εποχή μας και γιά κάθε ιδιόμορφη πολιτιστικά κοινωνική ομάδα, ή σχέση αυτή θά πάρει τήν αντίστοιχη ιδιομορφία της, όπως τή βρήκε στό παράδειγμα Alexander, έστω και μέσω μιας ήμικατευθυνόμενης πρακτικής.

Άλλά γιά μία νέα κοινωνική πρακτική του χώρου χρειαζόμαστε νέες, αντίστοιχες μορφές τεχνικής. Οι μορφές τής τεχνικής πού θά χρησιμοποιήσουμε, καθώς κι αυτές πού ίσως χρειαστεί νά έπινοήσουμε εξαρτιούνται από τή φυσιογνωμία τής κάθε κοινωνικής ομάδας. "Υπάρχουν περιπτώσεις όπου δέν ύπάρχει πρόβλημα χρήσης παραδοσιακών υλικών και αντίστροφα. Γενικά, μπορούμε νά κάνουμε τήν έπόμενη παρατήρηση: Παρατηρώντας, ότι έχει γίνει από αυτοκατασκευές πού καλύπτουν επείγουσες ανάγκες, βλέπουμε ότι καθώς οι άνθρωποι δέ διαθέτουν τά άπαραίτητα μέσα (υλικά, εργαλεία και τεχνικές σύγχρονες) χτίζουν όπως όπως και μ' ότι βρουν. "Έτσι, τό αποτέλεσμα κάθε άλλο παρά ικανοποιητικό των αναγκών τους είναι.

Στίς περιπτώσεις πάλι αυτοκατασκευών από πειραματιστές, ναι μέν γίνεται συχνά έφαρμογή σύγχρονων μέσων και τρόπων κατασκευής (ή από παλιά, χρησιμοποιημένα υλικά, δομημένα μέ έ-

ξυπνες και πρωτότυπες κατασκευαστικές έπινοήσεις), αλλά, ωστόσο, ή πρακτική αυτή παραμένει γιά τήν άπομονωμένη και περιορισμένη σέ ανθρώπους ομάδα, χωρίς νά γενικεύεται και νά γίνεται συλλογική άφομοιωμένη κατασκευαστική πρακτική. Τό αίτημα είναι όμως άκριβώς αυτό: "Όσο κι αν είναι άπαραίτητο στήν αρχή τό πέρασμα από μία ήμικατευθυνόμενη αυτοκατασκευή, σαν μεταβατικό στάδιο, ή πρακτική αυτή δέ θά είχε νόημα αν παρόμενε πείραμα. Νόημα θ' άποκτήσει μόνο αν άποτελέσει στάδιο (τό πρώτο) μιας διαδικασίας πού θά καταλήξει στήν άφομοίωση από όλα τά μέλη τής κοινότητας τής πρακτικής αυτής, πού θά γίνει τελικά βιωμένη κοινωνική εμπειρία.

"Όσο σύγχρονα, εξελιγμένα και σύνθετα κι αν είναι κάποτε τά μέσα κι ο τρόπος έφαρμογής αυτής τής πρακτικής, θά πρέπει σιγά σιγά νά γίνουν κτήμα όλου του κόσμου: Τά δομικά στοιχεία και οι μέθοδοι κατασκευής νά είναι τέτοια, πού νά μπορούν νά γίνουν χειρίσιμα κάποτε απ' όλο τόν κόσμο. Γιά τό λόγο αυτό θά πρέπει νά μελετηθούν έτσι ώστε, παρά τό ότι θά καλύπτουν ίσως πολύπλοκες ανάγκες, νά έχουν τέτοια κλίμακα και χρήσεις πού νά εξασφαλίζεται ή παραπάνω δυνατότητα. "Ας μή ξεχνάμε άλλωστε, ότι στήν περίπτωση τής λαϊκής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής ο λαός έχτιζε μέ μέσα και τρόπους σύμφωνα προς τό ανθρώπινο μέτρο και δυνατότητες.

Και σέ άλλο σημείο παρατήρησα, ότι σήμερα ύπάρχουν τεράστιες τεχνικές δυνατότητες πού παραμένουν άνεμετάλλευτες. Άνεμετάλλευτες, τόσο από πλευράς πρακτικής έφαρμογής, όσο και από πλευράς παραγωγής βιομηχανοποιημένων συστημάτων προκατασκευής και τυποποίησης. "Όστόσο, ή βιομηχανία αυτή είναι ή λιγότερο άναπτυγμένη απ' όλες τίς βιομηχανίες, σέ παγκόσμιο επίπεδο.

Στό έρώτημα «μά πώς είναι δυνατό, σήμερα, νά μπορούν οι άνθρωποι νά χτίζουν μόνοι τους;» ή άπάντηση, τουλάχιστον από τεχνικής πλευράς, έχει δοθεί στήν πράξη! ("Όταν λέμε «οι άνθρωποι νά χτίζουν μόνοι τους» αυτό βέβαια δέν τό έννοούμε γιά μία μικρή ομάδα, μά σέ μαζική κλίμακα: Αυτό είναι τό πρόβλημα). Κατά καιρούς έχουν πραγματοποιηθεί μελέτες πού κατάληξαν ει-

τε σέ πειραματικές κατασκευές, είτε σέ ολοκληρωμένες λύσεις και πού αποδεικνύουν ἔμπρακτα αὐτή τή δυνατότητα. Δέν ἔχετε παρὰ νά ξεφυλλίσετε ἐπιθεωρήσεις και περιοδικά ἀρχιτεκτονικῆς γιά νά τίς δεῖτε. Μ' αὐτά ἐδῶ δέ θέλω βέβαια νά πῶ ὅτι δέν ὑπάρχει πρόβλημα κι ὅτι ὅλα εἶναι εὐκόλα. Ἀλλά, ἂν δέν εἶναι εὐκόλα, αὐτό δέ σημαίνει ὅτι εἶναι και ἀδύνατα! Ἐάν ὑπάρχει ἕνα οὐσιαστικό πρόβλημα, αὐτό δέν εἶναι πρόβλημα τεχνικῆς, μά πρόβλημα ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας ἀπό ἄποψη χρόνου και τόπου: Ἡ καπιταλιστική ὀργάνωση τῆς ἐργασίας και γενικότερα, τῆς ζωῆς, δέν ἀφήνει τόν ἐλεύθερο χρόνο γιά τήν ἄσκηση μιᾶς τέτοιας κοινωνικῆς πρακτικῆς στή χρήση και τήν παραγωγή τοῦ χώρου, καθώς δλόκληρος ὁ ἐκμεταλλεύσιμος ἡμερήσιος χρόνος προορίζεται γιά τήν παραγωγή πού συμβαίνει συνήθως μακριά ἀπό τόν τόπο κατοικίας.

Ἐτσι, μόνο ἡ λύση ἐνοτήτων «ἐργασίας - διαβίωσης» μπορεῖ νά εὐνοήσει τήν πρακτική αὐτή. Μά γιά νά φτάσουμε σ' αὐτή τή λύση, χρειαζόμαστε τήν προϋπόθεση τῶν κοινωνικο - οικονομικῶν μετασχηματισμῶν. Τό πρόβλημα λοιπόν καταντᾶ πολιτικό. Κι ὅμως, δέν πρόκειται γιά ἕνα ἄ - τοπο πρόβλημα! Οἱ διαδικασίες ἀντιμετώπισης του μποροῦν ν' ἀρχίσουν και μέσα στά πλαίσια τοῦ ἰσχύοντος παραγωγικοῦ συστήματος: ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει μιᾶ σχετική ἐνότητα διαβίωσης και ἐργασίας, μά ἀκόμα κι ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν σχετικά ὁμοιογενεῖς ταξικά, πολιτιστικά, ἐργασιακά κλπ., κοινωνικές ομάδες, ἔστω κι ἂν δέν ὑπάρχει ἡ παραπάνω ἐνότητα (μέ περισσότερες δυσκολίες βέβαια). Ἡ ζωή στά χωριά εἶναι μιᾶ τέτοια περίπτωση. Ἐπάρχουν λοιπόν περιπτώσεις ξεκινήματος τῆς νέας κοινωνικῆς πρακτικῆς τοῦ χώρου, και πρὸς αὐτές πρέπει νά πρωτοκατευθύνουμε τίς μελέτες μας. Πάντως μόνο ἡ μελέτη σέ συνδυασμό μέ τήν ἴδια τήν πρακτική μπορεῖ νά δώσει ἀπαντήσεις σ' ὅλα τά ἐρωτηματικά πού δημιούργησε αὐτή ἐδῶ ἡ πρόταση πού, ἀκριβῶς, εἶχε σκοπό νά θέσει τά προβλήματα, νά δημιουργήσει τά ἐρωτηματικά και νά δώσει μερικές ιδέες γιά τήν ἀντιμετώπισή τους.

Ἡ ἀντιμετώπιση αὐτή μπορεῖ νά ξεκινήσει ἀπό τό γεγονός ὅτι τό ἀστικό φαινόμενο, ἐκτός ἀπό τίς καταστροφικές συνέπειες στή ζωή τῶν ἀνθρώπων, γίνεται «ἡ μεγάλη ἱστορική εὐκαιρία» δημι-

ουργίας μιᾶς νέας προσαρμοσμένης στίς σημερινές συνθῆκες, συλλογικῆς ζωῆς, αὐτόνομης και ἐλεύθερης. Ἡ συγκεντρωτική λειτουργία τῶν πόλεων ἔχει μείνει ἀνεκμετάλλευτη κοινωνικά και μόνο ἀπό τήν πλευρά τῶν ὀργανωμένων συμφερόντων ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀντικοινωνικά. Ἡ ὀργανωτική ἀρχή τοῦ «συγκεντρωτικοῦ ἀποκεντρωτισμοῦ» ἀπό αὐτόνομες κοινότητες μέ ἀνταλλαγές μεταξὺ τους, πού τό σύνολο τῶν ὀργανικῶν σχέσεων τους φτιάχνει τήν πόλη, εἶναι ἡ ὀργανωτική ἔκφραση αὐτῆς τῆς εὐκαιρίας: Τό «συγκεντρωτικό» εἶναι τό ἀστικό (urbain), οἱ πόλεις. Τό «ἀποκεντρωτικό» θά ἦταν ἡ ὀριζόντια και ἀποκεντρωτική - αὐτόνομη δόμηση τῶν πόλεων ἀπό ἀνεξάρτητες (λειτουργικά και χωρικά) κοινότητες μέ ἀνταλλαγές ὅμως και ὀργανική ἐπικοινωνία μεταξύ τους. Αὐτή εἶναι ἡ διαλεκτική ἀρχή τῆς ἐκμετάλλευσης τῆς «ἱστορικῆς εὐκαιρίας» πού μᾶς προσφέρουν οἱ μεγαλουπόλεις!

**ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΟΜΕΝΗ
ΣΤΗΝ «ΑΥΘΟΡΜΗΤΗ» ΠΑΡΑΓΩΓΗ
ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ:**

*ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ (ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ)
ΚΑΙ ΠΡΩΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ (ΘΕΣΕΙΣ)*

Οι περισσότερες και ουσιαστικότερες αντιρρήσεις ή ερωτηματικά πάνω στις θέσεις που ανάπτυξα για τη «σύγχρονη ανώνυμη λαϊκή αρχιτεκτονική», θά συγκεντρωθούν στο δεύτερο και τελικό άκρο του φάσματος της εξέλιξης «κατευθυνόμενη → ήμικατευθυνόμενη → ακατεύθυντη (αυθόρμητη;)» αρχιτεκτονική. Κι αυτό γιατί, τό αρχικό σημείο αυτού του φάσματος (ή σημερινή κατευθυνόμενη αρχιτεκτονική) καθώς και στοιχεία του μέσου του (τά ενδιάμεσα, μεταβατικά στάδια «ήμι-κατευθυνόμενης» πρακτικής) είναι στην πλειοψηφία τους αρκετά γνωστά, καθώς αποτελούν τά μέν πρώτα, τήν πάγια χειροπιαστή και καθιερωμένη πρακτική χρήσης και παραγωγής του χώρου, τά δέ δεύτερα μία πρακτική που είναι λίγο πολύ γνωστή και ελέγξιμη, καθώς έχει βρει πραγματοποιήσεις έστω και σέ πειραματική μορφή.

Τό δεύτερο όμως και τελευταίο άκρο του φάσματος θά δημιουργήσει πλήθος ερωτηματικά, γιατί βρίσκεται σέ μία περιοχή που, άν και περιέχει στοιχεία του «έδω» και του «τώρα» (μέ μορφή δυνάμει τάσεων στό παρόν και στό μέλλον), στήν δλοκληρωμένη ώστόσο μορφή της, συνορεύει ή αλληλοτέμνεται μέ τήν ούτοπία. Έπειδή όμως ταυτόχρονα, αλληλοτέμνεται και μέ τό παρόν (πού μάς αποκαλύπτει μελλοντικές δυνατές καταστάσεις), ύποστηρίξα πώς πρόκειται για μία ού - τοπία μέν για τό «έδω» και τό «τώρα», πού είναι όμως μία «ούτοπία του δυνατού» σέ κάποιο μέλλον, μία πού οι ρίζες της βρίσκονται όχι μόνο στό παρελθόν, αλλά και στό

παρόν και στή συνέχεια τής ιστορίας τής κοινωνικής και τεχνολογικής εξέλιξης. Για τό λόγο αυτό δέ θεωρήσα άχρηστο ή ούτοπικό τό σχεδιασμό από τώρα. Μās βοηθά νά καταλάβουμε τό παρόν και νά χτίσουμε τό μέλλον, αλλάζοντας τό παρόν από τώρα!

Αυτό είναι και τό βασικό θεωρητικό μου έπιχείρημα — στήριγμα των θέσεων που παρουσίασα. Πρόκειται όμως για ένα έπιχείρημα μέ διπλή φύση: θεωρητικό και πραγματικό και, επομένως, αντίφατικό στή φύση του καθώς στηρίζεται ταυτόχρονα στό δυνατό (πραγματικό ή πραγματοποιήσιμο) και στό επιθυμητό που άπορρέει από μία δρισμένη γνώση και ιδεολογία (κοινωνική, φιλοσοφική, πολιτική). Αυτό που μπορεί νά τό «σώσει» από τήν αντίφασή του (για νά τήν ξεπεράσει) είναι τό «επιθυμητό», νά είναι φτιαγμένο από πραγματικά στοιχεία και μέσα σέ δυνατά πλαίσια: Ένα μέρος του (τό ελάχιστο) ύπάρχει από τώρα. Γιατί νά μήν πιθανολογούμε λοιπόν και τή μελλοντική κατασκευή του ύπόλοιπου μέρους του; Δέν είναι λοιπόν αυτό τό πρόβλημα! Τό πρόβλημα είναι τό πώς θά πραγματοποιηθεί και τί μορφές θά πάρει αυτή ή κατασκευή.

Ειδικότερα, αυτό τό τελικό άκρο του φάσματος, δημιουργεί έρωτήματα, από τήν αρχή αρχή: Τί θάναί, πώς θά τό ονομάσουμε άφού δέν τό έχουμε προσδιορίσει; «Ακατεύθυντη» αρχιτεκτονική (σέ αντίθεση μέ τή σημερινή κατευθυνόμενη, από τους «ειδικούς» και τό κεφάλαιο), «αυθόρμητη» (όπως ή ανώνυμη - λαϊκή αρχιτεκτονική τής παράδοσης. Ήταν όμως πραγματικά «αυθόρμητη»;) «άσχεδιαστη» (είχαμε ποτέ, από τήν προϊστορική έποχή άκόμα, πραγματικά «άσχεδιαστη» αρχιτεκτονική και πολεοδομία, κι άν ναι, ποιοί και σέ τί βαθμό ήτανε οι οργανωτικοί περιορισμοί της); Τί άπ' όλα αυτά; Απάντηση: Θάτανε άφελές και άντιεπισημονικό νά δοθεί «έδω» και «τώρα» οποιαδήποτε δλική, σφαιρική και συγκεκριμένη άπάντηση για ένα μέλλον που είναι άγνωστο, όσο κι άν μπορούμε νά προβλέπουμε, νά προδιαγράψουμε ή / και νά προγραμματίσουμε δρισμένες μελλοντικές σταθερές του σέ σχέση μέ τό παρόν ή επιθυμητές και δυνατές (πραγματοποιήσιμες) καταστάσεις του στό μέλλον. Προσωπικά, ειδική και συγκεκριμένη άπάντηση στά παραπάνω έρωτήματα δέν έχω νά δώσω (δέν τήν ξέρω, δέν είναι δυνατό νά τήν ξέρω). Θεωρώ όμως, πώς δλόκλη-

ρη αυτή εδώ ή μελέτη αποτελεί ένα είδος απάντησης (μερικώς και λίγο πολύ αυθαίρετης στό μέτρο πού πρόκειται για μία θεωρητική δουλειά). "Όχι όμως τελείως «αυθαίρετης» και «μερικώς» γιατί αν ή ίδια ή μελέτη είναι ένα θεωρητικό προϊόν, ένα μεγάλο μέρος της γεννήθηκε από τήν ανάλυση πραγματικών καταστάσεων. "Έτσι, μέ τούς «δυνατούς δρόμους» πού παρουσίασα σ' αυτήν εδώ τή μελέτη, δίνω πραγματικά (τωρινά) στοιχεία πού, επειδή βρίσκονται «έν σπέρματι» στό παρόν (πραγματικά στοιχεία), μάς επιτρέπουνε νά πιθανολογοῦμε πώς ή σημερινή οὐ - τοπία τοῦ δυνατοῦ θά μπορέσει νά ολοκληρωθεῖ τελικά, μετασχηματιζόμενη — τότε — σέ πραγματικότητα. Αυτό πού θέλω νά πῶ είναι ὅτι ή αντίφαση ανάμεσα στήν ὑπάρχουσα μορφή τῆς κοινωνικο - οικονομικῆς κατάστασης και σ' αυτή πού παλεύουμε κατ' αντίθεσή της, ἐδῶ και τώρα (νά ή αντίφαση), θά ξεπεραστεῖ μόνο διαλεκτικά: "Ἡ θεωρία (φιλοσοφία) πού προτείνουμε τώρα για τήν εξέλιξη τοῦ παρόντος και τήν ολοκλήρωση (πραγμάτωση) τοῦ μελλοντικά επιθυμητοῦ και δυνατοῦ, θά πραγματοποιηθεῖ μέσα και από τήν πρακτική. "Έτσι θά ξεπεραστεῖ σάν φιλοσοφία (θεωρία) μέσα στήν πραγματοποίησή της, ἀπό τήν ὁποία θά ξεπηδήσει μία θεωρία (φιλοσοφία) σέ ἀνώτερο ἐπίπεδο για νά ξεπεραστεῖ μέ τή σειρά της και οὕτω καθεξῆς.

"Ἡ θεωρητική δουλειά είναι ἀπό μία ἄποψη και πρακτική δουλειά (ἀποτελεῖ κομμάτι τῆς πρακτικῆς): Πότε; "Όταν τά πρὸς ἐπεξεργασία στοιχεία της παίρνονται ἀπό μία ὑπάρχουσα πραγματικότητα, δουλεύονται ὕστερα μέσα και ἀπ' αυτή τήν πραγματικότητα μέ σκοπό τό τωρινό ξεκίνημα τοῦ μετασχηματισμοῦ της, τείνοντας σέ μία επιθυμητή πραγματικότητα: ὅταν, δηλαδή, δέν παράγουμε τή γνώση μέσα ἀπό τή γνώση, μά, παράλληλα, μέσα ἀπό τήν καθημερινή πρακτική.

Μ' ἄλλα λόγια, θέλω νά πιστεύω πώς ή μελέτη μου (σάν θεωρητική δουλειά για τήν ὥρα και μέ τή μορφή και τό περιεχόμενο πού ἀπόκτησε μέχρι στιγμῆς) δουλεύτηκε σάν μία πρακτική θεωρία κι ὄχι σάν μία «θεωρητική πρακτική»: "Ἡ θεωρητικοποίηση μιᾶς ὑπάρχουσας και / ἢ μιᾶς επιθυμητῆς πρακτικῆς είναι κομμάτι τῆς ἴδιας τῆς πρακτικῆς, ἐνῶ ή θεωρητική πρακτική είναι αυθαίρετη: καταντᾶ μία ἀληθινή οὐτοπία. . .

Μέ τίς γενικές αυτές διευκρινίσεις, ἄς πολιορκήσουμε τώρα στενότερα, εἰδικότερα και πιό συγκεκριμένα τό παραπάνω γενικό ἐρώτημα για τά πραγματικά στοιχεία εξέλιξης τοῦ φάσματος πού ἀναφέραμε. Θά δημιουργήσουμε ἔτσι μία συγκεκριμένη σειρά ἀπό ἐρωτήματα ή / και ἀντιρρήσεις πού θά βοηθήσουν τή μελλοντική ἔρευνα, ἀφοῦ θά τή διευκρινίσουν ἀπό τώρα, ἀπό περισσότερες πλευρές: "Από τίς προταθεῖσες θέσεις, είναι πιθανό νά διατυπωθοῦν ἀντιθέσεις πού θά είναι πολύ χρήσιμες ἀν λειτουργήσουν ἀπό τώρα διορθωτικά για τήν πορεία μιᾶς μελλοντικῆς ἔρευνας. "Ἡ σύνοψη τῶν εἰδικῶν αὐτῶν ἐρωτημάτων ὑπάρχει στή μελέτη τοῦ τελικοῦ ἄκρου τοῦ φάσματος και περιέχεται στό ἐπόμενο αἷτημα - ἐρώτημα: Μέ τί μέσα, ποιές διαδικασίες μεταβολῶν (κοινωνικο - οικονομικῶν και τεχνολογικῶν) και μέ τί μορφές μπορεῖ ν' ἀρχίσει ή πραγματοποίηση τῆς ἐξελικτικῆς διαδικασίας για μία σύγχρονη και μελλοντική, λαϊκά αὐτογενή, παραγωγή και χρήση τοῦ χώρου, χωρίς αὐτό νά γίνεται τεχνητά (ὅπως οἱ «νέες πόλεις» πού δέ λειτουργοῦν κοινωνικά), μά μέσα ἀπό τήν ἱστορική συνέχεια τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς ζωῆς, κατ' ἀντίθετη διεύθυνση πρὸς τήν ὑπάρχουσα (κατευθυνόμενη, θεσμοποιημένη και αὐταρχική) χρήση και παραγωγή τοῦ χώρου; Τί ρόλο θά παίξει ὁ σχεδιασμός και τό σχέδιο σ' αυτές τίς διαδικασίες, μέ τί μορφή θά λειτουργήσουνε και τό κυριότερο, μέχρι ποῦ βαθμοῦ είναι δυνατή ή ἐπέμβαση τους ὥστε και νά λειτουργοῦν κατευθυντικά (ὥστε νά βοηθοῦν, δίνοντας λύσεις πού δέ μπορεῖ νά δώσει ὁ ἀπλὸς κάτοικος), ἀλλά και νά μή λειτουργήσουν αὐταρχικά;

Κομμάτια μιᾶς απάντησης στό προηγούμενο γενικό ἐρώτημα, δόθηκαν κατὰ κάποιον τρόπο μέσα ἀπό τίς προηγηθεῖσες ἀναπτύξεις διαφόρων προβλημάτων και ἀπό τίς περιγραφές ὑπαρχουσῶν, πειραματικῶν ἢ επιθυμητῶν καταστάσεων. Πέρα όμως ἀπό τίς ἀποσπασματικές ἀπαντήσεις, είναι ἀναγκαῖα και μία απάντηση μέ μορφή στρατηγικῆς. Γιαυτό ἄς ἀνακεφαλαιώσουμε τώρα:

1. Τό αἷτημα τῆς κοινοτικῆς - συλλογικῆς λαϊκῆς ζωῆς, ή ὁποία θά παράξει μία νέα κοινωνική πρακτική χρήσης και παραγωγῆς τοῦ χώρου (ἀκατακερμάτιστου σέ δομή και λειτουργίες), είναι ένα

αίτημα πού βρίσκεται έξω από τή λογική του υπάρχοντος κοινωνικο - παραγωγικού συστήματος. Τοποθετείσαι έξω από τό σύστημα σάν αναλυτής, και, εκεί, βρίσκεις μιάν άλλη λογική για νά διατυπώσεις ένός άλλου είδους αίτημα. Έπομένως, πρόκειται για ένα αντιφατικό στή φύση του αίτημα, μιά πού παράχθηκε έξω από μιά κατάσταση, στήν όποία, ώστόσο, προσπαθούμε νά τό εφαρμόσουμε! Είναι δυνατό αυτό;

2. Ή παραπάνω διαπίστωση δέν οδηγεί απαραίτητα στό συμπέρασμα διτι ή ικανοποίηση του αίτήματος αυτού είναι αδύνατη: Ή ικανοποίηση αυτού του αντιφατικού αίτήματος θά γίνει δυνατή, αν προχωρήσουμε μέσα απ' αυτήν, ακριβώς, τήν αντίφαση, πού είναι μιά ειδικότερη αντίφαση των γενικότερων έσωτερικών (δομικών) αντιφάσεων του συστήματος.

3. Ή εκμετάλλευση των έσωτερικών αντιφάσεων του συστήματος εξαρτιέται — σάν δυνατότητα — από τά μέσα, τίς μεθόδους και τούς τόπους όπου θά άσκηθει και, πράγμα σημαντικότατο, από τό μέγεθος, τήν κλίμακα των μετασχηματισμών πού σκοπεύει. Άς εξηγήσουμε λίγο αυτά τά στοιχεΐα.

Και θεωρητικά και λογικά και στήν πράξη, αποδεικνύεται πώς όταν οι άλλες (κοινωνικο - πολεοδομικές) σκοπεύουνε μιά πραγματικότητα σέ κλίμακα πόλης στό σύνολό της, μέ άμεσα, καθολικό και συγκεντρωτικό τρόπο, τότε, αυτή ή προσπάθεια, εκτός του διτι γίνεται τεχνικά πάρα πολύ δύσκολη, αποδεικνύεται εξίσου δύσκολη και κοινωνικά (σέ μακροκλίμακα: σέ επίπεδο κοινωνίας δηλαδή κι όχι κοινότητας). Κι αυτό για δυό λόγους: ό ένας είναι ή δυσκολία (αν όχι αδυναμία) προσαρμογής ένός μεγάλου πληθυσμού σέ νέες συνθήκες μέ μαζικό τρόπο. Ό άλλος λόγος είναι ή αντίσταση πού προβάλλει τό ίδιο τό σύστημα, όταν αντιμετωπίζει μαζικές και μεγάλης κλίμακας μεταβολές. Ή αντίστασή του αυτή μετατρέπεται σέ απαγόρευση, για τήν πραγματοποίηση της όποίας δέ διατάζει νά χρησιμοποιήσει τήν όποιασδήποτε μορφής βία πού έχει στή διάθεσή του (από τή λήψη απαγορευτικών νομοθετημάτων μέχρι και τήν άστρ - νομική βία).

Ώστόσο, σπάνια παρουσιάστηκαν τέτοιες περιπτώσεις (όπως

π.χ. ό Μάης του 1968 στό Παρίσι). Ξέρουμε δηλαδή, πώς όταν φέρουμε τό σύστημα σέ σύγκρουση μέ τό σύνολο των αντιφάσεων του, τότε θά αντιδράσει για νά επιβιώσει, μιά πού ή σ' αυτό τό μέγεθος και ένταση αναγωγή των αντιφάσεων του σέ πραγματικότητα απειλεί τήν ίδια του τή δομή. Για τή συγκεκριμένη εφαρμογή εκμετάλλευσης των αντιφάσεων του συστήματος στό πεδίο του τρόπου ζωής και της αντίστοιχης δομής της πόλης, μιά τέτοια μετωπική σύγκρουση είναι άσύμφορη σέ καθολική κλίμακα: Ό σχετισμός δυνάμεων είναι σίγουρα υπέρ του συστήματος. Οι άλλες σ' αυτό τόν τομέα (ό κοινωνικο - πολεοδομικός μετασχηματισμός) δέν είναι επανάσταση! Άν και ή ποιότητά τους τίς τοποθετεί αναμφισβήτητα μέσα σέ μιά επαναστατική διαδικασία (έστω και αν δέ φαίνεται σάν τέτοια, άμεσα και μικροπρόθεσμα) τόσο σάν στοιχεΐα μιās γενικότερης μεταβολής (κοινωνικής, τρόπου ζωής), όσο και από τήν ίδια τους τή φύση (ή αλλαγή της ποιότητας του χώρου είναι επαναστατικό στοιχείο), ώστόσο, αποδεικνύονται — τελικά — αναγκαίες για τήν επαναστατική μεταβολή, αλλά όχι και ικανές.

Έτσι, νομίζω, πώς ή παραπάνω διαπίστωση δέν είναι αποτέλεσμα κάποιας «ρεφορμιστικής αντίληψης», μά μιās αντικειμενικής θεώρησης της δοσμένης πραγματικότητας πού ζούμε. Άφου λοιπόν, δέ γίνεται δυνατή ή μαζική και συνολική εκμετάλλευση των αντιφάσεων του συστήματος, δέν μένει παρά ό άλλος δρόμος. Ένας δρόμος πού θυμίζει τήν τακτική των ανταρτών: Άποκεντρωμένοι άγώνες, όπου και όταν ξέρουμε διτι είναι δυνατή μιά επί μέρους τοπική νίκη. Ή γενική, έλική δομική αντίφαση του συστήματος παλεύεται αποτελεσματικότερα (άλλά αυτό δέ σημαίνει διτι, παλεύεται και εύκολότερα) όταν τήν αντιμετωπίσουμε διασπασμένη και σέ μικρές κλίμακες.

Άς δούμε λοιπόν αυτή τήν τακτική εφαρμογή της: Όσο δέν ώθούμε (μέ τήν τακτική μας) τό σύστημα στά «άκρα», αυτό «δέχεται» νά πληρώνει τίς αντιφάσεις του, άποδεχόμενο, έστω και μέ άρχικές αντιστάσεις, όρισμένες δομικές άλλες τόσο στό κοινωνικό, όσο και στό πολεοδομικό πεδίο: Άλλες πού επειδή είναι τοπικές και, άρα περιορισμένες, δέ γίνονται επικίνδυνες για τό υπόλοιπο σύστημα. Έτσι, σάν σύστημα μέ δοσμένη φυσιογνωμία

καί στόχους, καί τή μάσκα τῆς ἀστικῆς «δημοκρατίας» διατηρεῖ (παρουσιαζόμενο «φιλελεύθερο» ἀφοῦ ἀποδέχεται τίς ἀλλαγές) καί τή δομή του ἀφήνει «ἄθικτη». Ἔτσι τουλάχιστο νομίζει, κι ἔτσι εἶναι καί στήν πραγματικότητα, σέ πολλές περιπτώσεις. Τά «νησάκια» (μετάφραζε: γκέτο) ἐλευθερίας πού ἀφήνει γιά μεταρρυθμιστικές προσπάθειες εἶναι ἀκίνδυνα ὅταν εἶναι λίγα, μεμονωμένα κι ἀπομονωμένα: δροῦν ἀπομονωτικά καί ἐκτονωτικά. . . Ὅταν όμως ἀρχίσουν νά αὐξάνουν καί, κυρίως αὐτό, νά συντονίζονται ὀργανικά καί ὀργανωτικά μεταξύ τους, «κινδυνεύοντας» νά γίνουν καθολική κατάσταση, τότε ξεσκεπάζεται τό πραγματικό πρόσωπο τοῦ συστήματος: περιστολή ἢ καταστολή τῶν διαδικασιῶν μεταρρυθμίσεων. Παρόλα αὐτά όμως, τά «νησάκια» αὐτά, εἴτε ἀπομονωμένα, εἴτε συντονισμένα, ἀποδείχτηκαν καί ἀποδείχονται μέ μοναδική χρησιμότητα: καταλύουν συνειδήσεις καί συμπεριφορές, πολιτικοποιοῦν καί ἀνοίγουν τά μάτια. Λύνονται προβλήματα ζωῆς ἀπό τίς τοπικές διοικήσεις ἢ τίς αὐτοοργανωμένες κοινωνικές δμάδες: ἀποκτήματα δηλαδή καί κατακτήσεις πού εἶναι κοινωνικές.

Ἡ παραπάνω συλλογιστική, ἔχει στενή σχέση, προφανῶς, μέ τήν τακτική τῆς αὐτοδιοίκησης, τῆς ἀποκέντρωσης, τῆς αὐτοδιαχείρισης καί τῆς λαϊκῆς αὐτοοργάνωσης. Μ' αὐτές ἀκριβῶς τίς διαδικασίες (ἀπ' αὐτές καί μέσ' ἀπ' αὐτές) μπορεῖ νά γίνει δυνατή ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἀντιφάσεων τοῦ συστήματος, δίνοντας ἔτσι μιὰ ἀπάντηση στό γνωστό «ὑπερεπαναστατικό» ἐπιχείρημα: «ἢ ἐπανάσταση ἢ τίποτα». Μπορεῖ ἡ λογική αὐτή (τῶν «ὑπερεπαναστατῶν») νά εἶναι ἐγκυρη γιά ὀρισμένους τομεῖς, σέ ὀρισμένες περιπτώσεις (κάτω ἀπό συγκεκριμένες συνθῆκες) καί σ' ὀρισμένες ἱστορικές στιγμές. Κομιὰ ἀντίρρηση σ' αὐτό. Ὅμως: Ὅταν δίνεται ἡ δυνατότητα νά γίνει π.χ. ἡ ἐξυγιάνση ἑνός δήμου γιά καλύτερες συνθῆκες στέγασης, γιά δημιουργία περιβάλλοντος εὐνοϊκοῦ γιά κοινωνική-συλλογική ζωή καί τίς πολιτιστικές της δραστηριότητες, τότε δέν καταλαβαίνω γιατί θᾶπρεπε νά ἀρνηθοῦμε αὐτή τή δυνατότητα καί, ἀκόμα πιό πολύ, νά τή θεωρήσουμε «ρεφορμιστική». Ὅχι! Δέν εἶναι ρεφορμιστική! Εἶναι ἕνα πραγματικό, ἔμπρακτο προχώρημα βελτίωσης τῶν συνθηκῶν ζωῆς τοῦ λαοῦ, καθῶς καί τῆς πολιτιστικῆς καί πολιτικῆς του ἀνύψω-

σης, καί σάν τέτοιο εἶναι στοιχεῖο ἐπαναστατικό: ἀλλάζει ἀπό τώρα τή ζωή! Κι ἄς θυμηθοῦμε τήν τόσο εὐστοχη παρατήρηση τοῦ Μάρξ: «Ὁ κομμουνισμός δέν εἶναι γιά μᾶς, οὔτε μιὰ κατάσταση πού πρέπει νά δημιουργήσουμε, οὔτε ἕνα ἰδανικό πρὸς τό ὁποῖο θά πρέπει νά ρυθμιστεῖ ἡ πραγματικότητα. Ὅνομάζουμε κομμουνισμό τό πραγματικό κίνημα πού καταλύει τό τωρινό Κράτος». Ἐπομένως: κάθε προσπάθεια (τόσο στή θεωρητική, ὅσο καί στήν πρακτική δουλειά) πού ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τούς ἐπί μέρους μετασχηματισμούς πού πᾶνε ἀντίθετα πρὸς τήν ἰσχύουσα κοινωνικο-οικονομική δομή, εἶναι, ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη, ἐπαναστατική, ὅσο περιορισμένη καί ἐντοπισμένη κι ἂν εἶναι.

Ἐπεκτάθηκα στά προηγούμενα, γιά νά βγάλω τό συμπέρασμα ὅτι — μέ τήν παραπάνω συλλογιστική — μποροῦμε κι εἶναι χρήσιμο, νά παλεύουμε ἔστω καί περιορισμένες καί τοπικές μεταβολές, ἀφοῦ ἐκεῖ εἶναι πού παρουσιάζεται ἀδύναμο τό ἀστικό Κράτος: Μᾶς προσφέρει τήν αὐτοδιοίκηση; Ἄς τήν ἐκμεταλλευτοῦμε κι ἄς μὴν τήν περιορίσουμε στή φιλτραρισμένη της (θεσμικά) καί χειραγωγημένη της μορφή, τῆς τοπικῆς αὐτόνομης διοίκησης ἀπό τούς τοπικούς ἄρχοντες: ἄς τή μεταμορφώσουμε σέ λαϊκή τοπική αὐτοοργάνωση μέ αὐτοδιαχειριστικές λειτουργίες ἀπό τήν ἴδια τή λαϊκή βάση.

Ἄν λοιπόν πιστεύουμε στή δυνατότητα τῶν τωρινῶν ἐπί μέρους τοπικῶν μετασχηματισμῶν, τότε θά καταλάβουμε εὐκολά τήν ἀναγκαιότητα ὑπαρξης τῶν ἀντίστοιχων τεχνικῶν ἐργαλείων πραγματοποίησής τους: θά προκύψουν (τά ἐργαλεῖα αὐτά) εἴτε ἀπό βελτίωση καί προσαρμογή τῶν διαθέσιμων ὑπαρχόντων, εἴτε ἀπό τήν ἀπαρχῆς δημιουργία καινούργιων, κατάλληλων γιά τό μετασχηματισμό πού ὑπηρετοῦν (εἶναι σίγουρο πῶς πολλά ἀπό τά ὑπάρχοντα «ἐργαλεῖα» θά ἀποδειχτοῦν ἀπρόσφορα γιά τή δημιουργία νέων πραγματικότητων).

Ἄπ' αὐτή τήν ἄποψη κρίνεται ἀπαραίτητη ἡ μελέτη κι ὁ σχεδιασμός γιά τόν ἀκατακερμάτιστο χῶρο πού παρουσίασα σ' αὐτήν ἐδῶ τή θεωρητική δουλειά μου.

Ἐχοντας κατά νοῦ (σάν κατευθυντήρια κριτήρια) τίς παραπάνω διευκρινίσεις-προϋποθέσεις (πού ἀφοροῦσαν, γιά τήν ὥρα,

τίς γενικές κοινωνικο-πολιτικές προϋποθέσεις εφαρμογής του προτεινόμενου σχεδίου), μπορούμε να τις εξειδικεύσουμε τώρα, αντιστοιχίζοντας στα παραπάνω κοινωνικο - πολιτικά προβλήματα, μιά σειρά από προβλήματα που άφορουν τις δυνατές περιπτώσεις εφαρμογής του σχεδίου αυτού πάνω στη δομή των κοινωνικών ομάδων και τις συνθήκες διαβίωσής τους, τον τρόπο διοίκησης και οργάνωσής τους, την κοινωνικο-επαγγελματική τους δομή κλπ. Τέλος, τις πρώτες δυνατές μορφές που μπορεί να πάρει τό σχέδιο αυτό, θά πρέπει να τις περιγράψουμε από τώρα γενικά, ώστε να μπορέσουμε να προχωρήσουμε μέσα από τις διορθώσεις τους.

—4. Μέ βάση την αναπτυχθείσα συλλογιστική που λέει ότι οι πρώτες δυνατότητες για αυτοδιαχειριστική πρακτική του χώρου υπάρχουν (όπου δηλαδή υπάρχουν «νησάκια» μεμονωμένων περιπτώσεων όπου και τό σύστημα τό επιτρέπει και ό συσχετισμός δυνάμεων είναι ευνοϊκός για την άσκηση αυτής της πρακτικής), βγάζουμε εύκολα τό συμπέρασμα ότι οι πρώτες περιπτώσεις με τις οποίες συμφέρει ν' ασχοληθούμε είναι π.χ., οι δήμοι που διοικούνται από δημοκρατικές δυνάμεις και ειδικές περιπτώσεις σε γειτονίες, κοινότητες ή χωριά όπου υπάρχουν ειδικές και συγκεκριμένες καταστάσεις που από τή φύση τους επιδέχονται την άσκηση μιάς τέτοιας πρακτικής.

Είναι γνωστές, και σ' ορισμένες περιπτώσεις έντυπωσιακές, οι μεταβολές στον τρόπο ζωής και στό είδος του χώρου της κοινότητας, που πραγματοποιήθηκαν σε δήμους της Γαλλίας και της Ιταλίας, π.χ., που διοικούνται από τό Κομμουνιστικό Κόμμα. Εκεί, ή τοπική αυτοδιοίκηση έγινε αναγκαστικά σεβαστή από τό αστικό κράτος, αφού τό ίδιο τή θεσμοποίησε! Αποδείχτηκε ότι εκ των ύστερων, στάθηκε αδύνατο στό αστικό κράτος να επέμβει για να πατρονάρει, να περιστείλει ή να καταστείλει τις αλλαγές αυτές: "Αν από τή μιά μεριά φαίνεται ότι είναι ευκολότερο στό Κράτος να ενεργήσει κατασταλτικά σε αποκεντρωμένες και απομονωμένες περιπτώσεις (όπως μιά κοινότητα), από τήν άλλη όστόσο, αυτή ή εύκολία αποδεικνύεται φαινομενική, γιατί ή αυτοδιαχειριστική και αυτοδιοικητική πρακτική συμπληρώνεται από τήν κάλυψη που της παρέχει τό μαζικό λαϊκό κίνημα σε έθνική κλίμακα: και ό πιο

μικρός και απομονωμένος αγώνας λαϊκοποιείται και από περιθωριακός γίνεται υπόθεση δλόκληρου του Κινήματος. Αυτή ή κάλυψη γίνεται και ό απαραίτητος όρος ύπαρξης και επιτυχίας των τοπικών αγώνων. Έπομένως: Ένα πρώτο ευνοϊκό πεδίο στό οποίο θάπρεπε να στραφούν ομάδες ειδικών για μελέτη και πράξη του σχεδίου που πρότεινα, είναι οι δημοκρατικοί δήμοι.

Μιά άλλη ευνοϊκή περίπτωση είναι ορισμένες ειδικές κοινότητες ανθρώπων που αντιμετωπίζουν ειδικά και, συνήθως, περιθωριακά προβλήματα όπως: Κοινότητες που αυτοστεγάζονται (όπως π.χ. τά «αυθαίρετα», οι παραγκουπόλεις και, άκόμα, περιπτώσεις σύγχρονης λαϊκής αυθόρμητης αρχιτεκτονικής). Κοινότητες που χρειάζονται νέα στέγαση σε νέους χώρους (όπως οι πρόσφυγες, οι σεισμόπληκτοι, οι κάτοικοι χωριών που εγκαταλείπουν τά παλιά χωριά τους για να εγκατασταθούν σε μέρη που είναι προσφορότερα για τις νέες συνθήκες δουλειάς και παραγωγής. Π.χ., πρώην κτηνοτρόφοι που κατεβαίνουν στον κάμπο για να καλλιεργήσουν). Κοινότητες εργατών που συγκεντρώθηκαν γύρω από ένα συγκεκριμένο κλάδο της παραγωγής. Ίδιόμορφες κοινότητες, με ειδικό τρόπο ζωής και ανάγκες, όπως οι φοιτητές, κ.ά. Τέλος άς ξαναθυμηθούμε τό μοναδικό παράδειγμα του «συγκεντρωτικού - αποκεντρωτισμού» στην Κούβα.

Ένα σωρό τέτοιες περιπτώσεις είναι ευνοϊκές για την «επέμβαση» ομάδας ειδικών (και ειδικότερα κοινωνιολόγων, αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων) με σκοπό να βοηθήσουνε τους κατοίκους μέσω των ειδικών γνώσεών τους, για μιά αυτόνομη παραγωγή του περιβάλλοντός τους και του τρόπου ζωής τους, με μιά κοινοτική πραγματικά λειτουργία. Παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων έχουμε κάμποσα. Μερικά τά παρουσίασα, για να αποδείξω ότι ή πρακτική που προτείνω δεν είναι αδύνατη, έστω και με ήμικατευθυνόμενη μορφή στό ξεκίνημά της.

Άλλά για τήν αντίληψη του περιεχομένου αυτής της πρακτικής, πρόβαλα, σαν απαραίτητη, τήν από τώρα μελέτη πειραματικού σχεδιασμού για κατακακερμάτιστους χώρους και κοινωνικές λειτουργίες, που θά ευνοήσουν* τήν κοινοτική ζωή. Πρόκειται για

* Εναυθενθυμίζω τή διευκρίνιση: χώροι και λειτουργίες που ενοσούν

μιά δεοντολογική (πολιτική) και ιδεολογική θέση: "Η δουλεύουμε μέ τή λογική τοῦ συστήματος συμπαράγοντας τόν κατακερματισμένο χῶρο καί τή ζωή πού ἐξαναγκάζει στήν κοινωνική ἀπομόνωση, ἢ παλεύουμε μελέτες καί δυνατότητες ἐφαρμογῆς τους πού εὐνοοῦν τήν κοινοτική ζωή. Εἶναι εὐκαιρία νά ἐκμεταλλεῖσθε περιπτώσεις σάν κι αὐτές πού ἀνέφερα. Καί θάναί λάθος ὅταν ἡ βοήθειά μας (σέ μελέτες, σχεδιασμό καί πρακτική) σάν ἐιδικῶν, γίνεται μόνο μέ βάση τήν ἰσχύουσα λογική (τοῦ συστήματος): ὅπως μᾶς ἔμαθε τό σύστημα παραγωγῆς στά θρανία τῶν πολυτεχνείων. Ἄς ἐκμεταλλεῖσθε τίς εὐνοϊκές αὐτές περιπτώσεις γιά νά φτιάξουμε κάτι ἄλλο, κάτι πραγματικά καινούργιο: Κάτι πού νά ἀλλάζει, ἔστω καί λίγο, αὐτή τήν ἀντικοινωνική ζωή πού μᾶς ἐπιβάλλουν.

Γιά μιά τέτοια ἀλλαγὴ χρειάζομαστε κατάλληλα ἐργαλεῖα:

Ἡ μελέτη πού παρουσίασα εἶναι ἓνα ξεκίνημα γιά τήν κατασκευή ἑνός τέτοιου ἐργαλείου, πού θά εἶναι χρήσιμο στά χέρια τῆς κοινωνικῆς μεταβολῆς: Ἐνα θεωρητικό ἐργαλεῖο διερεύνησης σχεδιαστικῶν λύσεων πού θά εὐνοήσουν τή νέα συλλογική, αὐτοδιαχειριστική πρακτική τοῦ χώρου. Οἱ μορφές πού μπορεῖ νά πάρει αὐτό τό ἐργαλεῖο θά προκύβουν ἀπό τή συλλογική δουλειά στήν πράξη. Γιά τά ἀποτελέσματα (σάν πρακτική) τῆς ἐφαρμογῆς του, ἰσχύει τό ἴδιο. Ἐδῶ δέν ἦταν δυνατό νά δώσω καμιά πρόταση τέτοιων τελικῶν ἀποτελεσμάτων γιατί κάτι τέτοιο θάταν ἀυθαίρετο καί ἄρα, λάθος ἐπιστημονικά. Ἐδῶσα ὡστόσο, ἐνδεικτικά, ὀρισμένα παραδείγματα πραγματοποιήσεων σέ ἄλλες χώρες πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή, γιά νά δώσω μιά συγκεκριμένη ἰδέα τῆς δυνατότητας μᾶς τέτοιας πρακτικῆς, τῶν μέσων γιά τήν ἀσκήσῃ της καί τῶν μορφῶν πού μπορεῖ νά πάρει. Δουλειά ὄλων μας εἶναι νά τή μελετήσουμε γιά τήν ἐλληνική πραγματικότητα.

—5. Ἄς ἀφιερῶσουμε δυό λόγια γιά τό σχεδιασμό καί τό σχέδιο, μέσα στά ὅρια τοῦ φάσματος πού μελετᾶμε.

(ὅπως ἓνα καλοῦπι) μιά κοινοτική ζωή ἐξασφαλίζοντας ἢ εὐνοώντας ἓνα τμήμα μόνο τῆς ὀλικῆς καί λειτουργικῆς βάσης της. Εἶναι ὅμως φανερό ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ χώροι, παρόλο πού «ὑπαγορεύουν» ἀντίστοιχες λειτουργίες, δέν ἐπαρκοῦν γιά νά δημιουργήσουν τήν κοινοτική ζωή ἐκεῖ ὅπου δέν προϋπάρχει, ἔστω συχνά τό πιστεύουν οἱ τεχνοκράτες.

Ἀπό τήν ἴδια του τή φύση, τό περιεχόμενό του καί τήν πορεία του (καί τό γενικό στόχο αὐτῆς τῆς πορείας: τήν ἀυθόρμητη λαϊκή ἀρχιτεκτονική), τό φάσμα προσδιορίζει, λίγο πολύ, τό ρόλο καί τό περιεχόμενο τοῦ σχεδιασμοῦ καί τοῦ σχεδίου πού θά τό ἐκφράσουν: Τό αἴτημα μᾶς «αὐθόρμητης» ἀρχιτεκτονικῆς ὑπονοεῖ μιά «ἀκατεύθυντη» καί, κατ' ἐπέκταση, ἀντιαυταρχική (σάν διαδικασία παραγωγῆς τοῦ χώρου) ἀρχιτεκτονική. Μέ τή σειρά του, αὐτό τό εἰδικό αἴτημα ἐξειδικεύεται περισσότερο καί ζητᾶ ἓνα νέο καί αὐστηρά καθορισμένο ρόλο τοῦ σχεδιασμοῦ καί τῶν σχεδίων παραγωγῆς τοῦ χώρου. Βασικό στοιχεῖο αὐτοῦ τοῦ νέου ρόλου εἶναι ὁ αὐτοπεριορισμός του ἀπό τήν ἀποψη, ἀκριβῶς, τοῦ αὐστηροῦ καθορισμοῦ του σέ περιεχόμενο καί λόγο ὑπαρξης. Στά κείμενα πού προηγήθηκαν πολιόρκησα ἀπό πολλές πλευρές αὐτό τό πρόβλημα. Τώρα χρειάζεται νά συνοψίσω:

—5α) Γιά τά «μεταβατικά στάδια» εἶναι αὐτονόητη ἡ ὑπαρξη σχεδιασμοῦ καί σχεδίων μέ καθοριστικό ρόλο στό εἶδος καί στή διαδικασία παραγωγῆς τοῦ χώρου, μέ τάση ὅμως προοδευτικῆς ἀφομοίωσης τῶν μεθόδων σχεδιασμοῦ καί τῶν τεχνικῶν ἐργαλείων του (ὅπως τό σχέδιο π.χ.) ἀπό τήν κοινότητα, ὥστε νά μειώνεται προοδευτικά ἡ καθοριστικότητά τους, τείνοντας πρὸς τήν δολκλήρωση τῆς «αὐθόρμητης» λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

—5β) Στήν περίπτωση ἰδιότυπων κοινοτήτων ἀνθρώπων πού ἀποφασίζουν νά παράγουν συλλογικά τό χῶρο τους, ἡ ὑπαρξη ἢ ὄχι σχεδίων ἐξαρτεῖται ἀποκλειστικά ἀπό τή θέλησή τους. Ἄν θέλουν, ζητοῦν ἀπό ἓναν ἀρχιτέκτονα νά μεταφράσει σχεδιαστικά τίς ἀποφάσεις τους γιά τό εἶδος τοῦ χώρου ζωῆς τους, ἂν δέ θέλουν, αὐτο-σχεδιάζουν βοηθούμενοι ἢ ὄχι ἀπό τούς ἐιδικούς. Ἡ περίπτωση μᾶς τέτοιας συνεργασίας εἶναι προφανῶς ἡ περίπτωση τῆς «συμμετοχῆς»: ὄχι ὅμως τῆς γνωστῆς «συμμετοχῆς» πού πρόσφατα εἶναι τῆς μόδας καί πού ἀποτελεῖ μίαν ἄλλου εἶδους χειραγώγηση (οἱ κάτοικοι «συμβουλευοῦν» τόν ἀρχιτέκτονα, ὁ ὁποῖος «διαπιστώνει τίς ἀνάγκες τους καί, τελικά, μόνος του ἀποφασίζει καί σχεδιάζει), ἀλλά μιά συμμετοχή τῆς φορᾶς: ἀρχιτέκτονας → κάτοικοι, ὅπου ὁ ἀρχιτέκτονας παίζει ἐπικουρικό ρόλο. Ἡ ὑλοποίηση-πραγματοποίηση τοῦ συμμετοχικοῦ σχεδιασμοῦ αὐτοῦ τοῦ τύπου δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τό δυαδικό σχῆμα: Τοπική αὐτοδιοίκηση-

συνεργατικές αρχιτεκτόνων πού συνεργάζονται με την τοπική αυτοδιοίκηση και άμεσα με τους ίδιους τους κατοίκους. Όμως για την ανάλυση αυτής της δυνατότητας θά χρειαζόταν ένα ξεχωριστό βιβλίο. Έδώ την ανάφερα απλώς παραδειγματικά και ένδεικτικά.

—5γ) Υπάρχει μιά δύσκολη περίπτωση: Η περίπτωση παραγωγής ολοκληρωτικά νέων οικισμών (γειτονίες ή προάστια σε μεγαλουπόλεις, στέγαση πληγέντων πληθυσμών, μεταστέγαση παρατηγματούχων, κατασκευή χωριών κλπ.). Κάθε φορά αντιμετωπίζουμε μιά ιδιόμορφη κοινωνική ομάδα, τά «δεδομένα» είναι κι αυτά ιδιόμορφα, κι έτσι είναι εξαιρετικά επικίνδυνο νά γενικεύουμε. Πέρα από τίς παρατηρήσεις με τίς οποίες αντιμετώπισα την περίπτωση αυτή σε προηγούμενο κεφάλαιο, έδω άς διευκρινίσω, συνοψίζοντας, ότι σ' αυτές ακριβώς τίς περιπτώσεις είναι πού μπορούμε νά θροΰμε εϋνοϊκές καταστάσεις, καταστάσεις επιδεκτικές για νά αποτελέσουνε μεταβατικά στάδια πειραματισμού μιās «συμμετοχικής» παραγωγής του χώρου, μέσα σε μιά πορεία ολοκλήρωσης τής αυτονομίας τής συλλογικής πρακτικής του χώρου. Στην περίπτωση (α) λέω, άμεσα κιόλας, πώς ή ύπαρξη σχεδιασμού και σχεδίων είναι αυτόνομη: Άκόμα και στην περίπτωση πού έχουμε μιά κοινωνική ομάδα πού έχει ήδη κατακτημένη την εμπειρία των αυτοκατασκευών (πού τίς εφαρμόζει από ανάγκη συνήθως) και επιπλέον θέλει νά τή χρησιμοποιήσει και στό νέο της οικισμό, ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση, είναι απαραίτητη ή επέμβαση των ειδικών (από τόν αρχιτέκτονα μέχρι και τόν κοινωνιολόγο). Τό έπιχείρημα αυτής τής άποψης είναι τούτο: Μιά πού τό περιβάλλον λειτουργεί έτσι ή άλλως «εκπαιδευτικά» και δεδομένων δρισμένων κακών συνηθειών των κατοίκων (πού δημιουργήθηκαν από τόν τρόπο ζωής πού επιβάλλει τό δοσμένο μας κοινωνικο-οικονομικό σύστημα), είναι χρήσιμες οί «διορθώσεις» μέσω των σχεδίων. Διορθώσεις όμως πού θά είναι μελετημένες όσο άφορᾷ την έκτασή τους και τό περιεχόμενό τους: όσο άφορᾷ δηλαδή τό είδος και τό βαθμό επέμβασης του σχεδιασμού και του σχεδίου στην παραγωγή του χώρου. Είναι αυτόνομη ότι αυτό τό είδος και ό βαθμός επέμβασης, καθώς και τά τελικά αποτελέσματά τους σε μορφή, είναι αδύνατο (και λάθος επιστημονικά) νά προδιαγρα-

φούν από τώρα. Θά βγούν από την ίδια την πρακτική κάθε συγκεκριμένης περίπτωσης. Για την ώρα, μόνο γενικές οργανωτικές αρχές μπορεί νά διατυπώσει κανείς, σάν κι αυτές πού παρουσίασα σε προηγούμενο κεφάλαιο (τό «διαλεκτικό» ξεπέρασμα των αντιθέσεων).

—5δ) Στην περίπτωση καθαρά θεωρητικών έρευνών για χώρους κοινοτικής ζωής (και βασικά, του άκατακερμάτιστου κοινωνικο-λειτουργικά χώρου, πού διερεύνησα σε προηγούμενο κεφάλαιο), ποιός είναι ό ρόλος του σχεδίου; Υπάρχει μιά αντίφαση πού, ώστόσο, όπως ήδη έξηγήσα σ' άλλη παράγραφο, είναι φαινομενική: Ένώ ζητάμε μιά διαδικασία πού θά καταλήξει σε μιά τελική αυτόνομη τής κοινωνικής πρακτικής του χώρου, χώρο πού θά παράξει ή ίδια ή ζωή κι όχι τά χειραγωγικά όραματα κάποιων αρχιτεκτόνων δραματιστών («maitres» και «moralistes»), ό προσχεδιασμός (έστω και διερευνητικός) μήπως έρχεται σε αντίφαση μ' αυτό τό αίτημα; Άναντήρητα ναι, αν τόν φανταζόμαστε με τή μορφή πού τόν ξέρουμε από την ισχύουσα πρακτική παραγωγής του χώρου. Για τους λόγους όμως πού ανάπτυξα στην προηγούμενη παράγραφο (γ), καθώς και για τό λόγο του ότι ή διερεύνηση του χώρου (άκατακερμάτιστου και διαφοροποιημένου ταυτόχρονα) πού εϋνοεί την κοινοτική ζωή έχει ανάγκη από μιά έλάχιστη θεωρητική προ-επεξεργασία με τή μορφή γενικών κοινωνικών, οργανωτικών και λειτουργικών υποθέσεων (όπως π.χ. τό διαλεκτικό ξεπέρασμα των δυαδικών αντιθέσεων), ό σχεδιασμός και τά διερευνητικά σχέδια αποδεικνύονται όχι μόνο χρήσιμα, μά και άρχικά, απαραίτητα: Δέ θά δώσουν a priori τελικές μορφές, μά θά περιγράψουν και θά άπεικονίσουν τίς δυνατότητες ανάπτυξης των άγνωστων από τώρα μελλοντικών μορφών. Τό μόνο πού προδιαγράφουν είναι τά αναπτυξιακά πλαίσια τής ελεύθερης (και άγνωστης από τώρα) νέας κοινωνικής (συλλογικής) πρακτικής του χώρου.

—5ε) Για τό τελικό στάδιο τής ολοκληρωμένης πρακτικής του χώρου (όπου είναι δυνατό νά ύπάρχει ή και νά έχει καταργηθεί ό αρχιτέκτονας), για την «ούτοπία του δυνατού» δηλαδή, δέ μπορούμε νά πούμε τίποτε από τώρα. Η μόνη διερεύνησή της είναι

αυτή πού γίνεται από τις παρατηρήσεις της προηγούμενης παραγράφου (5δ).

Συνοψίζοντας τόν προβληματισμό και τήν κριτική τών παραπάνω παρατηρήσεων για τις πρακτικές και τήν ποιότητα του νέου χώρου πού ζητάμε, αναφέρομαι αναγκαστικά και πάλι στο πρόβλημα του ρόλου και του περιεχομένου του σχεδιασμού.

Η μηχανιστική αντίθεση στη θεσμοποιημένη - χειραγωγική (έπειδή είναι σχεδιαστική) χρήση και παραγωγή του χώρου πού τάχα υπαγορεύει τόν όχι σχεδιασμό, αλλά τήν αυτοπαραγωγή («αυθόρμητη» λαϊκή αρχιτεκτονική) του χώρου, είναι θέση ιδεαλιστική, σχηματική και αυθαίρετη. Η αναγκαιότητα του σχεδιασμού καταδείχτηκε στα διάφορα κεφάλαια του βιβλίου και οι γενικές σκοπιμότητες του περιγράφηκαν συνοπτικά στην παράγραφο (3) της εισαγωγής πού είναι χρήσιμο να ξαναδιαβαστεί μαζί μ' αυτόν έδω τόν έπιλογο. Σ' αυτή τήν παράγραφο διατυπώθηκαν οι γενικές σκοπιμότητες χρησιμοποίησης από τώρα της διερεύνησης και του σχεδιασμού τών «σταθερών» του κοινοτικού (τωρινού και μελλοντικού) χώρου πού ζητάμε. Σέ άλλα κεφάλαια, οι «σταθερές» αυτές αναλύθηκαν διεξοδικά.

Γιά να τελειώσουμε θά πρέπει να συνοψίσουμε ορισμένα κεντρικά σημεία και θέσεις τών προηγούμενων κεφαλαίων.

Η εξασφάλιση χώρων για κοινωνική έπαφή στο χώρο (κάτι δηλαδή πού υπάρχει μέν σήμερα αλλά μέ περιεχόμενο πού ορίζει μονότροπα τό σύστημα: ζωή για παραγωγή και κατανάλωση), όπως τήν ορίσαμε (κοινοτική, μέ πολλαπλές καθημερινές και ουσιαστικές διανθρώπινες, ατομικές και συλλογικές επικοινωνίες σ' όλα τά επίπεδα κι όχι μόνο τό έμπορευματο - παραγωγικό) μπορεί να πραγματοποιηθεί μέ δυό τρόπους: α) «φυσιολογικά» και β) τεχνητά μέ «έπέμβαση» (σχεδιασμός χώρων).

α) Φυσιολογικά: ή νέα πρακτική και ή νέα ποιότητα του χώρου (σε δομή, λειτουργίες και χρήσεις πού υποδοθηεί ή επιβάλει), είναι φυσιολογικό προϊόν ενός «κοινοτικού» κοινωνικού συστήματος πού δίνει τήν προτεραιότητα στην εξασφάλιση τών ανθρώπινων σχέσεων και στην κοινή και συλλογική ζωή. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει κοινωνική αλλαγή πού αυτή τή στιγμή δέν τήν έχουν

με δοσμένη ούτε σαν πρακτική, ούτε σαν θεωρία στις λεπτομέρειές της (π.χ. δέν υπάρχει πουθενά ούτε στις χώρες του έφαρμοσμένου σοσιαλισμού διατυπωμένη — παρά μόνο άοριστα: «τό ξεπέρασμα της αντίθεσης πόλης - υπαίθρου» λένε χωρίς να τό πραγματοποιούν σε σχέδια ή καθολικά στην πράξη μέ μία θεωρία κι ένα σχεδιασμό τών βασικών στοιχείων αυτού του νέου χώρου). Όμως και όταν υπάρχει αυτή ή κοινωνική αλλαγή, ή χρησιμότητα του σχεδιασμού αποδείχεται αναντικατάστατη. Αυτό τό απέδειξα αναφερόμενος στους σοβιετικούς κοστρουκτιβιστές της δεκαετίας του 20, στην εισαγωγή αυτού του βιβλίου. Άρα: παράλληλα μέ τή φυσιολογική εξέλιξη μιας νέας κοινωνικής πρακτικής του χώρου, χρειαζόμαστε και τήν τεχνητή «έπέμβαση» της ανάλυσης και του σχεδιασμού (προγραμματισμός και σχέδια τουλάχιστον δυο άφορά τις «σταθερές»). Ο «φυσιολογικός» τρόπος αποτελεί τό φυσικό πλαίσιο λειτουργίας της τεχνητής «έπέμβασης», καθορίζοντας τους γενικούς νόμους της, όχι όμως και τις ειδικές μορφές της.

β) Η τεχνητή «έπέμβαση» (ανάλυση - προγραμματισμός - σχεδιασμός). Η ανάγκη της και τό περιεχόμενο της αναπτύχθηκε στις προηγούμενες ομάδες παρατηρήσεων στις γενικές της γραμμές.

Ειδικότερα τώρα: Η χρησιμότητα του σχεδιασμού και τών πραγματοποιήσεών του (του σχεδιασμένου και τελικά χτισμένου περιβάλλοντος) δέν είναι άλλη από τή λειτουργία του «καλουπιού». Σχεδιάζοντας τόν κατάλληλο «τύποδοχέα», τό χτισμένο χώρο, εξασφαλίζουμε (μέχρις ενός σημείου όμως) τό σχήμα πού θέλουμε να έχει τό κοινωνικό περιεχόμενο (ή έννοια του «καλουπιού» και του «κοινωνικού πυκνωτή» τών σοβιετικών κοστρουκτιβιστών). Αυτή ή αναγνώριση της χρησιμότητας του σχεδιασμού δέν ταυτίζεται καθόλου μέ καθόλου μέ τή γνωστή τεχνοκρατική άποψη της δύναμης της τεχνικής (έδω, της αρχιτεκτονικής σαν τελική λύση) να λύνει από μόνη της κοινωνικά προβλήματα!

Δέν ταυτίζεται, έπειδή: 1) έντάσσεται μέσα σε μία αντίστροφη διαδικασία: κοινωνικό - τεχνικό και 2) δέ νοείται στη θεσμοποιημένη - χειραγωγική μορφή της «αρχιτεκτονικής», αλλά σαν ένα υποβοηθητικό (άλλά απαραίτητο) εργαλείο πού, έν πάση περιπτώ-

σει, δέν άλλοτριώνει, οὔτε εἶναι άλλοτριωμένο μέ τόν τρόπο χρήσης καί τά ὄρια λειτουργίας πού προτείνονται (ὅπως ἀναπτύχθηκε διεξοδικά σ' ὀλόκληρο τό βιβλίο).

Μέ αὐτή τήν ἐπαναποθέτηση λοιπόν, μπορεῖ κανεῖς νά δεχτεῖ τή χρησιμότητα τοῦ σχεδιασμοῦ: ἀφενός μέν σάν δίδαγμα (χώροι πού ἤδη ἔχουν σχεδιαστεῖ σύγχρονα καί μᾶς προσφέρουν μαθήματα γιά στοιχεῖα τοῦ χώρου) καί ἀφετέρου σάν «καλοῦπι» πού καναλιζάρει, διαμορφώνει καί, συχνά «ἐξαναγκάζει» ὀρισμένες κοινωνικές λειτουργίες: ἄν π.χ. σχεδιάσεις περιέκντρα καί μέ ἀνθρωπομετρική ὀργάνωση καί κλίμακα τά σπῖτια μιᾶς γειτονιάς μέ κοινές αὐλές, λειτουργίες καί ἐπικοινωνίες (ὄχι μόνο ὀπτικές, ἀλλά καί χρηστικές) τότε ὄχι μόνο ὑποβοηθεῖς, ἀλλά «ἐξαναγκάζεις» (μέ τήν... ἀγαθή ἔννοια τῆς λέξης) τήν κοινωνική ἐπαφή. Προϋπόθεση: νά τό θέλουν οἱ κάτοικοι. (Ἐδῶ ὄμως εἶναι πού συχνά μερεδεύονται τά πράγματα: θέλουν οἱ κάτοικοι; Ὅντας ἀλλοτριωμένοι, μπορεῖ π.χ. νά ἵπεραμυνθοῦν τῶν δικαιωμάτων τῆς «ἰδιωτικότητάς» τους, τῆς κοινωνικῆς τους ἀπομόνωσης! Τότε τί κάνεις; Μιά εὐκόλη καί γι' αὐτό τό λόγο ἀμφίβολη ἀπάντηση: δέ σχεδιάζεις γιά τέτοιες κοινότητες, ἀλλά ἀναζητᾶς εἰνοϊκές γιά τό σχέδιό σου κοινότητες πού οἱ ἴδιες ζητᾶνε τέτοιους χώρους. Σημείωση: ὑπάρχουνε τέτοιες κοινότητες σήμερα).

Δυό σημεία ἀκόμα: 1) Ὁ σχεδιασμός πού προτείνεται μπορεῖ νά εἶναι χρήσιμος καί ἀπαραίτητος μέ δυό μορφές: 1α) τή μορφή ἀναδόμησης ὑπαρχόντων χώρων ἢ ἀπαρχῆς δημιουργίας νέων, σέ περιπτώσεις, ὅπου οἱ ἀντιφάσεις τοῦ συστήματος, δημιουργοῦνε τά περιθώρια νά σχεδιαστοῦν καί νά πραγματοποιηθοῦν ἔστω καί στοιχεῖα χώρου πού ἐξασφαλίζουνε νέες ποιοτικές διαστάσεις στήν καθημερινή κοινωνική ζωή, σύμφωνα μέ τά αἰτήματα τῆς κοινοτικῆς ζωῆς καί τῶν ἀντίστοιχων χώρων τῆς (τίς «σταθερές») πού περιγράφηκαν στή διάφορα κεφάλαια αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. 1β) Τή μορφή πειραματικῆς ἔρευνας (ἀναλύσεις + σχέδια), ἀνεξάρτητης ἀπό συγκεκριμένες κοινότητες στίς ὁποῖες θά σχεδιάζαμε συγκεκριμένα στοιχεῖα τοῦ χώρου: Ὁ πειραματικός καί γενικός σχεδιασμός εἶναι μιᾶ πρώτη σχεδιαστική προσέγγιση ὑλοποίησης (σέ σχέδιο) τῶν «σταθερῶν» (πειραματική σχεδιαστική κοινωνιολογία τοῦ χώρου). Νά σχεδιάσουμε τά πορίσματα τῶν

κοινωνιολογικῶν ἀναλύσεων σέ γενική μορφή σημαίνει νά σχεδιάσουμε ὀμάδες στοιχείων τοῦ χώρου καί συστήματα τέτοιων ὀμάδων πού καί σήμερα καί στό μέλλον εἶναι σίγουρο ὅτι εὐνοοῦν τήν κοινοτική ζωή. Νά σχεδιάσουμε π.χ. τά διαλεκτικά ξεπεράσματα ἀνάμεσα στό «ἰδιωτικό» καί «δημόσιο» καί στό «μέσα» καί τό «ἔξω» (π.χ. ἀνάμεσα στό δρόμο καί τήν αὐλή), ἀνάμεσα στόν τόπο κατοικίας καί στόν τόπο διασκέδασης, ἀνάμεσα στόν τόπο ἐργασίας καί στόν τόπο ἐκπαίδευσης κλπ. Καταλαβαίνω ἀπόλυτα τίς δυσκολίες καί τούς κινδύνους αὐθαιρεσιῶν ἑνός τέτοιου ἐγχειρήματος. Μιά μείωση (ἀλλά ὄχι ἐξάλειψη) αὐτῶν τῶν κινδύνων ἀπό αὐθαιρεσίες καί τῶν δυσκολιῶν θά διευκολυνθεῖ ἀπό τή μελέτη διαφόρων τομέων τῆς χρήσης καί τῆς παραγωγῆς τοῦ χώρου (ἀπό τήν παράδοση μέχρι καί σήμερα) καθῶς καί τῶν ἐπιστημονικῶν πεδίων πού ἀφοροῦν τά ἀνθρωπολογικά μέτρα καί μεγέθη, ὅποτε στηριγμένοι σέ ἀνθρωπομετρικά κριτήρια εἶμαστε σχεδόν σίγουροι ὅτι δέν παραβιάζουμε τήν ἀνθρώπινη κλίμακα.

Πάντως, ἡ κατάκτηση ἑνός τέτοιου εἶδους σχεδιασμοῦ, πιστεύω ὅτι, τελικά, εἶναι καί χρήσιμη καί ἀπαραίτητη: μᾶς προσφέρει ἕνα γνωστικό ὀπλοστάσιο πού ὑποβοηθεῖ τόν πολιτικό (οὐσιαστικά) ἀγῶνα μας γιά τήν ὀλοκλήρωση τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς καί στόν τομέα τοῦ χώρου.

2) Δεύτερο καί τελευταῖο σημείο: Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στή σημερινή «φυσιολογική» πρακτική τοῦ χώρου (αὐτή πού ἀπορρέει ἀπό τό ἰσχύον κυρίαρχο σύστημα παραγωγῆς) καί στήν τεχνητή «ἐπέμβαση» μας πού στηρίζεται σέ ἀντίθετη λογική ἀπ' αὐτήν τοῦ συστήματος. Μποροῦμε νά πᾶμε ἐνάντια στή νομοτέλειά του; Ἡ τεχνητή «ἐπέμβαση» (ὁ σχεδιασμός δηλαδή) γίνεται στή συντριπτική πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων μέ τήν ἴδια λογική καί νόμους τοῦ «φυσιολογικοῦ» τρόπου παραγωγῆς τοῦ χώρου, μέ τούς νόμους δηλαδή καί τή λογική τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, παράγοντας χώρους μέ στεγανές καί διαχωρισμένες - ἀπομονωμένες μεταξύ τους λειτουργίες κλπ. Ἡ λογική καί οἱ νόμοι αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς συγκροτοῦνε ἕνα κυρίαρχο φαινόμενο πού στήν ἱστορική φάση πού περνᾶμε δέν ἔχει καθόλου μᾶ καθόλου μπεῖ στή φάση τῆς παρακμῆς του. Κι ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλά καί ὅτι τό σύστημα ἔχει ἀποδείξει ὅτι διαθέτει καί μιᾶ ιδιαίτερη ἱκανότητα

αυτοπροσαρμογής, όταν αντιμετωπίζει κρίσεις, υιοθετώντας «νέες» λύσεις: νέες πόλεις - δορυφόροι, κοινωνικός εξοπλισμός των περιοχών κατοικίας, εργονομία που «καλυτερεύει» τις συνθήκες εργασίας στους τόπους δουλειάς, «οικολογία» που «προστατεύει» το περιβάλλον (αφήνοντας ωστόσο άθικτη τη βιομηχανική επέκταση) κλπ. Αυτή η ικανότητα υποβοηθείται και από τους ίδιους τους αντιπάλους του συστήματος από το γεγονός ότι η κριτική που ασκεί η 'Αριστερά είναι παραδοσιακή και όχι ριζική: Συνήθως δέ μιλά για τον ίδιο τον καταμερισμό του χώρου που καταστρέφει την κοινοτική ζωή, αλλά μόνο για το περιορισμένο πρόβλημα της κακής ποιότητας των λύσεων της αρχιτεκτονικής ή την ανεπάρκεια του αριθμού κατοικιών που προσφέρει, ζητώντας (μέ τεχνοκρατική αντίληψη) την αντικατάσταση των συμπτωμάτων της παραπάνω λογικής από κάποια άλλα συμπτώματα πάλι, αλλά λιγότερο οδυνηρά, χωρίς δηλαδή να θίγει το σύστημα στην καρδιά του, στη λογική του. Και, χωρίς να θέλω να ισχυριστώ ότι η παραπάνω αντικατάσταση του κακού από το λιγότερο κακό είναι λάθος (ίσα ίσα που συχνά αποδεικνύεται σαν μόνη δυνατότητα και η ριζική λύση ανέφικτη και ιδεαλισμός) επιμένω, ωστόσο, ότι όταν από αναγκαστική διαδικασία (επειδή δέ μπορούμε να κάνουμε αλλιώς σ' όρισμένες περιόδους) ανάγεται σε καθολική και μοναδική ιδεολογία - δεοντολογία, τότε ακριβώς και μ' αυτό τον τρόπο, αρχίζει η αναπαραγωγή του παραδοσιακού τρόπου σκέψης και η συντήρηση... "Αν λοιπόν υιοθετήσουμε την αντίθετη λογική του συστήματος στις τεχνητές «επεμβάσεις» μας, αν δηλαδή τοποθετηθούμε έξω από τη λογική του, οπότε αντιμετωπίζουμε με καθαρή (κριτική) δραση το σύστημα και με μία λογική που αντιστρατεύεται στις νομοτέλειές του, τότε, λογικό είναι, να υιοθετήσουμε (σε ανάλυση και σχεδιασμό) ριζικές λύσεις που καλύπτουν τα παραπάνω ποιοτικά αίτηματα παραγωγής και χρήσης ενός χώρου με άθεσμοποίητες και αντιχειραγωγικές διαδικασίες και ποιότητα που ευνοεί την κοινοτική ζωή (πράγμα που δέ θέλει το σύστημα).

"Αν όμως υιοθετήσουμε αυτή την τεχνητή «παρέμβαση» που, προφανώς δέν απορρέει «φυσιολογικά» (ό πρώτος τρόπος, από τους δύο που είπαμε) από τους νομοτελειακούς μηχανισμούς του συστή-

ματος πέφτουμε στην έξησ λογική αντίφαση: από τη μία μεριά να υποστηρίξουμε ότι από τους δύο τρόπους παραγωγής του χώρου (τόν φυσιολογικό και τόν τεχνητό) επιλέγουμε τόν πρώτο, επειδή οδηγεί σε άθεσμοποίητες και αντιχειραγωγικές διαδικασίες (να απορρέει δηλαδή ο νέος χώρος φυσιολογικά από τη νέα κοινωνική πρακτική από την ελεύθερη κοινωνία) και από την άλλη, να δεχόμαστε τελικά ότι είναι δυνατή και πρέπουσα και η «τεχνητή παρέμβαση» (ό σχεδιασμός του χώρου), μόνο και μόνο επειδή ο κυρίαρχος σήμερα «φυσιολογικός τρόπος» είναι φυσιολογικός για τό σύστημα, αλλά όχι για τό λαό. Μέ τό να υιοθετούμε λοιπόν τη δική μας τεχνητή «παρέμβαση» τη στιγμή που δέ μπορούμε να ανατρέψουμε τόν κυρίαρχο φυσιολογικό τρόπο ώστε να τόν υιοθετήσουμε μελλοντικά στη νέα του μορφή (να παράγει δηλαδή ο ίδιος ο λαός τό χώρο του μέ φυσιολογικό τρόπο που θά απορρέει από τις νομοτέλειες του νέου κοινωνικού συστήματος), δέν είναι σαν να υιοθετούμε τη θεσμοποίηση και τη χειραγώγηση (τόν από μέρος των ειδικών σχεδιασμό του χώρου για τους άλλους, τούς πολλούς, τό λαό) τη στιγμή που την αντιπαλεύουμε;

Είναι αντίφαση ή όχι μία τέτοια υιοθέτηση; Αυτή η υιοθέτηση περιέχει μέν κινδύνους χειραγώγησης, αλλά έχω να επισημάνω ότι: α) είναι απαραίτητη, επειδή ένας μίνιμουμ σχεδιασμός είναι απαραίτητος και β) μέ τό περιεχόμενο που δίνουμε σ' αυτή την τεχνητή παρέμβαση και τις διαδικασίες (μεταβατικά στάδια) που την εντάσσουμε, της αφαιρούμε μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα τόν χειραγωγικό - θεσμοποιητικό της χαρακτήρα.

Τώρα μένει να διευκρινίσω άλλα δύο σημεία, αναφορικά μέ τις επιλογές χρήσης του φυσιολογικού ή του τεχνητού τρόπου παραγωγής του χώρου: α) Για τόν φυσιολογικό τρόπο: 'Απορρίπτοντας τόν φυσιολογικό τρόπο του συστήματος, είναι προφανές ότι αγωνιζόμαστε για ένα νέο φυσιολογικό τρόπο του κοινωνικού συνόλου που είναι αντίθετος στον κυρίαρχο σήμερα.

Αυτό που είναι φυσιολογικό σήμερα για τό σύστημα είναι ταυτόχρονα τεχνητό (θεσμοποιημένο και χειραγωγικό) για τό λαό. Μπαίνει τό ερώτημα. Μπορούμε πραγματικά σήμερα, χωρίς να έχει γίνει αυτή η αντιστροφή και η μετατόπιση του «φυσιολογικού» στό λαό, να υιοθετούμε (όχι μόνο σε σχεδιασμό, αλλά και σε πρα-

κτικές) κάτι που δέν είναι φυσιολογικό για τό σύστημα, κάτι που πάει αντίθετα στή λογική και στή νομοτέλεια του συστήματος που, τουλάχιστο σήμερα, θέλουμε δέ θέλουμε, είναι κυρίαρχες; Μ' άλλα λόγια: τή στιγμή που δέν έχει αλλάξει τό κοινωνικό σύστημα που θά δημιουργούσε αυτό τόν άλλο φυσιολογικό τρόπο που ζητάμε, είναι δυνατό νά πᾶμε αντίθετα στή νομοτέλειά του, ἐφαρμόζοντας τόν δικό μας φυσιολογικό τρόπο; Κι ἄν αυτό μπορεῖ νά συμβεῖ σ' ὀρισμένες περιπτώσεις, ἡ ἐξαίρεση αὐτή μήπως ἐπιβεβαιώνει τόν κανόνα; Ἡ, μ' άλλα πάλι λόγια, τελικά: τή στιγμή που σήμερα τό περιβάλλον χτίζεται μέ νόμους που ἡ δύναμή τους είναι ἰσοπεδωτική κάθε διαφοροποιητικῆς προσπάθειας και μάλιστα τή στιγμή που αὐτοί οἱ νόμοι (π.χ. ἡ κερδοσκοπία ἢ ἡ ἐκμετάλλευση του χώρου, τά μοντέλα ζωῆς τῆς ἀστικῆς τάξης, κ.ἄ.) ἔχουνε περάσει στόν ἴδιο τό λαό (ἀλλοτρίωση ἀπό χειραγώγηση), είναι δυνατή ἡ εφαρμογή μιᾶς ἄλλης λογικῆς και μιᾶς ἄλλης πρακτικῆς; Ἡ ἀπάντηση και πάλι σ' αὐτό τό ἐρώτημα είναι ὅτι αὐτή ἡ «ἄλλη πρακτική» είναι δυνατό νά εφαρμοστεῖ σέ ὀρισμένες και περιορισμένες περιπτώσεις, ὅπου δηλαδή τό ἐπιτρέπουνε οἱ ἀντιφάσεις του συστήματος. Σέ τέτοιες περιπτώσεις, ἡ νέα αὐτή πρακτική πάει μέν ἐναντία στή νομοτέλεια του συστήματος, αὐτό δμως δέ σημαίνει προφανῶς οὔτε ὅτι τήν ἀντικαθιστᾶ ἢ ὑποκαθιστᾶ συνολικά, οὔτε ὅτι τήν ἀπειλεῖ σοβαρά παρά μόνο στήν περίπτωση που ὁ ἀριθμός τῶν περιπτώσεων αὐτῶν ἀρχίζει νά πολλαπλασιάζεται σοβαρά. Ἡ ἔνταξή μας στίς διαδικασίες του συστήματος μέ τή λογική που ὑπαγορεύει δέν είναι καθόλου ἀντίθετη μέ τό γεγονός ὅτι μέσα σ' αὐτές τίς διαδικασίες μπορεῖ νά ἐφαρμόζεται ἡ ἀντίθετη λογική σέ περιπτώσεις που οἱ ἴδιες οἱ διαδικασίες αὐτές είναι ἀντιφατικές ἐπιτρέποντας τήν ἀναίρεση ἢ τήν ὑποκατάστασή τους ἀπό ἄλλες. Μέ ὅλα τά παραπάνω ἀποδεικνύεται ὅτι διλήμματα ὅπως «ἔνταξη στίς διαδικασίες του συστήματος = ὑποταγή στό σύστημα» ἢ «πάλη μέσα στό σύστημα = αὐταπάτη, ἐπειδή ἡ ἀντίσταση στή δύναμη τῆς νομοτέλειάς του είναι ἀδύνατη», ἀποτελοῦνε ψευδοπροβλήματα, ἐπειδή πρόκειται για χοντροκομμένες σχηματοποιήσεις και ἀπλοποιήσεις και ἀπλοϊκές συλλήψεις, οἱ ὁποῖες ἀγνοοῦν τή διαλεκτική τῶν ἀντιφάσεων του συστήματος. Ἀναφέρθηκα ἀρκετά σ' αὐτό τό ψευτοδίλημμα, ἐπειδή

ἀκριβῶς, μ' αὐτές τίς μορφές του γίνεται ἡ συνηθισμένη κριτική τῶν ἀριστεριστῶν ἐναντία σ' ὅσους παλεύουνε μέ συνέπεια μέσα στό σύστημα και ἐναντία σ' αὐτό, χωρίς νά ἀρκοῦνται στήν «ἐπαναστατική» συνηματολογία που δέν έχει καμία μετάφρασή της στήν πράξη.

β) Για τήν «τεχνητή παρέμβαση» (τόν σχεδιασμό): Θά ἦτανε λογική ἡ χρησιμοποίησή του σέ περιπτώσεις που δέν είναι δυνατή ἡ εφαρμογή του νέου «φυσιολογικοῦ τρόπου» που ἀντικαθιστᾶ τόν παλιό. Ὡστόσο, ἔδειξα κιόλας ὅτι αὐτή είναι ἀπλῶς μιᾶ δυνατότητα και ὅτι, παράλληλα και ταυτόχρονα μέ τόν νέο φυσιολογικό τρόπο (ἢ, καλύτερα, μέσα στίς διαδικασίες του) ἡ τεχνητή παρέμβαση είναι ἀπαραίτητη μέχρι ἑνός σημείου και μέ μιᾶ ὀρισμένη μορφή. Δηλαδή: ἡ τεχνητή «παρέμβαση» πρέπει νά χρησιμοποιεῖται ὄχι μόνο ὅπου δέν είναι δυνατός ἕνας νέος φυσιολογικός τρόπος, ἀλλά ταυτόχρονα μέσα σ' αὐτόν ὅταν είναι δυνατός, καθώς ἐπίσης και στίς περιπτώσεις που είναι ἀδύνατος, ὅποτε τό μόνο που ἀπομένει σάν δυνατότητα είναι ἡ τεχνητή «παρέμβαση». Αὐτή ἡ περίπτωση ὅμως χρειάζεται μιᾶ διπλή διευκρίνιση: 1) Ὅταν σχεδιάζουμε στοιχεῖα του νέου κοινοτικοῦ χώρου μέσα στίς διαδικασίες ἑνός νέου φυσιολογικοῦ τρόπου παραγωγῆς και χρήσης του χώρου ἀπό μιᾶ νέα κοινωνική πρακτική (αὐτοοργανωσιακή - αὐτοδιαχειριστική - συμμετοχική) αὐτό γίνεται ἀντι - ἰδρυματικά, ἀντιθεσμιοποιητικά, ἀντιχειραγωγικά, ὅπως δηλαδή τό ἀναλύσαμε διεξοδικά σ' ἄλλο κῆρο τό βιβλίο. Ὁ σχεδιασμός λοιπόν σ' αὐτή τή μορφή και μ' αὐτό τόν τρόπο χρησιμεύει σάν ἕνα ἀπό τά ἐργαλεῖα διαμόρφωσης τῶν μεταβατικῶν σταδίων ἀπό τή σχεδιασμένη - αὐταρχική στήν ἀσχεδιάστη - «αὐθόρμητη» παραγωγή του χώρου (τυπικό παράδειγμα, ἡ δουλειά του Chr. Alexander, που παρουσιάστηκε σέ εἰδικό κεφάλαιο). 2) Ὅταν χρησιμοποιοῦμε τήν τεχνητή «παρέμβαση» μέ ἀποκλειστικό τρόπο, αὐτό τό κάνουμε σέ περιπτώσεις ὅπου ναί μέν δέν ἐπιτρέπεται ἀπό τό σύστημα ἡ καθολικότερη και γενικευμένη εφαρμογή τῆς «ἄλλης» λογικῆς (του «νέου φυσιολογικοῦ τρόπου») ἀλλά που πρόκειται ὅμως για κοινότητες δεκτικές αὐτῆς τῆς ἄλλης λογικῆς. Αὐτό σημαίνει ὅτι δέν έχει νόημα μιᾶ τεχνητή ἐπέμβαση τέτοιου εἴδους σέ κοινότητες που οἱ ἴδιες δέ θέλουν μιᾶ τέτοια ὀργάνωση του χώρου τους (π.χ. μεγαλοαστικές γειτονιές):

σέ τέτοιες περιπτώσεις όχι μόνο δεν έχει νόημα μία «κοινωνική αρχιτεκτονική», αλλά και δεν πρέπει καν να συμμετέχουμε ή να εργαζόμαστε για τέτοιες κοινότητες. Στην περίπτωση όμως των δεκτικών κοινοτήτων, ο τεχνητός τρόπος (σχεδιαστικός) παραγωγής του χώρου τους δέ σημαίνει ότι ταυτίζεται με θεσμοποίηση και αυταρχικές διαδικασίες.

Βέβαια, τό τελικό προϊόν (ο σχεδιασμένος και πραγματοποιημένος, ύστερα, χώρος) θά είναι καθοριστικό του τρόπου ζωής, θά είναι κάτι που έρχεται «από τά έξω» της κοινότητας (από τόν σχεδιαστή του χώρου), αλλά πού μπορεί και πρέπει όμως (ο σχεδιασμός αυτός) να γίνεται με τάση μείωσης, όσο είναι δυνατό, των αυταρχικών στοιχείων και διαδικασιών: αυτό γίνεται δυνατό με τή μέθοδο του συμμετοχικού σχεδιασμού (στή μορφή όμως πού τήν δρίσαμε: αρχιτέκτονας → κάτοικοι). Έτσι, ο συμμετοχικός σχεδιασμός γίνεται ο ίδιος στοιχείο υποδομητικό του έρχομού του «νέου φυσιολογικού τρόπου» παραγωγής του χώρου, αποκτώντας και πάλι νόημα μεταβατικής διαδικασίας: Μέσα στό σύστημα, αρχίζει ν' αντικαθίσταται ο κυρίαρχος φυσιολογικός τρόπος από τόν νέο (παράδειγμα: ή διαχείριση δήμων της 'Ιταλίας από τήν 'Αριστερά). Και στίς δύο δηλαδή περιπτώσεις (του νέου φυσιολογικού τρόπου και της τεχνητής «παρέμβασης»), ο ρόλος και τό περιεχόμενο του σχεδιασμού είναι συμμετοχικό.

Συνοψίζοντας τίς παρατηρήσεις των προηγούμενων σελίδων, μπορούμε να πούμε ότι:

—Στή μέν πρώτη περίπτωση (όταν υπάρχει ή νέα αυτοδιαχειριστική πρακτική του χώρου) ή συμμετοχή είναι αυθεντική, φυσιολογική και αυτούσια: απορρέει από τήν αυτοοργάνωση των κατοίκων πού συμμετέχουν από κοινού (συλλογική διαχείριση, αυτοδιαχείριση) στην παραγωγή και τή χρήση του χώρου τους, όχι μόνο στό επίπεδο λήψης των αποφάσεων, αλλά και στό στάδιο ίσως της κατασκευής (ήμιαυτοκατασκευή → αυτοκατασκευή). Σ' αυτή τήν περίπτωση ο σχεδιασμός — απαραίτητος πάντα — έχει ρόλο δευτερεύοντα και έπικουρικό. Πρόκειται για μία συμμετοχή «από τά κάτω», για μία συμμετοχή στή βάση.

—Στή δεύτερη περίπτωση (όταν δεν υπάρχει αυτοοργάνωση και αυτοδιαχείριση, από τίς οποίες και θά πήγαζε φυσιολογικά ή

συμμετοχή) ή συμμετοχή γίνεται, αναγκαστικά, «από τά πάνω» και με τεχνητό τρόπο, σέ επίπεδο διαπίστωσης των αναγκών των κατοίκων: πρόκειται για συμμετοχή του τύπου «κάτοικοι → αρχιτέκτονας». Ο αρχιτέκτονας σχεδιάζει σεβόμενος τίς διαπιστωθείσες ανάγκες των κατοίκων ύστερα από συνεργασία μαζί τους, με σχεδιασμό όμως πού σκοπεύει στην κοινοτική ζωή αφενός και αφετέρου στην δλο και περισσότερο αντιστροφή της φορās της συμμετοχής αυτού του τύπου με τάση δλικής αντιστροφής της.

Η συνολική - συνοψιακή παρατήρηση πού μπορεί να γίνει όμως και για τίς δύο περιπτώσεις είναι ότι: ο σχεδιασμός είναι απαραίτητος.

Ο γενικός λόγος της αναγκαιότητας του σχεδιασμού (και της σχετικής ανάλυσης, έρευνας και μελέτης πού τόν τροφοδοτεί) είναι ότι τή στιγμή πού αφενός οι ίδιοι οι κάτοικοι έχουν χάσει τό ανθρωπομετρικό τους κριτήριο (όντας εκθιασμένοι, άλλοτριωμένοι ή απλώς κακοσυνηθισμένοι από τόν κυρίαρχο τρόπο ζωής) και αφετέρου δεν έχουν τίς ειδικές γνώσεις για τή διαμόρφωση του χώρου τους*, ο σχεδιασμός του περιβάλλοντός τους με τρόπο και περιεχόμενο πού εξασφαλίζει στοιχεία του χώρου πού υποβοηθούν μία έξανθρωπισμένη ζωή (κοινωνική, σέ ανθρωπομετρική κλίμακα και λειτουργίες) είναι χρήσιμος και απαραίτητος.

Είναι λοιπόν χρήσιμος και ο ρόλος του αρχιτέκτονα, ξαναθυμίζοντας όμως κάτω από ποιούς όρους: α) Να μή λειτουργεί με τή λογική και τίς έπιταγές του συστήματος, αναπαράγοντας τούς χώρους πού επιβάλλει αυτή ή λογική μ' αυτές τίς έπιταγές και β) Να εντάσσεται σέ διαδικασίες πού συνειδητά (από μέρους του αρχιτέκτονα) τείνουν να μειώνουν δλο και περισσότερο αυτό τό ρόλο.

* Αδτή ή παρατήρηση σημαίνει επίσης ότι τελικά δεχόμαστε τήν δριστική ανάγκη του σχεδιασμού με βάση και τούτη τήν έπίγνωση: Σ' όσο ψηλό επίπεδο αυτοδιαχειριστικής πρακτικής του χώρου κι αν φτάσουμε κάποτε, ένας εξειδικευμένος σχεδιασμός θά είναι πάντα αναγκαίος εξαιτίας του πολυπλασιασμού και της πολυπλοκότητας των σύγχρονων αναγκών (σχολεία, νοσοκομεία, εργοστάσια, κλπ.). Αυτό είναι κάτι τό προφανές. Αυτό πού δεν είναι προφανές — και θέλησε να τό καταδείξει αυτό τό βιβλίο — είναι ή δυνατότητα ένταξης του εξειδικευμένου σχεδιασμού σέ αυτοδιαχειριστικές διαδικασίες (πράγμα δηλαδή πού είναι αδιανόητο στους τεχνοκράτες).

Κάτω απ' αυτούς τούς δυό δρους και μ' αυτές τίς προϋποθέσεις μπορούμε νά ισχυριστοῦμε δι: Μιά τέτοια μορφῆς «ἀρχιτεκτονική» (χρησιμοποιοῦμε τή λέξη αὐτή γιά νά συνεννοηθοῦμε μία και δέ θά πρόκειται πιά γιά τή γνωστή ἀρχιτεκτονική τῆς θεσμοποίησης και τῆς χειραγώγησης) δέν εἶναι πλέον μία «ἄλλη ἀρχιτεκτονική», μία «σωστότερη λύση» πού τάχα ἀντικαθιστᾶ τήν «κακή» λύση. Δέν πρόκειται δηλαδή γιά τή γνωστή τεχνοκρατική μεθοδολογία και ἰδεολογία πού πιστεύει στήν κοινωνική δύναμη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μέ ἀποκλειστικό τρόπο (ἡ «σωστή» ἀρχιτεκτονική λύση ἐξασφαλίζει ἀπό μόνη της «σωστές» κοινωνικές λειτουργίες). Δέν προτείνουμε τελικά μία «ἄλλη ἀρχιτεκτονική» στή θέση τῆς παλιᾶς. Αὐτή εἶναι ἡ συνηθισμένη περίπτωση πού ἔχει καταδείξει τή χρεοκοπία και τήν κοινωνική της ἀνικανότητα. Προτείνουμε μία ἄλλη διαδικασία παραγωγῆς χώρου πού, ναι μέν ἔχει και στοιχεῖα «ἀρχιτεκτονικῆς» κατά τά «μεταβατικά στάδια», ἀλλά πού ὁδηγεῖ τελικά στή μείωση τοῦ ρόλου της (τῆς ἀρχιτεκτονικῆς).

Ἐπίλογος

Σχέδιο μᾶς ἐρευνητικῆς πορείας

Μποροῦμε νά τελειώσουμε τό «σχέδιο - πρόταση» αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ξαναγυρίζοντας σέ παρατηρήσεις πού γίνανε στήν εἰσαγωγή του.

Πρῶτα πρῶτα, παρόλο πού ἔτσι μοιάζει, δι δηλαδή μέ τό βιβλίο αὐτό στήθηκε μία «θεωρία» τοῦ χώρου, νομίζω δι ἀπόδειξα μέ ἐπάρκεια δι δέ στήθηκε μία θεωρία, μία «ἄλλη», («έω») (ἀνάμεσα σίς τόσες) «θεωρία» τοῦ χώρου, ἀλλά, μία νέα θεώρησή του: δέ στήθηκε δηλαδή ἕνα «σύστημα» ἀρχῶν, νόμων, κανόνων, ἀξιοματίων και συνταγῶν γιά ἕνα νέο χῶρο, ἀλλά μία σειρά ἀπό ἐπιστημονικο - ἰδεολογικά «φίλτρα» ὄρασης (δηλαδή: θεώρησης) τοῦ χώρου. Στήθηκε μία κριτική, στήθηκε μία πρόταση ἔρευνας γιά ἀλλαγῆ διαδικασιῶν παραγωγῆς και χρήσης και ποιότητας τοῦ χώρου και στήθηκε, τέλος, μία σειρά ἀπό κριτήρια (σέ πληροφορίες, γνώσεις, ἰδέες και προτάσεις) πού δέν προκαθορίζουν ἕνα νέο τελικό ἀποτέλεσμα (μία «νέα ἀρχιτεκτονική»), ἀλλά ἕνα νέο τρόπο ἀντίληψης, στήν ἀρχή και «ἐπέμβασης» ὕστερα στήν πρακτική τοῦ χώρου.

Παρουσιάστηκαν ἤχι τᾶ ἀποτελέσματα μᾶς ἔρευνας (παρά μόνο μέ ἐνδεικτικά γενικά παραδείγματα) ἀλλά ἡ πρόταση γιά μία «ἔρευνα τῆς ἔρευνας» πράγμα πού σημαίνει ἕτι ἡ ἔρευνα αὐτή πρέπει νά γίνει: τήν ἔχω ἀρχίσει σέ προσωπικό ἐπίπεδο και, σέ συλλογικό, σιό μέτρο πού γίνεται δυνατό νά περάσει σιό χῶρο τοῦ πανεπιστημίου. Σ' αὐτό τό ἐπίπεδο κάτι ἄρχισε νά γίνεται μέ συγκεκριμένο πιά τρόπο. Τά παραδείγματα πού δόθηκαν σ' αὐτό τό βιβλίο γιά τᾶ ὅσα προτείνονται, εἴχανε ἐνδεικτικό, ἀποδεικτικό, παραδειγμα - τικό και, γι αὐτό τό λόγο, γενικό χαρακτήρα: γιά νά περιγράψουνε και ν' ἀποδείξουνε μία δυνατότητα. Ἐλπίζω νά ἔγινε καινοσητή ἡ δυνατότητα αὐτή: πιστεύω ὅμως δι, ταυτόχρονα, ἐξαιτίας τῆς γενικότητας τῶν παραδειγμάτων της, θά ἄφησε και κενά. Γιά τό λόγο αὐτό πιστεύω δι τᾶ κενά αὐτά θά εἶναι δυνατό νά καλυφθοῦν μέ μι' ἄλλη ἔκδοση ὅπου: α) Θά παρουσιάζονται περισσότερο και ἀναλυτικότερα παραδείγματα

της νέας πρακτικής και της νέας ποιότητας του χώρου που ζητάμε και β) θά παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας που έχει αρχίσει (μέχρι τη φάση θέβαια που θά έχει προχωρήσει την εποχή της νέας έκδοσης).

Τελικά, σέ τρείς φάσεις (μέ τρείς αντίστοιχες εκδόσεις) βλέπω νά ολοκληρώνεται ή «εικόνα» που ήθελα νά δώσω για τή νέα πρακτική του χώρου: α) 'Η πρώτη φάση ήτανε ή φάση της κριτικής έρευνας του ισχύοντος σήμερα κυρίαρχου συστήματος παραγωγής και χρήσης του χώρου. 'Η κριτική αυτή έγινε μέ τό βιβλίο μου, «Οί δικάτορες τών πόλεων: πολεοκράτορες και τεχνοκράτες». Ταυτόχρονα σ' αυτό τό βιβλίο παρουσιάζεται και μιá πλευρά της «άπάντησης» σ'ό σύστημα: οί αγώνες στήν πόλη. β) Μ' αυτό εδώ τό βιβλίο παρουσιάζεται μιá άλλη πλευρά της «άπάντησης» αυτής: ή αυτοοργανωσιακή λαϊκή αυτοδιαχείριση του κοινοτικού χώρου και μπαίνουν οί θάσεις της διερεύνησης τών ποιοτικών (δομικών και λειτουργικών) χαρακτηριστικών του χώρου αυτού. Προτείνεται τελικά μιá «έρευνα της έρευνας». γ) Στήν τρίτη φάση θά πρέπει νά παρουσιαστούν άφενός μέν αναλυτικά παραδείγματα και αποτελέσματα έρευνών πάνω σ'ό αντικείμενο που άπασχολεί ή πρόταση αυτού του βιβλίου για έρευνα και άφειτέρου αποτελέσματα ή ενδείξεις (γνωστικές και μεθοδολογικές) της έρευνας που ήδη διεξάγεται.

Είναι φανερό δι ενώ για καθεμιá από τίς δύο πρώτες φάσεις έφτασε ένα βιβλίο, για τήν τρίτη θά χρειαστούν περισσότερες εκδόσεις σ'ό μέτρο που θά προχωρά ή έρευνα αυτή και σ'ό μέγεθος και σ'ό βαθμό που ή έρευνα αυτή θά είναι (δπως πρέπει νά είναι) συλλογική, όμαδική.